जैन विविध ग्रंथमाला. पुष्प—४

श्री वीतरागाय नमः ।

परमजैन चन्द्राङ्गज ठक्कुर 'फेरु' विरचित—

वास्तुसार-प्रकरण

(ગુજરાતી ભાષાન્તર સાથે સચિત્ર)

અનુવાદક—

પંડિત ભગવાનદાસ જૈન.

प्रकाशक—

अध्यक्ष—जैन विविध ग्रंथमाला, जयपुर सिटी.

વીર નિર્વાણ સંવત્ ૨૪૬૫ વિક્રમ સંવત્ ૧૯૯૫ ઈસ્વી સન્ ૧૯૩૯

પ્રથમાવૃત્તિ ૧૦૦૦]

[મૂલ્ય પાંચ રૂપિયા

મુદ્રક—મૈનેજર—જૈન પ્રિંટિંગ પ્રેસ, કોટા. (રાજપૂતાના)

જૈન વિવિધ ગ્રંથમાલામાં છપાયેલ પુસ્તકો—

૧ મેઘમહોદય વર્ષપ્રબોધ—(મહામહોપાધ્યાય શ્રી મેઘવિજય ગણી વિરચિત) વર્ષ કેવું જશે, સુકાળ પડશે કે દુકાળ, વર્ષાદ ક્યારે અને કેટલો વરસશે, અનાજ, રૂ, કપાસ, સોનુ, ચાંદી આદિ વસ્તુઓની તેજી મદી ઇત્યાદિ ભવિષ્યનુ શુભાશુભ ફલ જાણવા માટે આ અપૂર્વ ગ્રથ છે। કાશી આદિના પચાગ કર્ત્તા રાજ્ય જ્યોતિષીઓ આ ગ્રથને પ્રમાણિક માની પોતાના પચાગોમા આ ગ્રથ ઉપરથી ફલાદેશ લખેછે સપૂર્ણ મૂલ ગ્રથ ૩૫૦૦ શ્લોક પ્રમાણની સાથે હિન્દી ભાષાન્તર પણ છપાયેલ છે, જેથી સાધારણ જનતા આ ગ્રથ ઉપરથી લાભ લઈ શકે છે। કિંમત રૂપિયા ચાર।

૨ જોઇસ હીર—(શ્રી હીરકલશમુનિ વિરચિત) મૂલ પ્રાકૃત ગાથા સાથે હિન્દી ભાષામા છપાયેલ છે, આ દરેક જાતના મુહૂર્ત્ત જોવા માટે અપૂર્વ ગ્રથ છે। કિંમત પાચ આના।

૩ વાસ્તુસાર પ્રકરણ સચિત્ર—ઠક્કુર (ફેરૂ) વિરચિત મૂલ અને હિન્દી ભાષાન્તર સાથે છપાયેલ છે, તેમા આ ગુજરાતી પ્રમાણે વિષય છે। કિંમત પાચ રૂપિયા।

હવે પછી છપાતા ગ્રથો

જૈન દર્શન ચિત્રાવલી—જયપુરના પ્રસિદ્ધ ચિત્રકારના હાથે તૈયાર થયેલી છે, જેમા આઠ મહાપ્રાતિહાર્ય સાથે તેમજ તેમના યક્ષ યક્ષિણી સાથે ચોવીશ તીર્થંકર, તથા સરસ્વતીદેવી, લક્ષ્મીદેવી, ત્રિભુવનસ્વામિનીદેવી અને ગણી પીટક યક્ષરાજ સાથે ગૌતમસ્વામી અને નવપદજી ઇત્યાદિ અનેક રગીન ચિત્ર છે।

બેડાજાતક—નરચદ્રોપાધ્યાય વિરચિત જન્મકુડલી જોવાનો અપૂર્વ ગ્રથ।

રૂપમડન સચિત્ર—સૂત્રધારમડન વિરચિત મૂલ અને ભાષાન્તર સાથે છપાય છે તેમા હિન્દુ અને જૈન આદિના સમસ્ત દેવ દેવીઓનુ વર્ણન ખુલાશા વાર છે।

પ્રાસાદમડન—સૂત્રધારમડન વિરચિત મૂલ અને ભાષાન્તર સાથે મદિર સબધી દરેક માહિત્તી જાણવામાટે અપૂર્વ ગ્રથ છે।

જે મહાશય એક રૂપિયો મોકલી સ્થાયી ગ્રાહક થશે, તેને જૈન વિવિધ ગ્રથમાલાની દરેક ચોપડી પોણી કિંમતે મળશે।

પુસ્તક મળવાનુ ઠેકાણુ—

પં૦ ભગવાનદાસ જૈન

ઠી૦ મોતીસિંહ ભોમિયાનો રસ્તો

જયપુર સિટી (રાજપુતાના)

शासनसम्राट-सूरिचक्रचक्रवर्त्ति-तपोगच्छाधिपति-सर्वतंत्र-

स्वतंत्र-जगद्गुरु-भट्टारक-आचार्य-महाराजाधिराज

श्रीमान् विजयनेमिसूरीश्वरजी महाराज

गणिपद सं० १९६० कार्तिक कृष्णा १० पन्यासपद मार्गशीर्ष शुक्ला ३ वला

आचार्यपद संवत १९६४ भावनगर

र्नः पापि यतो मया शिवफलः कल्पद्रुतुल्योऽनघो,

यन्नामस्मृतिरेव मंगलकरी सर्वाघसंहारिणी ।

ोतीर्थङ्करशासनैकरसिकः सद्ब्रह्मसौभाग्यभृत्,

सोऽयं श्रीगुरुनेमिसूरिभगवान् बोधं विधत्ता मम ॥

मन्र बाजार, देहली

* समर्पण *

श्रीमान् परमपूज्य प्रातःस्मरणीय कदंबगिरि आदि अनेक
तीर्थोद्धारक तपोगच्छाधिपति शासनसम्राट्
सूरिचक्रचक्रवर्त्ती जगद्गुरु भट्टारक
जैनाचार्य श्री श्री श्री १००८ श्रीश्री

विजयनेमिसूरीश्वरजी महाराज साहेबना

कर कमलमां सादर

समर्पण

कृपापात्र—
भगवानदास जैन

પ્રસ્તાવના

ાન, મંદિર અને મૂર્તિ આદિ કેવીરીતે સુંદર કળામય અને નિર્દોષ બનાવી શકાય, કે
ને મન આનન્દિત થાય, તે મકાનમા રહેનારને કેવા સુખ દુ ખનો અનુભવ કરવો પડે ?
ારની મૂર્તિ હોય કે જેથી પુણ્યપાપોનુ ફલ મેલવી શકાય ? ઈત્યાદિ જાણવાની અભિ-
ણકરીને મનુષ્યોને થયા કરે છે । તે જાણવામાટે પ્રાચીન આચાર્યો એ અનેક પ્રકારના
ાયોની રચના કરી આપણા ઉપર મહાન્ ઉપકાર કરેલો છે । પરતુ તેવા ગ્રથોની સુલભતા
ાથી આજકાલ તેનો અભ્યાસ ઘણો કમ થઇ ગયો છે જેથી પ્રાચીન શિલ્પકળા પ્રતિદિન
તી જાય છે । પ્રાચીન સમયમા શિલ્પ શાસ્ત્રના જ્ઞાન પૂર્વક જે ઈમારતો બનેલી જોવામા
ે, તે સુદર કળામયની સાથે એટલીતો મજબુત છે કે સેંકડો વર્ષ થયા છતા પણ આજ
ાન છે, કે જેને જોવાને માટે હજારો કોશથી લોકો આવે છે અને જોઇને આશ્ચર્યમા પડી
ે કે પ્રાચીન સમયમા યત્રોના સાધન વિના કેવીરીતે કાર્ય કર્યું હશે । આવી શિલ્પ કળાનો
યવાનુ કારણ જણાય છે કે—પ્રાચીન સમયમા મુસલમાનોના રાજ્યમા જબરદસ્તી થી
ર્મ થી ભ્રષ્ટકરી મુસલમાન બનાવતા અને સુંદર કળામય ઈમારતો અને મંદિરો જે લાખો
ા ખર્ચ કરીને બનાવેલ તેનો નાશ કરતા હતા તથા એવી સુંદર કલામય મંદિરો બનાવવા
નહિ તેમજ તોડી નાખતા । ભયથી કમ બનાવવા લાગ્યા, ઈત્યાદિ અત્યાચારોથી કારિગર
ાને ઉત્તેજન કમ મળવાથી અન્ય ધન્ધામા લાગી ગયા, જેથી શિલ્પ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કમ
ગયો, અને આ વિષયના ગ્રથો જીર્ણ અવસ્થામા પડી નાશ થતા ગયા તથા જે મુસલમાનોના
મા આવ્યા તે અગ્નિને શરણ થયા, છતા જે કઇ ગુપ્તરૂપે રહી ગયેલ તે તેના જાનકાર ન
ાને લીધે અધિક પ્રકાશમા આવી શક્યા નથી અસ્તુ ।

પ્રસ્તુત ગ્રથ દીલ્હી પાસે કરનાલ નામનુ ગામ છે, ત્યા ઉત્તમ ધન્ધકુલમા ઉત્પન્ન થનાર જૈન
ાનુરાગી કાલિક નામના શેઠ રહેતા હતા, તેમના સુપુત્ર ઠક્કુર ચદ નામના શેઠ થયા, તેમના
ધાન સુપુત્ર ઠક્કુર 'ફેરૂ' થયા, તેમણે વિક્રમ સવત્ ૧૩૭૨ ની સાલમા અલાઉદ્દીન બાદશાહના
મયમા દીલ્હી શહેરમા રહી આ ગ્રથની રચના કરી છે, તેમ પોતે આ ગ્રથની અને રત્નપરીક્ષા
કરણની અતમા જણાવે છે ।

આ ગ્રથનો હિન્દી અનુવાદ બે વર્ષ પહેલા સાગ તરફથી છપાઈ બહાર પડેલ છે, તેમા
નુવાદ વધારો કરી ગૂર્જરાતી અનુવાદ સાથે આ ગ્રથ આપની સામે ઉપસ્થિત કરૂં છુ ।

આ ગ્રંથમાં મુખ્ય ત્રણ પ્રકરણો છે, તેમાં પ્રથમ ગૃહલક્ષણ પ્રકરણમાં ભૂમિ પરીક્ષા શલ્ય શોધન, ખાત આદિના મુહૂર્ત્ત, આય અને વ્યય આદિનું જ્ઞાન, ગજનું પ્રમાણ, ૧૬ અને ૬૪ પ્રકારનાં ઘરોનું વર્ણન, પ્રવેશ દ્વાર, વેધજાણવાનો પ્રકાર, ૬૪, ૮૧, ૧૦૦ અને ૪૯ પદનાં વાસ્તુ-ચક્રોનું વર્ણન મકાનના કાષ્ટો અને મકાનના શુભાશુભ ફળનું વર્ણન છે। બીજા બિંબપરીક્ષા નામના પ્રકરણમાં કાષ્ટ અને પાષાણની પરીક્ષા મૂર્તિઓના અંગ વિભાગનું માન તથા તેની રચના અને મૂર્તિના શુભાશુભ ગુણોનું વર્ણન છે। ત્રીજા પ્રાસાદ પ્રકરણમાં પ્રાસાદનું તલ, પીઠ મંડોવર, છજ્જા, શિખર વિગેરે પ્રાસાદના દરેક અંગોનું માન ચિત્રો સાથે બતાવવામાં આવેલ છે, તેમજ જગતીનું સ્વરૂપ મંડપની રચના વિગેરે સમસ્ત વસ્તુઓનું વર્ણન છે।

ઉપરોક્ત ત્રણે પ્રકરણની કુલ ૨૮૨ ગાથા છે, તેનું સવિસ્તર ભાષાન્તર હરએક સજ્જન ને સમજવામાં આવે એવાં હેતુથી અનેક નકશાએ તેમજ પ્રાચીન ચિત્રો આપી સ્પષ્ટપણે કરવામાં આવેલ છે, જે વિષય આગ્રંથમાં અપૂર્ણ હતો તે મેં બીજા ગ્રંથોમાંથી લઈ પૂર્ણ કર્યો છે। તથા ગ્રંથની સમાપ્તિ પછી પરિશિષ્ટમાં વજ્રલેપ જે પ્રાચીન સમયમાં ભીંત ઉપર લેપ કરવાથી મકાનની હજારો વર્ષની સ્થિતિ થાય છે તેનું વર્ણન છે। તેની પછી શ્વેતામ્બર શાસ્ત્ર મુજબ ૨૪ તીર્થંકરદેવ અને તેમના યક્ષ યક્ષિણીઓનું તથા સોલહ વિદ્યાદેવી, નવગ્રહ અને દશ દિગ્પાલ આદિનું સચિત્ર સવિસ્તર વર્ણન છે, તે પછી દિગમ્બર શાસ્ત્ર પ્રમાણે ૨૪ તીર્થંકર દેવોના ચિહ્ન અને તેમના યક્ષ યક્ષિણીનું સચિત્ર વર્ણન આપેલ છે। તથા અંતમાં પ્રતિષ્ઠા સંબંધી મુહૂર્ત્ત પણ આપેલ છે ઇત્યાદિ સમસ્ત ઉપયોગી વિષય આપી આ ગ્રંથને સર્વાંગ પૂર્ણ બનાવેલ છે, અને આખીરમાં આ ગ્રંથકારે બનાવેલ 'રત્નપરીક્ષા પ્રકરણ' પણ આપેલ છે, તેમાં હીરા, પન્ના, માણેક, મોતી, લહસનીયા, પ્રવાલ, પુખરાજ આદિ રત્નજાતિઓની, સોના, ચાંદી, પીતલ, ત્રાંબુ, જસત, કલઈ અને લોઢું આદિ ધાતુઓની જાતિની, પારા, સિંદુર, દક્ષિણાવર્તશંખ, રૂદ્રાક્ષ, શાલિગ્રામ કપૂર, કસ્તુરી, ચંબર, અગરૂ, ચંદન, અને કુંકુમ આદિની ઉત્પત્તિ તથા તેની પરીક્ષા અને ગુણોનું વર્ણન છે, તેનું ભાષાન્તર કરી છપાવવા વિચાર હતો, પણ તેની એકજ પ્રતિ અપૂર્ણ મળી જેથી મૂલ ગ્રંથ જે મળેલ તેજ પ્રસિદ્ધિ માટે છપાવ્યો છે।

આ ગ્રંથનાં ભાષાન્તર કરવામાં નીચે લખેલ ગ્રંથોની મદદ લીધી છે—૧ અપરાજીત, ૨ જ્ઞાન પ્રકાશનો આયતત્ત્વાધિકાર, ૩ ક્ષીરાર્ણવના ૧૫ અધ્યયન, ૪ દીપાર્ણવનું જિન પ્રાસાદ અધ્યયન, ૫ પ્રાસાદ મંડન, ૬ દેવતામૂર્ત્તિ પ્રકરણ, ૭ પ્રતિમા માન લક્ષણ, ૮ પરિમાણ મંજરી, ૯ મયમતમ, ૧૦ શિલ્પરત્ન, ૧૧ રૂપ મંડન, ૧૨ રાજવલ્લભ, ૧૩ શિલ્પદીપક, ૧૪ સમરાંગણ સૂત્રધાર, ૧૫ યુક્તિ કલ્પતરૂ, ૧૬ માનસાર, ૧૭ વિશ્વકર્મપ્રકાશ, ૧૮ લઘુશિલ્પ સંગ્રહ, ૧૯ વિશ્વકર્મ વિદ્યા

પ્રકાશ, ૨૦ જિન સહિતા, ૨૧ બૃહત્સંહિતા અ૦ ૫૨ થી ૫૯, ૨૨ સુલભવાસ્તુશાસ્ત્ર, ૨૩ બૃહત શિલ્પશાસ્ત્ર એ શિલ્પગ્રથોની સિવાય ૨૪ નિર્વાણકલિકા, ૨૫ પ્રવચનસારોદ્ધાર, ૨૬ આચાર દિનકર, ૨૭ વિવેક વિલાસ, ૨૮ પ્રતિષ્ઠા સાર, ૨૯ પ્રતિષ્ઠા કલ્પ, ૩૦ આરભ સિદ્ધિ, ૩૧ દિન શુદ્ધિ ૩૨ લગ્ન શુદ્ધિ, ૩૩ મુહૂર્ત્ત ચિન્તામણિ, ૩૪ જ્યોતિષ રત્નમાળા, ૩૫ નારચદ્ર, ૩૬ ત્રિષષ્ઠિશલાકાપુરૂષ ચરિત્ર, ૩૭ પદ્માનંદ મહાકાવ્ય, ૩૮ જોઈસહીર, ૩૯ મંત્રાધિરાજકલ્પ, ૪૦-૪૧-૪૨ ત્રણ સ્તુતિ ચતુર્વિંશતિકા (બપ્પભટ્ટી, શોભન મુનિ અને મેરુ વિજયકૃત) ઇત્યાદિ ।

આ ગ્રથ પ્રકાશિત કરવાનુ પૂર્ણ શ્રેય શ્રીમાન્ પરમપૂજ્ય શાસનસમ્રાટ્ જગદ્ગુરૂ ભટ્ટારક જૈનાચાર્ય શ્રી શ્રી શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબના પટ્ટધર શ્રીમાન્ પૂજ્યપાદ વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ જૈનાગમ-ન્યાય-દર્શન-જ્યોતિષ-શિલ્પશાસ્ત્રવિશારદ જૈનાચાર્ય શ્રીવિજયોદયસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબને છે, જેમણે મને ભાષાન્તર કરવામા અનેક દુર્ગમ અર્થને સમજાવવામા પૂર્ણ મદદ કરી છે, તેમજ તેમના સદુપદેશ થી શ્રીમાન્ માન્યવર શેઠ આણદજી કલ્યાણજી અમદાવાદવાળાએ આ ગ્રથની બસો નકલના પ્રથમ ગ્રાહક થઈ મને ઉત્સાહિત કરેલ છે, જેથી તેમનો સાદર આભાર માનુ છુ અને આશા કરૂ છુ કે આવા પ્રાચીન સાહિત્ય પ્રકટ કરવામાટે ભવિષ્યમા મહાનુભૂતિ આપી મને ઉત્સાહિત કરશે ।

વિદ્વાન્ સજ્જનોને પ્રાર્થના છે કે આ ગ્રથમા કોઈ જગ્યાએ ભૂલ જોવામા આવે તો ઉપહાસ નહિ કરતા સુધારીને વાચવાની કૃપા કરશે અને મને સૂચના આપશે તો ભવિષ્યમા તે ભૂલ સુધારી દેવામા આવશે ।

અનુવાદક—

વિષયાનુક્રમણિકા

હિન્દી ભાષાન્તરવાળા આ ગ્રંથના કેટલાક અભિપ્રાયો મળેલા છે, તેમાંથી અવતરણ રૂપે શ્રીમાન્ પૂજ્યપાદ શાસનપ્રભાવક જૈનાચાર્ય શ્રીશ્રીશ્રી ૧૦૦૮ શ્રી શ્રી વિજયમેઘસૂરીશ્વરજી મહારાજ સા૦ નો અભિપ્રાય—

સાગરનો ઉપાશ્રય

લી. વિજયમેઘસૂરિ

પાટણ તા૦ ૨૩-૧૧-૨૭

આપની છપાયેલ 'વાસ્તુસાર-પ્રકરણ' નામની બુક મેં બહુજ સારી રીતે વાંચી છે અને એમાંથી મને ઘણુંજ જાણવાનું મળ્યું છે, તેથી ખરા અંતઃકરણથી ધન્યવાદ આપું છું। સાથે મને એક અફસોસજ થાય છે કે આવા અમુલ્ય ગ્રંથ રત્નોની જૈનોમાં કદર થતી નથી, જો જૈન સમાજ આવા ગ્રંથોનો આદર પૂર્વક પ્રચાર કરે તો આજ કાલ જે અન્ય ગ્રંથોનો આશ્રય લેવો પડે છે તે ન લેવો પડે અને પોતાનાજ આવા ગ્રંથ રત્નોનો પ્રચાર થાય પણ આવા ગ્રંથરત્નોની કીમત કરનારજ હવે ક્યાં છે? જો ખરી કીમત કરનાર હોય તો હજાર નકલો તો શું પણ લાખો કેમ ન ખપે! પણ તમો જે ઉદ્યમ કરી રહ્યા છો તે માટે તમને વારંવાર ધન્યવાદ ઘટે છે।

श्रीवीतरागाय नमः ।

परमजैनचन्द्राङ्गज–ठक्कुर 'फेरु' विरचितम्––

सिरि-वत्थुसार–पयरणं.

मंगलाचरण—

सयलसुरासुरविंदं दंसणवण्णाणुगं* पणमिऊणं × ।
गेहाइवत्थुसारं संखेवेणं भणिस्सामि ॥ १ ॥

સમ્યક્ દર્શન અને સમ્યક્ જ્ઞાનવાળા દેવ અને દાનવ આદિના સમૂહને પ્રણામ કરીને ઘર આદિ બનાવવાની વિધિ જાણવાને માટે સંક્ષેપમાં વાસ્તુસાર નામનો શિલ્પગ્રન્થ હું (ઠક્કુર ફેરૂ) કહું છું ॥ ૧ ॥

द्वारगाथा—

इगवण्णसयं च गिहे बिंबपरिक्खस्स गाह तेवन्ना ।
तह सत्तरि पासाए दुगसय चउहुत्तरा सव्वे ॥ २ ॥

આ ગ્રંથમાં ત્રણ પ્રકરણ છે તેમાં ગૃહવાસ્તુ નામનાં પહેલા પ્રકરણમાં એકસો એકાવન, બિમ્બપરીક્ષા નામનાં બીજા પ્રકરણમાં તેપન અને ત્રીજા પ્રાસાદ પ્રકરણમાં સીત્તેર ગાથા છે। કુલ ત્રણે પ્રકરણની મળી બસો ચુમ્મોતેર (૨૭૪) ગાથા છે ॥ ૨ ॥

---

* 'दंसणनाणाणुगं' (?) एवो पाठ वधारे ठीक जणाय छे ।

× 'नमिऊणं' पाठान्तरे

भूमिपरीक्षा—

चउवीसंगुलभूमी खणे वि पुरिज्ज पुण वि सा गत्ता ।
तेणेव मट्टिआए हीणाहियसमफला नेया ॥ ३ ॥

ઘર અને મંદિર આદિ બનાવવાની ભૂમિમા ચોવીસ આગળના માપનો ખાડો ખોદવો, તેમાથી જે માટી નીકળે, તે માટીથી પાછો તે ખાડો પૂરવો, જો ખાડો પૂરતા માટી કમ થઈ જાય અર્થાત્ ખાડો પૂરો ભરાય નહિ તો હીનફળ, માટી વધી જાય તો ઉત્તમ ફળ અને બરાબર ખાડો પૂરો ભરાય જાય, માટી વધે નહિ તો સમાન ફળ જાણવુ ॥ ૩ ॥

अह सा भरिय जलेण य चरणसय गच्छमाण जा सुसइ ।
ति-दु-इग-अगुल भूमी अहम-मज्झम-उत्तमा जाण ॥ ४ ॥

અથવા તે ચોવીસ આગળના ખાડામા બરાબર પૂર્ણ પાણી ભરવુ, પછી એક સો પગલા દૂર જઈ આવીને પાણીથી ભરેલા ખાડાને જોવો, જો ખાડામા ત્રણ આગળ પાણી સુકાય જાય તો અધમ, બે આગળ પાણી સુકાય જાય તો મધ્યમ, અને એક આગળ પાણી સુકાય જાય તો ઉત્તમ ભૂમિ જાણવી ॥ ૪ ॥

वर्णानुकूल भूमि—

सियविप्पि अरुणखत्तिणी पीअवइसी अ कसिणसुद्दी अ ।
मट्टि अ वण्णपमाणा भूमी निय निय वण्णसुक्खयरी ॥ ५ ॥

સફેદ વર્ણની ભૂમિ બ્રાહ્મણને, લાલવર્ણની ભૂમિ ક્ષત્રિયને, પીળાવર્ણની ભૂમિ વૈશ્યને અને કાળા વર્ણની ભૂમિ શૂદ્રને માટે છે। એ માટીના વર્ણ પ્રમાણે પોત પોતાના વર્ણને સુખ-કારક ભૂમિ જાણવી ॥ ૫ ॥

दिशा साधन—

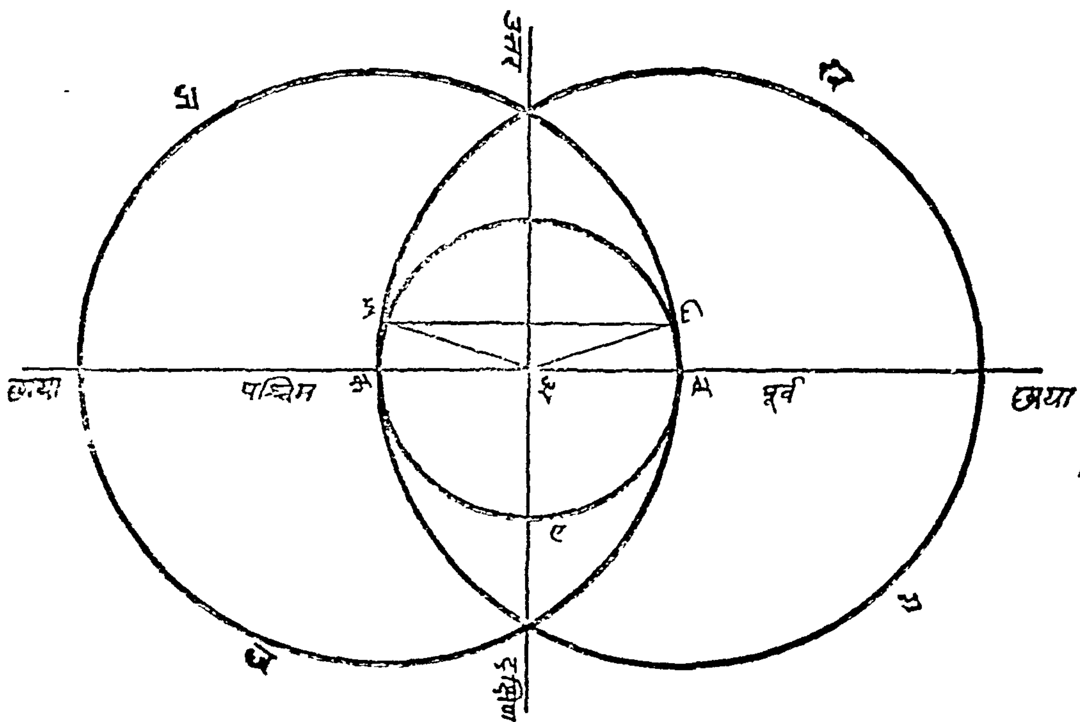
समभूमि दुकरवित्थरि दुरेहचक्कस्स मज्झि रविसंकं ।
पढमतछायगब्भे जमुत्तरा अद्धि उदयत्थ ॥ ६ ॥

સમતળ ભૂમિ ઉપર બે હાથના વિસ્તારવાળો એક ગોળ-વૃત્ત કરવો. પછી ગોળના મધ્ય ભાગમા એક બાર આગળનો શંકુ સ્થાપન કરીને સૂર્યોદયના સમયમા જોવુ, જ્યા શંકુની છાયાનો

અંત્યભાગ ગોળની પરિધિમાં આવે ત્યાં એક ચિહ્ન કરવું, આ પશ્ચિમદિશા જાણવી। પછી સૂર્યાસ્ત સમયમાં જોવું જ્યાં શંકુની છાયાનો અંત્યભાગ પરિધિમાં આવે ત્યાં બીજું ચિહ્ન કરવું આ પૂર્વદિશા જાણવી। પછી પૂર્વ અને પશ્ચિમ ચિહ્ન સુધી એક સરળ રેખા ખેંચવી આ રેખા બરાબર વ્યાસાર્ધ માનીને એક પૂર્વ ચિહ્નથી અને બીજો પશ્ચિમ-ચિહ્નથી, આ પ્રમાણે બે ગોળ કરવાથી પૂર્વ પશ્ચિમ રેખા ઉપર એક માછલીના આકાર જેવો ગોળ બનશે; આના મધ્ય બિન્દુ થી ગોળના સ્પર્શ બિન્દુ સુધી એક સરળ રેખા ખેંચો, જ્યાં આ રેખા ઉપરનાં બિન્દુમાં સ્પર્શ કરે તે ઉત્તર દિશા, અને જ્યાં નીચેનાં બિન્દુમાં સ્પર્શ કરે તે દક્ષિણ દિશા જાણવી।

ઉદાહરણ જેમકે—'इ उ ए' ગોળનું મધ્ય બિન્દુ 'अ' છે, તે ઉપર બાર આંગળનો શંકુ સ્થાપીને સૂર્યોદયના સમયમાં જોયું, તો શંકુની છાયા ગોળમાં 'क' બિન્દુની પાસે પ્રવેશ કરતી જણાય છે તો 'क' બિન્દુ પશ્ચિમ દિશા સમજવી। અને આ શંકુની છાયા મધ્યાહ્ન પછી સૂર્યાસ્ત સમયમાં 'च' બિન્દુની પાસે ગોળની બહાર નિકળતી જણાય છે તો 'च' બિન્દુ પૂર્વદિશા જાણવી. પછી 'क' બિન્દુથી 'च' બિન્દુ સુધી એક સરળ રેખા ખેંચવી તો તે પૂર્વપશ્ચિમ રેખા થાય છે। આ પૂર્વપશ્ચિમ રેખાને વ્યાસાર્દ્ધ માનીને એક 'क' બિન્દુથી 'च छ ज' અને બીજા 'च' બિન્દુથી 'क ख ग' ગોલ બનાવો તે પૂર્વપશ્ચિમ રેખાની ઊપર એક માછલીના આકાર જેવો ગોળ બને છે પછી મધ્યના 'अ' બિન્દુથી એક લાંબી સરળ રેખા ખેંચો જે માછલીના આકારવાળા ગોળની મધ્યમાં થઈ બન્ને ગોળના સ્પર્શ બિન્દુને સ્પર્શ કરતી બહાર નીકસે, તે ઉત્તર દક્ષિણરેખા જાણવી।

दिशा साधन यंत्र--

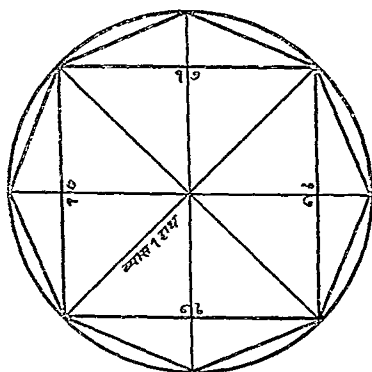

અથવા શંકુની છાયા તીરછી 'इ' બિન્દુની પાસે ગોળમા પ્રવેશ કરતી જણાય તો 'इ' પશ્ચિમ બિન્દુ અને 'उ' બિન્દુની પાસે બહાર નિકળતી જણાય તો 'उ' પૂર્વ બિન્દુ જાણવું। પછી 'इ' બિન્દુથી 'उ' બિન્દુ સુધી સરળ રેખા ખેંચો, તો તે પૂર્વપશ્ચિમ રેખા થાય છે, પછી મધ્ય બિન્દુ 'अ' થી પૂર્વવત્ ઉત્તર દક્ષિણ રેખા ખેંચવી।

समचोरस स्थापना—

समभूमी ति ट्टीए वट्टंति अट्टकोण कक्कडए ।
कूण दु दिसि सत्तरगुल मज्झि तिरिय हत्थुचउरंसे ॥ ७ ॥

समचोरस भूमि साधन यंत्र—

સમતલ ભૂમિ ઉપર એક હાથના વિસ્તારવાળો ગોળ બનાવો, તે ગોળમા અષ્ટાસ્ર (આઠ ખૂણિયો) અને તે અષ્ટાસ્રના ખૂણાની બન્ને તરફ ૧૭ આગળની ભુજાવાળો એક સમચોરસ બનાવો।

ગણિતશાસ્ત્રના હિસાબે એક હાથના વિસ્તારવાળા ગોળમા આઠ કોણ બનાવવામા આવે તો પ્રત્યેક ભુજાનુ માપ નવ આગળ અને સમચોરસ બનાવવામા આવે તો પ્રત્યેક ભુજાનુ માપ સત્તર આગળ થાય છે।

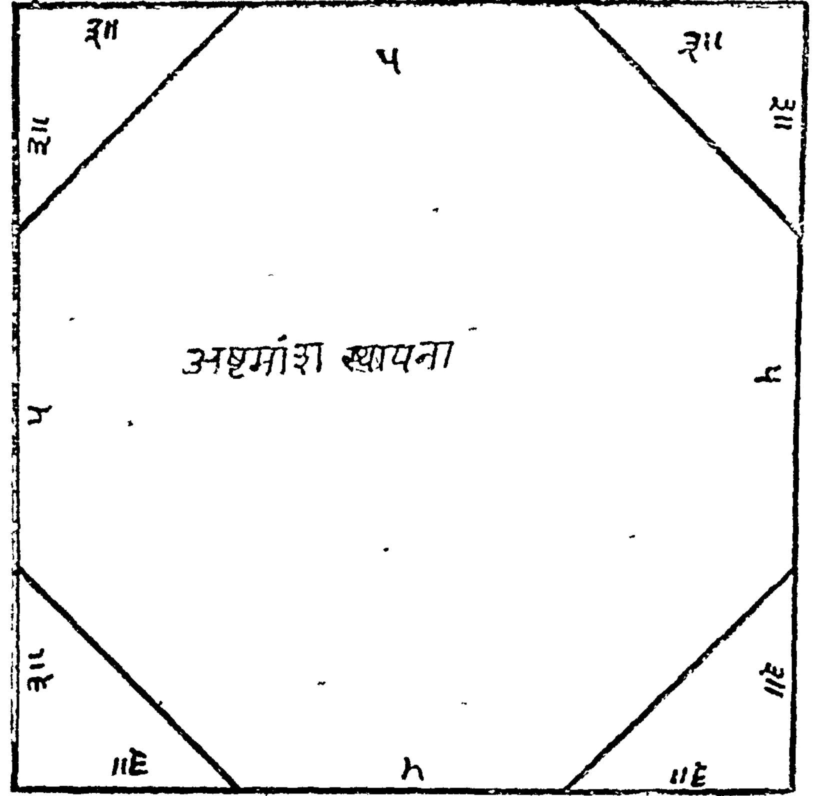
अष्टमास स्थापना—

चउरंसि क्कि क्कि दिसे बारस भागाउ भाग पण मज्झे ।
कुणेहि सड्ढ तिय तिय इअ जायइ सुद्ध अट्टंसं ॥ ८ ॥

અષ્ટમાંશ ભૂમિ સાધન યંત્ર—

સમચોરસ ભૂમિની પ્રત્યેક દિશામાં બાર બાર ભાગ કરવાં, તેમાં પાંચ ભાગ મધ્યમાં અને સાડા ત્રણ ત્રણ ભાગ બન્ને તરફ ખૂણામાં રાખવાં, જેથી શુદ્ધ અષ્ટમાંશ થાય છે ॥ ૮ ॥

આવા પ્રકારનાં અષ્ટમાંશ તે મંદિરોનાં અને રાજમહેલોનાં મંડપોમાં ઘણું કરીને બનાવવામાં આવે છે।

भूमिलक्षणफल—

दिणतिग बीअप्पसवा चउरंसाऽवम्मिणी अफुट्टा य ।
असल्ला भू सुहया पुव्वेसाणुत्तरंबुवहा ॥ ९ ॥
वम्मइणी वाहिकरी ऊसरभूमीइ हवइ रोरकरी ।
अइफुट्टा मिच्चुकरी दुक्खकरी तह य ससल्ला ॥१०॥

જે ભૂમિમાં બીજ વાવવાથી ત્રણ દિવસમાં ઊગી જાય તેવી, સમચોરસ, ઉદ્ધઈ રહિત, વિના ફાટેલી, શલ્ય રહિત તથા જેમાં પાણીનો પ્રવાહ પૂર્વ ઈશાન યા ઉત્તર તરફ જાતો હોય તેવી, અર્થાત્ પૂર્વ ઈશાન યા ઉત્તર તરફ નીચી એવી ભૂમિ સુખ દેવાવાળી છે। ઉદ્ધઈવાળી ભૂમિ વ્યાધિ કારક છે, ખારી ભૂમિ ઉપદ્રવ કારક છે, અધિક ફાટેલી ભૂમિ મૃત્યુકારક છે અને શલ્યવાળી ભૂમિ દુઃખ દેવાવાળી છે ॥ ૧૦ ॥

સમરાંગણ સૂત્રધારમાં કહ્યું છે કે—

" रक्षोम्बुनाथकीनाश--मरुद्दहनदिक्प्लवा ।
मध्यप्लवा च भूर्व्याधि--दारिद्र्यमरकावहा ॥

वह्निप्लवा वह्निभिये मृतये दक्षिणप्लवा ।
रुजे रक्षःप्लवा प्रत्यक्प्लवा धान्यधनच्छिदे ॥
कलहाय प्रवासाय रोगाय च मरुत्प्लवा ।
मध्यप्लवा तु भूमिर्या सर्वनाशाय सा भवेत् ॥"

ઘરની ભૂમિમા નૈઋત્યકોણ પશ્ચિમદિશા દક્ષિણદિશા વાયુકોણ અને મધ્યભાગ તરફ પાણી નો પ્રવાહ જાતો હોય, અર્થાત્ તે તે ભાગ નીચો હોય તો તે ભૂમિ વ્યાધિ, દારિદ્ર, રોગ અને વધ કરનારાળી છે। ઘર કરવાની ભૂમિ અગ્નિકોણ તરફ નીચી હોય તો અગ્નિનો ભય કરે। દક્ષિણ તરફ નીચી હોય તો મૃત્યુ કારક છે। નૈઋત્યકોણ તરફ નીચી હોય તો રોગકારક છે। પશ્ચિમ દિશા તરફ નીચી હોય તો ધન ધાન્યનો વિનાશ કરે। વાયુકોણ તરફ નીચી હોય તો કલેશ, પ્રવાસ અને રોગ કારક છે। મધ્યભાગમા નીચી હોય તો સર્વ પ્રકારે વિનાશ કારક છે।

સમરાગણ સૂત્રધારમા પ્રશસ્ત ભૂમિનુ લક્ષણ આ પ્રમાણે કહે છે—

" घर्मागमे हिमस्पर्शा या स्यादुष्णा हिमागमे ।
प्रावृष्युष्णा हिमस्पर्शा सा प्रशस्ता वसुन्धरा ॥ "

જે ભૂમિ ગરમીની મોસમમા ઠંડી, ઠંડીની મોસમમા ગરમ અને ચોમાસાની મોસમમાં ગરમ અને ઠંડી, એ પ્રમાણે સમયાનુકૂળ રહે તો તે ભૂમિ પ્રશસનીય છે।

વાસ્તુશાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે—

"मनसश्चक्षुसोर्यत्र सन्तोषो जायते भुवि ।
तस्या कार्यं गृह सर्वै-रिति गर्गादिसम्मतम् ॥"

જે ભૂમિને જોવાથી મન અને નેત્ર પ્રસન્ન થાય અર્થાત્ જે ભૂમિને જોવાથી મનનો ઉત્સાહ વધે તો તે ભૂમિ ઊપર ઘર બનાવવુ, એવો ગર્ગ આદિ આચાર્યોનો મત છે।

शल्य शोधन विधि—

बकचतएहसपज्जा इअ नव वण्णा कमेण लिहिअव्वा ।
पुव्वाइदिसासु तहा भूमिं काऊण नव भाए ॥ ११ ॥
अहिमंतिऊण खडिअं विहिपुव्वं कन्नाया करे दाऊं ।
आणाविज्जइ पण्ह पण्हा इम अक्खरे सल्लं ॥ १२ ॥

જે ભૂમિ ઉપર મકાન મન્દિર આદિ બનાવવાની ઈચ્છા હોય તે ભૂમિનાં સમાન નવ ભાગ કરવાં, પછી એ નવ ભાગમાં પૂર્વાદિ આઠ દિશાનાં ક્રમથી અને એક મધ્યમાં " ब क च त ए ह स प અને ज (य) " એ નવ અક્ષર ક્રમથી લખવાં, પછી " ॐ ह्रीं श्रीं ऐँ नमो वाग्वादिनि ! मम प्रश्ने अवतर अवतर " આ મન્ત્ર વડે ખડી મન્ત્રીને કન્યાનાં હાથમાં આપીને તેની પાસે કોઈ અક્ષર લખાવવો અથવા બોલાવવો । જો ઉપર લખેલ નવ અક્ષરોમાંથી કોઈ એક અક્ષર લખે યા બોલે તો તે અક્ષરવાળા ભાગમાં શલ્ય છે એમ સમજવું । અને ઉપરનાં નવ અક્ષરોમાંથી કોઈ અક્ષર પ્રશ્નમાં ન આવે તો શલ્ય રહિત ભૂમિ જાણવી ॥ ૧૧ ॥ ૧૨ ॥

ईशान प	पूर्व ब	अग्नि क
उत्तर स	ज	दक्षिण च
वायव्य ह	पश्चिम ए	नैर्ऋत्य त

बप्पण्हे नरसल्लं सड्ढकरे मिच्चुकारगं पुव्वे ।
कप्पण्हे खरसल्लं अग्गीए दुकरि निवदंडं ॥ १३ ॥

જો પ્રશ્નનો અક્ષર ' ब ' આવે તો પૂર્વદિશાની ભૂમિનાં ભાગમાં દોઢ હાથ નીચે મનુષ્યનું શલ્ય (હાડકાં વિગેરે) છે, તે જમીનમાં રહીજાય તો ઘરધણીનું મરણ થાય । પ્રશ્નનો અક્ષર 'क' આવે તો અગ્નિ કોણમાં ભૂમિની અંદર બે હાથ નીચે ગધેડાનું શલ્ય સમજવું, તે રહીજાય તો રાજાનો ભય રહે ॥ ૧૩ ॥

जामे चप्पण्हेणं नरसल्लं कडितलम्मि मिच्चुकरं ।
तप्पण्हे नेरईए सड्ढकरे साणुसल्लु सिसुहाणी ॥१४॥

પ્રશ્નાક્ષર 'च' આવે તો ભૂમિનાં દક્ષિણ ભાગમાં કમ્મર બરાબર નીચે મનુષ્યનું શલ્ય સમજવું, તે રહીજાય તો ઘરધણીનું મરણ કરે । પ્રશ્નાક્ષર 'त' આવે તો નૈઋત્ય કોણમાં ભૂમિની અંદર દોઢ હાથ નીચે કુતરાનું શલ્ય જાણવું, તે રહીજાય તો તે બાલકોની હાનિ કરે, અર્થાત્ ઘરધણીને સંતાનનું સુખ ન રહે ॥ ૧૪ ॥

पच्छिमदिसि एपण्हे सिसुसल्लं करदुगम्मि परएसं ।
वायव्वे हप्पण्हि चउकरि अंगारा मित्तनासयरा ॥१५॥

પ્રશ્નાક્ષર 'ए' આવે તો પશ્ચિમ દિશાની ભૂમિ ભાગની અંદર બે હાથ નીચે બાલકનું શલ્ય જાણવું, તે રહીજાય તો ઘરધણી પરદેશ રહે, અર્થાત્ તે ઘરમાં સુખે નિવાસ કરી શકે નહી । પ્રશ્નાક્ષર 'ह' આવે તો વાયવ્ય કોણમાં ભૂમિની અંદર ચાર હાથ નીચે અંગારા જાણવાં, તે રહી જાય તો મિત્ર સંબંધી મનુષ્યનો નાશ કરે ॥ ૧૫ ॥

उत्तरदिसि सप्पण्हे दिअवरसल्लं कडिम्मि रोरकरं ।
पप्पण्हे गोसल्लं सड्ढकरे धणविणासमीसाणे ॥ १६ ॥

પ્રશ્નાક્ષર 'स' આવે તો ઉત્તર દિશામા ભૂમિની અંદર કમ્મર બરાબર નીચે બ્રાહ્મણનું શલ્ય જાણવું, તે રહીજાય તો ઘરધણીને દરીદ્ર કરે। પ્રશ્નાક્ષર 'प' આવે તો ઈશાન કોણમા દોઢ હાથ નીચે ગાયનુ શલ્ય જાણવુ, તે રહી જાય તો ધનનો નાશ કરે ॥ १६ ॥

जप्पण्हे मज्झगिहे अइच्छारकवालकेसवहुसल्ला ।
वच्छच्छलप्पमाणा पाएण य हुंति मिच्चुकरा ॥ १७ ॥

પ્રશ્નાક્ષર 'ज' આવે તો ભૂમિનાં મધ્ય ભાગમા છાતી બરાબર નીચે અધિક ક્ષાર, કપાલ, કેશ આદિ અનેક પ્રકારનુ શલ્ય સમજવુ, તે રહી જાય તો ઘરધણીનુ મરણ કરે ॥ १७ ॥

इअ एवमाइ अन्नेवि जे पुव्वगयाइं हुंति सल्लाइं ।
ते सव्वेवि य सोहिवि वच्छवले कीरए गेहं ॥ १८ ॥

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે અથવા બીજા કોઈ જાતના શલ્ય જોવામા આવે તો તે બધાને કાઢી નાખીને ભૂમિને શુદ્ધ કરવી, પછી વત્સનુ શુભ બલ જોઈને મકાન આદિ બનાવવુ ॥ १८ ॥
વિશ્વકર્માપ્રકાશમા કહ્યુ છે કે—

" जलान्तं प्रस्तरान्तं वा पुरुषान्तमथापि वा ।
क्षेत्रं संशोध्य चोद्धृत्य शल्यं सदनमारभेत् ॥ "

પાણી અથવા પત્થર નીકળે ત્યા સુધી, અથવા એક પુરૂષ પ્રમાણ ખોદીને શલ્યને કાઢી નાખવું અને ભૂમિને શુદ્ધ કરવી, પછી તે ભૂમિ ઉપર મકાન આદિ બનાવવાનો આરંભ કરવો।

वत्स चक्र—

तंजहा—कन्नाइतिगे पुव्वे वच्छो तहा दाहिणे धणाइतिगे ।
पच्छिमदिसि मिणतिगे मिहुणतिगे उत्तरे हवइ ॥ १९ ॥

જ્યારે સૂર્ય કન્યા તુલા અને વૃશ્ચિક રાશિનો હોય ત્યારે વત્સનુ મુખ પૂર્વ દિશામા, ધન મકર અને કુંભ રાશિનો હોય ત્યારે વત્સનુ મુખ દક્ષિણ દિશામા, મીન મેષ અને વૃષ રાશિનો હોય

ત્યારે વત્સનું મુખ પશ્ચિમ દિશામાં, મિથુન કર્ક અને સિંહ રાશિનો સૂર્ય હોય ત્યારે વત્સનું મુખ ઉત્તર દિશામાં હોય છે ॥ ૧૯ ॥

જે દિશામાં વત્સનું મુખ હોય તે દિશામાં ખાત પ્રતિષ્ઠા દ્વાર પ્રવેશ આદિનું કાર્ય કરવાની શાસ્ત્રમાં મના કરીછે, પરન્તુ વત્સ એક દિશામાં ત્રણ ત્રણ માસ રહે છે, તો ત્રણ મહીના સુધી ઉક્ત કાર્ય રોકવું ઠીક નહિ તે માટે વિશેષ સ્પષ્ટતા કરે છે—

गिहभूमि सत्तभाए पण दह तिहि तीस तिहि दह क्ख कमा ।
इअ दिणसंखा चउदिसि सिरपुच्छसमंकि वच्छाठिई ॥ २० ॥

वत्सचक्र—

ईशान	५ कन्या	१० कन्या	१५ कन्या	३० तुला	१५ वृश्चिक	१० वृश्चिक	५ वृश्चिक	अग्नि
५ सिंह								५ धन
१० सिंह				पूर्व				१० धन
१५ सिंह								१५ धन
३० कर्क	उत्तर			घर या प्रासाद करनेकी भूमि			दक्षिण	३० मकर
१५ मिथुन								१५ कुंभ
१० मिथुन				पश्चिम				१० कुंभ
५ मिथुन								५ कुंभ
वायव्य	५ वृष	१० वृष	१५ वृष	३० मेष	१५ मीन	१० मीन	५ मीन	नैऋत्य

ઘરની ભૂમિનાં પ્રત્યેક દિશામાં સાત સાત ભાગ કરવાં। તેમાં અનુક્રમથી પ્રથમ ભાગમાં પાંચ દિન, બીજામાં દશ, ત્રીજામાં પન્દર, ચોથામાં તીસ, પાંચમામાં પંદર, છઠામાં દશ અને સાતમાં ભાગમાં પાંચ દિન વત્સ રહે છે। આ પ્રમાણે ચારો દિશામાં દિન સંખ્યા સમજવી। જે અંક પર વત્સનું માથું હોય તેજ અંકની સામેના બરાબર અંક ઉપર વત્સનું પુંછડુ રહે છે, આ પ્રમાણે વત્સની સ્થિતિ છે ॥૨૦॥

કન્યા રાશિનો સૂર્ય હોય ત્યારે પૂર્વ દિશામાં ખાત આદિનું કામ જરૂર કરવાનું જણાય તો કન્યા રાશિના પ્રથમ પાંચ દિન પ્રથમ ભાગમાં ખાત આદિ ન કરે પરન્તુ બીજા છ ભાગમાં કોઈ ઠેકાણે સારૂં મુહૂર્ત્ત જોઈ કરી શકાય છે। છથી પન્દર દિવસ બીજા ભાગમાં, સોલથી તીસ દિવસ ત્રીજા ભાગમાં ખાત આદિ કાર્ય ન કરવું। તુલા રાશિના તીસ દિવસ ચોથા ભાગમાં કાર્ય ન કરવું, વૃશ્ચિક રાશિના સૂર્યમાં પ્રથમ પંદર દિવસ પાંચમાં ભાગમાં, સોલથી પચ્ચીસ દિવસ છઠા ભાગમાં અને છવીસથી તીસ દિવસ સાતમાં ભાગમાં કાર્ય ન કરવું। આ પ્રમાણે પ્રત્યેક દિશામાં પ્રત્યેક ભાગની દિન સંખ્યા છોડી દેવી ॥ ૨૦ ॥

त्मफल—

अग्गिमओ आउहरो धणक्खयं कुणइ पच्छिमो वच्छो ।
वामो य दाहिणो वि य सुहावहो हवइ नायव्वो ॥२१॥

વત્મ સમુખ હોય તો આયુષ્યનો નાશકારક છે, પાછલ વત્મ હોય તો ધનનો વિનાશ કારક છે, ાબો અથવા જમણો વત્મ હોય તો સુખ કારક જાણવો ॥ ૨૧ ॥

પ્રથમ ખાત વખતે શેષનાગચક્ર [રાહુચક્ર] જોવાય છે, તેને વિશ્વકર્માએ આ પ્રમાણે બતાવેલ છે—

" ईशानतः सर्पति कालसर्पो, जिहायसृष्टि गणयेद् विदिक्षु ।
शेषस्य वास्तोर्मुखमध्यपुच्छं, त्रयं परित्यज्य खनेच्च तुर्यम् ॥ "

પ્રથમ ઈશાન ખુણાથી રાહુ ચાલે છે, * સૃષ્ટિમાર્ગને છોડીને વિપરીત વિદિશામા શેષનાગનું મુખ નાભિ અને પૂછડુ રહે છે, અર્થાત્ ઈશાન ખૂણામાં મુખ, વાયવ્ય ખુણામા નાભિ [પેટ] અને નૈઋત્ય ખૂણામા પુછડુ રહે છે । તે માટે આ ત્રણે ખૂણાને છોડી દઇને ચોથો જે અગ્નિ ખૂણો ખાળી રહે છે, તેમા પ્રથમ ખાત કરવું જોઇએ । મુખ પેટ અને પુછડા ઉપર ખાત કરે તો હાનિ કારક છે ।

દૈવજ્ઞવલ્લભમા કહ્યુ છે કે—

" शिरः खनेद् मातृपितॄन् निहन्यात्, खनेच्च नाभौ भयरोगपीडाः ।
पुच्छं खनेत् स्त्रीशुभगोत्रहानिः स्त्रीपुत्ररत्नान्नवसूनि शून्ये ॥ "

---

* રાજવલ્લભમા બીજી રીતે બતાવે છે—

" कन्यादौ रवितस्त्रये फणिमुख पूर्वादिसृष्टिक्रमात् । "

સૂર્ય કન્યા તુળા અને વૃશ્ચિક એ ત્રણ રાશિમા હોય ત્યારે શેષનાગનુ મુખ પૂર્વ દિશામા રહે છે પછી સૃષ્ટિક્રમથી સૂર્ય ધન મકર અને કુમ્ભ એ ત્રણ રાશિમા હોય ત્યારે દક્ષિણમા, મીન મેષ અને વૃષભ એ ત્રણ રાશિમા હોય ત્યારે પશ્ચિમમા અને મિથુન કર્ક અને સિંહ એ ત્રણ રાશિમા હોય ત્યારે ઉત્તરમા મુખ રહે છે

" पूर्वास्येऽनिलखातन यममुखे खात शिवे कारयेत् ।
शीर्षे पश्चिमगे च वह्निखननं सौम्ये खनेद् नैर्ऋते ॥ "

શેષનાગનુ મુખ પૂર્વ દિશામા હોય ત્યારે વાયુ કોણમા ખાત કરવુ, દક્ષિણમા મુખ હોય ત્યારે ઈશાન કોણમા ખાત કરવુ પશ્ચિમમા મુખ હોય ત્યારે અગ્નિ કોણમા ખાત કરવુ અને ઉત્તરમા મુખ હોય ત્યારે નૈઋત્ય કોણમા ખાત કરવુ

ખાત મુહૂર્ત્ત માથા ઉપર કરે તો માતા પિતાનો વિનાશ થાય, મધ્ય [નાભિ] ના ભાગમાં કરે તો અનેક પ્રકારનો ભય અને રોગ થાય, પુંછડાના ભાગમાં કરે તો સ્ત્રી સોભાગ્ય અને ગોની હાનિ થાય, ખાળી સ્થાન પર ખાત કરે તો સ્ત્રી પુત્ર રત્ન ધાન્ય અને ધનની પ્રાપ્તિ થાય ।

शेषनागचक्र—

पूर्व

ईशान　　अग्नि

उत्तर　　दक्षिण

र	सो	म	बु	गु	शु	श	र
सो	मं	बु	गु	शु	श	र	सो
मं	बु	गु	शु	श	र	सो	मं
बु	गु	शु	श	र	सो	म	बु
गु	शु	श	र	सो	मं	बु	गु
शु	श	र	सो	मं	बु	गु	शु
श	र	सो	म	बु	गु	शु	श
र	सो	मं	बु	गु	शु	श	र

वायव्य　　पश्चिम　　नैऋत्य

આ શેષનાગ ચક્ર બનાવવાની વિધિ આ પ્રમાણે છે—મકાન આદિ બનાવવાની જમીન બરાબર સમચોરસ ચોસઠ કોઠા કરવાં, પછી પ્રત્યેક કોઠામાં રવિવાર આદિ સાતે વાર લખવા અ છેલ્લા કોઠામાં પ્રથમ કોઠાનો વાર લખવો । પછી તેમાં નાગની આકૃતિ એવી રીતે કરો કે પ્રત્ શનિવાર અને મંગલવારના કોઠામાં સ્પર્શ કરતી માલુમ પડે, જ્યાં જ્યાં નાગની આકૃતિ જણા અર્થાત્ જ્યાં જ્યાં શનિવાર અને મંગલવારના કોઠાઓ હોય ત્યાં ત્યાં ખાત કરવું નહિ ।

નાગમુખ જાણવા માટે મુહૂર્ત ચિંતામણિમા બતાવે છે કે—

" देवालये गेहविधौ जलाशये, राहोर्मुखं शंभुदिशो विलोमतः ।
मीनार्क–सिंहार्क–मृगार्कतस्त्रिभे, खाते मुखात् पृष्ठविदिक्शुभा भवेत् ॥ "

દેવાલયનો આરંભ કરતી વખતે રાહુ [નાગ] નું મુખ મીન મેષ અને વૃષ રાશિનો સૂર્ય હોય ત્યારે ઈશાન કોણમા, મિથુન કર્ક અને સિંહ રાશિનો સૂર્ય હોય ત્યારે વાયુ કોણમા, કન્યા તુલા અને વૃશ્ચિકનો સૂર્ય હોય ત્યારે નૈઋત્ય કોણમા, ધન મકર અને કુભ રાશિનો સૂર્ય હોય ત્યારે અગ્નિ કોણમા રહે છે ।

ઘરનો આરંભ કરતી વખતે રાહુનુ મુખ, સિંહ કન્યા અને તુલા રાશિના સૂર્યમા ઈશાન કોણ મા, વૃશ્ચિક ધન અને મકર રાશિના સૂર્યમા વાયુ કોણમા, કુભ મીન અને મેષ રાશિના સૂર્યમા નૈઋત્ય કોણમા, વૃષ મિથુન અને કર્ક રાશિના સૂર્યમા અગ્નિ કોણમાં રહે છે ।

કુવા વાવ તલાવ આદિ જલાશયનો આરંભ કરતી વખતે રાહુનુ મુખ મકર કુભ અને મીનના સૂર્યમા ઈશાન કોણમા, મેષ વૃષ અને મિથુનના સૂર્યમા વાયુ કોણમા, કર્ક સિંહ અને કન્યાના સૂર્યમા નૈઋત્ય કોણમા, તુલા વૃશ્ચિક અને ધનના સૂર્યમા અગ્નિ કોણમા રહે છે ।

મુખના પાછલા ભાગમા ખાત કરવું । મુખ ઈશાન કોણમા હોય ત્યારે અગ્નિ કોણમા ખાત કરવુ, મુખ વાયુ કોણમા હોય ત્યારે ખાત ઈશાન કોણમા, નૈઋત્ય કોણમા મુખ હોય ત્યારે ખાત વાયુ કોણમા અને અગ્નિ કોણમા મુખ હોય ત્યારે ખાત નૈઋત્ય કોણમા કરવુ ।

હીરકલશ મુનિ કહે છે કે—

" वसहाइ गिणिअ वेईं चेइअ मिणाइं गेहसिहाइं ।
जल मयर दुग्गि कण्णा कम्मेण ईसानकुणलियं ॥ "

વીવાહ આદિના વખતે જે વેદી બનાવવામા આવે છે, તેના પ્રારંભમા વૃષભ આદિ, દેવાલયના આરંભમા મીન આદિ, ઘરના આરંભમા સિંહ આદિ, જલાશયના આરંભમા મકર આદિ, અને ગઢના આરંભમા કન્યા આદિ ત્રણ ત્રણ સંક્રાંતિઓમા રાહુનુ મુખ ઈશાન આદિ ખુણામા વિલોમક્રમથી રહે છે ।

राहु (नाग) नुं मुख जाणवा माटे यंत्र—

	ईशान कोण	वायव्य कोण	नैर्ऋत्य कोण	अग्नि कोण
देवालय	मीन. मेष. वृष.	मिथुन. कर्क. सिंह.	कन्या. तुला. वृश्चिक.	धन. मकर. कुंभ
घर	सिंह कन्या. तुला	वृश्चिक. धन. मकर	कुंभ. मीन. मेष.	वृष. मिथुन. कर्क.
जलाशय	मकर. कुंभ. मीन.	मेष. वृष. मिथुन.	कर्क. सिंह. कन्या.	तुला. वृश्चिक. धन.
वेदी	वृष. मिथुन. कर्क.	सिंह. कन्या. तुला.	वृश्चिक धन. मकर.	कुंभ. मीन. मेष
गढ	कन्या. तुला. वृश्चिक.	धन. मकर. कुंभ	मीन. मेष. वृष.	मिथुन. कर्क. सिंह

घर आदिना आरंभमां वृषवास्तुचक्र कहे छे—

" गेहाद्यारंभेऽर्कभाद्वत्सशीर्षे, रामैर्दाहो वेदिभिरग्रपादे ।
शून्यं वेदैः पृष्ठपादे स्थिरत्वं, रामैः पृष्ठे श्रीर्युगैर्दक्षकुक्षौ ॥
लाभो रामैः पुच्छगैः स्वामिनाशो, वेदैर्नैःस्व्यं वामकुक्षौ मुखस्थैः ।
रामैः पीडा सन्ततं चार्कधिष्ण्या-दश्वै रुद्रैर्दिग्भिरुक्तं ह्यसत्सत् ॥ "

ઘર અને પ્રાસાદ આદિના આરમ્ભમાં આ વૃષવાસ્તુચક્ર જોવાય છે. જે નક્ષત્ર ઉપર સૂર્ય હોય, તે નક્ષત્રથી ચન્દ્રમાના [દિવસના] નક્ષત્ર સુધી ગણવું, તેમાં પહેલા ત્રણ નક્ષત્ર વૃષભનાં મસ્તક ઉપર જાણવાં, આ નક્ષત્રોમાં ઘર આદિનો આરંભ કરે તો અગ્નિનો ઉપદ્રવ થાય। ત્યારથી

સાત નક્ષત્ર વૃષભના આગલના પગ ઉપર જાણવા, આમા આરમ્ભ કરે તો ઘર શૂન્ય રહે અર્થાત્ મનુષ્યનો વાસ થાય નહિ। આઠથી અગ્યાર નક્ષત્ર પાછલના પગ ઉપર જાણવા, આમા આરમ્ભ કરે તો ઘર સ્વામીનો સ્થિર વાસ રહે। બારથી ચૌદ નક્ષત્ર પીઠ ઉપર જાણવા આ નક્ષત્રોમાં આરમ્ભ કરે તો લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થાય પંદરથી અઢાર નક્ષત્ર જમણી કૂખ ઉપર જાણવા, આમા આરમ્ભ કરે તો અનેક પ્રકારના શુભ લાભની પ્રાપ્તિ થાય। ઓગણીશથી એકવીશ નક્ષત્ર પૂછડા ઉપર જાણવા, આમા આરમ્ભ કરે તો સ્વામીનો વિનાશ થાય બાવીસથી પચ્ચીસ નક્ષત્ર ડાબી કુખ ઉપર જાણવા, આમા આરમ્ભ કરે તો ઘરના સ્વામીને દરીદ્ર રાખે। છવ્વીસથી અઠાવીસ નક્ષત્ર મુખ ઉપર જાણવા, આમા આરમ્ભ કરે તો નિરન્તર કષ્ટ રહ્યા કરે। સામાન્ય પ્રકારે એકન્દર કહ્યું છે કે—સૂર્યના નક્ષત્રથી ચન્દ્રમાના નક્ષત્ર સુધી ગણતા પ્રથમ સાત નક્ષત્ર અશુભ છે, આઠથી અઢાર નક્ષત્ર શુભ છે, ઓગણીશથી અઠાવીશ નક્ષત્ર અશુભ છે।

स्थान	नक्षत्र	फल
मस्तके	३	अग्निदाह
आगला पगे	४	शून्यता
पाछला पगे	४	स्थिर वास
पीठे	३	लक्ष्मी प्राप्ति
जमणी कुखे	४	लाभ
पूंछडे	३	स्वामिनाश
डावी कुखे	४	निर्द्धनता
मुखे	३	पीडा

ઘરના આરમ્ભમા રાશિનુ ફલ—

धनमीणमिहुणकण्णा–संकंतीए न कीरए गेहं।
तुलविच्छियमेसविसे पुव्वावर * सेस सेसदिसे॥ २२॥

ધન મીન મિથુન અને કન્યા એ ચાર રાશિઓની ઉપર જ્યારે સૂર્ય હોય ત્યારે ક્યારે પણ ઘરનો આરમ્ભ કરવો નહિ। તુલા વૃશ્ચિક મેષ અને વૃષ એ ચાર રાશિઓની ઉપર સૂર્ય હોય ત્યારે પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશાના દ્વારવાળુ ઘર ન કરવુ, પરન્તુ દક્ષિણ અથવા ઉત્તર દિશાના દ્વારવાળા ઘરનો આરમ્ભ કરવો। બાકી કર્ક સિંહ મકર અને કુંભ એ ચાર રાશિઓની ઉપર સૂર્ય હોય ત્યારે દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશાના દ્વારવાળુ ઘર ન કરવુ, પરન્તુ પૂર્વ અથવા પશ્ચિમ દિશાના દ્વારવાળા ઘરનો આરમ્ભ કરવો॥ २२॥

* 'दाहिणोवर' इति पाठान्तरे।

મુહૂર્ત ચિન્તામણિની ટીકામાં શ્રીપતિ કહે છે—

" कर्किनक्रहरिकुम्भगतेऽर्के, पूर्वपश्चिममुखानि गृहाणि ।
तौलिमेषवृषवृश्चिकयाते, दक्षिणोत्तरमुखानि च कुर्यात् ॥
अन्यथा यदि करोति दुर्मति-र्व्याधिशोकधननाशमश्नुते।
मीनचापमिथुनाङ्गनागते, कारयेत्तु गृहमेव भास्करे ॥ "

કર્ક મકર સિંહ અને કુમ્ભ રાશિનો સૂર્ય હોય ત્યારે પૂર્વ અથવા પશ્ચિમ દિશાના દ્વારવાળા ઘરનો આરમ્ભ કરવો, તથા તુલા મેષ વૃષ અને વૃશ્ચિક રાશિનો સૂર્ય હોય ત્યારે દક્ષિણ અથવા ઉત્તર દિશાનાં દ્વારવાળા ઘરનો આરમ્ભ કરવો, આથી ઉલટું કરે તો અથવા મીન ધન મિથુન અને કન્યા રાશિનો સૂર્ય હોય ત્યારે ઘરનો આરમ્ભ કરે તો વ્યાધિ અને શોક થાય, તથા ધનનો નાશ થાય।

નારદમુનિ બારે રાશિનું ફલ આ પ્રમાણે કહે છે—

" गृहसंस्थापनं सूर्ये मेषस्थे शुभदं भवेत् ।
वृषस्थे धनवृद्धिः स्याद् मिथुने मरणं ध्रुवम् ॥
कर्कटे शुभदं प्रोक्तं सिंहे भृत्यविवर्द्धनम् ।
कन्या रोगं तुला सौख्यं वृश्चिके धनवर्द्धनम् ॥
कार्मुके तु महाहानि-र्मकरे स्याद् धनागमः ।
कुंभे तु रत्नलाभः स्याद् मीने सद्मभयावहम् ॥ "

ઘરની સ્થાપના (શિલાન્યાસ આદિ) યદિ મેષ રાશિના સૂર્યમાં કરે તો શુભદાયક છે, વૃષ રાશિના સૂર્યમાં ધન વૃદ્ધિકારક છે, મિથુનના સૂર્યમાં નિશ્ચય મૃત્યુ દાયક છે, કર્ક રાશિના સૂર્યમાં શુભ દાયક છે, સીંહના સૂર્યમાં સેવકજનની વૃદ્ધિ થાય, કન્યાના સૂર્યમાં રોગ થાય, તુલાના સૂર્યમાં સુખ થાય, વૃશ્ચિકના સૂર્યમાં ધનની વૃદ્ધિ થાય, ધનના સૂર્યમાં મહાહાનિ, મકરના સૂર્યમાં ધન પ્રાપ્તિ, કુમ્ભના સૂર્યમાં રત્નનો લાભ અને મીનના સૂર્યમાં ઘર ભય દાયક થાય।

घरना आरम्भमां मासफल—

सोय-धण-मिच्चु-हाणी अत्थं सुन्नं च कलह-उव्वसियं ।
पूया-संपय-अग्गी सुहं च चित्ताइ—मासफलं ॥ २३ ॥

ઘરનો આરમ્ભ ચૈત્રમાસમાં કરે તો શોક, વૈશાખ માસમાં કરે તો ધનની પ્રાપ્તિ, જેઠ માસમાં મૃત્યુકારક, આષાઢમાં હાનિ, શ્રાવણમાં ધન પ્રાપ્તિ, ભાદરવામાં ઘર શુન્ય રહે, આસો-

મા કલેશ, કાર્તિક માસમા ઉજડ થાય. માગસિરમા પૂજા-સન્માન, પોષ માસમા સંપદા, માઘ માસમા અગ્નિ ભય, અને ફાગણ માસમા કરે તો સુખ થાય ॥ ૨૩ ॥

હીરકલશ મુનિ એ કહ્યુ છે કે—

" कत्तिअ-माह-भद्दवे चित्त आसो अ जिट्ठ आसाढे ।
गिहआरम न कीरइ अन्नरे कल्लाणमगलं ॥ "

કાર્તિક માહ ભાદરવો ચૈત્ર આસો જેઠ અને આસાઢ આ સાત મહીનામા ઘરનો આરમ્ભ કરવો * નહિ, અને બાકીના માગશર, પોષ ફાગણ વૈશાખ અને શ્રાવણ આ પાચ માસમાં ઘરનો આરમ્ભ કરે તો મગલ દાયક છે ।

वइसाहे मग्गसिरे सावणि फग्गुणि मयंतरे पोसे ।
सियपक्खे सुहदिवसे कए गिहे हवइ सुहरिद्धि ॥ २४ ॥

વૈશાખ માગસર શ્રાવણ ફાગણ અને મતાતરે પોષ એ પાંચ મહીનામાં શુક્લ પક્ષમા શુભ દિવસે ઘરનો આરમ્ભ કરે તો સુખ અને ઋદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય ॥ ૨૪ ॥

પીયૂષધારા ટીકામા જગનમોહનનુ કથન છે કે—

" पापाणेष्टयादिगेहादि निन्द्यमासे न कारयेत् ।
तृणदारुगृहारम्भे मासदोषो न विद्यते ॥ "

પત્થર ઇંટ આદિના મકાનનો નીંદનીય માસમા આરમ્ભ ન કરવો, પરન્તુ ઘાસ અને લાકડા આદિના મકાનનો આરમ્ભ કરે તો દોષ નથી ।

गृहारम्भमा नक्षत्र फल—

सुहलग्गे चंदबले खणिज्ज नीमीउ अहोमुहे रिक्खे ।
उड्ढमुहे नक्खत्ते चिणिज्ज सुहलग्गि चंदबले ॥ २५ ॥

શુભલગ્ન અને ચન્દ્રમા પ્રબલ જોઇને અધોમુખ સજ્ઞક નક્ષત્રમા ખાત મુહૂર્ત્ત કરવું, તથા શુભ લગ્ન અને ચન્દ્રમા બલવાન્ હોય ત્યારે ઉર્ધ્વમુખ સજ્ઞક નક્ષત્રમા શિલાનુ સ્થાપન કરી ચણવાનો આરમ્ભ કરવો ॥ ૨૫ ॥

* મુહૂર્તચિન્તામણિમા લખે છે કે—ચૈત્રમા મેષનો સૂર્ય હોય જેઠમા વૃષ રાશિનો સૂર્ય હોય, આષાઢ માસમા કર્ક રાશિનો સૂર્ય હોય ભાદરવામા સિંહનો સૂર્ય હોય આસોમા તુલાનો સૂર્ય હોય, કાર્તિક માસમા વૃશ્ચિકનો સૂર્ય હોય પોષમાસમા મકરનો સૂર્ય હોય અને માઘ માસના મકર યા કુમ્ભ રાશિનો સૂર્ય હોય ત્યારે ઘરનો આરમ્ભ કરવો શુભ માનેલ છે

માંડવ્યઋષિનું કહેવું છે કે—

" अधोमुखैर्भैर्विदधीत खातं, शिलास्तथा चोर्ध्वमुखैश्च पट्टम् ।
तिर्यङ्मुखैर्द्वारकपाटयानं, गृहप्रवेशो मृदुभिर्ध्रुवर्क्षैः ॥ "

અધોમુખ નક્ષત્રોમાં ખાત કરવું, ઉર્ધ્વમુખ નક્ષત્રોમાં શિલા અને પાટડા આદિનું સ્થાપન કરવું, તિર્યઙ્મુખ નક્ષત્રોમાં દ્વાર કપાટ અને વાહન બનાવવું, મૃદુસંજ્ઞક (મૃગશિરા, રેવતી, ચિત્રા અને અનુરાધા) અને ધ્રુવસંજ્ઞક (ઉત્તરાફાલ્ગુની, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરા-ભાદ્રપદા, રોહિણી) નક્ષત્રોમાં ઘરમાં પ્રવેશ કરવો ।

નક્ષત્રોની અધોમુખાદિ સંજ્ઞા—

सवण-द्द-पुस्सु रोहिणि तिउत्तरा सय धणिट्ठ उड्ढमुहा ।
भरणिऽसलेस तिपुव्वा मु-म-वि-कित्ती अहोवयणा ॥ २६ ॥

શ્રવણ આર્દ્રા પુષ્ય રોહિણી ઉત્તરાફાલ્ગુની ઉત્તરાષાઢા ઉત્તરાભાદ્રપદા શતભિષા અને ધનિષ્ઠા આ નવ નક્ષત્ર ઉર્ધ્વમુખ નામવાળાં છે । ભરણી આશ્લેષા પૂર્વાફાલ્ગુની પૂર્વાષાઢા પૂર્વાભાદ્રપદા મૂલ મઘા વિશાખા અને કૃત્તિકા આ નવ નક્ષત્ર અધોમુખ નામવાળાં છે ॥ ૨૬ ॥

આ સિવાય બાકીનાં અશ્વિની મૃગશિર પુનર્વસુ હસ્ત ચિત્રા સ્વાતિ અનુરાધા જયેષ્ઠા અને રેવતી આ નવ નક્ષત્ર તીર્છામુખવાલાં છે ।

નક્ષત્રોનાં શુભાશુભયોગ મુહૂર્તચિન્તામણિમાં કહે છે કે—

" पुष्यध्रुवेन्दुहरिसर्पजलैः सजीवै-स्तद्वासरेण च कृतं सुतराज्यदं स्यात् ।
द्वीशाश्वीतक्षिवसुपाशिशिवैः सशुक्रै-र्वारे सितस्य च गृहं धनधान्यदं स्यात् ॥ "

પુષ્ય ઉત્તરાફાલ્ગુની ઉત્તરાષાઢા ઉત્તરાભાદ્રપદા રોહિણી મૃગશિરા શ્રવણ આશ્લેષ અને પૂર્વાષાઢા એ નક્ષત્રોમાંથી કોઈ નક્ષત્ર પર ગુરૂ હોય ત્યારે અથવા એ નક્ષત્રો અને ગુરૂવાર હોય ત્યારે ઘરનો આરંભ કરે તો તે ઘર પુત્ર અને રાજ્ય દેવાવાળું થાય ।

વિશાખા અશ્વિની ચિત્રા ધનિષ્ઠા શતભિષા અને આર્દ્રા એ નક્ષત્રોમાંથી કોઈ નક્ષત્ર ઉપર શુક્ર હોય ત્યારે અથવા એ નક્ષત્રો અને શુક્રવાર હોય ત્યારે ઘરનો આરંભ કરે તો તે ઘર ધન અને ધાન્યની પ્રાપ્તિ કરવાવાલું થાય ।

" सारैः करेज्यान्त्यमघाम्बुमूलैः, कौजेऽह्नि वेश्माग्निसुतार्दितं स्यात् ।
सज्ञैः कदास्रार्यमतक्षहस्तै-र्ज्ञस्यैव वारे सुखपुत्रदं स्यात् ॥ "

હસ્ત પુષ્ય રેવતી મઘા પૂર્વાષાઢા અને મૂલ એ નક્ષત્રો ઉપર મંગલ હોય ત્યારે અથવા એ નક્ષત્ર અને મંગલવાર હોય ત્યારે ઘરનો આરંભ કરે તો તે ઘર અગ્નિથી બળી જાય અને પુત્રોને પીડા કારક થાય।

રોહિણી અશ્વિની ઉત્તરાફાલ્ગુની ચિત્રા અને હસ્ત એ નક્ષત્રો ઉપર બુધ હોય ત્યારે અથવા એ નક્ષત્રો અને બુધવાર હોય ત્યારે ઘરનો આરંભ કરે તો તે ઘર સુખદાયક અને પુત્રદાયક થાય છે।

" अजैकपादहिर्बुध्न्य–शक्रमित्रानिलान्तकैः ।
समन्दैर्मन्दवारे स्याद् रक्षोभूतयुतं गृहम् ॥ "

પૂર્વાભાદ્રપદા ઉત્તરાભાદ્રપદા જયેષ્ઠા અનુરાધા સ્વાતી અને ભરણી એ નક્ષત્રો ઉપર શનિ હોય ત્યારે અથવા એ નક્ષત્રો અને શનિવાર હોય ત્યારે ઘરનો આરંભ કરે તો તે ઘર રાક્ષસ અને ભૂત આદિના નિવાસવાળું થાય।

" अग्निनक्षत्रगे सूर्ये चंद्रे वा संस्थिते यदि ।
निर्मित मन्दिरं नून मग्निना दह्यतेऽचिरात् ।"

કૃતિકા નક્ષત્રની ઉપર સૂર્ય અથવા ચંદ્રમા હોય ત્યારે ઘરનો આરંભ કરે તો તે ઘર જલદી અગ્નિવડે ભસ્મ થઈ જાય।

प्रथम शिलानी स्थापना—

पुव्वुत्तरनीमतले घिअ–अक्खय–रयणपचगं ठविउ ।
सिलानिवेसं कीरइ सिप्पीण सम्माणणा पुव्वं ॥ २७॥

પૂર્વ અને ઉત્તર દિશાના મધ્ય ભાગે ઈશાન કોણમાં નીમમાં પ્રથમ ઘી ચોખા અને પાંચરત્ન રાખીને અને શિલ્પીઓનું સન્માન કરીને પ્રથમ શિલાનું સ્થાપન કરવું ॥ २७ ॥

રાજવલ્લભ આદિ કેટલાક શિલ્પગ્રન્થોમાં શિલાની પ્રથમ સ્થાપના અગ્નિ કોણમાં કરવાની કહે છે।

खात लग्न विचार—

भिगु लग्गे बुहुदसमे दिणयरु लाहे अ विहप्फइ किंदे ।
जइ गिहनीमारंभे ता वरिससयाउयं हवइ ॥ २८ ॥

શુક્ર લગ્નસ્થાનમાં, બુધ દશમામાં, સૂર્ય અગ્યારમામાં અને બૃહસ્પતિ કેન્દ્રમાં (૧-૪-૭-૧૦ સ્થાનમાં) હોય, એવા લગ્નમાં જો નવીન ઘરનું ખાત મુહૂર્ત કરે તો તે ઘર સો વર્ષના આયુષ્યવાળું થાય ॥ ૨૮ ॥

दसम चउत्थे गुरुससि सणिकुजलाहे अ लच्छि वरिस असी ।
इग ति चउ छ मुणि कमसो गुरुसणिभिगुरविबुहम्मि सयं ॥ २९ ॥

લગ્નનાં દશમા અને ચોથા સ્થાનમાં ગુરૂ અને ચંદ્રમા હોય તથા અગ્યારમાં સ્થાનમાં શનિ અથવા મંગલ હોય એવા સમયમાં ઘરનો આરંભ કરે તો તે ઘરમાં લક્ષ્મી એંશી વર્ષ સ્થિર રહે । ગુરૂ લગ્નમાં (પ્રથમ સ્થાનમાં), શનિ ત્રીજામાં, શુક્ર ચોથામાં, રવિ છઠામાં અને બુધ સાતમા સ્થાનમાં હોય એવા લગ્નનાં સમયમાં ઘરનો આરંભ કરે તો તે ઘરમાં લક્ષ્મી સો વર્ષ સુધી સ્થિર રહે ॥ ૨૯ ॥

सुक्कुदए रवि तइए मंगल छट्ठे अ पंचमे जीवे ।
इअ लग्ग कए गेहे दो वरिससयाउयं रीद्धि ॥ ३० ॥

શુક્ર લગ્નમાં, સૂર્ય તીજામાં, મંગલ છઠ્ઠામાં અને ગુરૂ પાંચમાં સ્થાનમાં હોય એવાં લગ્નનાં સમયમાં આરંભ કરેલ ઘરમાં બસો વર્ષ સુધી અનેક પ્રકારની ઋદ્ધિ થાય ॥ ૩૦ ॥

सगिहत्थो ससिलग्गे गुरुकिंदे बलजुओ सुविद्धिकरो ।
कूरट्ठम अइअसुहा सोमा मज्झिम गिहारंभे ॥ ३१ ॥

કર્ક રાશિનો ચંદ્રમા લગ્નમાં હોય અને બૃહસ્પતિ બલવાન્ થઈને કેન્દ્રમાં (૧-૪-૭-૧૦ સ્થાનમાં) રહેલ હોય એવા લગ્નનાં સમયમાં આરંભ કરેલ ઘરમાં ધન ધાન્યની સારી રીતે વૃદ્ધિ થાય । ઘરનાં આરંભ સમયમાં લગ્નનાં આઠમાં સ્થાનમાં ક્રૂર ગ્રહ હોય તો બહુ અશુભ કારક છે અને શુભ ગ્રહ હોય તો મધ્યમ ફલદાયક છે ॥ ૩૧ ॥

इक्के वि गहे णिच्छइ परगेहि परंसि सत्त-बारसमे ।
गिहसामिवण्णनाहे अबले परहत्थि होइ गिहं ॥ ३२ ॥

જો લગ્નમાં કોઈ પણ એક ગ્રહ નીચ સ્થાનનો, શત્રુના ઘરનો યા શત્રુના નવાંશનો થઈને સાતમા અથવા બારમા સ્થાનમાં રહેલ હોય, તથા ઘરના સ્વામીનો વર્ણપતિ નિર્બલ હોય એવાં સમયમાં ઘરનો આરંભ કરે તો તે ઘર બીજાનાં હાથમાં ચાલ્યું જાય ॥ ૩૨ ॥

गृहपतिना वर्णपति--

वंभणसुक्कविहप्फइ रविकुजखत्तिय मयंकुवइसो अ।
वुहसुद्द मिच्छतमसणि गिहसामिय वण्णनाह इमे ॥ ३३ ॥

બ્રાહ્મણ વર્ણના સ્વામી શુક્ર અને ગુરૂ, ક્ષત્રિયવર્ણના સ્વામી રવિ અને મંગલ, વૈશ્યવર્ણના સ્વામી ચંદ્રમા, શૂદ્રવર્ણના સ્વામી બુધ, તથા મ્લેચ્છવર્ણના સ્વામી રાહુ અને શનિ, આ પ્રમાણે ઘરના સ્વામીના વર્ણપતિ છે ॥ ૩૩ ॥

घरप्रवेश मुहूर्त्त--

सयलसुहजोयलग्गे नीमारंभे अ गिहपवेसे अ।
जइ अट्ठमो अ कूरो अवस्स गिहसामि मारेइ ॥ ३४ ॥

નીમ ખોદવાના સમયે તથા નવીન ઘરમા પ્રવેશ કરવાના સમયે લગ્નમા સમસ્ત શુભ યોગ હોય છતા આઠમા સ્થાનમા કોઈ ક્રૂર ગ્રહ હોય તો તે ઘરના સ્વામીનો અવશ્ય કરીને વિનાશ કરે ॥ ૩૪ ॥

चित्त-णुराह-तिउत्तर रेवइ-मिय-रोहिणी अ विद्धिकरो।
मूल-द्दा-असलेसा जिट्ठा पुत्तं विणासेइ ॥ ३५ ॥

ચિત્રા અનુરાધા ઉત્તરાફાલ્ગુની, ઉત્તરાષાઢા ઉત્તરાભાદ્રપદ રેવતી, મૃગશિર અને રોહિણી એ નક્ષત્રોમા પ્રવેશ કરે તો ધન ધાન્યાદિની વૃદ્ધિ થાય। મૂલ આર્દ્રા આશ્લેષા અને જ્યેષ્ઠા એ નક્ષત્રોમા પ્રવેશ કરે તો પુત્રનો વિનાશ થાય॥ ૩૫ ॥

पुव्वतिगं महभरणी गिहसामिवहं विसाह-त्थीनासं।
कित्तिय अग्गि समत्ते गिहप्पवेसे अ ठिइसमए ॥ ३६ ॥

ઘરનો આરંભ તથા પ્રવેશ પૂર્વાફાલ્ગુની પૂર્વાષાઢા પૂર્વાભાદ્રપદ મઘા અને ભરણી એ નક્ષત્રોમા કરે તો ઘરના સ્વામીનો નાશ થાય। વિશાખા નક્ષત્રમા કરે તો સ્ત્રીનો વિનાશ થાય। કૃતિકા નક્ષત્રમા કરે તો અગ્નિનો ઉપદ્રવ થાય ॥ ૩૬ ॥

तिहिरित्त वारकुजरवि चरलग्ग विरुद्धजोअ खिणचंद।
वज्जिज्ज गिहपवेसे सेसा तिहिवारलग्गसुहा ॥ ३७ ॥

રિક્તા તિથિ, મંગલ અથવા રવિવાર, ચરલગ્ન (મેષ કર્ક તુલા અને મકર લગ્ન), કંટક આદિ વિરૂદ્ધ જોગ, ક્ષિણ ચંદ્રમા, નીચનો અથવા ક્રૂર ગ્રહ યુકત ચંદ્રમા એ બધાં ઘરમાં પ્રવેશ કરતી વખતે અથવા આરંભ કરતી વખતે છોડી દેવાં જોઇએ। બાકીનાં તિથિ વાર લગ્ન શુભ છે ॥ ૩૭ ॥

किंदु दु अडंत कूरा असुहा तिछग्गारहा सुहा भणिया ।
किंदु तिकोण तिलाहे सुहया सोमा समा सेसे ॥ ३८ ॥

ક્રૂરગ્રહ કેન્દ્ર(૧--૪--૭--૧૦) સ્થાનમાં, તથા બીજા આઠમાં અથવા બારમાં સ્થાનમાં હોય તો અશુભ ફલ દાયક છે. પરંતુ ત્રીજા છઠ્ઠા કે અગ્યારમાં સ્થાનમાં હોય તો શુભ ફલ દેવા-વાલાં છે। શુભ ગ્રહ કેન્દ્ર સ્થાનમાં, નવમાં પાંચમાં તીજા કે અગ્યારમાં સ્થાનમાં હોય તો શુભદાયક છે અને બાકીનાં બીજા છઠા આઠમાં કે અગ્યારમાં સ્થાનમાં હોય તો સમાન ફલ દેવાવાલાં છે ॥ ૩૮ ॥

गृहप्रवेश या गृहारंभमां शुभाशुभ ग्रहयंत्र--

वार	उत्तम	मध्यम	जघन्य
रवि	३-६-११	९ ५	१-४-७-१०-२-८-१२
सोम	१-४-७-१० ९-५-३-११	८-२-६-१२	०
मंगल	३-६-११	९-५	१-४-७-१०-२-८-१२
बुध	१-४-७-१०-९-५-३-११	८-२-६-१२	०
गुरु	१-४-७-१०-९-५-३-११	२-६-८-१२	०
शुक्र	१-४-७-१०-९-५ ३-११	२-६-८-१२	०
शनि	३-६-११	९-५	१-४-७-१०-२-८-१२
राहु-केतु	३-६-११	९-५	१-४-७-१०-२-८-१२

ग्रहोनी सज्ञा--

सूर गिहत्थो गिहिणी चदो धणं सुक्क सुरगुरु सुक्ख ।
जो सबल तस्स भावो सबलु भवे नत्थि सदेहो ॥ ३९॥

सूर्य गृहस्थ, चंद्रमा गृहिणी (स्त्री), शुक्र धन अने गुरु सुख छे । आमां जे ग्रह बलवान होय ते तेना भावनु अधिक फल आपेछे तेमा सन्देह नथी। जेमके-सूर्य बलवान होय तो घरना स्वामीने अने चंद्रमा बलवान् होय तो स्त्रीने शुभ फल आपे छे। शुक्र बलवान् होय तो धन अने गुरु बलवान् होय तो सुखने आपे छे ॥ ३९ ॥

राजा आदिकना पाच २ गृहोनु मान--

राया सेणाहिवई अमच्च-जुवराय-अणुज-रण्णीणं ।
नेमित्तिय-विज्जाण य पुरोहियाण इह पंच गिहा ॥ ४० ॥
एगसय अट्ठहियं चउसट्ठि सट्ठि असी अ चालीस ।
तीसं चालीसतिग कमेण करसंखवित्थारे ॥ ४१ ॥
अड छह चउ छह चउ छह चउ चउ चउ हीणया कमेणेव ।
मूलगिह वित्थराओ सेसाण गिहाण वित्थारा ॥ ४२ ॥
चउ छच्च अट्ठ तिय तिय अट्ठ छछछ भागजुत्त वित्थरओ ।
सेस गिहाण य कमसो माण दीहत्तणे नेयं ॥ ४३ ॥

राजा, सेनाधिपति, मंत्री, युवराज, अनुज (नानो भाई-सामंत), राणी, नैमितिक (ज्योतिषी) वैद्य अने पुरोहित ए बधाना उत्तम, मध्यम, विशेष मध्यम, जघन्य अने अतिजघन्य ए प्रमाणे पाच पाच जातिना घर बने छे। तेमा उत्तम जातिना घरनो विस्तार क्रमश १०८, ६४, ६०, ८०, ६०, ३०, ४०, ४० अने ४० हाथनो छे । आ प्रत्येकमाथी अनुक्रमे ८, ६, ४, ६, ४, ६, ४, ४, अने ४ हाथ वारवार घटाडवाथी मध्यम विमध्यम जघन्य अने अतिजघन्य घरनो विस्तार थाय छे, आ विस्तार बधो मुख्य घरनो समजवो। आ विस्तारमा विस्तारनो चोथो, छठो आठमो, त्रीजो, त्रीजो, आठमो, छठो, छठो अने छठो भाग अनुक्रमे जोडवाथी बधा घरोनी लबाईनु मान थाय छे ॥ ४० थी ४३ ॥

राजा आदिना पांच २ घरोनुं मानयंत्र—

संख्या	मान हाथ	राजा	सेना-पति	मंत्री	युवराज	अनुज	राणी	ज्योतिर्षी	वैद्य	पुरोहित
उत्तम	विस्तार	१०८	६४	६०	८०	४०	३०	४०	४०	४०
१	लंबाई	१३५	७४–१६"	६७-१२"	१०६-१६"	५३-८"	३३-१८"	४६-१६"	४६-१६"	४६-१६"
मध्यम	विस्तार	१००	५८	५६	७४	३६	२४	३६	३६	३६
२	लंबाई	१२५	६७-१६"	६३	९८-१६"	४८	६७	४२	४२	४२
विमध्यम	विस्तार	९२	५२	५२	६८	३२	१८	३२	३२	३२
३	लंबाई	११५	६०-१६"	५८-१२"	९०-१६"	४२-१६"	२०-६"	३७-८"	३७ ८"	३७-८"
कनिष्ठ	विस्तार	८४	४६	४८	६२	२८	१२	२८	२८	२८
४	लंबाई	१०५	५३-१६"	५४	८२-१६"	३७-८"	१३-१२"	३२-१६"	३२-१६"	३२-१६"
अतिक निष्ठ	विस्तार	७६	४०	४४	५६	२४	६	२४	२४	२४
५	लंबाई	९५	४६-१६"	४९-१२"	७४-१६"	३२	६ १८"	२८	२८	२८

चार वर्णोनां घरोनुं मान—

वण्ण चउक्कगिहेसु बत्तीसकराइ वित्थरो भणिओ ।
चउ चउ हीणो कमसो जा सोलस अंतजाईणं ॥ ४५ ॥
दसमंस अट्ठमंसं सडंस चउरंस वित्थरं सहिअं ।
दीहं सव्वगिहाण य दिअ-खत्तिअ-वइस-सुद्दाणं ॥ ४५ ॥

બ્રાહ્મણના ઘરનો વિસ્તાર બત્રીસ હાથ છે। તેમાંથી અનુક્રમે ચાર ચાર હાથ ઘટાડતાં સોલ હાથ રહે ત્યાં સુધી ઘટાડતાં જવું, તો ક્ષત્રિય વૈશ્ય શૂદ્ર અને અંત્યજ જાતિનાં ઘરોનું માન થાય છે। જેમકે-બ્રાહ્મણ જાતિનાં ઘરનો વિસ્તાર ૩૨ હાથ, ક્ષત્રિય જાતિનાં ઘરનો વિસ્તાર ૨૮ હાથ, વૈશ્ય જાતિનાં ઘરનો વિસ્તાર ૨૪ હાથ, શૂદ્ર જાતિના ઘરનો વિસ્તાર ૨૦ હાથ અને અંત્યજ જાતિના

ઘરનો વિસ્તાર ૧૬ હાથ છે । એ જાતિના ઘરના વિસ્તારમા અનુક્રમે દશમો આઠમો છઠો અને ચોથો ભાગ જોડવાથી લબાઈનુ માન થાય છે ।

चार वर्णोना घरनु मानयत्र—

	ब्राह्मण	क्षत्रिय	वैश्य	शूद्र	अत्यज
विस्तार	३२	२८	२४	२०	१६
लबाई	३५।४ $\frac{३}{४}$	३१ १२	२८	२०	२०

मुख्यघर अने अलिंदनी समझण—

ज दीहवित्थराई भणिय तं सयल मूलगिहमाणं ।
सेसमलिंदं जाणह जहत्थिय जं वहीकम्मं ॥ ४७ ॥
ओवरयसालकक्खो-वराईअं मूलगिहमिण सव्वं ।
अह मूलसालमज्झे जं वट्टइ तं च मूलगिहं ॥ ४७ ॥

ઘરોની જે લંબાઈ અને પહોળાઈ કહી, તે મુખ્ય ઘરનુ માન જાણવું । બાકી જે દ્વારની બહાર ભાગમા ઓસરી વિગેરે હોય તેને અલિન્દ જાણવા । ભીતની અદરના ભાગમા ઓરડો, શાલા કે શાલાની પડખેની લઘુશાલા વિગેરે હોય તે બધાને મુખ્ય ઘર જાણવુ । અર્થાત મુખ્ય શાલાની મધ્યમા જે ઓરડી આદિ હોય તે બધાને મૂલ (મુખ્ય) ઘર જાણવુ ॥ ૪૬ ॥

अलिंदनु प्रमाण—

अंगुल सत्तहियसय उदए गब्भे य हवइ पणसीई ।
गणियाणुसारिदीहे इक्किक्क गईइं इअ भणियं ॥ ४८ ॥

ઉંચાઈમા એક સો સાત આગલ, ગર્ભમા પચ્ચાસી આગળ અને શાલાની લબાઈ પ્રમાણે લબાઈ, એ પ્રત્યેક અલિન્દનુ માન જાણવુ ॥ ૪૮ ॥

શાલા અને અલિન્દનુ માન રાજવલ્લભમા આ પ્રમાણે છે—

" व्यासे सप्ततिहस्तनियुक्ते, शालामानमिदं मनुभक्ते ।
पंचत्रिंशत्पुनरपि तस्मिन्, मानमुशन्ति लघोरिति वृद्धाः ॥ "

ઘરનો વિસ્તાર જેટલાં હાથનો હોય, તેમાં ૭૦ હાથ ઉમેરી ચૌદથી ભાગો, જે લબ્ધિ આવે તેટલા હાથનો શાળાનો વિસ્તાર કરવો। શાળાનો વિસ્તાર જેટલાં હાથનો હોય, તેમાં ૩૫ ઉમેરીને ચૌદથી ભાગો, જે લબ્ધિ આવે તેટલાં હાથનો અલિન્દનો વિસ્તાર કરવો। સમરાંગણમાં પણ કહ્યું છે કે—

"शालाव्यासार्द्धतोऽलिन्दः सर्वेषामपि वेश्मनाम्"

શાળાના વિસ્તારથી અલિન્દનો વિસ્તાર અરધો કરવો, તે પ્રમાણે દરેક ઘરમાં સમજવો।

गज (हाथ) नुं स्वरूप—

पव्वंगुलि चउवीसहिं छत्तींसिं करंगुलेहिं कंबिआ।
अट्ठहिं जवमज्झेहिं पव्वंगुलु इक्कु जाणेह ॥ ४९ ॥

ચોવીસ પર્વ આંગળની અથવા છત્રીશ કર આંગળની એક કંબિકા (ગજ=૨૪ ઇંચ) થાય છે। આઠ આડાજવની એક પર્વ આંગળ જાણવી ॥ ૪૯ ॥

पासाय-रायमंदिर-तडाग-पायार-वत्थ-भूमीं अ।
इअ कंबीहिं गणिज्जइ गिहसामिकरेहिं गिहवत्थू ॥५०॥

દેવમંદિર રાજમહેલ તલાવ ગઢ અને વસ્ત્ર એની ભૂમિ વગેરેનું માપ ગજ વડે કરવું। તથા સામાન્ય ઘરનું માપ ઘરના માલિકના હાથ વડે કરવું ॥ ૫૦ ॥

આ ગજ સમરાંગણ સૂત્રધાર આદિ શિલ્પ ગ્રન્થોમાં ત્રણ પ્રકારનો માનેલ છે—આઠ આડા જવની એક આંગળ, એવી ચોવીસ આંગળનો એક ગજ તે જ્યેષ્ઠ ગજ। સાત આડાજવની એક આંગળ, એવી ચોવીસ આંગળનો એક ગજ તે મધ્યમ ગજ। છ આડાજવની એક આંગળ, એવી ચોવીસ આંગળનો એક ગજ તે કનિષ્ઠ ગજ। ગજમાં ત્રણ ત્રણ આંગળ ઉપર એક એક પર્વ રેખા કરવી, એવી પર્વ રેખા આઠ થાય। દરેક પર્વરેખા ઉપર ફૂલનો આકાર કરવો। ચોથી પર્વ રેખા ઉપર ગજનો મધ્યભાગ સમજવો। મધ્ય ભાગનાં આગળની પાંચમી આંગળના બે ભાગ, આઠમી આંગળના ત્રણ ભાગ અને બારમી આંગળના ચાર ભાગ કરવાં।

गजना नव देवताना नाम—

'रुद्रो वायुर्विश्वकर्मा हुताशो, ब्रह्मा कालस्तोयपः सोमविष्णू।'

ગજના પ્રથમ છેડાનો દેવ રુદ્ર, પ્રથમ ફૂલનો દેવ વાયુ, બીજા ફૂલનો દેવ વિશ્વકર્મા, તીજા ફૂલનો દેવતા અગ્નિ, ચોથા ફૂલનો દેવ બ્રહ્મા, પાંચમાં ફૂલનો દેવ યમ, છઠ્ઠા ફૂલનો દેવતા વરૂણ,

સાતમા ફૂલનો દેવતા સોમ, અને આઠમા ફૂલનો દેવતા વિષ્ણુ છે। આમાંથી કોઈ પણ દેવ શિલ્પીના હાથથી ગજ ઉપાડતી વખતે દબાય તો અનેક પ્રકારના અશુભ ફલને આપે છે, તે માટે નવીન ઘર આદિનો આરંભ કરતી વખતે ગજને બે ફૂલોના મધ્ય ભાગથી ઉપાડવો જોઇયે। ગજ ઉપાડતી વખતે જો હાથથી પડી જાય તો કાર્યમાં વિઘ્ન આવે।

ગજને રુદ્ર અને વાયુ દેવના મધ્યે ભાગથી ઉપાડે તો ધનની પ્રાપ્તિ અને કાર્યની સિદ્ધિ થાય। વાયુ અને વિશ્વકર્મા દેવના મધ્ય ભાગથી ઉપાડે તો ઇચ્છિત ફલની પ્રાપ્તિ થાય। વિશ્વકર્મા અને અગ્નિ દેવના મધ્ય ભાગથી ઉપાડે તે કામ સારી રીતે પૂર્ણ થાય। અગ્નિ અને બ્રહ્મા દેવના મધ્ય ભાગથી ઉપાડે તો પુત્રની પ્રાપ્તિ અને કાર્યની સિદ્ધિ થાય। બ્રહ્મા અને યમ દેવના મધ્ય ભાગથી ઉપાડે તો શિલ્પીનો વિનાશ થાય। યમ અને વરૂણ દેવના મધ્ય ભાગથી ઉપાડે તો મધ્યમ ફલ દાયક જાણવું। વરૂણ અને સોમ દેવના મધ્ય ભાગથી ઉપાડે તો મધ્યમ ફલ જાણવું સોમ અને વિષ્ણુના મધ્ય ભાગથી ઉપાડે તો અનેક પ્રકારની સુખ સમૃદ્ધિ થાય।

શિલ્પીના આઠ પ્રકારના સૂત્ર—

"सूत्राष्टकं दृष्टिनृहस्तमौञ्जं, कार्पासकं स्यादवलम्बसञ्ज्ञम् ।
काष्ठं च सृष्ट्याख्यमतो विलेख्य-मित्यष्टसूत्राणि वदन्ति तज्ज्ञाः ॥"

સૂત્રના જાણવાવાળા સૂત્રધારોએ આઠ પ્રકારના સૂત્રો કહ્યા છે,-પ્રથમ દૃષ્ટિ (આંખ) સૂત્ર ૧, બીજો ગજ ૨, ત્રીજી મુંજની દોરી ૩, ચોથો સૂત્રનો દોરો ૪, પાચમો અવલંબ (ઓલંબો) ૫, છઠો કાટખૂણો ૬, સાતમો સાધણી (લેવલ) ૭, અને આઠમો વિલેખ્ય એટલે પ્રકાર ૮, આ આઠ પ્રકારના સૂત્ર શિલ્પીનાં છે।

ઘર આદિના આય લાવવાની રીત—

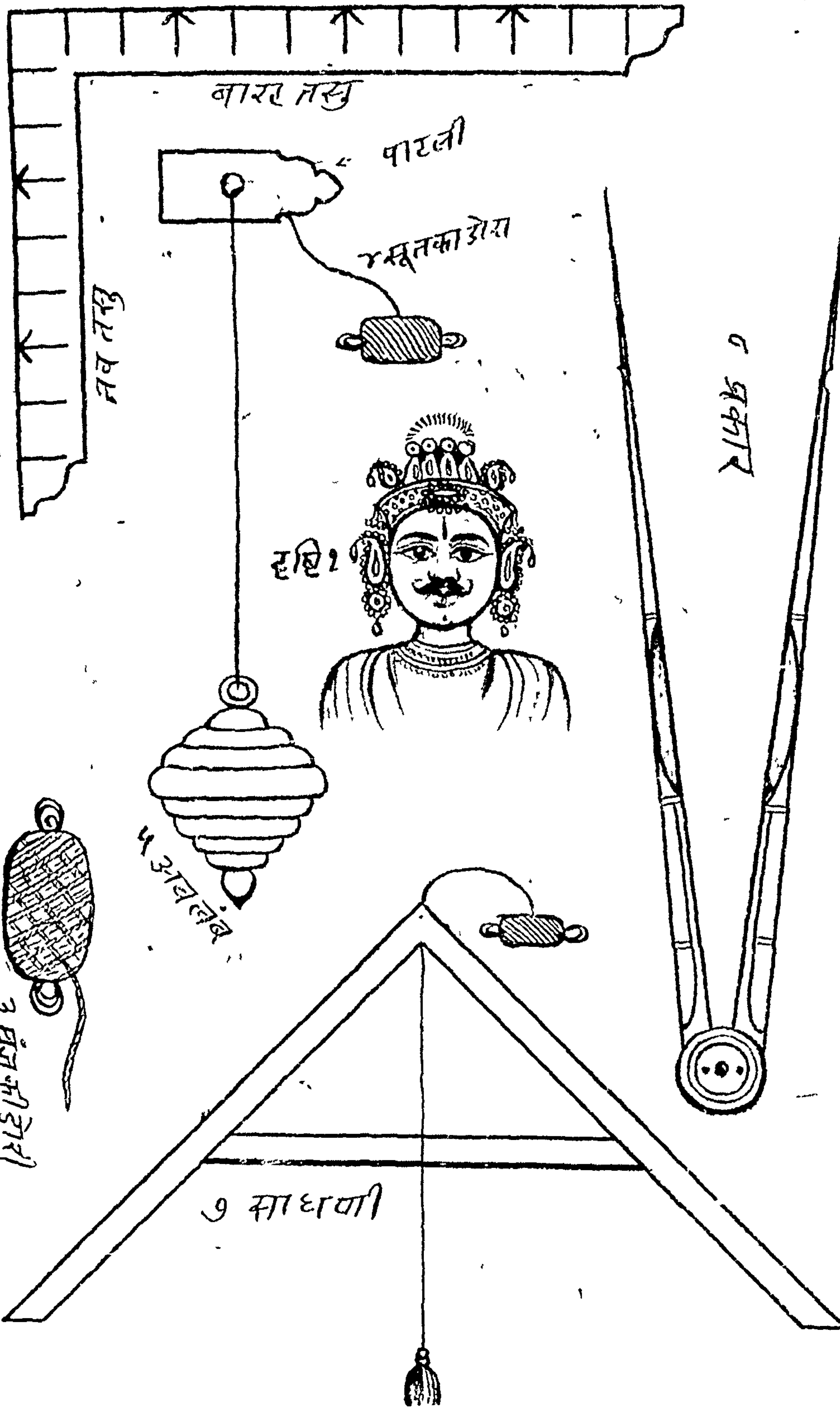
गिहसामिणो करेण भित्तिविणा मिणसु वित्थर दीहं ।
गुणि अट्ठेहि विहत्तं सेस धयाई भवे आया ॥ ५१ ॥

પાયાના ઓસારની ભૂમિને છોડીને બાકી રહેલ ઓસારના મધ્ય ભાગની ભૂમિની લંબાઇ અને પહોળાઈ જેટલા ગજની હોય, તે ગૃહ સ્વામીના હાથ વડે માપીને બન્નેનો ગુણાકાર કરવો। જે ગુણાકાર આવે તે ક્ષેત્રફલ સમજવું। ક્ષેત્રફલને આઠે ભાગતા જે શેષ વધે તે ધ્વજ આદિ આય સમજવાં ॥ ૫૧ ॥

રાજવલ્લભમાં કહે છે કે—

"मध्ये पर्यङ्कासने मंदिरे च, देवागारे मण्डपे भित्तिबाह्ये ।"

आठ प्रकार के दृष्टिसूत्र—

પલંગ આસન અને ઘર ઇત્યાદિકમાં ઓસારને છોડીને મધ્યમાં રહેલ ભૂમિ માપીને આય લાવવો, પરંતુ દેવમંદિર કે મંડપ વિગેરેમાં ઓસાર સહિત ભૂમિ માપીને આય લાવવો।

आठ आयना नाम—

धय-धूम-सीह-साणा विस-खर-गय-धंख अट्ठ आय इमे ।
पूव्वाइ धयाइ ठिई फलं च नामाणुसारेण ॥ ५२ ॥

ધ્વજ ધૂમ્ર સિંહ શ્વાન વૃષ ખર ગજ અને ધ્વાંક્ષ (કાક) એ આઠ આયના નામ છે। તે પૂર્વાદિ દિશામાં સૃષ્ટિક્રમે અર્થાત્ પૂર્વમાં ધ્વજ, અગ્નિ કોણમાં ધૂમ, દક્ષિણ દિશામાં સિંહ ઇત્યાદિ આઠો દિશામાં ક્રમથી રહે છે। તે પોતાના નામ પ્રમાણે ફલ દેવાવાલાં છે ॥ ५२ ॥

आय चक्र—

संख्या	१	२	३	४	५	६	७	८
आया	ध्वज	धूम	सिंह	श्वान	वृष	खर	गज	ध्वांक्ष
दिशा	पूर्व	अग्नि	दक्षिण	नैर्ऋत्य	पश्चिम	वायव्य	उत्तर	ईशान

આય ઉપરથી દ્વારની સમઝણ--

"सर्वद्वार इह ध्वजो वरुणदिग्द्वारं च हित्वा हरिः ।
प्राग्द्वारो वृषभो गजो यमसुरे-शाशामुखः स्याच्छुभः॥"

ઘરનો ધ્વજ આય આવે તો પૂર્વ આદિ ચારો દિશામાં દ્વાર રાખી શકાય। સિંહ આય આવે તો પશ્ચિમ દિશાને છોડીને બાકીની પૂર્વ દક્ષિણ અને ઉત્તર એ ત્રણે દિશામાં દ્વાર રખાય। વૃષભ આય આવે તો પૂર્વ દિશામાં દ્વાર રખાય અને ગજ આય આવે તો પૂર્વ અને દક્ષિણ દિશામાં દ્વાર રખાય।

એક આયના ઠેકાણે બીજો આય આવી શકે કે નહિ? આનો ખુલાસો આરંભસિદ્ધિમાં બતાવે છે કે--

"ध्वजः पदे तु सिंहस्य तौ गजस्य वृषस्य ते ।
एवं निवेशमर्हन्ति स्वतोऽन्यत्र वृषस्तु न ॥"

મર્વ આયને ઠેકાણે ધ્વજ આય આપી શકાય। તથા સિંહ આયના સ્થાનમા ધ્વજ આય, ગજ આયના સ્થાનમા ધ્વજ અને સિંહ આ બેમાથી કોઈ એક વૃષ આયના સ્થાનમા ધ્વજ સિંહ અને ગજ આ ત્રણમાથી કોઈ આય આપી શકાય। સારાશ એવો છે કે-સિંહ આય જે ઠેકાણે આપવાનો હોય, તે સ્થાનમા સિંહ આય ન મળે તો ધ્વજ આય આપી શકાય। આપ્રમાણે એક આયના અભાવમા બીજો આય ઉપર કહ્યા પ્રમાણે આપી શકાય। પરતુ વૃષ આય, વૃષ આયને ઠેકાણે આપવો, બીજા આયના સ્થાનમા વૃષ આય દેવો નહિ।

कये २ ठेकाणे कयो २ आय आपवो ते वतावे छे—

विप्पे धयाउ दिज्जा खित्ते सीहाउ वइसि वसहाओ।
सुद्दे अ कुजराओ धंखाउ मुणीण नायव्व ॥ ५३ ॥

બ્રાહ્મણના ઘરમા ધ્વજ આય, ક્ષત્રિયના ઘરમા સિંહ આય, વૈશ્યના ઘરમા વૃષ આય, શૂદ્રના ઘરમા ગજ આય અને મુનિ (સન્યાસી) ના આશ્રમમા ધ્વાક્ષ આય આપવો ॥૫૩॥

धय-गय-सीहं दिज्जा संते ठाणे धओ अ सव्वत्थ।
गय-पंचाणण-वसहा खेडय तह कव्वडाईसु ॥ ५४ ॥

ધ્વજ ગજ અને સિંહ આ ત્રણે આય ઉત્તમ ઠેકાણે ધ્વજ આય મર્વ ઠેકાણે, ગજ સિંહ અને વૃષ આય આ ત્રણે આય નગર ગામ કિલ્લા આદિ ઠેકાણે આપવો ॥ ૫૪ ॥

वावी-कूव-तडागे सयणे अ गओ अ आसणे सीहो।
वसहो भोअणपत्ते छत्तालत्ते धओ सिट्ठो ॥ ५५ ॥

વાવ કુવા તલાવ અને શય્યા (પલગ વિગેરે) એ ઠેકાણે ગજ આય આપવો શ્રેષ્ઠ છે। સિંહાસનાદિ આસનમા સિંહ આય શ્રેષ્ઠ છે। ભોજન કરવાના પાત્રમા વૃષ આય શ્રેષ્ઠ છે। તથા છત્ર ચામર આદિમા ધ્વજ આય શ્રેષ્ઠ છે ॥ ૫૫ ॥

विस-कुजर-सीहाया नयरे पासाय-सव्वगेहेसु।
साण मिच्छाईसु धखं कारु अगिहाईसु ॥ ५६ ॥

વૃષ ગજ અને સિંહ એ ત્રણ આય નગર, પ્રાસાદ (રાજમહેલ યા દેવમન્દિર) અને દરેક ઘર એ ઠેકાણે આપવા। શ્વાન આય મ્લેચ્છ આદિના ઘરોમા તથા ધ્વાક્ષ આય સન્યાસીઓના મઠ ઉપાશ્રય આદિ ઠેકાણે આપવો ॥ ૫૬ ॥

धूमं रसोइठाणे तहेव गेहेसु वण्हिजीवाणं ।
रासहु विसाणगिहे धय-गय-सीहाउ रायहरे ॥ ५७ ॥

રસોઈ કરવાનાં રસોડામાં તથા અગ્નિ વડે આજીવિકા કરવાવાળાનાં ઘરમાં ધૂમ્ર આય આપવો। વેશ્યાના ઘરમાં ખર આય આપવો। રાજમહેલમાં ધ્વજ ગજ અને સિંહ આય આપવાં ॥ ૫૭ ॥

ઘરનાં નક્ષત્રની સમझण—

दीहं वित्थरगुणियं जं जायइ मूलरासि तं नेयं ।
अट्ठ गुणं उडुभत्तं गिहनक्खत्तं हवइ सेसं ॥ ५८ ॥

ઘર કરવાની ભૂમિની લંબાઈ અને પહોળાઈનો ગુણાકાર કરવો, જે ગુણનફલ આવે તે ઘરનું ક્ષેત્રફલ જાણવું। પછી ક્ષેત્રફલને આઠે ગુણીને સત્તાવીસથી ભાગદેવો, જે શેષ બચે તે ઘરનું નક્ષત્ર જાણવું ॥ ૫૮ ॥

ઘરના રાશિની સમझण—

गिहरिक्खं चउगुणिअं नवभत्तं लद्धु भुत्तरासीओ ।
गिहरासि सामिरासी सड ट्ठ दु दुवालसं असुहं ॥ ५९ ॥

ઘરનાં નક્ષત્રને ચારથી ગુણીને નવથી ભાગો, જે લબ્ધિ આવે તે ઘરની ભુક્ત રાશિ સમઝવી। આ ઘરની રાશિ અને ઘરના સ્વામીની રાશિ પરસ્પર છઠી અને આઠમી હોય અથવા બીજી અને બારમી હોય તો અશુભ સમઝવી ॥ ૫૯ ॥

વાસ્તુશાસ્ત્રમાં રાશિનું જ્ઞાન આપ્રમાણે કહે છે—

" अश्विन्यादित्रयं मेषे सिंहे प्रोक्तं मघात्रयम् ।
मूलादित्रितयं चापे शेषभेषु द्वयं द्वयम् "

અશ્વિની આદિ ત્રણ નક્ષત્ર મેષ રાશિનાં, મઘા આદિ ત્રણ નક્ષત્ર સિંહ રાશિનાં, અને મૂલ આદિ ત્રણ નક્ષત્ર ધન રાશિનાં છે। બાકીની નવરાશિઓના બે બે નક્ષત્ર છે। વાસ્તુશાસ્ત્રમાં નક્ષત્રમાં ચરણ ભેદ વડે રાશિ માનેલ નથી। વિશેષ ખુલાશો નીચેના ગૃહરાશિ યંત્રમાં જુઓ।

गृहराशियंत्र—

मेष १	वृष २	मिथुन ३	कर्क ४	सिंह ५	कन्या ६	तुला ७	वृश्चिक ८	धन ९	मकर १०	कुंभ ११	मीन १२
अश्विनी	रोहिणी	आर्द्रा	पुष्य	मघा	हस्त	स्वाति	अनुराधा	मूल	श्रवण	शतभिषा	उ० भा०
भरणी	मृगसिर	पुनर्वसु	आश्लेषा	पू० फा	चित्रा	विशाखा	ज्येष्ठा	पू० षा०	धनिष्ठा	पू० भा०	रेवती
कृत्तिका	०	०	०	उ० फा०	०	०	०	उ० षा०	०	०	०

व्यय लाववानो प्रकार--

वसुभत्तरिक्खसेसं वयं तिहा जक्ख-रक्खस्स-पिसाया ।
आउअंकाउ कमसो हीणाहियसमं मुणेयव्व । ६० ॥

ઘરના નક્ષત્રની સંખ્યાને આઠે ભાગવી, જે શેષ બચે તે વ્યય જાણવો। યક્ષ રાક્ષસ અને પિશાચ એ ત્રણ પ્રકારનો વ્યય છે। આયની સંખ્યાથી વ્યયની સંખ્યા કમતી હોય તો યક્ષનામનો વ્યય, અધિક હોય તો રાક્ષસ વ્યય અને બરાબર હોય તો પિશાચ વ્યય સમજવો ॥ ૬૦ ॥

व्ययनु फल—

जक्खवओ विड्ढिकरो धणनास कुणइ रक्खसवओ अ ।
मज्झिमवओ पिसाओ तह य जमंस च वज्जिज्जा ॥ ६१ ॥

ઘરનો યક્ષવ્યય હોય તો ધન ધાન્યાદિની વૃદ્ધિ કારક છે। રાક્ષસ વ્યય હોય તો ધન ધાન્યાદિનો વિનાશ થાય। અને પિશાચ વ્યય હોય તો મધ્યમ ફલદાયક છે। નીચે બતાવેલ ત્રણ અંશોમાંથી યમ નામના અંશને છોડી દેવો ॥ ૬૧ ॥

अंश लाववानो प्रकार—

मूलरासिस्स अंक गिहनामक्खरवयंकसजुत्तं ।
तिविहत्तु सेस असा इंदस-जमस-रायंसा ॥ ६२ ॥

ઘરના ક્ષેત્રફલની સંખ્યા, ધ્રુવ આદિ ઘરના નામાક્ષરની સંખ્યા અને વ્યયની સંખ્યા એ ત્રણેનો સરવાળો કરીને ત્રણે ભાગવો, જે શેષ રહે તે અંશ જાણવો। શેષ એક રહે તો ઇંદ્ર અંશ, બે રહે તો યમ અંશ અને શૂન્ય શેષ રહે તો રાજ અંશ જાણવો ॥ ૬૨ ॥

तारानी समझण—

गेहभसामिभपिंडं नवभत्तं सेस छ चउ नव सुहया ।
मज्झिम दुग इग अट्ठा ति पंचसत्तहमा तारा ॥ ६३ ॥

ઘરના નક્ષત્રથી ઘરના સ્વામિના નક્ષત્ર સુધી ગણવું, જે સંખ્યા આવે તેને નવથી ભાગવી, જે શેષ રહે તે તારા જાણવી । તેમાં છઠ્ઠી ચોથી અને નવમી તારા શુભ છે । બીજી પહેલી અને આઠમી તારા મધ્યમ ફલવાળી છે । ત્રીજી પાંચમી અને સાતમી તારા અધમ છે ॥ ૬૩ ॥

आयादि जाणवानुं उदाहरण—

માનો ઘર બનાવવાની ભૂમિ ૭ હાથ અને ૯ આંગળ લાંબી છે, અને ૫ હાથ અને ૭ આંગળ પહોળી છે । પ્રથમ હાથના આંગળ બનાવવા માટે હાથને ૨૪ થી ગુણાકરીને મેલવી દ્યો તો ૭×૨૪=૧૬૮-|-૯=૧૭૭ આંગળની લંબાઈ થઈ । ૫×૨૪=૧૨૦-|-૭=૧૨૭ આંગળની પહોળાઈ થઈ, આ બન્ને લંબાઈ પહોળાઈનો ગુણાકાર કર્યો તો ૧૭૭×૧૨૭=૨૨૪૭૯ ક્ષેત્રફલ થયું । ક્ષેત્રફલને આઠે ભાગ આપો તો ૨૨૪૭૯÷૮ બાકી શેષ ૭ વધ્યાં, તે સાતમો ગજ આય સમઝવો ।

ઘરનું નક્ષત્ર લાવવા માટે ક્ષેત્રફલને આઠે ગુણ્યા તો ૨૨૪૭૯×૮=૧૭૯૮૩૨ આ ગુણાકાર આવ્યો, તેને ૨૭ થી ભાગ આપ્યો તો શેષ ૧૨ વધ્યાં, તે માટે બારમું ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર આવ્યું ।

ઘરની ભુક્તરાશિ જાણવામાટે ઉ૦ ફા૦ નક્ષત્ર ૧૨ મું છે, તેને ૪ થી ગુણ્યાં તો ૪૮ થયાં, આને ૯ થી ભાગ્યાં તો લબ્ધિ ૫ આવી, તે માટે પાંચમી સિંહ રાશિ થઈ ।

વ્યય જાણવા માટે ઘરનું નક્ષત્ર ઉત્તરાફાલ્ગુની ૧૨ મું છે, તેને આઠે ભાગ્યા તો ૧૨÷૮ શેષ ૪ વધ્યાં । આઆય ના અંક ૭ થી કમ છે, તે માટે યક્ષ વ્યય થયો ।

અંશ જાણવા માટે ઘરનાં ક્ષેત્રફલમાં જે રાશિનું ઘર હોય તેનાં જેટલાં અક્ષર હોય તે જોડો, માનો વિજય નામનું ઘર છે તેના વર્ણાક્ષર ત્રણ છે તે અને વ્યયનો અંક ૪ મેળવ્યાં તો ૨૨૪૭૯-|-૩-|-૪=૨૨૪૮૬ થયાં, તેને ત્રણે ભાગ્યા તો શેષ ૧ વધ્યો તે માટે ઇદ્રાંશ થયો ।

તારા જાણવાને માટે ઘરનું નક્ષત્ર ઉત્તરાફાલ્ગુની છે, અને ઘરના માલિકનું નક્ષત્ર રેવતી છે । તો ઉ૦ ફા૦ થી રેવતી સુધી ગણતાં ૧૬ ની સંખ્યા થાય છે, તેને નવે ભાગવાથી શેષ ૭ વધે છે તો સાતમી તારા જાણવી ।

આયાદિનો અપવાદ વિશ્વકર્મપ્રકાશમાં બતાવે છે કે—

" एकादशयवादूर्ध्वं यावद् द्वात्रिंशहस्तकम् ।
तावदायादिकं चिन्त्यं तदूर्ध्वं नैव चिन्तयेत् ॥

आयव्ययौ मासशुद्धि न जीर्णे चिन्तयेद् गृहे । "

જે ઘરની લબાઈ ૧૧ જવથી અધિક ૩૨ હાથ સુધી હોય તેવા ઘરમા તો આય વ્યય આદિનો વિચાર કરવો, પરતુ ૩૨ હાથથી વધારે લબાઈ વાળા ઘર હોય તેમા આય વ્યય આદિનો વિચાર કરવો નહિ । તથા જીર્ણ થઈગયેલ મકાનનો ફરી ઉદ્ધાર કરતી વખતે પણ આય વ્યય કે માસ શુદ્ધિ આદિનો વિચાર કરવો નહિ ।

મુહૂર્તમાર્તણ્ડમા પણ કહ્યુ છે કે—

" द्वात्रिंशाधिकहस्तमब्धिवदनं तार्णं त्वलिन्दादिक ।
नैष्वायादिकमीरित तृणगृहं सर्वेषु मासस्वदितम् ॥ "

જે ઘર બત્રીશ હાથથી વધારે લાબું હોય, ચાર દરવાજાવાળુ હોય, ઘાસનુ હોય તથા અલિન્દ નિર્વ્યૂહ (માદલ) ઇત્યાદિ ઠેકાણે આય વ્યય આદિનો વિચાર ન કરવો । તેમજ ઘાસનુ ઘર બનાવવુ હોય તો હરએક મહિનામા કરી શકાય છે ।

घरनी साथे मालिकनु शुभाशुभ लेनदेननो विचार—

जह कण्णावरपीई गणिज्जए तह य सामियगिहाण ।
जोणि-गण-रासि पमुहा*नाडीवेहो य गणियव्वो ॥ ६४ ॥

જેમ જ્યોતિષ શાસ્ત્રના પ્રમાણે કન્યા અને વરનો પરસ્પર પ્રેમ ભાવ જોવાય છે, તે પ્રમાણે ઘર અને ઘરના સ્વામીનો લેનદેન આદિનો વિચાર, ૧ યોનિ ગણ રાશિ અને નાડીવેધ દ્વારા અવશ્ય કરવો જોઇયે ॥ ૬૪ ॥

परिभाषा—

ओवरयनामसाला जेणेग दुसाल भणणए गेह ।
गइनामं च अलिंदो इग दु ति अलिंदो पटसालो ॥ ६५ ॥
पटसाल वार दुहु दिसि जालियभित्तीहिं मडवो हवइ
पिट्ठी दाहिणवामे अलिंद नामेहिं गुजारी ॥ ६६ ॥

* 'तज्जाणह जोईसाओ अ' इतिपाठान्तर ।

૧—યોનિ ગણ રાશિ નાડીવેધ આદિનો ખુલાસો પ્રતિષ્ઠા સબધી મુહૂર્તના પરિશિષ્ટમા દેખો ।

जालियनामं मूसा थंभयनामं च हवइ खडदारं ।
भारपट्टो य तिरियो पीढ कडी धरण एगट्ठा ॥ ६७ ॥
ओवरय पट्टसाला पज्जंतं मूलगेह नायव्वं ।
एअस्स चेव गणियं रंधणगेहाइ गिहभूसा ॥ ६८ ॥

ઓરડાનું નામ શાળા છે। જેમાં એક બે શાળા હોય તેને ઘર કહે છે। ગઈ નામ અલિન્દ (ઓસરી) નું છે। જેને એક બે અથવા ત્રણ અલિન્દ હોય તે પટશાળા કહેવાય। પટશાળાના દ્વારની બન્ને તરફ જાળી (ઝરોખા) યુક્ત ભીત તથા મંડપ હોય છે। પાછળ જમણી અને ડાબી તરફ આલિંદ હોય તેને ગુંજારી કહે છે। જાલિય નામ મૂષા (ખડકીવાળા ગોખ) નું છે। થાંભલાનું નામ ષડ્દારૂ છે। થાંભલા ઉપર જે લાંબું મોટું લાકડું રાખવામાં આવે છે તેને ભારવટ કહે છે। પીઢ કડી અને ધરણુ એ ત્રણે એક અર્થવાચી છે। ઓરડાથી પટશાળા સુધી મુખ્ય ઘર જાણવું। અને બાકી રસોડું વિગેરે છે તે મુખ્ય ઘરનાં આભૂષણરૂપ છે ॥ ૬૫ થી ૬૮ ॥

ઘરોના ભેદનું કારણ—

ओवरय-अलिंद-गई गुंजारि-भित्तीण पट्ट-थंभाण ।
जालियमंडवाण य भेएण गिहा उवज्जंति ॥ ६९ ॥

ઓરડો (શાળા) આલિંદ ગતિ ગુંજારી ભીત પાટડા થાંભલા જાળી અને મંડપ આદિના ભેદો વડે અનેક પ્રકારનાં ઘર થાય છે ॥ ૬૯ ॥

चउदसगुरुपत्थारे लहुगुरुभेएहिं सालमाईणि ।
जायंति सव्वगेहा सोलसहस्स-तिसय-चुलसीआ ॥ ७० ॥

જેમ ચૌદ ગુરૂ અક્ષરોનો લઘુગુરુનાં ભેદો વડે પ્રસ્તાર બને છે, તેમ શાળા આલિંદ આદિનાં ભેદ વડે સોલ હજાર ત્રણસો ચોરાસી (૧૬૩૮૪) પ્રકારનાં ઘર બને છે ॥ ૭૦ ॥

ततो य जिंकिवि संपइ वट्टंति धुवाइ संतणाइणि ।
ताणं चिय नामाइं लक्खण-चिण्हाइं वुच्छामि ॥ ७१ ॥

તેથી આધુનિક સમયમાં જે કાંઈ પણ ધ્રુવ આદિ અને શાન્તન આદિ ઘરો છે। તેનાં નામ આદિ એકઠા કરીને તેનું લક્ષણ અને ચિન્હને હું (ઠક્કર 'ફેરૂ') કહું છું ॥ ૭૧ ॥

ध्रुवादि घरोना नाम—

धुव धन्न जया नंद खर कंत मणोरम सुमुह दुमुहा ।
क्रूरं सुपक्ख[1] धणदं खय आक्कंद विउलं विजय गिहा ॥ ७२ ॥

ध्रुव धान्य जय नंद खर कांत मनोरम सुमुख दुर्मुख क्रूर सुपक्ष धनद क्षय आक्रन्द विपुल अने विजय ए सोळ प्रकारना घर छे ॥ ७२ ॥

प्रस्तार विधि—

चत्तारि गुरू ठविउं लहुओ गुरुहिट्ठि सेस उवरिसमा ।
ऊणेहिं गुरू एव पुणो पुणो जाव सव्व लहू ॥ ७३ ॥

चार गुरु अक्षरनो प्रस्तार करवो होय तो प्रथम पंक्तिमा चारे अक्षर गुरू लखो, पछी बीजी पंक्तिमा प्रथम गुरू अक्षरनी नीचे एक लघु अक्षर लखीने बाकी उपर प्रमाणे लखो। पछी नीचेनी त्रीजी पंक्तिमा उपरना लघु अक्षरनी नीचे गुरू अने गुरू अक्षरनी नीचे लघु अक्षर लखीने बाकी उपर प्रमाणे लखो। आ प्रमाणे बधा लघु अक्षर थई जाय त्यां सुधी वारंवार क्रिया करो। लघु अक्षरनु (।) आवु अने गुरु अक्षरनु (ऽ) आवु चिन्ह करवु।

विशेष नीचेना प्रस्तारमा देखो—

१	ऽ ऽ ऽ ऽ	९	ऽ ऽ ऽ ।
२	। ऽ ऽ ऽ	१०	। ऽ ऽ ।
३	ऽ । ऽ ऽ	११	ऽ । ऽ ।
४	। । ऽ ऽ	१२	। । ऽ ।
५	ऽ ऽ । ऽ	१३	ऽ ऽ । ।
६	। ऽ । ऽ	१४	। ऽ । ।
७	ऽ । । ऽ	१५	ऽ । । ।
८	। । । ऽ	१६	। । । ।

ध्रुवादि सोळ घरोनो प्रस्तार—

तं धुवधन्नाईण पुव्वाइ लहुहि सालनायव्वा ।
गुरुठाणि मुणह भित्ती नामसम हवइ फलमेसिं ॥७४॥

[1] केटलाक ग्रथमा 'निपक्ष' नाम आपेल छे ।

જેમ ચાર અક્ષરવાળા છંદના પ્રસ્તારના સોળ ભેદ થાય છે, તે પ્રમાણે લઘુરૂપ શાળા વડે ધ્રુવ ધન્ય આદિ સોળ પ્રકારનાં ઘર થાય છે। લઘુના સ્થાને શાળા અને ગુરૂના સ્થાને ભીત સમજવી। જેમ પ્રથમ ચારે ગુરૂ અક્ષર છે, તેમ પ્રથમ ધ્રુવનામના ઘરની ચારે દિશામાં ભીત છે, પણ શાળા નથી। પ્રસ્તારનાં બીજા ભેદમાં પ્રથમ લઘુ છે, તેમ અહિં ધન્યનામનાં બીજા ઘરમાં પૂર્વ દિશામાં શાળા સમજવી। પ્રસ્તારનાં ત્રીજા ભેદમાં બીજો અક્ષર લઘુ છે, તેમ અહિં ત્રીજા જય નામનાં ઘરમાં દક્ષિણ દિશામાં શાળા જાણવી। પ્રસ્તારનાં ચોથા ભેદમાં પ્રથમ બે અક્ષર લઘુ છે, તેમ અહિં ચોથા નન્દનામનાં ઘરમાં પૂર્વ અને દક્ષિણ દિશામાં એક એક શાળા સમજવી। આ પ્રમાણે દરેક ઘરમાં સમજી લેવું। વિશેષ ખુલાસા માટે નીચેનો ગૃહ પ્રસ્તાર જુઓ। આ ધ્રુવ આદિ ઘરોનું ફલ પોતાના નામ પ્રમાણે જાણવું ॥ ७४ ॥

ध्रुव १ — SSSS	धान्य २ — ISSS	जय ३ — SISS	नंद ४ — IISS
खर ५ — SSIS	कान्त ६ — ISIS	मनोरम ७ — SIIS	सुमुख ८ — IIIS
दुर्मुख ९ — SSSI	क्रूर १० — ISSI	सुपक्ष ११ — SISI	धनद १२ — IISI
क्षय १३ — SSII	आक्रन्द १४ — ISII	विपुल १५ — SIII	विजय १६ — IIII

ध्रुवादि घरोनु फल समरांगणमा कहे छे के—

" ध्रुवे जयमाप्नोति धन्ये धान्यागमो भवेत् ।
जये सपत्नाञ्जयति नन्दे सर्वाः समृद्धयः ॥
खरमायासद वेश्म कान्ते च लभते श्रियम् ।
आयुरारोग्यमैश्वर्य तथा वित्तस्य सम्पदः ॥
मनोरमे मनस्तुष्टि–र्गृहभर्त्तुः प्रकीत्तिता ।
सुमुखे राजसन्मानं दुर्मुखे कलहः सदा ॥
क्रूरव्याधिभयं क्रूरे सुपक्ष गोत्रवृद्धिकृत् ।
धनदे हेमरत्नादि गाश्चैव लभते पुमान् ॥
क्षय सर्वक्षय गेहं–माक्रन्दं ज्ञातिमृत्युदम् ।
आरोग्यं विपुले ख्याति--र्विजये सर्वसम्पदः ॥"

ध्रुव नामनु प्रथम घर जयकारक छे। धान्य नामनु घर धान्यनी वृद्धि करनारावाळुं छे। जय नामनु घर शत्रुने जीतवावाळु छे। नंदनामनु घर सर्व प्रकारनी समृद्धि आपे छे। खर नामनु घर क्लेश दायक छे। कान्त नामना घरमा लक्ष्मी प्राप्त थाय तथा आयुष आरोग्य अने धन संपदानी वृद्धि थाय। मनोरम नामनु घर स्वामीना मनने संतुष्ट करे। सुमुख नामनु घर राज सन्मान करावे। दुर्मुख नामनु घर कलह करावे। क्रूर नामनु घर भयकर व्याधि अने भय पैदा करे। सुपक्ष नामनु घर कुटुम्बनी वृद्धि करे छे। धनद नामनु घर सोना रत्न अने गाय विगेरे पशुनी वृद्धि करे छे। क्षय नामनु घर सर्व क्षयकारक जाणवु। आक्रंद नामनु घर ज्ञातिजननु मरण करे। विपुल नामनु घर आरोग्य अने कीर्त्तिने वधारे छे अने विजय नामनु घर सर्व प्रकारनी संपदा आपे छे।

शान्तनादि द्विशाल घरोना नाम—

सतण सतिद वड्ढमाण कुक्कुडा सत्थिय च हस च ।
वद्धण कव्बुर संता हरिसण विउला करालं च ॥७५॥
वित्तं चित्त धन्न कालदड तहेव वधूद ।
पुत्तद सव्वगा तह वीस इमं कालचक्कं (च) ॥७६॥
तिपुरं सुंदर नीला कुडिलं सासय य सत्थदा सील ।

कुद्दर सोम सुभद्दा तह भद्दमाणं च कूरक्कं ॥७७॥
सीहिर य सव्वकामय पुट्ठिद् तह किंत्तिनासणा नामा ।
सिणगार सिरीवासा सिरीसोभ तह कित्तिसोहणया ॥७८॥
जुगसीहर बहुलाहा लच्छिनिवासं च कुविय उज्जोया ।
बहुतेयं च सुतेयं कलहावह तह विलासा य ॥ ७९ ॥
बहुनिवासं पुट्ठिद् कोहसन्निहं महंत महिता य ।
दुक्खं च कुलच्छेअं पयाववद्धण य दिव्वा य ॥८०॥
बहुदुक्ख कंठछेयण जंगम तह सीहनाय हत्थीजं ।
कंटक इइ नामाइं लक्खणभेयं अओ वुच्छं ॥ ८१ ॥

શાન્ત્વન ૧, શાંતિદ ૨, વર્દ્ધમાન ૩, કુક્કુટ ૪, સ્વસ્તિક ૫, હંસ ૬, વર્દ્ધન ૭, કર્બૂર ૮, શાન્ત ૯, હર્ષણ ૧૦, વિપુલ ૧૧, કરાલ ૧૨, વિત્ત ૧૩, ચિત્ત (ચિત્ર) ૧૪, ધન ૧૫, કાલદંડ ૧૬, બંધુદ ૧૭, પુત્રદ ૧૮, સર્વાંગ ૧૯, કાલચક્ર ૨૦, ત્રિપુર ૨૧, સુંદર ૨૨, નીલ ૨૩, કુટિલ ૨૪, શાશ્વત ૨૫, શાસ્ત્રદ ૨૬, શીલ ૨૭, કોટર ૨૮, સૌમ્ય ૨૯, સુભદ્ર ૩૦, ભદ્રમાન ૩૧, ક્રૂર ૩૨, શ્રીધર ૩૩, સર્વકામદ ૩૪, પુષ્ટિદ ૩૫, કીર્તિનાશક ૩૬, શ્રૃંગાર ૩૭, શ્રીવાસ ૩૮, શ્રીશોભ ૩૯, કીર્ત્તિશોભન ૪૦, યુગ્મશિખર (યુગ્મશ્રીધર) ૪૧, બહુલાભ ૪૨, લક્ષ્મીનિવાસ ૪૩, કુપિત ૪૪, ઉદ્યોત ૪૫, બહુતેજ ૪૬, સુતેજ ૪૭, કલહાવહ ૪૮, વિલાસ ૪૯, બહુનિવાસ ૫૦, પુષ્ટિદ ૫૧, ક્રોધસન્નિભ ૫૨, મહંત ૫૩, મહિત ૫૪, દુઃખ ૫૫, કુલચ્છેદ ૫૬, પ્રતાપવર્દ્ધન ૫૭, દિવ્ય ૫૮, બહુદુઃખ ૫૯, કંઠછેદન ૬૦, જંગમ ૬૧, સિંહનાદ ૬૨, હસ્તિજ ૬૩, અને કંટક ૬૪ ઇત્યાદિ ૬૪ ઘરોનાં નામ છે। હવે તેનાં લક્ષણ અને ભેદ કહે છે ॥૭૫॥ થી ॥૮૧॥

બે શાળા વાળા ઘરનું સ્વરૂપ રાજવલ્લભમાં બતાવે છે કે—

" अथ द्विशालालयलक्षणानि, पदैस्त्रिभिः कोष्टकरन्ध्रसंख्या ।
तन्मध्यकोष्टं परिहृत्य युग्मं, शालाश्चतस्रो हि भवन्ति दिक्षु ॥ "

બે શાળા વાળા ઘરનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—ઘર કરવાની ભૂમિની લંબાઈ અને પહોળાઈનાં ત્રણ ત્રણ ભાગ કરવાથી કુલ નવ ભાગ (કોઠા) થાય છે। તેમાં મધ્ય ભાગને છોડીને બાકીનાં આઠ ભાગમાંથી બે બે ભાગની શાળા કરવી અને બાકીની ભૂમિ ખાલી છોડવી. આ પ્રમાણે ચારે દિશાઓમાં ચાર પ્રકારની શાળા થાય છે।

" याम्याग्निगा च करिणी धनदाभिवक्त्रा, पूर्वानना च महिषी पितृवारुणस्था ।
गावी यमाभिवदनापि च रोगसोमे, छागी महेन्द्रशिवयोर्वरुणाभिवक्त्रा ॥,

દક્ષિણ અને અગ્નિકોણના કોઠામા બે શાળા હોય અને તેનુ મુખ ઉત્તર દિશામા હોય તો તે શાળાનુ નામ 'હસ્તિની' શાળા કહેવાય। નૈઋત્ય અને પશ્ચિમ દિશાના કોઠામા બે શાળા હોય અને તેનુ મુખ પૂર્વ દિશામાં હોય તો તે શાળાનુ નામ 'મહિષી' શાળા કહેવાય । વાયવ્ય અને ઉત્તર દિશાના કોઠામા બે શાળા હોય અને તેનુ મુખ દક્ષિણ દિશામા હોય તો તે શાળાનુ નામ 'ગાવી' શાળા કહેવાય । ઈશાન અને પૂર્વ દિશાના કોઠામા બે શાળા હોય અને તેનુ મુખ પશ્ચિમ દિશામા હોય તો તે શાળાનુ નામ 'છાગી' શાળા કહેવાય ।

હસ્તિની અને મહિષી એ બે શાળા એક સાથે હોય તેવા ઘરનુ નામ 'સિદ્ધાર્થ' કહેવાય, તે નામ પ્રમાણે ફળદાયક છે। મહિષી અને ગાવી એ બે શાળા સાથે હોય તેવા ઘરનુ નામ 'યમસૂર્ય' કહેવાય, આ ઘર મૃત્યુકારક છે। ગાવી અને છાગી એ બે શાળા સાથે હોય તેવા ઘરનુ નામ 'દંડ' છે, તે ધનની હાનિ કર્તા છે। હસ્તિની અને છાગી એ બે શાળા સાથે હોય તેવાં ઘરનુ નામ 'કાચ' કહેવાય, તે હાનિકારક છે। હસ્તિની અને ગાવી એ બે શાળા સાથે હોય તેવા ઘરનુ નામ 'ચુલ્હી' કહેવાય તે અશુભ છે। આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારના ઘરો બને છે, તે જાણવાને માટે જુઓ સમરાગણ અને રાજવલ્લભ આદિ શિલ્પગ્રથો ।

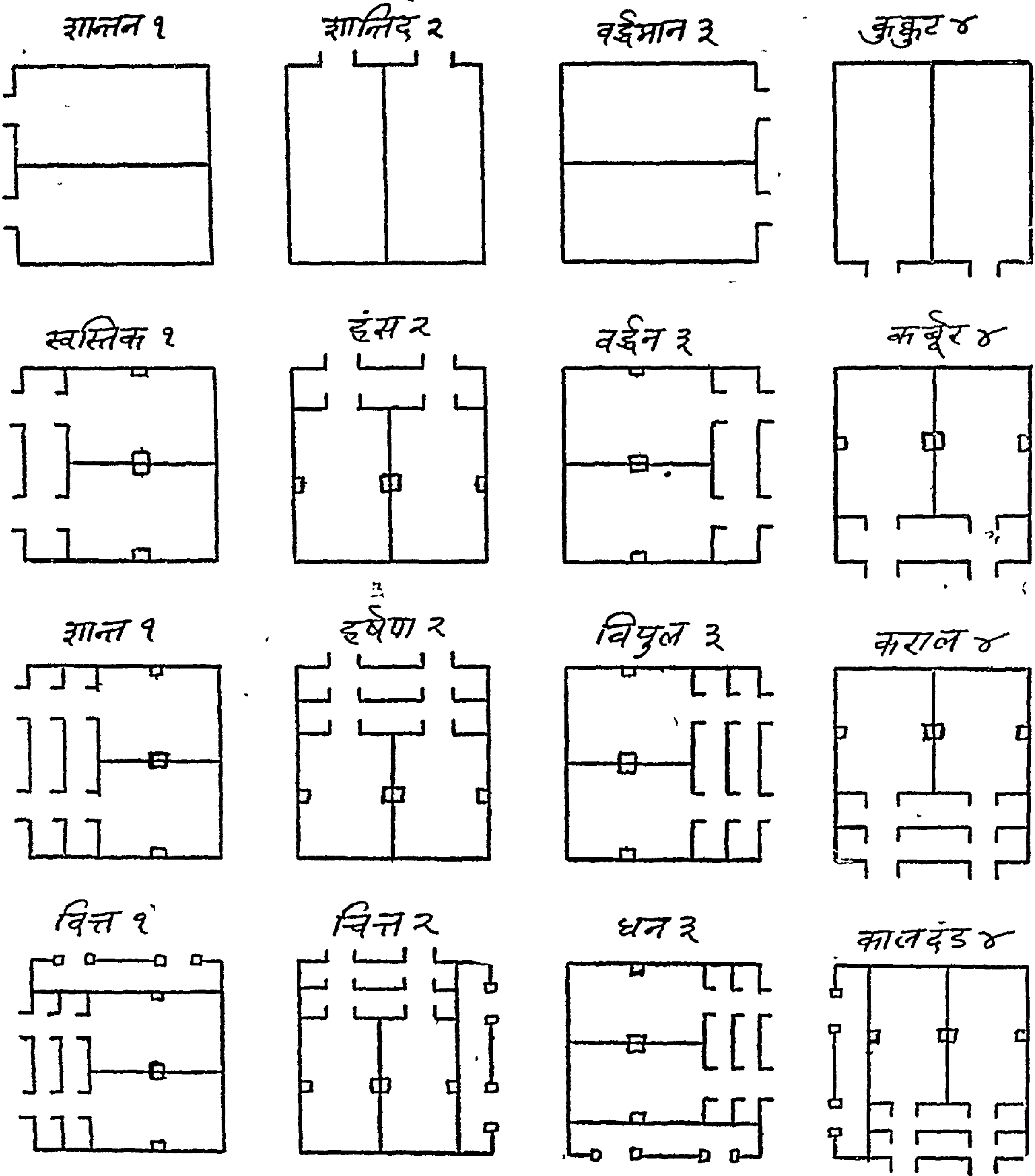
शान्तनादि घरोनु स्वरूप—

केवल ओवरय दुगं संतणनाम मुणेह त गेहं ।
तस्सेव मज्झि पट्टं मुहेगलिदच्च सत्थियगं ॥ ८२ ॥

ફક્ત બે શાળા વાળા ઘરને 'શાન્તન' નામનુ ઘર કહે છે। અર્થાત્ જે ઘરમા ઉત્તરદિશાના મુખવાળી હસ્તિનીશાળા હોય તે 'શાન્તન' નામનુ ઘર કહેવાય। પૂર્વ દિશાના મુખવાળી મહિષીશાળા હોય, તે 'શાન્તિદ' નામનુ ઘર કહેવાય। દક્ષિણ દિશાના મુખવાળી ગાવી શાળા હોય તે 'વર્દ્ધમાન' ઘર કહેવાય । અને પશ્ચિમનાં મુખવાળી છાગી શાળા હોય, તે 'કુક્કુટ' નામનુ ઘર કહેવાય।

શાતનાદિ બે શાળાવાળા ચાર ઘરોના મધ્યમા પડદારૂ હોય અને દ્વાર આગળ એક એક અલિંદ હોય તો સ્વસ્તિક આદિ ચાર પ્રકારના ઘર બને છે। જેમકે- શાન્તન નામના ઘરમા પડ્દારૂ અને મુખ આગળ એક અલિંદ હોય તો 'સ્વસ્તિક' ઘર કહેવાય। શાન્તિદ ઘરની મધ્યમા

ષડ્દારૂ અને મુખ આગળ એક અલિંદ હોય તો 'હંસ' નામનું ઘર કહેવાય। વર્દ્ધમાન ઘરની મધ્યમાં ષડ્દારૂ અને આગળ એક અલિંદ હોય તો 'વર્દ્ધન' ઘર કહેવાય। કુર્કુટ ઘરની મધ્યમાં ષડ્દારૂ અને દ્વાર આગળ એક અલિંદ હોય તો 'કર્બૂર' નામનું ઘર કહેવાય ॥ ૮૨ ॥

सत्थियगेहस्सग्गे अलिंदु बीओ अ तं भवे संतं ।
संते गुंजारि दाहिण थंभ सहियं (तं) हवइ वित्तं ॥८३॥

સ્વસ્તિક ઘરની આગળ બીજો એક અલિંદ હોય તો 'શાન્ત' નામનું ઘર કહેવાય। હંસ ઘરની આગળ બીજો એક અલિંદ હોય તો 'હર્ષણ' ઘર કહેવાય। વર્દ્ધન ઘરની આગળ બીજો

એક અલિંદ હોય તો ' વિપુલ ' ઘર કહેવાય। કર્બૂર ઘરની આગળ એક બીજો અલિંદ હોય તો ' કરાલ ' નામનુ ઘર કહેવાય।

શાન્ત ઘરની દક્ષિણ દિશામા સ્તંભ વાળો એક અલિંદ હોય તો ' વિત્ત ' ઘર કહેવાય। દુર્મુખ ઘરની દક્ષિણ દિશામા સ્તંભવાળો એક અલિંદ હોય તો ' ચિત્ર ' ઘર કહેવાય। વિપુલ ઘરની દક્ષિણમા સ્તંભ યુક્ત એક અલિંદ હોય તો ' ધન ' નામનુ ઘર કહેવાય। કરાલઘરની દક્ષિણમા સ્તંભ યુક્ત અલિંદ હોયતો ' કાલદંડ ' ઘર કહેવાય ॥ ૮૩॥

वित्तगिहे वामदिसे जइ हवइ गुजारि ताव वधुदं ।
गुंजारि पिट्टि दाहिण पुरओ दु आलिंद त तिपुरं ॥८४॥

વિત્ત ઘરની ડાબી બાજુ એક અલિંદ હોય તો ' બધુદ ' ઘર કહેવાય। ચિત્ર ઘરની ડાબી બાજુ અલિંદ હોય તો ' પુત્રદ ' ઘર કહેવાય। ધન ઘરની ડાબી બાજુ અલિંદ હોય તો ' સર્વાંગ ' ઘર કહેવાય। કાલદંડ ઘરની ડાબી બાજુ અલિંદ હોય તો ' કાલચક્ર ' ઘર કહેવાય।

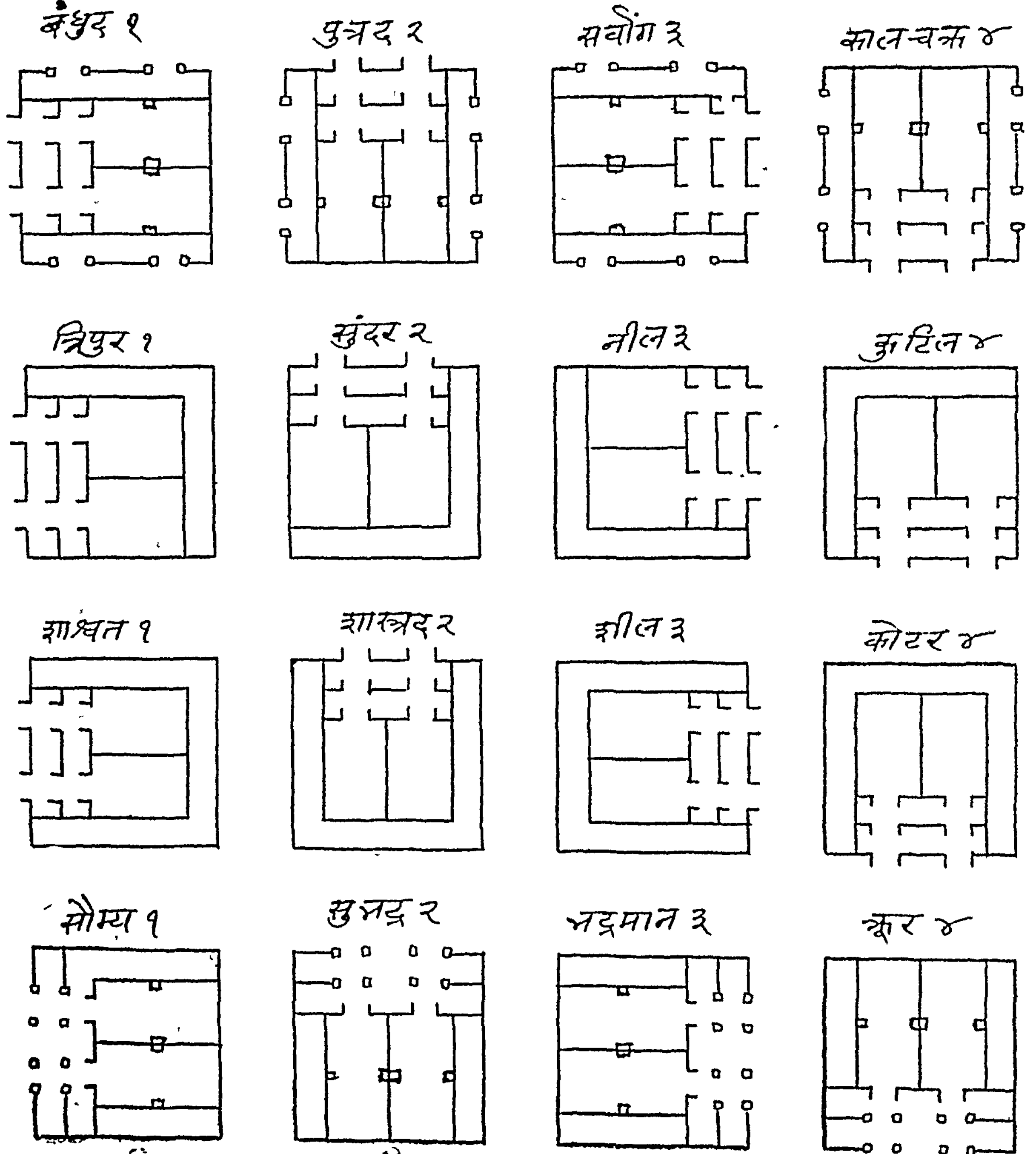
શાન્તન ઘરની પાછળ અને જમણી તરફ એક એક અલિંદ હોય તથા દ્વાર આગળ બે અલિંદ હોય તે ' ત્રિપુર ' ઘર કહેવાય। શાન્તિદ ઘરની પાછળ અને જમણી તરફ એક એક અલિંદ હોય, તથા આગળ બે અલિંદ હોય તે ' સુંદર ' ઘર કહેવાય। વર્દ્ધમાન ઘરની પાછળ અને જમણી તરફ એક એક અલિંદ હોય, તથા દ્વાર આગળ બે અલિંદ હોય તે ' નીલ ' ઘર કહેવાય કુક્કુટ ઘરની પાછળ અને જમણી તરફ એક એક અલિંદ હોય તથા આગળ બે અલિંદ હોય તે ' કુટિલ ' ઘર કહેવાય ॥ ૮૪॥

पिट्ठी दाहिणवामे इगेग गुजारि पुरउ दु अलिंदा ।
तं सासयं आवासं सव्वाण जणाण संतिकरं ॥८५॥

બેશાળા વાળા ઘરની પાછળ જમણી અને ડાબી તરફ એક એક અલિંદ હોય, તથા આગળ બે અલિંદ હોય, તેવા ઘરનુ દ્વાર જો ઉત્તરમા હોય તો તે ' શાશ્વત ' ઘર કહેવાય, તે સર્વ મનુષ્યો ને શાંતિ કરવાવાળુ છે, આ ઘરનુ દ્વાર જો પૂર્વ દિશામા હોય તો ' શાસ્રદ ', દક્ષિણમા હોય તો શીલ અને પશ્ચિમમા હોય તો ' કોટર ' ઘર કહેવાય ॥૮૫॥

दाहिणवाम इगेगं अलिंद जुअलस्स मडव पुरओ ।
उवरयमज्झे थंभो तस्स य नामं हवइ सोमं ॥८६॥

બે શાળાવાળા ઘરની જમણી અને ડાબી બાજુ એક એક અલિંદ હોય અને આગળ બે અલિંદ હોય, તથા શાળાની મધ્યમાં સ્તંભ હોય,તેવાં ઘરનું દ્વાર જો ઉત્તરમાં હોય તો તે 'સૌમ્ય' ઘર કહેવાય । આ ઘરનું દ્વાર જો પૂર્વ દિશામાં હોય તો 'સુભદ્ર' દક્ષિણ દિશામાં હોય તો 'ભદ્રમાન' અને પશ્ચિમ દિશામાં હોય તો 'ક્રૂર' ઘર કહેવાય ॥ ८६ ॥

पुरओ अलिंद तियगं तिदिसं इक्किक्क हवइ गुंजारी
थंभय पट्टसमेयं सीधरनामं च तं गेहं ॥ ८७ ॥

બે શાળાવાળા ઘરની આગળ ત્રણ અલિંદ અને બાકીની ત્રણે દિશામા એક એક અલિંદ હોય, તથા સ્તભ પાટડા મહિત હોય તેવા ઘરનુ દ્વાર જો ઉત્તર દિશામાં હોય તો તે શ્રીધર નામનુ ઘર કહેવાય । આ ઘરનુ દ્વાર જો પૂર્વ દિશામા હોય તો ' મર્વકામદ ' દક્ષિણમા હોય તો 'પુષ્ટિદ' અને પશ્ચિમમા હોય તો ' કીર્ત્તિવિનાશ ' ઘર કહેવાય ॥ ૮૭ ॥

गुजारि जुअल तिहु दिसि अलिदमुहे य थंभपरिकलिय ।
मंडव जालिय सहिया सिरिसिंगार तय विंति ॥ ८८ ॥

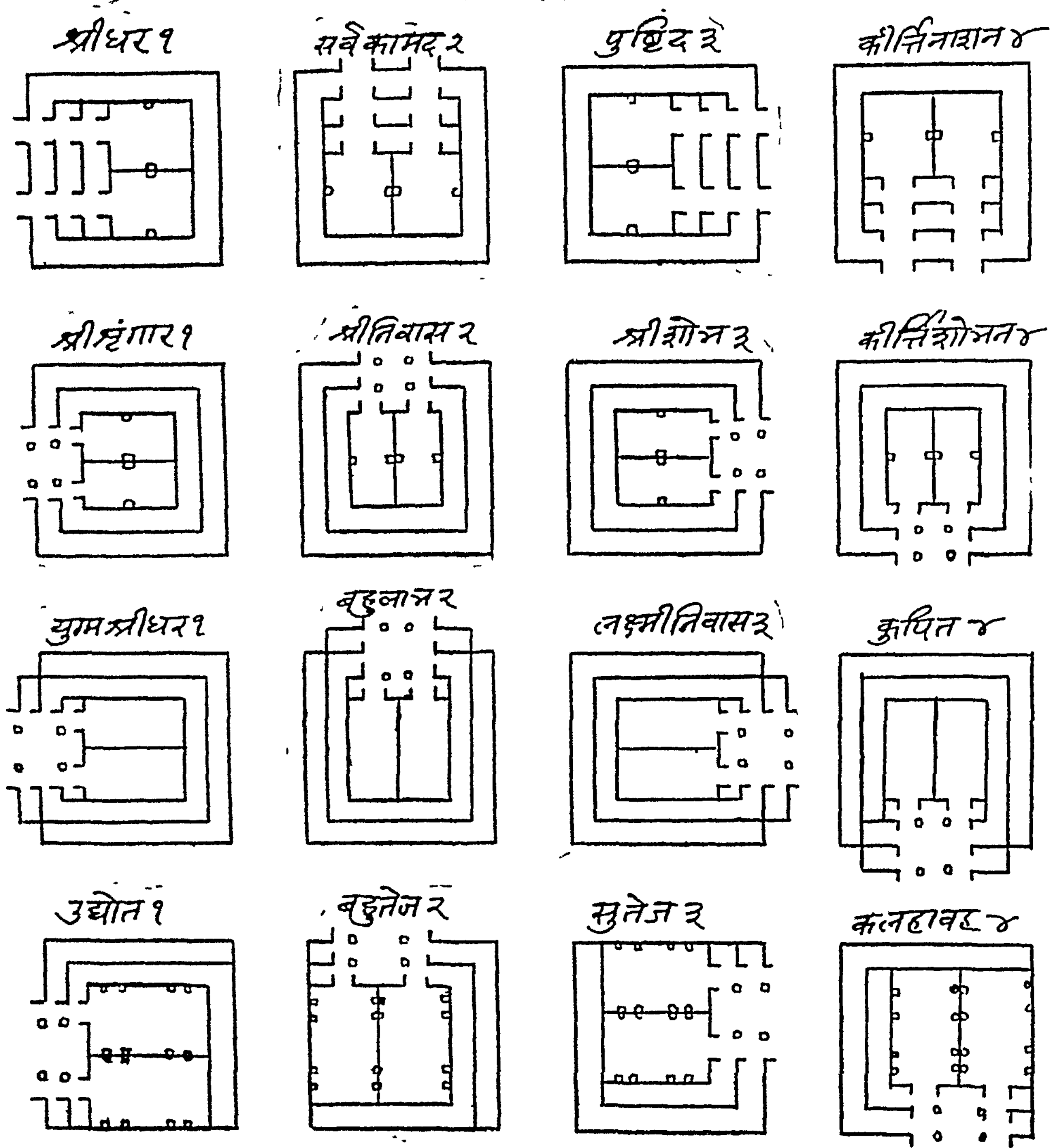
જે બે શાળાવાળા ઘરની ત્રણે દિશામાં બે બે અલિંદ અને આગળ પણ બે અલિંદ સ્તભ યુક્ત હોય, તથા અલિંદ આગળ મડપ જાળીવાળા હોય, તેવા ઘરનુ મુખ યદિ ઉત્તર દિશામા હોય તે ' શ્રીશૃગાર ' નામનુ ઘર કહેવાય । આ ઘરનુ દ્વાર જો પૂર્વ દિશામાં હોય તો ' શ્રીનિવાસ ' દક્ષિણમા હોય તો 'શ્રીશોભ' અને પશ્ચિમમા હોય તો 'કીર્ત્તિશોભન ' ઘર કહેવાય ॥ ૮૮ ॥

तिन्नि अलिंदा पुरओ तरसग्गे भद्दु सेस पुव्वुत्त ।
तं नाम जुग्गसधिर बहु मंगलरिद्धि आवास ॥ ८९ ॥

જે બે શાળાવાળા ઘરની આગળના ભાગમાં ત્રણ અલિંદ ભદ્રવાળા હોય, બાકી પૂર્વવત્ અર્થાત્ ત્રણે દિશામા બે બે ગુજારી સ્તભ મહિત હોય તથા અલિંદ આગળ જાળીવાળા મડપ હોય, તેવા ઘરનુ દ્વાર જો ઉત્તર દિશામા હોય તો તે ઘર ' યુગ્મશ્રીધર ' કહેવાય, આ ઘર બહુ મગલ દાયક અને ઋદ્ધિઓના નિવાસવાળુ છે । આ ઘરનુ મુખજો પૂર્વ દિશામા હોય તો ' બહુલાભ ' દક્ષિણમા હોય તો ' લક્ષ્મીનિવાસ ' અને પશ્ચિમ દિશામા હોય તો ' કુપિત ' ઘર કહેવાય ॥ ૮૯ ॥

दु अलिंद मडवं तह जालिय पिट्ठेग दाहिणे दु गई ।
भित्तिंतरि थंभजुआ उज्जोय नाम धणानिलय ॥ ९० ॥

બે શાળાવાળા ઘરના મુખ આગળ બે અલિંદ અને જાળીવાળા મડપ હોય, તથા પાછળ એક અને જમણી તરફ બે અલિંદ હોય, તથા સ્તભ વાળી ભીત હોય તેવા ઘરનુ દ્વાર ઉત્તર દિશામા હોય તો તે ' ઉદ્યોત ' ઘર કહેવાય, આ ઘર ધનના સ્થાનરૂપ છે । આ ઘરનુ દ્વાર જો પૂર્વદિશામા હોય તો 'બહુતેજ' દક્ષિણ દિશામા હોય તો 'સુતેજ' અને પશ્ચિમ દિશામા હોય તો 'કલહાવહ' ઘર કહેવાય ॥ ૯૦ ॥

उज्जोयगेहपच्छइ दाहिणए दु गइ भित्ति अंतरए।
जह हुंति दो भमंती विलासनामं हवइ गेहं ॥ ९१ ॥

ઉદ્યોત ઘરની પાછળ અને જમણી તરફ બે બે અલિંદ ભીતની અંદરનાં ભાગમાં હોય, માનો ઘરને બે ભમતી હોય, તેવા ઘરનું દ્વાર જો ઉત્તરમાં હોય તો 'વિલાસ' નામનું ઘર કહેવાય। આ ઘરનું દ્વાર જો પૂર્વમાં હોય તો 'બહુનિવાસ', દક્ષિણમાં હોય તો 'પુષ્ટિદ' અને પશ્ચિમમાં હોય તો 'ક્રોધસન્નિભ' ઘર કહેવાય ॥ ૯૧ ॥

तिं अलिंदमुहस्सग्गे मंडवयं सेसं विलासुव्व ।
तं गेह च महंत कुणइ महड्ढिं वसंताणं ॥ ९२ ॥

વિલાસ ઘરના મુખ આગળ ત્રણ અલિંદ મંડપ સહિત હોય તે ઘર 'મહન્ત' કહેવાય । આ ઘર મહાઋદ્ધિવાળુ અને સતાનની વૃદ્ધિ કરનારાળુ છે । આ ઘરનુ મુખ જો પૂર્વદિશામા હોય તો 'મહિત' દક્ષિણમા હોય તો 'દુ:ખ' અને પશ્ચિમમા હોય તો 'કુલછેદ' ઘર કહેવાય ॥ ૯૨ ॥

मुहि ति अलिंद समंडव जालिय ति दिसेहि दु दु य गुंजारी ।
मज्झि वलयगयभित्ती जालिय य पयाववद्धणयं ॥ ९३ ॥

બે શાળાવાળા ઘરની મુખ આગળ ત્રણ અલિંદ અને જાળીવાળા મંડપ હોય, તથા ત્રણે દિશામા બે બે ગુજારી [અલિંદ] હોય અને મધ્ય વલયની ભીતમા જાળી હોય, તેવા ઘરનુ દ્વાર ઉત્તર દિશામા હોય તો 'પ્રતાપવર્દ્ધન' ઘર કહેવાય । આ ઘરનુ દ્વાર પૂર્વદિશામા હોય તો 'દિવ્ય' દક્ષિણમા હોય તો 'બહુદુ:ખ' અને પશ્ચિમમા હોય તો 'કંઠછેદન' ઘર કહેવાય ॥ ૯૩ ॥

पयावद्धणे जइ थंभय ता हवइ जगम सुजस ।
इअ सोलसगेहाइ सव्वाइ उत्तरमुहाइ ॥ ९४ ॥

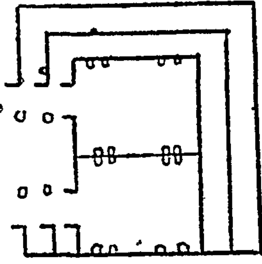
પ્રતાપવર્દ્ધન ઘરમા જો પડદાડ હોય તો તે 'જગમ' નામનુ ઘર કહેવાય । આ ઘર યશ કીર્તિ કરવાવાળુ છે । આ ઘરનુ મુખ પૂર્વદિશામા હોય તો 'સિહનાદ', દક્ષિણમા હોય તો 'હસ્તિજ' અને પશ્ચિમમા હોય તો 'કંટક' ઘર કહેવાય । આ પ્રમાણે શાતનાદિ સોલ ઘર ઉત્તર મુખવાલા છે ॥ ૯૪ ॥

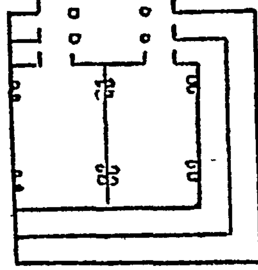
एयाइ चिय पुव्वा दाहिण पच्छिममुहेण वारेण ।
नामंतरेण अन्नाइ तिन्नि मिलियाणि चउसट्ठी ॥ ९५ ॥

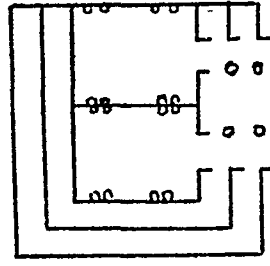
ઉપર જો શાન્તનાદિ સોળ પ્રકારના ઘર કહ્યા તે પ્રત્યેકને પૂર્વ દક્ષિણ અને પશ્ચિમ દિશાના દ્વારવાળા કરવાથી ત્રણ ત્રણ ભેદ વધારે થાય છે તે પ્રમાણે બધાના ચાર ચાર ભેદ થાય તે એકઠા કરવાથી કુલ ચોસઠ ઘર થાય છે ॥ ૯૫ ॥

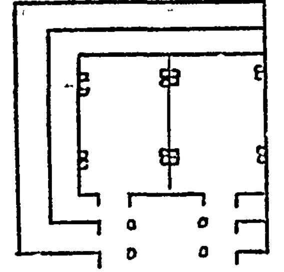
दिशाना भेदवडे द्वारने स्पष्ट कहे छे—

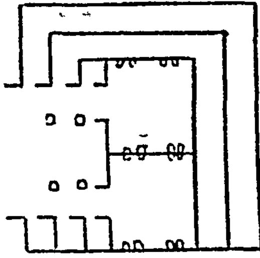
सतणमुत्तरवारं त चिय पुव्वुमुहु संतद भणिय ।
जम्ममुह वड्ढमाण अवरमुहं कुक्कुडं तहन्नेसु ॥ ९६ ॥

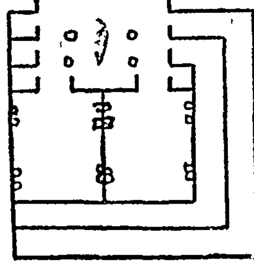

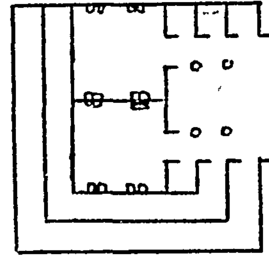

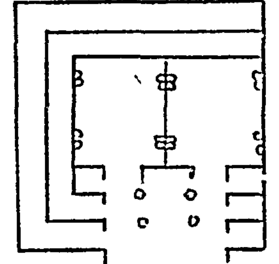

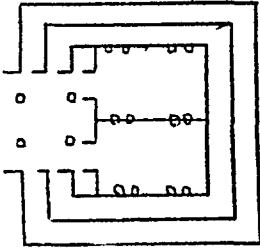

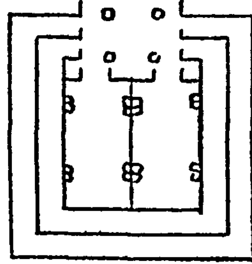

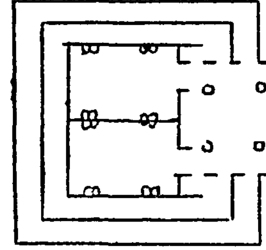

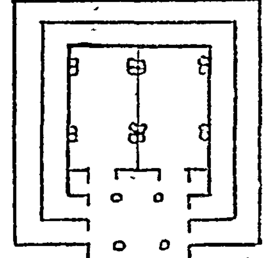

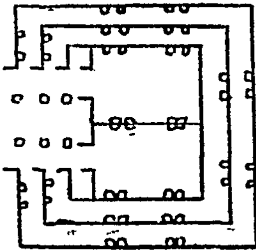

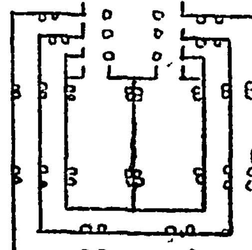

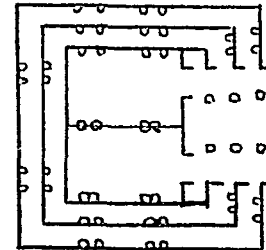

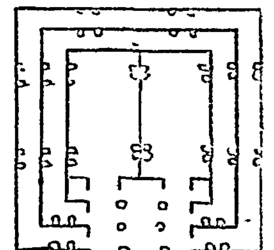

શાંતન ઘરનું દ્વાર ઉત્તર દિશામાં, શાંતિદ ઘરનું દ્વાર પૂર્વમાં, વર્દ્ધમાન ઘરનું દ્વાર દક્ષિણમાં અને કુકૂટ ઘરનું દ્વાર પશ્ચિમ દિશામાં છે। આ પ્રમાણે બીજાં પણ ચાર ચાર ઘરોનાં મુખ સમજી લેવાં। મેં તો પહેલેથીજ ખુલાસાવાર લખેલ છે ॥ ૯૬ ॥

सूर्य आदि आठ घरोनुं स्वरूप—

अग्गे आलिंद तियगं इक्किक्कं वामदाहिणोवरयं।
थंभजुअं च दुसालं तस्स य नामं हवइ सूरं ॥ ९७॥

જે દ્વિશાળ ઘરની આગળ ત્રણ અલિંદ હોય, તથા ડાબી અને જમણી તરફ એક એક શાળા સ્તંભ સહિત હોય તો ' સૂર્ય ' ઘર કહેવાય ॥ ૯૭ ॥

वयणे य चउ अलिंदा उभय दिसे इक्कु इक्कु ओवरयो ।
नामेण वासवं तं जुगअंतं जाव वसइ धुवं ॥ ९८ ॥

જે દ્વિશાળ ઘરની આગળ ચાર અલિંદ હોય તથા ડાબી અને જમણી તરફ એક એક શાળા હોય તે ' વાસવ ' નામનુ ઘર કહેવાય । આવા ઘરમા યુગાંત સુધી સ્થિરતા થાય ॥ ૯૮ ॥

मुहि ति अलिंद दु पच्छइ दाहिण वामे अ हवइ इक्किक्कं ।
तं गिहनामं वीयं हितच्छिय चउसु वण्णाणं ॥ ९९ ॥

જે બે શાળાવાળા ઘરની આગળ ત્રણ અલિંદ અને પાછળ બે અલિંદ તથા જમણી અને ડાબી તરફ એક એક અલિંદ હોય તે ' વીર્ય ' નામનું ઘર કહેવાય । આ ચારે વર્ણોને હિતકારક છે ॥ ૯૯ ॥

दो पच्छइ दो पुरओ अलिंद तह दाहिणे हवइ इक्को ।
कालक्खं तं गेहं अकालिदंड कुणइ नूणं ॥ १०० ॥

જે બે શાળાવાળા ઘરની પાછળ બે, આગળ બે અને જમણી તરફ એક અલિંદ હોય તે ' કાલ ' નામનુ ઘર કહેવાય । આ ઘર દુર્ભિક્ષ આદિ દંડ નિશ્ચય કરનાવાળું છે ॥ ૧૦૦ ॥

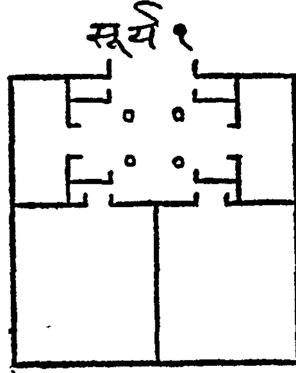
अलिंद तिन्नि वयणे जुअलं जुअलं च वामदाहिणए ।
एगं पिट्ठि दिसाए वुद्धी संवुद्धिवड्ढणयं ॥ १०१ ॥

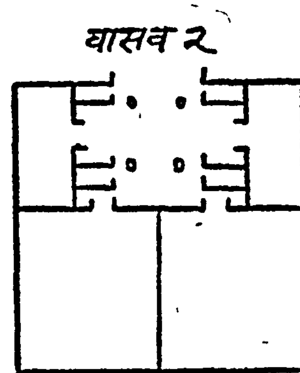
જે બે શાળાવાળા ઘરની આગળ ત્રણ અલિંદ, તથા ડાબી અને જમણી તરફ બે બે અલિંદ, અને પાછળ એક અલિંદ હોય, તે ' બુદ્ધિ ' નામનુ ઘર કહેવાય । આ ઘર સદ્બુદ્ધિને વધારવાવાળું છે ॥ ૧૦૧ ॥

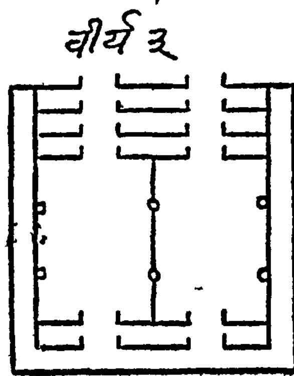
दु अलिंद चउ दिसेहिं सुव्वयनाम च सव्वसिद्धिकरं ।
पुरओ तिन्नि अलिंदा ति दिसि दुग तं च पासायं ॥ १०२ ॥

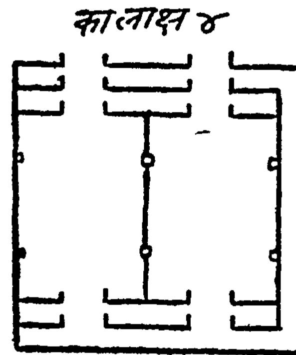
જે બે શાળાવાળા ઘરની ચારે તરફ બે બે અલિંદ હોય તે ' સુવ્રત ' નામનું ઘર કહેવાય । આ ઘર સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિ કરનાવાળું છે । જે બે શાળાવાળા ઘરની આગળ ત્રણ અલિંદ અને બાકીની ત્રણે દિશામા બે બે અલિંદ હોય, તે ઘરનું નામ ' પ્રાસાદ ' કહેવાય ॥ ૧૦૨ ॥

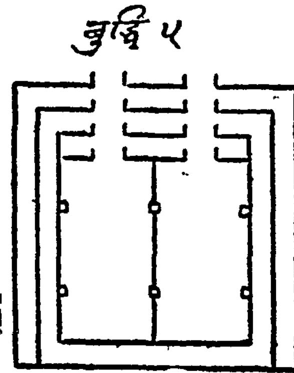
चउरि अलिंदा पुरओ पिट्ठि तिगं तं गिहं दुवेहक्खं ।
इह सूराई गेहा अट्ठ वि नियनामसरिसफला ॥ १०३ ॥

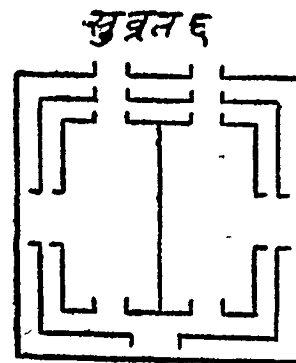

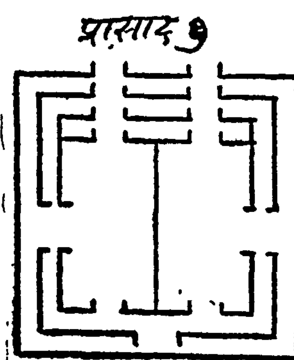

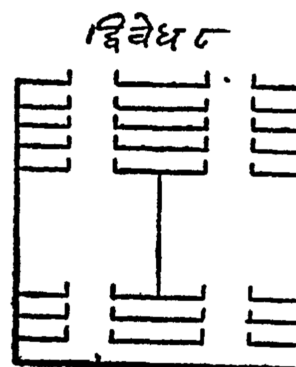

જે બે શાળાવાળા ઘરની આગળ ચાર અલિંદ અને પાછળ ત્રણ અલિંદ હોય તે ઘરનું નામ 'દ્વિવેધ' ઘર કહેવાય। આ પ્રમાણે સૂર્ય આદિ આઠ પ્રકારના ઘર કહ્યા, તે પોતાના નામ પ્રમાણે ફળ દેવાવાળા છે ॥ ૧૦૩ ॥

विमलाइ सुंदराई हसाइ अलंकियाइ पभवाई ।
पम्मोय सिरिभवाई चूडामणि कलसमाई य ॥ १०४ ॥
एमाइआसु सव्वे सोलस सोलम हवंति गिहतत्तो ।
इक्किक्काओ चउ चउ दिसिभेअ अलिंदभेएहिं ॥ १०५ ॥
तिअलोयसुदराई चउसट्ठि गिहाइ हुंति रायाणो
ते पुण अवट्ट संपइ मिच्छा ण च रज्जभावेण ॥ १०६ ॥

વિમલાદિ, સુંદરાદિ, હંસાદિ, અલંકિતાદિ, પ્રભવાદિ, પ્રમોદાદિ, શ્રીભવાદિ, ચૂડામણિ અને કલશ આદિ, એ સર્વ આદિત્યાદિ ઘરોની દિશા અને અલિંદના ભેદ વડે સોળ સોળ પ્રકારના ઘર બને છે। ત્રૈલોક્ય સુંદર આદિ ચોસઠ પ્રકારના ઘર રાજાઓ માટે છે। આ સમયમા ગોળ ઘર બનાવવાનો રીવાજ નથી, પરંતુ રાજાઓ માટે મના નથી ॥ ૧૦૪ ૧૦૫ ૧૦૬ ॥

घरना उदयनुं मान समरांगणमा कह्युं छे के—

" विस्तारात् षोडशो भागश्चतुर्हस्तसमन्वितः ।
तलोच्छ्रयः प्रशस्तोऽयं भवेद् विदितवेश्मनाम् ॥
सप्तहस्तो भवेज्ज्येष्ठे मध्यमे षट्करोन्मितः ।
पञ्चहस्तः कनिष्ठे तु विधातव्यस्तथोदयः ॥ "

ઘરનો જે વિસ્તાર હોય તેના સોલમા ભાગમા ચાર હાથ વધારવાથી જે સંખ્યા આવે, તેટલા માનનો ઘરના પહેલા તલ (માલ) નો ઉદય કરવો સારો છે। અથવા ઘરનો ઉદય સાત હાથ હોય તો તે જ્યેષ્ઠ માનનો ઉદય, છ હાથ હોય તો મધ્યમ ઉદય અને પાંચ હાથ હોય તો કનિષ્ઠ માનનો ઉદય જાણવો।

घरमा कये २ ठेकाणे कोनु २ स्थान करवु, ते बतावे छे—

पुव्वे सीहदुवारं अग्गीइ रसोइ दाहिणे सयणं ।
नेरइ नीहारठिई भोयणठिइ पच्छिमे भणियं ॥ १०७ ॥

वायव्वे सव्वाउह कोसुत्तर धम्मठाणु ईसाणे ।
पुव्वाइ विणिद्देसो मूलग्गिहदारविक्खाए ॥ १०८ ॥

ઘરની પૂર્વ દિશામાં સિંહદ્વાર (મુખ્ય દ્વાર) કરવું, અગ્નિકોણમાં રસોડું, દક્ષિણમાં શયન (સુવાનું) સ્થાન, નૈઋત્યમાં પાયખાનાનું સ્થાન, પશ્ચિમમાં ભોજન કરવાનું સ્થાન, વાયુકોણમાં સર્વ પ્રકારનાં આયુધનું સ્થાન, ઉત્તરમાં ધનનું સ્થાન અને ઇશાન કોણમાં ધર્મનું સ્થાન કરવું જોઈયે। જે દિશામાં ઘરનું મુખ્ય દ્વાર હોય તેને પૂર્વ દિશા માની લઈને ઉપર પ્રમાણે સ્થાનો કરવાં।

द्वार विषय—

पुव्वाइ विजयबारं जमबारं दाहिणाइ नायव्वं ।
अवरेण मयरबारं कुबेरबारं उईचीए ॥ १०९ ॥
नामसमं फलमेसिं बारं न कयावि दाहिणे कुज्जा ।
जइ होइ कारणेणं ताउ चउदिसि अट्ठ भाग कायव्वा ॥ ११० ॥
सुहबारु अंसमज्झे चउसुं पि दिसासु अट्ठभागासु ।
चउ तिय दुन्नि छ पण तिय पण तिय पुव्वाइ सुकम्मेण ॥ १११ ॥

પૂર્વ દિશામાં જે દ્વાર હોય તેને વિજય નામનું દ્વાર, દક્ષિણમાં જે દ્વાર હોય તેને યમ નામનું દ્વાર, પશ્ચિમમાં દ્વાર હોય તેને મગર દ્વાર અને ઉત્તર દિશામાં દ્વાર હોય તેને કુબેર દ્વાર કહે છે। તે પોતાના નામ પ્રમાણે ફળ આપનારાં છે, તે માટે દક્ષિણ દિશામાં ક્યારે પણ દ્વાર કરવું નહિ। કોઈ કારણને લીધે દક્ષિણમાં દ્વાર રાખવું હોય તો મધ્યમાં ન કરતાં બતાવેલ ભાગમાં કરવું તે સુખદાયક છે। જેમકે ચારે દિશામાં આઠ ૨ ભાગ કલ્પના કરો, પછી પૂર્વનાં આઠ ભાગોમાંથી ચોથા અથવા ત્રીજા ભાગમાં, દક્ષિણનાં આઠ ભાગોમાંથી બીજા અથવા છઠા ભાગમાં, પશ્ચિમનાં આઠ ભાગોમાંથી પાંચમા અથવા ત્રીજા ભાગમાં અને ઉત્તરનાં આઠ ભાગોમાંથી પાંચમા અથવા ત્રીજા ભાગમાં દ્વાર રાખવું સારૂં છે ॥ ૧૦૯ થી ૧૧૧ ॥

बाराउ गिहपवेसं सोवाण कारिज्ज सिट्ठिमग्गेण ।
पयठाणं सुरमुहं जलकुंभ रसोइ आसन्नं ॥ ११२ ॥

દરવાજાથી ઘરમાં પ્રવેશ કરવા માટે સૃષ્ટિમાર્ગે અર્થાત્ જમણી તરફથી પ્રવેશ થાય, તે પ્રમાણે પગથીયા કરવા જોઇયે । * પદસ્થાન (પગથીયા), જલ કુંભ, રસોડુ અને આસન આદિ સુર મુખ કરવા ॥ ૧૧૨ ॥

सगडमुहा वरगेहा कायव्वा तह य हट्ट वग्घमुहा ।
वाराउ गिहकमुच्चा हट्टुच्चा पुरउ मज्झ समा ॥११३॥

જેમ ગાડીનો ભાગ આગળ સાકડો અને પાછળ વિશાળ હોય છે, તેમ ઘર દ્વાર આગળ સાંકડું અને પાછળ વિશાળ બનાવવું । અને હાટ (દુકાન) વાઘના મુખ જેવા વિશાળ કરવાં અર્થાત્ દુકાનના આગળનો ભાગ વિશાળ કરવો । દરવાજાની પાછળ ઘર ઉંચું કરવુ, અને દુકાન આગળના ભાગમા ઉંચી અને મધ્યમાં સમાન હોવી જોઇયે ॥ ૧૧૩ ॥

દ્વારનો ઉદય અને વિસ્તારનું માન રાજવલ્લભમાં બતાવે છે કે—

" षष्ट्या वाथ शतार्द्धसप्ततियुतै-र्व्यासस्य हस्तांगुलैः,
द्वारस्योदयको भवेच्च भवने मध्यकनिष्ठोत्तमौ ।
दैर्घ्यार्द्धेन च विस्तरः शशिकलाभागोधिकः शस्यते,
दैर्घ्यात् त्र्यंशविहीनमर्द्धरहितं मध्यं कनिष्ठं क्रमात् ॥ "

ઘરની પહોળાઈ જેટલા હાથની હોય, તેટલા જ આંગળોમા સાઠ આંગળ મેળવી દેવાથી જે સખ્યા થાય એટલીજ દ્વારની ઉંચાઈ કરવી તે મધ્યમ માન, પચાસ આગળ મેળવીને ઉંચાઈ કરવામાં આવે તે કનિષ્ઠ માન અને સિત્તેર આગળ મેળવીને ઉચાઈ કરવામા આવે તે જ્યેષ્ઠમાનની ઉંચાઈ જાણવી ।

દ્વારની ઉંચાઈ જેટલા આંગળની હોય તેનાં અર્દ્ધ ભાગમા ઉંચાઇનો સોળમો ભાગ મેળવી ને દ્વારનો વિસ્તાર કરવો તે ઉત્તમ છે । દ્વારની ઉંચાઇના ત્રણ ભાગ કરી, તેમાથી એક ભાગ બાદ કરી, શેષ બે ભાગ પ્રમાણે વિસ્તાર કરવો તે મધ્યમ છે । અને દ્વારની ઉંચાઇનાં અર્દ્ધ ભાગ પ્રમાણે વિસ્તાર કરવો તે કનિષ્ઠ છે ।

દ્વારના ઉદયનો બીજો મત—

" गृहोत्सेधेन वा त्र्यंश-हीनेन स्यात् समुच्छ्रितिः ।
तदर्द्धेन तु विस्तारो द्वारस्येत्यपरो विधिः ॥ "

* ઉત્તરાર્દ્ધ વિચારણીય છે ।

ઘરની ઉંચાઈનાં ત્રણ ભાગ કરીને, તેમાંથી એક ભાગ બાદ કરી બાકી બે ભાગ રહ્યાં, તેટલી દ્વારની ઉંચાઈ કરવી અને ઉંચાઇથી અર્દ્ધી પહોળાઈ કરવી । આ બીજો પ્રકાર છે ।

ગૃહપ્રવેશનો શુભાશુભ પ્રકાર સમરાંગણમાં બતાવે છે કે—

" उत्सङ्गो हीनबाहुश्च पूर्णबाहुस्तथापरः ।
प्रत्यक्षायश्चतुर्थश्च निवेशः परिकीर्त्तितः ॥"

ઘરમાં પ્રવેશ કરવાને માટે પહેલો 'ઉત્સંગ' નામનો પ્રવેશ, બીજો 'હીનબાહુ' અર્થાત્ 'સવ્ય' નામનો પ્રવેશ, ત્રીજો 'પૂર્ણબાહુ' અર્થાત્ 'અપસવ્ય' નામનો પ્રવેશ અને ચોથો 'પ્રત્યક્ષાય' અર્થાત્ 'પૃષ્ઠભંગ' નામનો પ્રવેશ, એ ચાર પ્રકારનો પ્રવેશ માનવામાં આવે છે । તેનું શુભાશુભ લક્ષણ નીચે બતાવે છે ।

" उत्सङ्ग एकदिक्काभ्यां द्वाराभ्यां वास्तुवेश्मनोः ।
स सौभाग्यप्रजावृद्धि–धनधान्यजयप्रदः ॥"

મુખ્ય ઘરનું દ્વાર અને પ્રથમ પ્રવેશ દ્વાર અર્થાત્ ખડકીનું દ્વાર એકજ દિશામાં હોય, તેને 'ઉત્સંગ' નામનો પ્રવેશ કહે છે । આ પ્રકારનો પ્રવેશ સૌભાગ્ય કારક, સંતાનની વૃદ્ધિ કારક, ધન ધાન્ય દેવાવાળો અને વિજય કરવાવાળો છે ।

" यत्र प्रवेशतो वास्तु–गृहं भवति वामतः ।
तद्धीनबाहुकं वास्तु निन्दितं वास्तुचिन्तकैः ॥
तस्मिन् वसन्नल्पवित्तः स्वल्पमित्रोऽल्पबान्धवः ।
स्त्रीजितश्च भवेन्नित्यं विविधव्याधिपीडितः ॥"

જે મુખ્ય ઘરનું દ્વાર પ્રવેશ કરતી વખતે ડાબી તરફ હોય અર્થાત્ પ્રથમ ખડકીના દ્વારે પ્રવેશ કર્યા પછી ડાબી તરફ વળીને મુખ્ય ઘરમાં પ્રવેશ થાય, તેને 'હીનબાહુ' પ્રવેશ કહે છે । આ પ્રકારના પ્રવેશને વાસ્તુશાસ્ત્રના વિદ્વાનો નિંદિત કહે છે । આ પ્રકારના પ્રવેશવાળા ઘરમાં રહેવા-વાળા મનુષ્ય થોડા ધનવાળા થોડા મિત્રવાળા, સ્ત્રીને આધીન રહેવાવાળા, અને અનેક પ્રકારની વ્યાધિઓથી પીડિત હોય છે ।

" वास्तुप्रवेशतो यत्तु गृहं दक्षिणतो भवेत् ।
प्रदक्षिणप्रवेशत्वात् तद् विद्यात् पूर्णबाहुकम् ॥
तत्र पुत्रांश्च पौत्रांश्च धनधान्यसुखानि च ।
प्राप्नुवन्ति नरा नित्यं वसन्तो वास्तुनि ध्रुवम् ॥"

પ્રથમ પ્રવેશ કરતી વખતે મુખ્ય ઘરનુ દ્વાર જમણી તરફ હોય અર્થાત્ પહેલા ખડકીના બારણે પ્રવેશ કર્યા પછી જમણી તરફ વળીને મુખ્યઘરમા પ્રવેશ થાય, તેને 'પૂર્ણબાહુ' પ્રવેશ કહે છે। આવા પ્રવેશવાળા ઘરમા રહેવાવાળા મનુષ્યને પુત્ર, પૌત્ર, ધન, ધાન્ય અને સુખની નિરંતર પ્રાપ્તિ થાય છે।

" गृहपृष्ठं समाश्रित्य वास्तुद्वार यदा भवेत् ।
प्रत्यक्षायस्त्वसौ निन्द्यो वामावर्त्तप्रवेशनवत् ॥"

મુખ્ય ઘરની પાછીત ફરીને મુખ્ય ઘરમા પ્રવેશ થાય, તે 'પ્રત્યક્ષાય' અર્થાત્ 'પૃષ્ઠભગ' પ્રવેશ કહેવાય। એવા પ્રવેશવાળા ઘર હીનબાહુ પ્રવેશવાળા ઘરની જેમ નિંદનીય છે।

घरनी ऊचाईनु फल—

पुव्वुच्चं अत्थहरं दाहिण उच्चघरं धणसमिद्धं ।
अवरुच्चं विड्ढिकरं उव्वसियं उत्तरा उच्च ॥ ११४ ॥

પૂર્વ દિશામા ઘર ઊંચુ હોય તો લક્ષ્મીનો વિનાશ થાય। દક્ષિણ દિશામા ઘર ઊંચું હોય તો ધનસંપત્તિથી પૂર્ણ રહે। પશ્ચિમ દિશામા ઘર ઊંચુ હોય તો ધનધાન્યની વૃદ્ધિ કરવાવાળુ છે। અને ઉત્તર તરફ ઘર ઊંચુ હોય તો વસતિ રહિત ઉજડ રહે ॥ ૧૧૪ ॥

ઘરના ઉદયનુ પ્રમાણ ગજવલ્લભમા કહે છે કે—

" वेश्मव्यासकलांशके युगगुणैर्हस्तैस्त्रिसार्द्धयुते,
हर्म्यस्य त्रिविधोदयः क्षितितलाद् यावच्च पट्टोर्ध्वकम् ।
एकैकोऽपि पुनस्त्रिधा निगदितः सर्वे त एकादश,
क्षेप्याः पण्णवतौ नखाः शशिकला अष्टादशाद्यास्त्रिधा ॥
त्रिस्थाने युगपर्वतास्तिथियुता धिष्ण्यैकविंशान्विता,
मध्योऽयं त्रिकरैस्तदशसहितैः प्रोक्तः कनिष्ठस्त्रिधा ॥ "

ઘરનો જેટલો વિસ્તાર હોય, તેના સોળમા ભાગમા ચાર હાથ વધારી તેટલો ઘરનો ઉદય કરવામા આવે તો જ્યેષ્ઠમાનનો ઉદય થાય, સાડા ત્રણ હાથ વધારી ઘરનો ઉદય કરવામા આવે

* અહિ પણ દિશા દ્વારની અપેક્ષાએ જાણવી, અર્થાત્ દ્વારવાળી પૂર્વ દિશા સમજવી

તો મધ્યમ માનનો ઉદય થાય, અને ત્રણ હાથ વધારી ઘરનો ઉદય કરવામાં આવે તો કનિષ્ઠ માનનો ઉદય થાય । આ ત્રણે પ્રકારનો ઉદય ઘરના ભૂમિતલ (પીઠ) થી લઇને પાટડાના મથાળા સુધી ગણાય છે । આ પ્રત્યેક ઉદયના બીજા ત્રણ ત્રણ ભેદ કરીને બાર પ્રકારના ઉદય થાય છે, તેમાંથી અગ્યાર પ્રકારના ઉદય ગણવામાં આવે છે । જેમકે—જ્યેષ્ઠમાનના ઉદયના ચાર હાથના ૯૬ આંગળોમાં અનુક્રમે ૨૦, ૧૮ અને ૧૬ આંગળ મેળવીએ તો જ્યેષ્ઠ ઉદયના ત્રણ ભેદ થાય, તે આ પ્રમાણે—૯૬+૨૦=૧૧૬ આંગળનો જ્યેષ્ઠ જ્યેષ્ઠ ઉદય, ૯૬+૧૮=૧૧૪ આંગળનો જ્યેષ્ઠ મધ્યમ ઉદય, ૯૬+૧૬=૧૧૨ આંગળનો જ્યેષ્ઠ કનિષ્ઠ ઉદય થાય । મધ્યમ માનના ઉદયના સાડા ત્રણ હાથના ૮૪ આંગળોમાં અનુક્રમે ૨૭, ૨૧ અને ૧૫ આંગળ મેળવીએ તો મધ્યમ ઉદયના ત્રણ ભેદ થાય, તે આ પ્રમાણે—૮૪+૨૭=૧૧૧ આંગળનો મધ્યમજ્યેષ્ઠઉદય, ૮૪+૨૧=૧૦૫ આંગળનો મધ્યમ મધ્યમ ઉદય, ૮૪+૧૫=૯૯ આંગળનો મધ્યમ કનિષ્ઠ ઉદય થાય । કનિષ્ઠ માનના ઉદયના ત્રણ હાથના ૭૨ આંગળોમાં અનુક્રમે ૨૭, ૨૧ અને ૧૫ આંગળ મેળવીએ તો કનિષ્ઠ ઉદયના ત્રણ ભેદ થાય, તે આ પ્રમાણે—૭૨+૨૭=૯૯ આંગળનો કનિષ્ઠ જ્યેષ્ઠ ઉદય, ૭૨+૨૧=૯૩ આંગળનો કનિષ્ઠ મધ્યમ ઉદય, ૭૨+૧૫=૮૭ આંગળનો કનિષ્ઠ કનિષ્ઠ ઉદય થાય । આ પ્રમાણે બાર પ્રકારના ઉદય થાય છે, પણ તેમાં મધ્યમ કનિષ્ઠ અને કનિષ્ઠ જ્યેષ્ઠ એ બે ઉદય સરખા ૯૯ આંગળના હોવાથી તે બન્નેનો એક ભેદ ગણીને ગ્રન્થકારે અગ્યાર ભેદ લખ્યા છે ।

વિશેષ સ્પષ્ટતા માટે ઘરનું ઉદયચક્ર—

उत्तम				मध्यम				कनिष्ठ				मूल भेद ३
उत्तम १	उ. उ २	उ. म ३	उ. क. ४	म. ५	म. उ. ६	म. म ७	म. क. ८	क. ९	क.उ. १०	क. म. ११	क.क. १२	पेटा भेद. १२
९६	९६ २०	९६ १८	९६ १६	८४	८४ २७	८४ २१	८४ १५	७२	७२ २७	७२ २१	७२ १५	आंगळ संख्या
९६	११६	११४	११२	८४	१११	१०५	९९	७२	९९	९३	८७	

આ બાર પ્રકારનો ઉદય ઘરના વિસ્તારના સોળમાં ભાગમાં મેળવીને ઘરનો ઉદય કરવામાં આવે છે ।

બૃહત્સંહિતામાં પણ કહ્યું છે કે—

" विस्तारषोडशांशः सचतुर्हस्तो भवेद् गृहोच्छ्रायः ।
द्वादशभागेनोनो भूमौ भूमौ समस्तानाम् ॥ "

ઘરના વિસ્તારના સોળમા ભાગમાં ચાર હાથ વધારીને તેટલો ઘરનો ઉદય કરવો, પણ

મેડીવાળુ ઘર હોય તો પહેલા માળના ઉદયથી બીજા માળનો ઉદય બારમો ભાગ કમ કરવો, અને ત્રીજા માળનો ઉદય બીજા માળના ઉદયથી બારમો ભાગ કમ રાખવો એ પ્રમાણે નીચેના માળના ઉદયથી ઉપરના માળનો ઉદય બારમા ભાગે કમ રાખવો ।

સમરાંગણમા પણ કહ્યુ છે કે—

" सप्तहस्तो भवेज्ज्येष्ठे मध्यमे षट्करोन्मितः ।
पञ्चहस्तः कनिष्ठे तु विधातव्यस्तथोदयः ॥ "

ઘરનો ઉદય સાત હાથ હોય તો જ્યેષ્ઠ ઉદય કહેવાય, છ હાથ હોય તો મધ્યમ ઉદય અને પાચ હાથ હોય તો કનિષ્ઠ ઉદય જાણવો ।

ભીતનુ પ્રમાણ બૃહત્સહિતામા બતાવે છે કે—

" व्यासात् षोडशभागः सर्वेषां सद्मनां भवति भित्तिः ।
पक्वेष्टिकाकृतानां दारुकृतानां तु न विकल्पः ॥ "

ઘરનો જેટલો વિસ્તાર હોય તેના સોળમે ભાગે ભીત જાડી કરવી । પરંતુ પાકી ઇંટ અથવા લાકડા કે પાષાણની ભીત હોય તો પોતાની ઇચ્છાનુસાર ભીત જાડી કરવી । અર્થાત્ આ નિયમ ફક્ત માટીની ભીત કરવી હોય ત્યાં લાગૂ પડે છે, બાકી ઇંટની કે લાકડાની ભીત હોય તો તે નિયમ નથી ।

घरनो आरभ पहेला क्याथी करवो ते बतावे छे—

मूलाओ आरंभो कीरइ पच्छा कमे कमे कुज्जा ।
सव्वं गणिय विसुद्धं वेहो सव्वत्थ वज्जिज्जा ॥ ११५ ॥

સર્વ પ્રકારે ભૂમિનાં દોષોને શુદ્ધ કરીને, ઘરની મુખ્યશાળાથી કાર્યનો પ્રથમ આરંભ કરવો જોઈયે । તે પછી અનુક્રમે બીજે ૨ ઠેકાણે કામનો આરભ કરવો । કોઈ જગ્યાએ વેધ આદિ દોષ ન આવે તેમ કરવુ, વેધ સર્વથા વર્જનીય છે ॥ ૧૧૫ ॥

सात प्रकारना वेध—

तलवेह कोणवेहं तालुयवेहं कवालवेहं च ।
तह थंभ तुलावेहं दुवारवेह च सत्तमय ॥ ११६ ॥

તલવેધ કોણવેધ તાલુવેધ કપાલવેધ સ્તંભવેધ તુલાવેધ અને દ્વારવેધ એ સાત પ્રકારનાં વેધો જાણવા ।

समविसमभूमि कुंभि अ जलपूरं परगिहस्स तलवेहो ।
कूणसमं जइ कूणं न हवइ ता कूणवेहो अ ॥ ११७ ॥

ઘરની ભૂમિ સમવિષમ ઊંચી નીચી હોય, દ્વારની સામે કુંભી (ઘાણી, અરહટ, કોલ્હૂ વિગેરે) હોય, બીજાનાં ઘરની પાણીની પરનાળ યા રસ્તો હોય તો તલવેધ જાણવો । તથા ઘરનાં ખૂણા બરાબર ન હોય તો તે કોણવેધ જાણવો ॥ ૧૧૭ ॥

इक्कखणे नीचुच्चं पीढं तं मुणह तालुयावेहं ।
बारस्सुवरिमपट्टे गब्भे पीढं च सिरवेहं ॥ ११८ ॥

એકજ ખંડમાં પાટડા ઊંચા નીચા હોય તો તાલુવેધ જાણવો । દ્વારનાં ઉત્તરંગમાં મધ્યભાગે પાટડો આવે તો શિરવેધ જાણવો ॥ ૧૧૮ ॥

गेहस्स मज्झि भाए थंभेगं तं मुणेह उरसल्लं ।
अह अनलो विनलाइ हविज्ज जा थंभवेहो सो ॥ ११९ ॥

ઘરની મધ્ય ભાગમાં એક થાંભલો હોય, અથવા અગ્નિ યા જળનું સ્થાન હોય તો તે ઘરનું હૃદયશલ્ય જાણવું, તે સ્તમ્ભવેધ કહેવાય ।

हिट्ठिमउवरिखणाणं हीणाहियपीढ तं तुलावेहं ।
* पीढा समसंखाओ हवंति जइ तत्थ नहु दोसो ॥ १२० ॥

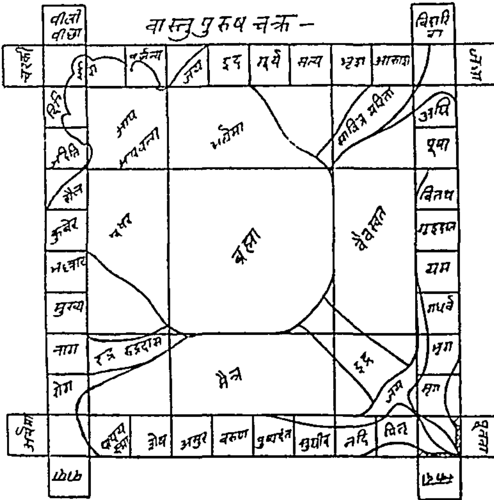
ઘરનાં નીચેનાં અને ઉપરનાં માળમાં પાટડા ન્યૂન યા અધિક હોય તો તુલાવેધ જાણવો । પરંતુ પાટડાની સંખ્યા બરાબર સમાન હોય તો દોષ નહિ ॥ ૧૨૦ ॥

दूम कूव थंभकोण य किलाविद्धे दुवारवेहो य ।
गेहुच्चबिउणभूमी तं न विरुद्धं बुहा बिंति ॥ १२१ ॥

ઘરના દરવાજાની સામે કોઇ વૃક્ષ કુવા સ્તમ્ભ ખૂણો અથવા ખીલી હોય તો દ્વારવેધ કહેવાય । પરંતુ ઘરની ઊંચાઇથી બમણી જમીન છોડીને ઉપરોક્ત કોઈ પણ વેધ હોય તો તેનો દોષ નથી, એમ પંડિત જનોએ કહ્યું છે ॥ ૧૨૧ ॥

---

* ' पीढं पीढस्स समं हवइ जत्थ नहु दोषो ' इति पाठान्तरे ।

દેવને, બન્ને ઢીંચણ ઉપર ક્રમથી અગ્નિ અને રોગદેવ ને, જમણા પગની નળી ઉપર પૂષાદિ સાત (પૂષા વિતથ ગૃહક્ષત યમ ગંધર્વ ભૃગ અને મૃગ) દેવોને, ડાબા પગની નળી ઉપર નદિ આદિ સાત (નદિ સુગ્રીવ પુષ્પદંત વરૂણ અસુર શેષ અને પાપયક્ષ્મા) દેવોને, પગને તલિયે પિતૃદેવને સ્થાપન કરવાં।

વાસ્તુપદના ૪૫ દેવોનાં નામ અને સ્થાન—

" ईशस्तु पर्जन्यजयेन्द्रसूर्याः, सत्यो भृशाकाशक एव पूर्वे ।
वह्निश्च पूषा वितथाभिधानो, गृहक्षतः प्रेतपतिः क्रमेण ॥
गन्धर्वभृङ्गौ मृगपितृसञ्ज्ञौ, द्वारस्थसुग्रीवकपुष्पदन्ताः ।
जलाधिनाथोऽप्यसुरश्च शेषः सपापयक्ष्मापि च रोगनागौ ॥
मुख्यश्च भल्लाटकुबेरशैला–स्तथैव बाह्ये ह्यदितिर्दितिश्च ।
द्वात्रिंशदेवं क्रमतोऽर्चनीया–स्त्रयोदशैव त्रिदशाश्च मध्ये ॥ "

ઈશાન કોણમા ઈશને, પૂર્વ દિશાના કોઠામાં અનુક્રમે પર્જન્ય, જય, ઈંદ્ર, સૂર્ય, સત્ય ભશ, અને આકાશ એ સાત દેવોને, અગ્નિકોણમા અગ્નિદેવને, દક્ષિણ દિશાના કોઠામા અનુક્રમે પૂષા, વિતથ ગૃહક્ષત, યમ, ગન્ધર્વ, ભૃગરાજ, અને મૃગ એ સાત દેવોને, નૈઋત્ય કોણમા પિતૃદેવને, પશ્ચિમ દિશાના કોઠામા અનુક્રમે નદી, સુગ્રીવ, પુષ્પદત, વરૂણ, અસુર શેષ અને પાપયક્ષ્મા એ સાત દેવોને, વાયુકોણમા રોગદેવને, ઉત્તર દિશાના કોઠામા અનુક્રમે નાગ, મુખ્ય, ભલ્લાટ,

કુબેર, શૈલ, અદિતિ અને દિતિ એ સાત દેવોને સ્થાપવાં। આ પ્રમાણે બત્રીશ દેવ ઉપરનાં કોઠામાં પૂજવા। અને મધ્ય કોઠામાં તેર દેવ પૂજવાં તે નીચે પ્રમાણે બતાવે છે।

" प्रागर्यमा दक्षिणतो विवस्वान्, मैत्रोऽपरे सौम्यदिशो विभागे।
पृथ्वीधरोऽर्च्यस्त्वथ मध्यतोऽपि, ब्रह्मार्चनीयः सकलेषु नूनम्॥"

ઉપરનાં કોઠાઓની નીચે પૂર્વ દિશાનાં કોઠામાં અર્યમા, દક્ષિણદિશાનાં કોઠામાં વિવસ્વાન્ પશ્ચિમદિશાનાં કોઠામાં મૈત્ર અને ઉત્તર દિશાનાં કોઠામાં પૃથ્વીધર દેવને સ્થાપીને પૂજા કરવી અને બધાં કોઠાની વચમાં બ્રહ્માની પૂજા કરવી।

" आपापवत्सौ शिवकोणमध्ये, सावित्रकोऽग्नौ सविता तथैव।
कोणे महेन्द्रोऽथ जयस्तृतीये, रुद्रोऽनिलेऽर्च्योऽप्यथ रुद्रदासः॥"

ઉપરનાં કોણાનાં કોઠાની નીચે ઈશાન કોણમાં આપ અને આપવત્સને, અગ્નિકોણમાં સાવિત્ર અને સવિતાને, નૈઋત્યકોણમાં ઇંદ્રિ અને જયને, વાયુકોણમાં રુદ્ર અને રુદ્રદાસને સ્થાપીને પૂજવા જોઇયે।

" ईशानबाह्ये चरकी द्वितीये, विदारिका पूतनिका तृतीये।
पापाभिधा मारुतकोणके तु, पूज्याः सुरा उक्त विधानकैस्तु॥"

વાસ્તુમંડલની બહાર ઇશાનકોણમાં ચરકી, અગ્નિકોણમાં વિદારિકા, નૈઋત્યકોણમાં પૂતના અને વાયુકોણમાં પાપા આ ચાર રાક્ષસણીને પૂજવી।

પ્રાસાદમંડનમાં વાસ્તુમંડલની બહાર કોણામાં આઠ દેવ બતાવે છે—

" ऐशान्ये चरकी बाह्ये पीलीपीछा च पूर्ववत्।
विदारिकाग्नौ कोणे च जंभा याम्यदिशाश्रिता॥
नैर्ऋत्ये पूतना स्कन्दा पश्चिमे वायुकोणके।
पापा राक्षसिका सौम्येऽर्यमैवं सर्वतोऽर्चयेत्॥"

ઇશાન કોણની બહાર ઉત્તરમાં ચરકી અને પૂર્વમાં પીલીપીછા, અગ્નિકોણની બહાર પૂર્વમાં વિદારિકા અને દક્ષિણમાં જમ્ભા, નૈઋત્ય કોણની બહાર દક્ષિણમાં પૂતના અને પશ્ચિમમાં સ્કંદા વાયુકોણની બહાર પશ્ચિમમાં પાપા અને ઉત્તરમાં અર્યમાને પજવી જોઇયે।

કયો વાસ્તુ કયે ઠેકાણે પૂજવો તે કહે છે—

" ग्रामे भूपतिमन्दिरे च नगरे पूज्यश्चतुःषष्टिकै-
रेकाशीतिपदैः समस्तभवने जीर्णे नवाब्ध्यंशकैः ।
प्रासादे तु शतांशकैस्तु सकले पूज्यस्तथा मण्डपे,
कूपे पण्णवचन्द्रभागसहितैः वाप्यां तडागे वने ॥ "

ગામ રાજમહેલ અને નગરને વિષે ચોસઠ પદનો વાસ્તુ, સર્વ જાતિના ઘરને વિષે એકાશી પદનો વાસ્તુ, જીર્ણોદ્ધારમા ઓગણપચાસ પદનો વાસ્તુ, સર્વજાતિના પ્રાસાદ અને મંડપને વિષે સોપદનો વાસ્તુ, કુવા વાવ તલાવ અને વનમા એક સો છનુ પદનો વાસ્તુ પૂજવો ।

ચોસઠ પદના વાસ્તુનુ સ્વરૂપ—

" चतुःषष्टिपदैर्वास्तु-र्मध्ये ब्रह्मा चतुष्पदः ।
अर्यमाद्याश्चतुर्भागा द्विद्व्यंशा मध्यकोणगाः ॥
बहिष्कोणेष्वर्द्धभागाः शेषा एकपदाः सुराः । "

६४ चौसठपदका वास्तुचक्र—

चरकी							विदारी
दि / रु	प	ज	इ	सू	स	भृ	आ / पू
अ	आप		अर्यमा		सावित्र		पू
शौ	आपवत्स				सविता		वि
कु	पृथ्वीधर		ब्रह्मा		विवस्वान		गृ
भ							य
मु	रुद्र		मैत्रगण		इन्द्र		ग
ना	रुद्रदास				जय		भृ
शो / पा	शो	अ	व	पु	सु	नं	पि / मृ
पापा							पूतना

ચોસઠ પદના વાસ્તુમા ચારપદનો બ્રહ્મા, અર્યમાદિ ચાર દેવ ચાર ચાર પદના મધ્યકોણાના આપવત્સ આદિ આઠ દેવ બે બે પદના, ઉપરના કોણાના આઠદેવ અરધા અરધા પદના અને બાકીના દેવ એક એક પદના છે ।

એક્યાશી પદનાં વાસ્તુનું સ્વરૂપ—

" एकाशीतिपदे ब्रह्मा नवार्यमाद्यास्तु षट्पदाः ॥
द्विपदा मध्यकोणेऽष्टौ बाह्ये द्वात्रिंशदेकशः । "

८१ इक्यासीपदका वास्तुचक्र —

चरकी | विदारिका | पूतना

ई	प	ज	ई	सू	स	भृ	आ	अ
दि	आप						सावित्र	पू
अ		आपवत्स		अर्यमा			सविता	वि
शो								गृ
कु	पृथ्वीधर			ब्रह्मा			विवस्वान	य
भ								ग
मु							इंद्र	भृ
ना	रुद्र	रुद्रदास		मैत्रगण			जय	मृ
रो	पा	शो	अ	व	पु	सु	न	पि

એક્યાશી પદનાં વાસ્તુમાં નવ પદનો બ્રહ્મા, અર્યમાદિ ચાર દેવ છ છ પદનાં, મધ્યખૂણાનાં આઠ દેવ બે બે પદનાં અને ઉપરનાં બત્રીશ દેવ એક એક પદનાં છે ॥

એકસો પદનાં વાસ્તુનું સ્વરૂપ—

" शते ब्रह्माष्टिसंख्यांशो बाह्यकोणेषु सार्द्धगाः ।
अर्यमाद्यास्तु वस्वंशाः शेषास्तु पूर्ववास्तुवत् ॥ "

એકસો પદનાં વાસ્તુમાં સોળ પદનો બ્રહ્મા, ઉપરનાં કોણાનાં આઠ દેવ દોઢ ૨ પદનાં, અર્યમાદિ ચાર દેવ આઠ ૨ પદનાં, મધ્ય ખૂણાનાં આઠ દેવ બે બે પદનાં, અને બાકીનાં દેવ એક એક પદનાં છે।

ઓગણપચાસ પદના વાસ્તુનું સ્વરૂપ—

" वेदांशो विधिरर्यमप्रभृतयस्त्र्यंशा नव त्वष्टकं,
कोणतोऽष्टपदार्द्धकाः परसुराः षड्भागहीने पदे ।

१०० सोपदका वास्तुचक्र

चरकी विदारिका पापा पूतना
ई प ज इ स्व स भृ अ
दि अ शै कु भ मु ना रो
अ पू वि गृ य ग भृ म
पा शो अ व पु सु न पि
आप आपवत्सा अर्यमा सावित्र सविता
पृथ्वीधर ब्रह्मा वैवस्वत
रुद्र रुद्रदास मैत्रगण इन्द्र जय

वास्तोर्नन्दयुगाश एवमधुनाष्टांशैश्चतुःषष्टिके,
सन्धेः सूत्रमितान् सुधीः परिहरेद् भित्ति तुलां स्तंभकान् ॥"

४९ गुणपचासपदका वास्तुचक्र —

चरकी विदारिका पापा पूतना
आप आपवत्सा अर्यमा सावित्र सविता
पृथ्वीधर ब्रह्मा विवस्वान
रुद्र रुद्रदास मैत्रगण इन्द्र जय

ઓગણપચાસ પદના વાસ્તુમા ચાર પદનો બ્રહ્મા, અર્યમાદિ ચાર દેવ ત્રણ ત્રણ પદના, મધ્યખૂણાના આઠ દેવ નવ પદના, ઉપરના ખૂણાના આઠ દેવ અર્દ્ધ ૨ પદના અને બાકીના ચોવીસ દેવ વીશ પદમા સ્થાપિત કરવા, તે આવી રીતે— એક પદના ૭ ભાગ કરી એક ભાગ છોડીને બાકીના પાચ પદમા એક દેવ સ્થાપન કરવો। અર્થાત્ વીશ પદના પ્રત્યેકના ૭ ૭ ભાગ કરવાથી એક સો વીશ ભાગ થાય, તેને ચોવીસે ભાગવાથી પ્રત્યેક દેવ માટે

પાંચ પાંચ ભાગ આવે । ચોસઠ પદમાં વાસ્તુપુરૂષની કલ્પના કરવી, પછી તે વાસ્તુપુરૂષની સંધી ભાગમાં બુદ્ધિમાન પુરૂષે ભીત તુલા (પાટડા) કે સ્તંભ મુકવાં નહિ ।

દિ. વસુનંદિકૃત પ્રતિષ્ઠાસારમાં ૮૧ પદનો વાસ્તુચક્ર બતાવે છે—

" विधाय मसृणं क्षेत्रं वास्तुपूजां विधापयत् ॥
रेखाभिस्तिर्यगूर्ध्वाभि-र्वज्राग्राभिः सुमण्डलम् ।
चूर्णेन पञ्चवर्णेन सैकाशीतिपदं लिखेत् ॥
तेष्वष्टदलपद्मानि लिखित्वा मध्यकोष्ठके ।
अनादिसिद्धमन्त्रेण पूजयेत् परमेष्ठिनः ॥
तद्बहिःस्थाष्टकोष्ठेषु जयाद्या देवता यजेत् ।
ततः षोडशपत्रेषु विद्यादेवीश्च संयजेत् ॥
चतुर्विंशतिकोष्ठेषु यजेच्छासनदेवताः ।
द्वात्रिंशत्कोष्ठपद्मेषु देवेन्द्रान् क्रमशो यजेत् ॥
स्वमन्त्रोच्चारणं कृत्वा गन्धपुष्पाक्षतं वरम् ।
दीपधूपफलार्घाणि दत्वा सम्यक् समर्चयेत् ॥
लोकपालांश्च यक्षांश्च समभ्यर्च्य यथाविधिः ।
जिनबिम्बाभिषेकं च तथाष्टविधमर्च्चनम् ॥"

પ્રથમ ભૂમિને શુદ્ધ કરીને પછી વાસ્તુપૂજા કરવી । અગ્રભાગમાં વજ્રાકૃતિવાળી ઊભી અને આડી દશ દશ રેખાઓ ખેંચવી । તેની ઉપર પાંચ વર્ણના ચૂર્ણથી એકયાસી પદવાળું સુન્દર મંડલ કરવું, મંડળની મધ્યના નવકોઠાઓમાં આઠ પાંખડીવાળું કમલ બનાવવું । તે કમલની મધ્યમાં પરમેષ્ઠી અરિહંત દેવને નમસ્કારમંત્ર પૂર્વક સ્થાપીને પૂજા કરવી, કમલની ચારે દિશાની ચાર પાંખડીઓમાં સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુને તથા કોણાવાળી ચાર પાંખડીઓમાં જયા, વિજયા જયંતા અને અપરાજીતા એ ચાર દેવીઓને સ્થાપીને પૂજા કરવી । કમલની ઉપર સોળ કોઠાઓમાં સોળ વિદ્યાદેવીઓને સ્થાપન કરીને પૂજવી । તેની ઉપર ચોવીસ કોઠાઓમાં શાસનદેવતાઓને સ્થાપીને પૂજવાં અને તેની ઉપર બત્રીશ કોઠાઓમાં * ઈંદ્રોને અનુક્રમે સ્થાપીને પૂજવાં । દરેક દેવોને મંત્રાક્ષર પૂર્વક ગંધ, પુષ્પ, અક્ષત, દીપક, ધૂપ, ફલ અને નૈવેદ્ય આદિ ચઢાવીને પૂજવા । તેમજ દશ દિક્પાલ અને ચોવીસ યક્ષોની પણ પૂજા કરવી । જીન બિંબની ઉપર અભિષેક પૂર્વક અષ્ટપ્રકારી પૂજા કરવી ।

* દિગંબરાચાર્યકૃત પ્રતિષ્ઠા પાઠોમાં આઠ વ્યંતર અને આઠ વાણવ્યંતરના બત્રીશ ઈંદ્રોને છોડીને બાકીનાં બત્રીશ ઇન્દ્રોની પૂજા કરવાનો અધિકાર કહેલ છે ।

एकयासी पदनो वास्तु चक्र—

चमरेन्द्र १ अतिकाय ३३	बलीन्द्र २ महाकाय ३४	धरणेन्द्र ३ गीतरति ३५	भूतानन्द ४ गीतयश ३६	वेणुदेव ५ [illegible] ३७	वेणुदारी ६ [illegible] ३८	हरिकान्त ७ धातेन्द्र ३९	हरिसह ८ विधातेन्द्र ४०	[illegible]
[illegible]	[illegible]	पार्श्वयक्ष २२ पद्मावती २३	मातङ्ग २० सिद्धायिका २४	गोमुख १ चक्रेश्वरी	महायक्ष २ अजिता २	त्रिमुख ३ दुरितारी ३	यक्षेश्वर ४ काली ४	[illegible]
[illegible]	[illegible]	मानसी १५	महामानसी १६	रोहिणी १	प्रज्ञप्ति २	वज्रशृंखला ३	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	सिद्ध, आचार्य, उपाध्याय, साधु, अरिहंत, [illegible]			[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]				[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]				[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

વાસ્તુ યા ખાત આદિ મુહૂર્ત્ત કરનાર પુરુષ કેવો હોવો જોઇયે, તે બૃહત્સંહિતામા બતાવે છે—

" दक्षिणभुजेन हीने वास्तुनरेऽर्थक्षयोऽङ्गनादोषाः ।
वामेऽर्थधान्यहानिः शिरसि गुणैर्हीयते सर्वैः ॥
स्त्रीदोषाः सुतमरणं प्रेष्यत्वं चापि चरणवैकल्ये ।
अविकलपुरुषे वसतां मानार्थयुतानि सौख्यानि ॥ "

ખાત આદિ વાસ્તુ કરનારો પુરુષ જો જમણા હાથે હીન હોય તો દ્રવ્યનો નાશ થાય અને સ્ત્રી દોષ થાય। ડાબે હાથે હીન હોય તો ધન ધાન્યની હાનિ થાય। માથાના કોઈ પણ અવયવ એટલે નાક કાન આંખ અને મુખ આદિ હીન હોય તો સર્વ ગુણોનો નાશ થાય। જમણા યા ડાબા પગે હીન હોય તો સ્ત્રી દોષ અને પુત્રનુ મરણ થાય, તથા દાસપણુ પ્રાપ્ત થાય। જો સંપૂર્ણ અવયવવાળો હોય તો ઘરમા રહેનારને માન પ્રતિષ્ઠાની અને સુખની પ્રાપ્તિ થાય।

દ્વાર ખૂણા સ્તંભ વિગેરે કેવી રીતે રાખવા તે બતાવે છે—

बारं बारस्स समं अहबारं बारमज्झि कायव्वं ।
अह वज्जिऊण बारं कीरइ बारं तहालं च ॥ १२६ ॥

મુખ્ય દ્વારની બરાબર બીજાં દ્વાર રાખવાં અર્થાત્ દરેકનાં મથાલા (ઉતરંગ) સમસૂત્રમાં રાખવાં, અથવા મુખ્ય દ્વારની મધ્યમાં આવે એ પ્રમાણે સાંકડું કરવું । જો મુખ્ય દ્વારની સન્મુખ પણું છોડીને એક તરફ દ્વાર કરવામાં આવે તો પોતાની ઇચ્છાનુસાર કરે ॥ ૧૨૬ ॥

" अन्तर्द्वाराद् बहिर्द्वारं नोच्चं कुर्यान्न सङ्कटम् ।
उच्चं विसङ्कटं वापि तच्छिवाय न जायते ॥ "

અંદરના મુખ્ય દ્વારથી બહાર ખડકીનું દ્વાર ઊંચું તથા સાંકડું કરવું નહિ । બન્નેના ઉત્તરંગ સમસૂત્રમાં રાખવાં, ઊંચું યા સાંકડું કરેતો સારૂં નહિ ।

" तुला उपतुला वास्यु-र्द्वारि तिर्यग् यदा कृताः ।
दारिद्र्यव्याधिसन्तापा भवन्ति स्वामिनस्तदा ॥ "

ભારવટ તથા પીઢાઓ દ્વારની સામા રાખવા નહિ, યદિ સામા હોય તો ઘરનો સ્વામી દરિદ્રપણાથી અને વ્યાધિથી દુઃખી થાય ।

कूणं कूणस्स समं आलय आलं च कीलए कीलं ।
थंभे थंभं कुज्जा अह वेहं वज्जि कायव्वा ॥ १२७ ॥

ખૂણાની બરાબર ખૂણા, ગોખલાની બરાબર ગોખલા, ખીલીની બરાબર બધી ખીલિયો અને થાંભલાની બરાબર બધાં થાંભલા એ બધાં વેધ ન આવે તેમ કરવાં ॥ ૧૨૭ ॥

आलयसिरम्मि कीला थंभो बारुवरि बारु थंभुवरे ।
बार द्विबार समखण विसमा थंभा महा असुहा ॥ १२८ ॥

ગવાક્ષની ઉપર ખીલી, દ્વારની ઉપર સ્તમ્ભ, સ્તમ્ભની ઉપર દ્વાર, દ્વારની ઉપર બે દ્વાર, સમાન ખંડ અને વિષમ સ્તમ્ભા એ બધાં મહા અશુભ કારક છે ॥ ૧૨૮ ॥

थंभहीणं न कायव्वं पासायं * मठमंदिरं ।
कूणकक्खंतरेऽवस्सं देय थंभं पयत्तओ ॥ १२९ ॥

પ્રાસાદ (રાજમહેલ અથવા હવેલી) મઠ (આશ્રમ) અને દેવ મંદિર એ સ્તમ્ભ વગરનાં ન કરવા જોઈયે । ખૂણાની વચમા જરૂર સ્તમ્ભ મૂકવો જોઇયે ॥ ૧૨૯ ॥
સ્તંભનુ માન પરિમાણમંજરીમા બતાવે છે કે—

" उच्छ्रये नवधा भक्ते कुम्भिकाभागतो भवेत् ।
स्तंभः षड्भाग उच्छ्राये भागार्द्धं भरणं स्मृतम् ॥
शार भागार्द्धतः प्रोक्तं पट्टोच्चभागसम्मितम् ॥ "

ઘરના ઉદયના નવ ભાગ કરવા, તેમા એક ભાગની કુંભી, છ ભાગનો સ્તમ્ભ, અર્ધા ભાગનુ ભરણુ, અર્ધા ભાગનુ શરૂ અને એક ભાગ ઉદયમા પાટડો કરવો ।

कुंभीसिरम्मि सिहरं वट्टा अट्ठसभद्दगायारा ।
रूवगपल्लवसहिआ गेहे थंभा न कायव्वा ॥ १३० ॥

કુંભીના માથા ઉપર શિખરવાળા, ગોળ, આઠ ખૂણાવાળા, ભદ્રના આકારવાળા (ચઢતા ઉતરતા ખાચાવાળા), રૂપકવાળા (મૂર્તિઓવાળા) અને પલ્લવ (પાંદડા) વાળા, એવા સ્તભ સામાન્ય ઘરમા નહિ કરવા જોઈયે । પરંતુ હવેલી રાજમહેલ કે દેવમંદિરમા કરે તો દોષ નથી ॥૧૩૦॥

खणमज्झे न कायव्व कीलालयगओखमुक्खसममुह ।
अंतरछत्तामचं करिज्ज खण तह य पीढसमं ॥ १३१ ॥

ખડના મધ્ય ભાગે ખીલી આલા અને ગવાક્ષ ન કરવા જોઈયે । પરંતુ અંતરવટી અને માચી કરવી । ખડમા પાટડાઓ સમ સંખ્યામા રાખવા ॥ ૧૩૧ ॥

गिहमज्झि अंगणे वा तिकोणयं पंचकोणयं जत्थ ।
तत्थ वसंतस्स पुणो न हवइ सुहरिध्दि कईयावि ॥ १३२ ॥

જે ઘરની મધ્યમા અથવા આગણામા ત્રિકોણ કે પંચકોણ ભૂમિ હોય તો તે ઘરમા રહેનારાને ક્યારે પણ સુખ સમૃદ્ધિની પ્રાપ્તિ ન થાય ॥ ૧૩૨ ॥

---

* 'गढ' पाठान्तरे ।

मूलगिहे पच्छिममुहि जो बारइ दुन्निबारा ओवरए ।
सो तं गिहं न भुंजइ अह भुंजइ दुक्खिओ हवइ ॥ १३३ ॥

પશ્ચિમ દિશાના દ્વારવાળા મુખ્ય ઘરમાં બે દ્વાર અને એક ઓરડો હોય, તેવા ઘરમાં વાસ કરવો નહિ, કદાચ રહે તો તે દુઃખી થાય ॥ ૧૩૩ ॥

कमलेगि जं दुवारो अहवा कमलेहिं वज्जिओ हवइ ।
हिट्ठाउ उवरि पिहुलो न ठाइ थिरु लच्छि तम्मि गिहे ॥१३४॥

જે ઘરનાં દ્વાર એક કમલવાળા હોય, અથવા બીલકુલ કમલથી રહિત હોય, તથા નીચેની અપેક્ષા ઉપર પહોળા હોય, એવાં દ્વારવાળા ઘરમાં લક્ષ્મી નિવાસ કરે નહિ ॥ ૧૩૪ ॥

वलयाकारं कूणेहिं संकुलं अहव एग दु ति कूणं ।
दाहिण वामइ दीहं न वासियव्वेरिसं गेहं ॥ १३५ ॥

ગોળ ખૂણાવાળા, અથવા એક બે કે ત્રણ ખૂણાવાળા, તથા જમણી અને ડાબી તરફ લાંબા એવાં ઘરમાં ક્યારે પણ વસવું નહિ ॥ ૧૩૫ ॥

सयमेव जे किवाडा पिहियंति य उग्घडंति ते असुहा ।
चित्तकलसाइसोहा सविसेसा मूलदारि सुहा ॥ १३६ ॥

જે ઘરનાં દ્વાર પોતાની મેળે બંધ થઈ જાય અથવા ઉઘડી જાય તે અશુભ જાણવાં । ઘરનાં મુખ્ય દ્વાર કળશ આદિનાં ચિત્રવાળા હોય તો બહુ શુભકારક છે ॥ ૧૩૬ ॥

छत्तिंतरि भित्तिंतरि मग्गंतरि दोस जे न ते दोसा ।
साल ओवरयकुक्खी पिट्ठि दुवारेहिं बहु दोसा ॥ १३७ ॥

ઉપર જો વેધ આદિ દોષ બતાવ્યાં છે, તેમાં છજાનું ભિતનું કે રસ્તાનું અંતર હોય તો તે દોષ નથી । શાળા અને ઓરડાની કુક્ષી અને પૃષ્ઠભાગ દ્વાર ભાગમાં હોય તો બહુ દોષકારક છે ॥૧૩૭॥

ઘરમાં ચિત્રનો વિચાર—

जोइणिनट्टारंभं भारहरामायणं च निवजुद्धं ।
रिसिचरिअ देवचरिअं इअ चित्तं गेहि नहु जुत्तं ॥ १३८ ॥

યોગિનિઓના નાટક, મહાભારત, રામાયણ અને રાજાઓનું યુદ્ધ, ઋષિઓના ચરિત્ર અને દેવોના ચરિત્ર ઇત્યાદિક વિષયના ચિત્ર ઘરમા નહિ ચિતરના જોઇયે ॥ ૧૩૮ ॥

फलियतरु कुसुमवल्ली सरस्सई नवनिहाणजुअलच्छी ।
कलस वद्धावणय सुमिणावलियाइ सुहचित्तं ॥ १३९ ॥

ફલવાળા વૃક્ષ, પુષ્પોની લતાઓ, સરસ્વતી દેવી, નવનિધાનયુક્ત લક્ષ્મીદેવી, કલશ, વર્દ્ધાપનાદિ મંગલિક ચિહ્ન અને સુંદર સ્વપ્નાની માળા એવા ચિત્ર ઘરમાં ચિતરના તે શુભ છે ॥૧૩૯॥

पुरिसुव्व गिहस्संग हीण अहिय न पावए सोहं ।
तम्हा सुद्ध कीरइ जेण गिह हवइ रिद्धिकरं ॥ १४० ॥

પુરૂષના અંગની માફક ઘરનુ કોઈ અંગ હીન અથવા અધિક હોય તો શોભા પામતુ નથી, તેથી શીલ્પશાસ્ત્રમા કહ્યા પ્રમાણે શુદ્ધ ઘર કરવુ, જેથી તે ઘર ઋદ્ધિકારક થાય ॥ ૧૪૦ ॥

घरना द्वारनी सामे देवोना निवास संबंधि शुभाशुभ फल—

वज्जिज्जइ जिणपिट्ठी रविईसरदिट्ठि विण्हुवामो अ ।
सव्वत्थ असुह चंडी बंभाण चउदिसिं चयह ॥ १४१ ॥

ઘરની સામે જિનેશ્વરની પીઠ હોય, સૂર્ય અથવા મહાદેવની દૃષ્ટિ હોય અને વિષ્ણુની ડાબી ભુજા હોય તો અશુભ છે। ચંડીદેવી સર્વ જગ્યાએ અશુભ છે। અને બ્રહ્માની ચારે દિશા અશુભ છે। તે માટે એવા ઠેકાણે ઘર બનાવવુ નહિ ॥ ૧૪૧ ॥

अरिहंतदिट्ठि दाहिण हरपुट्ठी वामएसु कल्लाणं ।
विवरीए बहुदुक्खं पर न मग्गंतरे दोसो ॥१४२॥

ઘરની સામે જિનેશ્વરની દૃષ્ટિ અથવા જમણી ભુજા હોય, તથા મહાદેવની પીઠ અથવા ડાબી ભુજા હોય તો કલ્યાણ દાયક છે। પરન્તુ આથી ઉલટુ હોય તો બહુદુ ખદાયક છે, પરંતુ વચમા રસ્તાનુ અંતર હોય તો દોષ નથી ॥ ૧૪૨ ॥

मंदिरनी ध्वजछाया आदिनु फल—

पढमंत–जाम वज्जिय धयाइ दु-ति-पहरसंभवा छाया ।
दुहहेऊ नायव्वा तओ पयत्तेण वज्जिज्जा ॥ १४३ ॥

પહેલા અને ચોથા પ્રહરને છોડી દઇને બીજા અને ત્રીજા પ્રહરમા મંદિરની ધ્વજા આદિની

છાયા ઘરની ઉપર પડતી હોય તો દુઃખકારક છે, તે માટે આ છાયાને છોડી દઈને ઘર બનાવવું જોઈયે । અર્થાત્ બીજા અને ત્રીજા પ્રહરમાં મંદિરની ધ્વજા આદિની છાયા પડતી હોય તે ઠેકાણે ઘર કરવું ન જોઈયે ॥ ૧૪૩ ॥

समकट्ठा विसमखणा सव्वपयारेसु इगविही कुज्जा ।
पुव्वुत्तरेण पल्लव जमावरा मूलकायव्वा ॥ १४४ ॥

ઘરમાં સમાનકાષ્ઠ અને વિસમ ખંડ યે એક વિધિથી કરવાં, પૂર્વઉત્તરદિશામાં (ઈશાન કોણમાં) પલ્લવ અને દક્ષિણ પશ્ચિમમાં (નૈઋત્ય કોણમાં) મૂલ કરવાં ॥ ૧૪૪ ॥

सव्वेवि भारवट्टा मूलगिहे एग सुत्ति कीरंति ।
पीढ पुण एगसुत्ते उवरय गुंजारि अलिंदेसु ॥ १४५ ॥

મુખ્ય ઘરમાં બધાં ભારવટો બરાબર સમસૂત્રમાં રાખવાં, તથા ઓરડો ગુંજારી અને અલિંદમાં પીઢાઓ પણ સમસૂત્રમાં રાખવાં ॥ ૧૪૫ ॥

घरमां केवां प्रकारना लाकडां न वापरवां ते वतावे छे—

हलघाणय सगडमई अरहट्टजंताणि कंटई तह य ।
पंचुंबरि खीरतरू एयाण य कट्ठ वज्जिज्जा ॥ १४६ ॥

હળ, ઘાણી, ગાડી, રેહટ, કાંટાવાળા વૃક્ષ, પાંચ પ્રકારનાં ઉદુંબર (ઊંબરો, વડ, પીપલ, પલાશ અને કઠુંબર) અને જે વૃક્ષ કાપવાથી દૂધ નિકલે, ઈત્યાદિનાં લાકડાંઓ ઘર કાર્યમાં લાવવા નહિ ॥ ૧૪૬ ॥

विज्जउरि केलि दाडिम जंभीरी दोहलिद्द अंबलिया ।
बब्बूल बोरमाई कणयमया तह वि नो कुज्जा ॥ १४७ ॥

બીજોરૂં, કેળ, દાડિમ, લીંબુ, આકડો, આંબલી, બાવળ, બોરડી અને પીળા ફુલવાળા વૃક્ષ ઈત્યાદિ વૃક્ષોનાં લાકડાં ઘર કામમાં નહિ લાવવાં, તેમજ તે વૃક્ષો ઘર આગળ વાવવાં પણ નહિ ॥૧૪૭॥

एयाणं जइ वि जडा पाडिवसाओ पविस्सइ अहवा ।
छाया वा जम्मि गिहे कुलनासो हवइ तत्थेव ॥ १४८ ॥

ઉપર કહેલ વૃક્ષોનાં મૂલ ઘરની સમીપમાં હોય અથવા ઘરમાં પ્રવેશ કરતાં હોય, તથા જે ઘરની ઉપર તે વૃક્ષોની છાયા પડતી હોય તો કુલનો નાશ થાય ॥ ૧૪૮ ॥

सुसुक्कभग्गदड्ढा मसाण खगनीलय खीर चिरदीहा ।
निंब बहेडयरुक्खा नहु कट्टिज्जंति गिहहेऊ ॥ १४९ ॥

જે વૃક્ષ પોતાની મેળે સૂકાયેલુ ભાગી ગયેલુ કે બળી ગયેલું હોય, શમશાન નજદીકનુ, પક્ષિઓના માળાવાળુ, દૂધવાળુ, ઘણુ લાબુ (ખજુરી તાડ વિગેરે), લીમડો અને બેહડા ઇત્યાદિ વૃક્ષોનાં લાકડાં ઘર બનાવવા માટે કાપવા નહિ ॥ १४९ ॥

વારાહી સહિતામા કહ્યુ છે કે—

" आसन्नाः कण्टकिनो रिपुभयदाः क्षीरिणोऽर्थनाशाय ।
फलिनः प्रजाक्षयकरा दारूण्यपि वर्जयेदेषाम् ॥
छिन्द्याद् यदि न तरूंस्तान् तदन्तरे पूजितान् वपेदन्यान् ।
पुन्नागाशोकारिष्टबकुलपनसान् शमीशालौ ॥ "

ઘરની સમીપમા જો કાંટાવાળા વૃક્ષ હોય તો શત્રુનો ભય થાય । દૂધવાળા વૃક્ષ હોય તો લક્ષ્મીનો નાશ થાય । અને ફલવાળા વૃક્ષ હોય તો સતાનનો નાશ થાય । તે માટે તે વૃક્ષોનાં લાકડા પણ ઘર કાર્યમા વાપરવા નહિ । તે વૃક્ષ ઘરમા અથવા ઘરની સમીપમા હોય તો કાપી નાખવા જોઇયે । જો તે વૃક્ષોને ન કાપવા હોય તો તેની પાસે પુન્નાગ (નાગકેસર), અશોક, અરીઠા, કેસર, ફનસ, શમી અને શાલમલી ઇત્યાદિક સુગન્ધિત પૂજ્ય વૃક્ષોને વાવવા તો ઉક્ત દોષવાળા વૃક્ષોનો દોષ રહેતો નથી ।

" याम्यादिष्वशुभफला जातास्तरवः प्रदक्षिणेनैते ।
उदगादिषु प्रशस्ताः प्लक्षवटोदुम्बराश्वत्थाः ॥ "

પીપર, વડ, ઉબરો અને પીપળો એ વૃક્ષો અનુક્રમે ઘરની દક્ષિણાદિ દિશામા હોય તો અશુભ છે અને ઉત્તરાદિ દિશામા હોય તો શુભ છે । અર્થાત્ દક્ષિણમા પીપર, પશ્ચિમમા વડ, ઉત્તરમાં ઉબરો અને પૂર્વમા પીપળો હોય તો અશુભ જાણવો । તથા ઉત્તરમાં પીપર, પૂર્વમા વડ, દક્ષિણમા ઉબરો અને પશ્ચિમમા પીપળો હોય તો શુભ જાણવો ।

पाहाणमय थंभं पीढं पट्टं च बारउत्ताणं ।
एए गेहे विरुद्धा सुहावहा धम्मठाणेसु ॥ १५० ॥

પત્થરના સ્તભ ભારવટ પાટિયા અને બારશાખ એ સાધારણ ઘરમા હોય તો અશુભ છે । પરતુ ધર્મસ્થાન દેવમદિર આદિ ઠેકાણે હોય તો શુભ છે ॥ १५० ॥

पाहाणमयं कट्ठं कट्ठमए पाहणस्स थंभाई ।
पासाए य गिहे वा वज्जेयव्वा पयत्तेणं ॥ १५१ ॥

જે પ્રાસાદ અથવા ઘર પત્થરનાં હોય ત્યાં લાકડાનાં અને લાકડાનાં હોય ત્યાં પત્થરના સ્તંભ ભારવટ આદિ કરવાં નહિ । અર્થાત્ ઘર આદિ પત્થરના હોય તો સ્તંભ વિગેરે પણ પત્થરનાં કરવાં અને લાકડાનાં હોય તો સ્તંભ વિગેરે લાકડાના કરવાં ॥ ૧૫૧ ॥

बीजा वास्तु (मकान) नां लाकडां वगेरे चीज नहि लेवी ते बतावे छे—

पासाय कूव वावी मसाण मठ रायमंदिराणं च ।
पाहाण इट्ट कट्ठा सरिसवमत्ता वि वज्जिज्जा ॥ १५२ ॥

દેવમંદિર કુવા વાવડી શ્મશાન મઠ અને રાજમહેલ ઇત્યાદિનાં પત્થર ઇંટ અથવા લાકડાં વગેરે એક સરસવ માત્ર પણ પોતાના ઘરના કામમાં વાપરવાં નહિ ॥ ૧૫૨ ॥

સમરાંગણસૂત્રધારમાં પણ કહ્યું છે કે—

" अन्यवास्तुच्युतं द्रव्य-मन्यवास्तौ न योजयेत् ।
प्रासादे न भवेत् पूजा गृहे च न वसेद् गृही ॥ "

બીજાનાં વાસ્તુ (મકાન) નાં પડીગયેલ લાકડાં પત્થર આદિ દ્રવ્ય (વસ્તુ), તે બીજા વાસ્તુના કામમાં લાવવા નહિ । જો બીજાનાં વાસ્તુની વસ્તુ મંદિરમાં લગાવે તો પૂજા પ્રતિષ્ઠા ન થાય અને ઘરમાં લગાવે તો તે ઘરમાં સ્વામીનો વાસ થાય નહિ ।

सुगिहजालो उवरिमओ खिविज्ज नियमज्झि नन्नगेहस्स ।
पच्छा कहवि न खिप्पइ जह भणियं पुव्वसत्थम्मि ॥ १५३ ॥

પોતાનાં મકાનમાં ઉપરના માળમાં સુંદર જાળિયાં મૂકવાં તે ઠીક છે, પરંતુ બીજાના મકાનના જો જાળિયાં હોય તેના નીચેના ભાગમાં આવે તે પ્રમાણે ન મૂકવાં । તેમજ ઘરના નીચેના માળની પાછળની ભીતમાં ક્યારે પણ જાળિયાં વગેરે ન મૂકવાં એમ પ્રાચીન શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે ॥ ૧૫૩ ॥

શિલ્પદીપકમાં પણ કહ્યું છે કે—

" शुचीमुखं भवेच्छीद्रं पृष्ठे यदा करोति च ।
प्रासादे न भवेत् पूजा गृहे क्रीडन्ति राक्षसाः ॥ "

ઘરની પાછલી ભીતમાં સોઇના મુખ જેટલું પણ જો છીદ્ર કરે તો મંદિરમાં તો દેવની પૂજા

मूर्त्तिना स्वरूपमा वस्तुस्थिति—

छत्तत्तयउत्तारं भालकवोलाओ सवणनासाओ ।
सुहय जिणचरणग्गे नवग्गहा जक्खजक्खिणिया ॥ २ ॥

જિનમૂર્ત્તિના મસ્તક, કપાળ, કાન અને નાકની ઉપર બહાર નીકળતો ત્રણ છત્રનો વિસ્તાર હોય છે। તથા ચરણની આગળ નવગ્રહ અને તેના યક્ષ યક્ષિણી હોય તો સુખદાયક છે ॥ ૨ ॥

मूर्तिना पत्थरमा दाग तथा ऊचाईना गुण—

विंवपरिवारमज्झे सेलस्स य वण्णसंकर न सुहं ।
समअंगुलप्पमाणं न सुंदरं हवइ कइयावि ॥ ३ ॥

મૂર્તિમા અથવા તેના પરિકરમા પાષાણ વર્ણસંકર (દાઘવાળો) હોય તો સારો નહિ, માટે પાષાણની પરીક્ષા કરીને દાઘવગરનો પત્થર મૂર્તિ બનાવવાને માટે લાવવો જોઈયે।

મૂર્તિ સમ આગળની એટલે બે ચાર છ આઠ દશ બાર ઇત્યાદિ બેકી આગળવાળી ઉંચાઈની બનાવે તો તે ક્યારે પણ સુંદર લાભદાયક થતી નથી, માટે વિસમ આગળની એટલે એક ત્રણ પાંચ સાત નવ અગ્યાર ઇત્યાદિ એકી આગળવાળી ઉંચાઈની બનાવવી જોઈયે ॥ ૩ ॥

પાષાણ અને કાષ્ઠની પરીક્ષા વિવેકવિલાસમા આ પ્રમાણે બતાવે છે—

" निर्मलेनारनालेन पिष्टया श्रीफलत्वचा ।
विलिप्तेऽश्मनि काष्ठे वा प्रकटं मण्डलं भवेत् ॥"

નિર્મળ કાંજીની સાથે બીલીપત્રવૃક્ષના ફળની છાલ વાટી પત્થર અથવા લાકડા ઉપર લેપ કરવાથી તેમા મંડલ (દાઘ) સ્પષ્ટ દેખાય છે।

" मधुभस्मगुडव्योम--कपोतसदृशप्रभैः ।
माञ्जिष्ठैररुणैः पीतैः कपिलैः श्यामलैरपि ।
चित्रैश्च मण्डलैरेभि--रन्तर्ज्ञेया यथाक्रमम् ।
खद्योतो वालुका रक्त--भेकोऽम्बुगृहगोधिका ॥
दर्दुरः कृकलासश्च गोधाखुसर्पवृश्चिकाः ।
सन्तानविभवप्राण--राज्योच्छेदश्च तत्फलम् ॥"

જે પત્થર અથવા જે લાકડાંની પ્રતિમા કરવી હોય, તે પત્થર અથવા લાકડાંની ઉપર, ઉપર પ્રમાણે લેપ કરવાથી અથવા સ્વભાવિક રીતે જો મધનાં રંગ જેવું મંડલ હોય તો અંદર આગીયા જન્તુનું શલ્ય જાણવું। ભસ્મ (રાખ) નાં જેવું મંડલ દેખાય તો રેતીનું, ગોળનાં જેવું મંડલ દેખાય તો લાલ દેડકાનું, આકાશનાં રંગ જેવું મંડલ દેખાય તો પાણીનું, કબૂતરના વર્ણનું મંડલ દેખાય તો ગરોલીનું, મજીઠના રંગ જેવું હોય તો દેડકાનું, લાલ વર્ણનું હોય તો કાકેડાનું, પીલારંગનું હોય તો ગોહનું, કપિલ વર્ણનું મંડલ હોય તો ઉંદરનું, કાળા રંગનુ હોય તો સર્પનું અને ચિત્રવર્ણનું મંડલ હોય તો વીંછીનું શલ્ય છે, એમ સમજવું। આવા પ્રકારનાં દાઘવાળો પત્થર યા કાષ્ઠ હોય તો સંતાન, લક્ષ્મી, પ્રાણ અને રાજ્યનો વિનાશ કારક થાય છે।

" कीलिकाछिद्रसुषिर--त्रसजालकसन्धयः ।
मण्डलानि च गारश्च महादूषणहेतवे ॥"

પાષાણ અથવા કાષ્ઠમાં ખીલો, છિદ્ર, પોલાન, જીવોંનાં જાળા, સાંધ, મંડલાકાર રેખા અથવા ગારો હોય તો મોટો દોષ જાણવો।

" प्रतिमायां दवरका भवेयुश्च कथञ्चन ।
सदृग्वर्णा न दुष्यन्ति वर्णान्यत्वेऽतिदूषिता ॥"

પ્રતિમાના કાષ્ઠમાં અથવા પાષાણમાં કોઈ પણ પ્રકારની રેખા (દાઘ) જોવામાં આવે, તે જો પોતાના મૂલ વસ્તુના રંગ જેવી હોય તો દોષ નથી, પરંતુ મૂલવસ્તુના રંગથી અન્ય વર્ણની હોય તો બહુ દોષવાળી જાણવી।

કુમારમુનિકૃત શિલ્પરત્નમાં નીચે જણાવેલ રેખાઓ શુભ માની છે—

" नन्द्यावर्त्तवसुन्धराधरहय–श्रीवत्सकूर्मोपमाः,
शङ्खस्वस्तिकहस्तिगोवृषनिभाः शक्रेन्दुसूर्योपमाः ।
छत्रस्रग्ध्वजलिंगतोरणमृग–प्रासादपद्मोपमा,
वज्राभा गरुडोपमाश्च शुभदा रेखाः कपर्दोपमाः॥"

પત્થર અથવા લાકડામાં નંદ્યાવર્ત્ત, શેષનાગ, ઘોડો, શ્રીવત્સ, કાચબો, શંખ, સ્વસ્તિક, હાથી, ગાય, બલદ, ઈંદ્રિ, ચંદ્ર, સૂર્ય, છત્ર, માલા, ધ્વજા, શિવલિંગ, તોરણ, હરિણ, મંદિર કમલ, વજ, ગરૂડ અને મહાદેવની જટા ઇત્યાદિ આકારવાળી રેખા હોય તો શુભદાયક જાણવી,

રેખા પ્રતિમાના કયા કયા સ્થાન ઉપર ન હોવી જોઇયે. તે વસુનંદિ પ્રતિષ્ઠાસારમા બતાવે છે કે—

" हृदये मस्तके भाले अंशयोः कर्णयोर्मुखे ।
उदरे पृष्ठसंलग्ने हस्तयोः पादयोरपि ॥
एतेष्वङ्गेषु सर्वेषु रेखा लाञ्छननीलिका ।
बिम्बाना यत्र दृश्यन्ते त्यजेत्तानि विचक्षणः ॥
अन्यस्थानेषु मध्यस्था त्रासफाटविवर्जिता ।
निर्मलस्निग्धशान्ता च वर्णसारूप्यशालिनी ॥"

હૃદય, મસ્તક, કપાળ, બન્ને ખંભા, બન્ને કાન, મુખ, પેટ, પૃષ્ઠભાગ, બન્ને હાથ અને બન્ને પગ ઇત્યાદિક પ્રતિમાના અવયવોમા શ્યામ આદિ રંગની રેખા હોય તો તે પ્રતિમાનો પંડિતજન અવશ્ય ત્યાગ કરે । પરંતુ ઉપરોક્ત અવયવોની સિવાય બીજા અવયવો ઉપર હોય તો મધ્યમ જાણવી । તથા ખરાબ ચીરા ફાડ આદિ દુષણોથી રહિત, સ્વચ્છ, ચિકણી અને ઠંડી એવી પોતાના વર્ણવાળી રેખા હોય તો દોષવાળી નથી ।

ધાતુ રત્ન અને કાષ્ઠ આદિની પ્રતિમા બાબત આચારદિનકરમાં કહ્યુ છે કે—

" बिम्बं मणिमयं चन्द्र-सूर्यकान्तमणीमयम् ।
सर्वं समगुणं ज्ञेयं सर्वाभी रत्नजातिभिः ॥ "

ચંદ્રકાંત અને સૂર્યકાંત આદિ દરેક રત્ન જાતિની પ્રતિમા સર્વ શુભ ગુણવાળી જાણવી ।

" स्वर्णरूप्यताम्रमयं वाच्यं धातुमयं परम् ।
कांस्यसीसवङ्गमय कदाचिन्नैव कारयेत् ॥
तत्र धातुमये रीति-मयमाद्रियते क्वचित् ।
निषिद्धो मिश्रधातुः स्याद् रीतिः कैश्चिच्च गृह्यते ॥ "

સુવર્ણ, ચાંદી અને તાંબુ એ ધાતુઓની પ્રતિમા શ્રેષ્ઠ છે, પરંતુ કાંસુ સીસુ અને કલાઇ એ ધાતુઓની પ્રતિમા ક્યારે પણ બનાવવી નહિ । ધાતુઓમા પીત્તલની પ્રતિમાઓ પણ ક્વચિત બનાવવાને કહે છે । પરંતુ મિશ્રધાતુ (કાંસુ આદિ) ની બનાવવાનો નિષેધ છે, કેટલાક આચાર્યો પીત્તલની પ્રતિમા બનાવવાનુ કહે છે ।

" कार्यं दारुमयं चैत्ये श्रीपर्ण्यां चन्दनेन वा ।
बिल्वेन वा कदम्बेन रक्तचन्दनदारुणा ॥

पियालोदुम्बराभ्यां वा क्वचिच्छिशिमयापि वा ।
अन्यदारूणि सर्वाणि विम्बकार्ये विवर्जयेत् ॥
तन्मध्ये च शलाकायां विम्बयोग्यं च यद्भवेत् ।
तदेव दारु पूर्वोक्तं निवेश्यं पूतभूमिजम् ॥ "

ચૈત્યાલયમાં કાષ્ઠની પ્રતિમા બનાવવી હોય તો શ્રીપર્ણી, ચંદન, બેલવૃક્ષ, કદંબ, લાલચંદન, પિયાલ, ઉંબરો અને કવચિત્ શિશમ એ વૃક્ષોના લાકડાં પ્રતિમા બનાવવાં માટે ઉત્તમ છે । અને બાકી બીજાં વૃક્ષોનાં લાકડાં વર્જનીય છે । ઉપર જણાવેલ વૃક્ષોમાં જે પ્રતિમા બનાવવાને લાયક શાખા હોય, તે દોષોથી રહિત હોય અને ઉત્તમ ભૂમિમાં રહેલ હોય તો લેવી ।

" अशुभस्थाननिष्पन्नं सत्रासं मशकान्वितम् ।
सशिरं चैव पाषाणं विम्बार्थं न समानयेत् ॥
नीरोगं सुदृढं शुभ्रं हारिद्रं रक्तमेव वा ।
कृष्णं हरिं च पाषाणं विम्बकार्ये नियोजयेत् ॥ "

અપવિત્ર સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થયેલ, ચીરા, મસા અથવા ગાંઠ આદિ દોષવાળા પત્થર અથવા કાષ્ઠ પ્રતિમા બનાવવાનાં કામમાં લાવવા નહિ । પરંતુ દોષ રહિત, મજબૂત, સફેદ, પીળો, લાલ, કૃષ્ણ અને લીલા વર્ણનો પત્થર પ્રતિમા માટે લાવવો ।

समचतुरस्र पद्मासन बेठेली प्रतिमानुं स्वरूप—

अन्नुन्न जाणुकंधे तिरिए केसंत अंचलंते यं ।
सुत्तेगं चउरंसं पज्जंकासणसुहं बिंबं ॥ ४ ॥

જમણા ઢીંચણથી ડાબા ખંભા સુધી એક, ડાબા ઢીંચણથી જમણા ખંભા સુધી બીજું, એક ઢીંચણથી બીજા ઢીંચણ સુધી ત્રીજું, નીચે વસ્ત્રની પાટલીથી ઉપર કપાલ સુધી ચોથું, એ પ્રમાણે ચારે સૂતનું માપ બરાબર હોય તો તે પ્રતિમા સમચોરસ સંસ્થાનવાળી કહેવાય । એવી પદ્માસનવાળી પ્રતિમા શુભકારક છે ॥ ૪ ॥

પદ્માસનનું સ્વરૂપ વિવેકવિલાસમાં બતાવે છે કે—

" वामो दक्षिणजङ्घोर्वो-रूपर्यङ्घ्रिकरोऽपि च ।
दक्षिणो वामजङ्घोर्वो-स्तत्पर्यङ्कासनं मतम् ॥ "

બેઠેલી પ્રતિમાની જમણી જઘા અને પીણ્ડીની ઉપર ડાબો પગ અને ડાબો હાથ રાખવો, તથા ડાબી જઘા અને પીડીની ઉપર જમણો પગ અને જમણો હાથ રાખવો, આ પ્રમાણે આસન હોય તે પદ્માસન કહેવાય ।

प्रतिमानु मान—

नवताल हवइ रूव रूवस्स य वारसगुलो तालो ।
अगुल अट्ठहियसय ऊड्ढ वासीण छप्पन्न ॥ ५ ॥

પ્રતિમાની ઉચાઈ નવ તાલની છે। પ્રતિમાના બાર આંગળને એક તાલ કહે છે। પ્રતિમાના આગળના હિસાબે કાયોત્સર્ગ ધ્યાનમા ઊભી મૂર્તિ નવ તાલની અર્થાત્ એક સો આઠ આંગળની અને પદ્માસને બેઠેલી મૂર્તિ છપ્પન આગળની જાણવી ॥ ५ ॥

ऊभी प्रतिमाना अंग विभाग—

भाल नासा वयण गीव हियय नाहि गुज्झ जंघाइं ।
जाणु अ पिंडि अ चरणा इक्कारस ठाण नायव्वा ॥ ६ ॥ +

કપાળ, નાસિકા, મુખ, ગળુ, હૃદય, નાભિ, ગુહ્ય, જઘા, ઢીચણ, પિડી અને ચરણ, એ અગ્યાર સ્થાન અંગ વિભાગના જાણવા ॥ ६ ॥

अंगविभागनु प्रमाण—

चउ पंच वेय रामा रवि दिणयर सूर तह य जिण वेया ।
जिण वेय * भायसखा कमेण इअ उड्ढरूवेण ॥ ७ ॥

કપાળ આદિ અગ્યાર અગના વિભાગ જે ઉપર કહ્યા, તેનુ પ્રમાણ અનુક્રમે ચાર, પાચ, ચાર, ત્રણ, બાર, બાર બાર, ચોવીસ, ચાર, ચોવીસ અને ચાર આગળનુ જાણવુ। અર્થાત કપાળ ચાર આગળ, નાસિકા પાચ આગળ, મુખ ચાર આગળ, ગળુ ત્રણ આગળ, ગળાથી

+ " भाल नासा वयण थणसुत्तं नाहि गुज्झ ऊरू अ ।
जाणु अ जघा चरणा इअ दह ठाणाणि जाणिज्जा ॥ "

* " चउ पंच वेअ तेरस चउद्दस दिणनाह तह य जिण वेया ।
जिण वेया भायसखा कमेणइअ उड्ढरूवेण ॥ " इति पाठान्तरे ।

હૃદય સુધી બાર આંગળ, હૃદયથી નાભિ સુધી બાર આંગળ, નાભિથી ગુહ્ય ભાગ સુધી બાર આંગળ, ગુહ્ય ભાગથી જાનુ સુધી ચોવીસ આંગળ, ઢીંચણ ચાર આંગળ, પિણ્ડી (ઢીંચણથી ઘુંટી સુધી) ચોવીસ આંગળ, ઘુંટીથી પગના તળિયા સુધી ચાર આંગળ, આ પ્રમાણે ઉભી પ્રતિમાના અંગ વિભાગનું પ્રમાણ છે ॥ ૭ ॥

બેઠી પ્રતિમાનાં અંગવિભાગ અને તેનું માન—

भालं नासा वयणं गीव हियय नाहि गुज्झ जाणू अ ।
आसीण बिंबमानं पुव्वविही अंकसंखाई ॥ ८ ॥

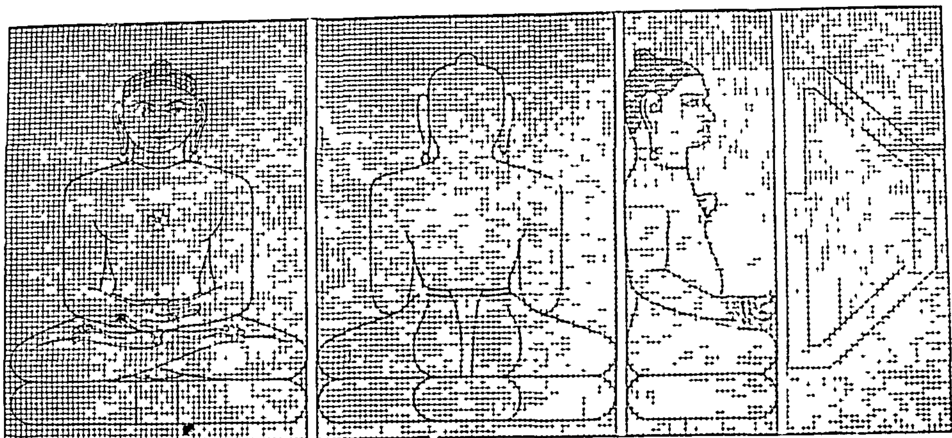
કપાળ, નાસિકા, મુખ, ગળુ, હૃદય (છાતી), નાભિ, ગુહ્ય અને જાનુ, એ આઠ અંગ બેઠી પ્રતિમાનાં જાણવાં । તેનું પ્રમાણ ઉભી પ્રતિમાનાં અંગ વિભાગ પ્રમાણે જાણવું । અર્થાત્ કપાળ ચાર આંગળ, નાસિકા પાંચ આંગળ, મુખ ચાર આંગળ, ગળુ ત્રણ આંગળ, છાતી બાર આંગળ, નાભિ બાર આંગળ, નાભિથી ગુહ્ય ભાગ સુધી બાર આંગળ અને જાનુ ચાર આંગળ, એ પ્રમાણે બેઠી પ્રતિમાનાં અંગોનું માન * જાણવું ॥ ૮ ॥

દિગંબરાચાર્ય શ્રીવસુનંદિકૃત પ્રતિષ્ઠાસારમાં દિગંબર જિનમૂર્ત્તિનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે બતાવે છે—

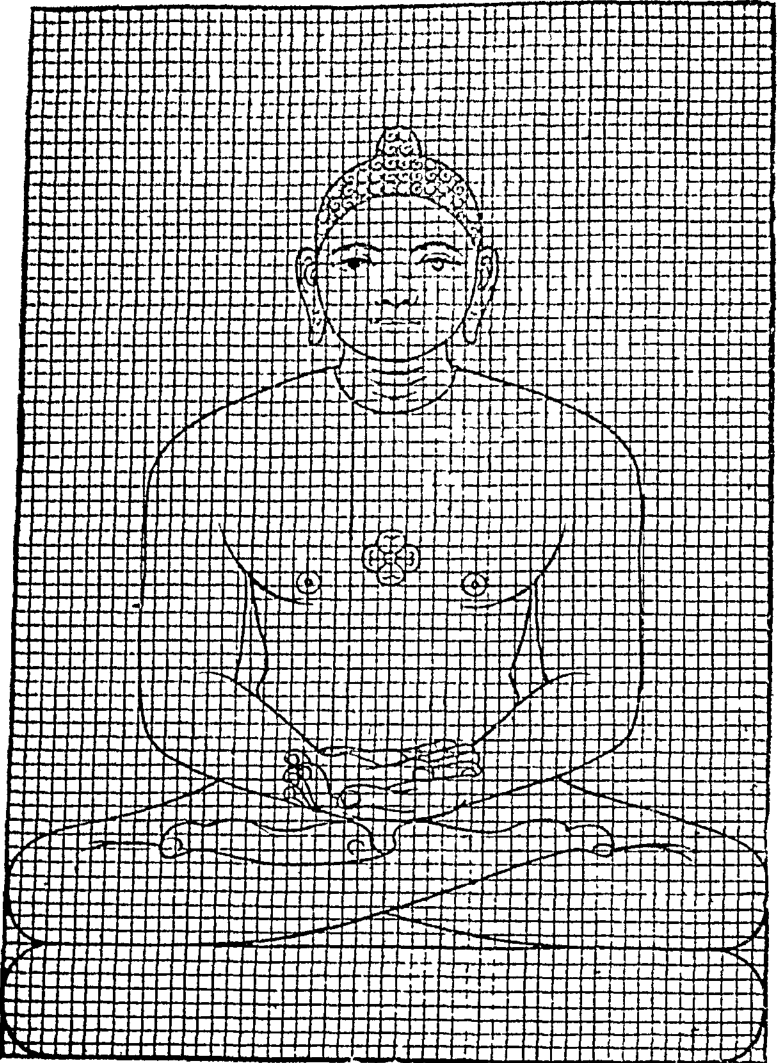
" तालमात्रं मुखं तत्र ग्रीवाधश्चतुरङ्गुलम् ।
कण्ठतो हृदयं यावद् अन्तरं द्वादशाङ्गुलम् ॥
तालमात्रं ततो नाभि–र्नाभिमेढ्रान्तरं मुखम् ।
मेढ्रजान्वन्तरं तज्ज्ञै–र्हस्तमात्रं प्रकीर्त्तितम् ॥
वेदाङ्गुलं भवेज्जानु–र्जानुगुल्फान्तरं करः ।
वेदाङ्गुलं समाख्यातं गुल्फपादतलान्तरम् ॥

મુખની ઉંચાઈ બાર આંગળ, ગળાની ઉંચાઈ ચાર આંગળ, ગળાથી હૃદય સુધી અંતર બાર આંગળ, હૃદયથી નાભિ સુધી અંતર બાર આંગળ, નાભિથી લિંગ સુધી અંતર બાર આંગળ, લિંગથી જાનુ (ગોઠણ) સુધી અંતર ચોવીસ આંગળ, જાનુની ઉંચાઈ ચાર આંગળ, જાનુથી પગની ગાંઠ (ઘુંટી) સુધી અંતર ચોવીસ આંગળ, ઘુંટીથી એડી સુધી અંતર ચાર આંગળ, એ પ્રમાણે કાયોત્સર્ગ ઊભી મૂર્ત્તિની ઉંચાઈ કુલ એક સો આઠ આંગળ છે ।

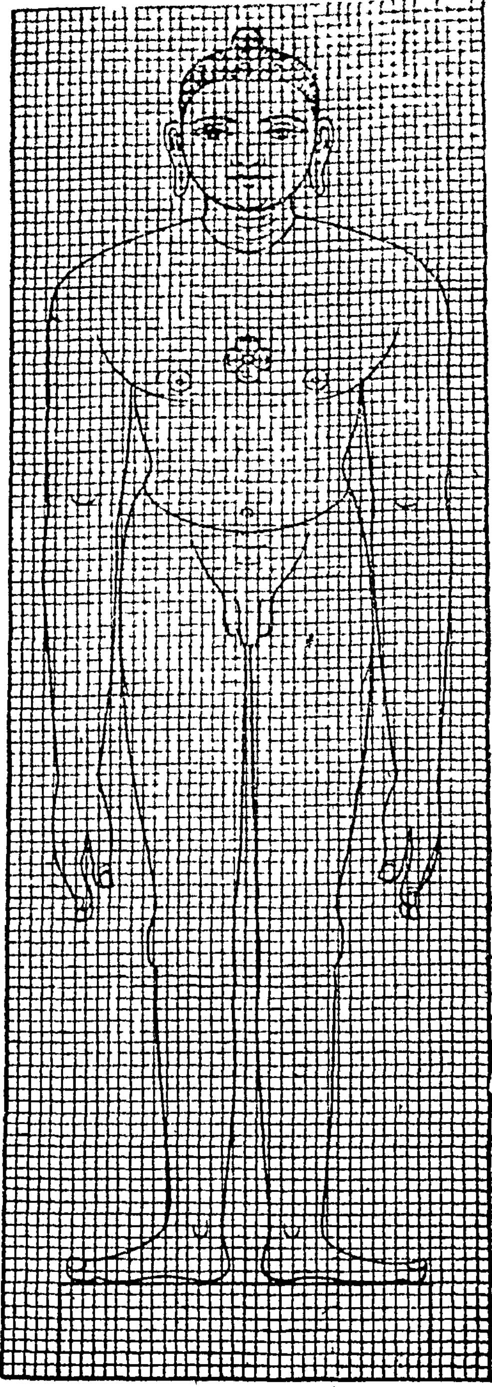
* મીસ્ત્રી જગન્નાથ અમ્બારામ સોમપુરાએ પોતાના અશુદ્ધ બૃહત્ શિલ્પશાસ્ત્ર ભાગ ૨ જામાં જિનમૂર્તિનું સ્વરૂપ આપેલ છે તે બીલકુલ પ્રમાણિક નથી, તેમજ અન્યદેવોની મૂર્તીઓનું સ્વરૂપ પણ અશુભ લખેલ છે ।

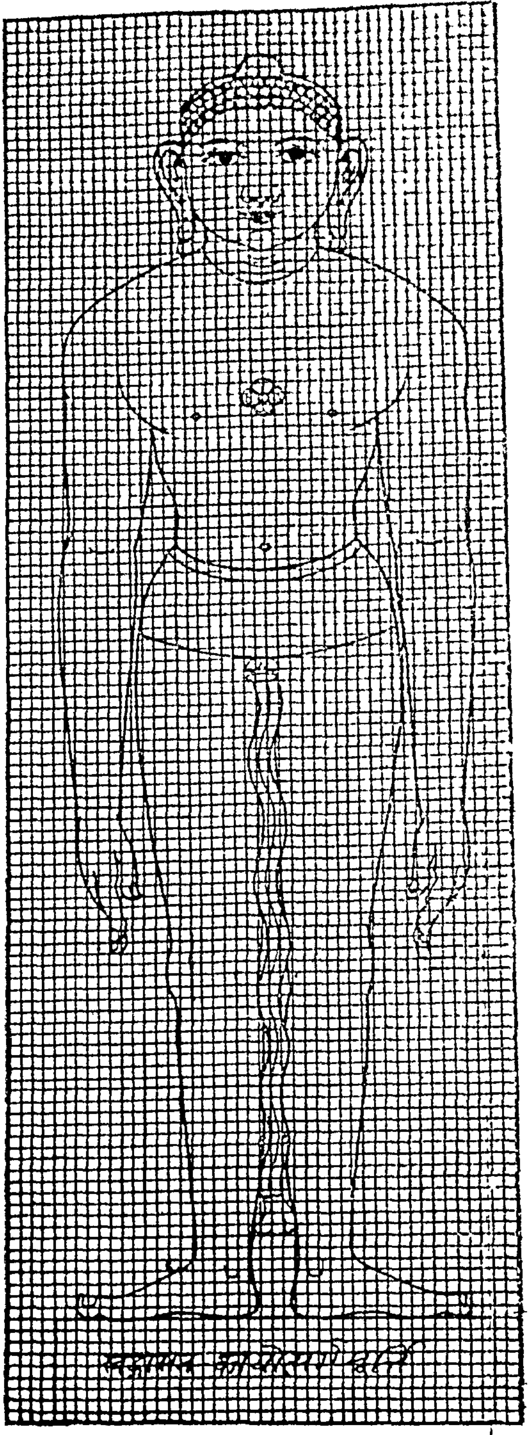
સમચતુરસ્ર સસ્થાનવાળી પદ્માસને બેઠેલી શ્વેતામ્બર જૈન મુર્તિનુ માન—

સમચતુરસ્ર પદ્માસને બેઠેલી દિ૦ જિનમૂર્તિનું માન

કાયોત્સર્ગસ્થ દિ૦જિન મૂર્તિનું માન

કાયોત્સર્ગસ્થ શ્વે૦ જિનમૂર્તિનું માન

" द्वादशाङ्गुलविस्तीर्ण-मायतं द्वादशाङ्गुलम् ।
मुख कुर्यात् स्वकेशान्तं त्रिधा तच्च यथाक्रमम् ॥
वेदाङ्गुलमायतं कुर्याद् ललाटं नासिका मुखम् । "

મુખ વિસ્તારમા બાર આગળ અને કેશાત ભાગ સુધી લબાઈમા પણ બાર આગળ છે, તેમા ચાર આગળ કપાળ, ચાર આગળ લાબી નાસિકા અને ચાર આગળ મુખ દાઢી સુધી કરવુ।

" केशस्थानं जिनेन्द्रस्य प्रोक्तं पञ्चाङ्गुलायतम् ।
उष्णीषं च ततो ज्ञेय-मङ्गुलद्वयमुन्नतम् ॥ "

કપાળની ઉપર જિનેશ્વરનુ કેશસ્થાન (માથુ) પાચ આગળ લાબુ કરવુ, તેમા ઉષ્ણીષ (શિખા) બે આંગળ ઊંચી કરવી અને ત્રણ આગળ કેશસ્થાન ઊચુ કરવુ।

જિનસહિતા, રૂપમડન, રૂપાવતાર તથા માનસાર આદિ શિલ્પગ્રન્થોમાં જિનમૂર્તિનુ માન ઉદયમા દશતાલના હિસાબે બનાવવાનુ જણાવે છે, તે નીચે પ્રમાણે—

		જિનસહિતામા પ્રતિમાનુ માન	શૂલનુ માન	શિલ્પરત્ન અને કાશ્યપ શિલ્પમા	માનસારમા
શિખા	આo	૧-૩	૧-૩	૧-૩	
શિખાથી મસ્તક	,,	૩	૩	૩	૪
મસ્તકથી કપાળ	,,	૩-૩	૪-૩	૪-૩	
કપાળથી નાક	,,	૩-૩	૪-૩	૪-૩	૧૩
નાકથી મુખ-દાઢી	,,	૩-૩	૪-૩	૪-૩	
દાઢીથી ગાળની વૃદ્ધિ	,,	૪	૪	૪	૪
ગાળથી ગળુ	,,	૪-૪	૩-૭	૩-૭	૪
ગળાથી છાતી	,,	૧૩-૪	૧૩-૩	૧૩-૩	૧૩-૪
છાતીથી નાભિ	,,	૧૩-૪	૧૩-૩	૧૩-૩	૧૩-૪
નાભિથી લિગ	,,	૧૩-૪	૧૩-૩	૧૩-૩	૧૩-૪
લિગથી સાથળ	,,	૨૭	૨૫	૨૭	૨૭
જાનુ	,,	૪	૪	૪	૪
જાનુથી જંઘા (પિંડી)	,,	૨૭	૨૫	૨૭	૨૭
ઘૂંટીથી પગ	,,	૪	૪	૪	૪
		૧૨૨	૧૨૦	૧૨૪	૧૨૪

પદ્માસનવાળીને બેઠેલી દિ૦ જિનમૂર્તિનું સ્વરૂપ—

" ऊर्ध्वस्थितस्य मानार्द्ध-मुत्सेधं परिकल्पयेत् ।
पर्यङ्कमपि तावत्तु तिर्यगायामसंस्थितम् ॥ "

કાયોત્સર્ગ ઊભી મૂર્તિનું જે માન બતાવ્યું છે, તેનાંથી પદ્માસનવાળીને બેઠેલી મૂર્તિનું માન અરધું અર્થાત્ ચોપન આંગળ જાણવું । બેઠી મૂર્તિના બન્ને જાનુ (ગોઠણ) સુધી લંબાઇનું માન તથા જમણા ગોઠણથી ડાબા ખભા સુધી અને ડાબા ગોઠણથી જમણા ખભા સુધી અને ગાદીનાં ઉપરથી કેશાંત ભાગ સુધી લંબાઇનું માન એ ચારે લંબાઇનું માન બરાબર કરવું ।

हवे प्रतिमानां प्रत्येक अंग विभागनुं स्वरूप कहे छे—

मुहकमलु चउदसंगुलु कन्नंतरि वित्थरे दहग्गीवा ।
छत्तीस उरपएसो सोलह कडि सोल तणुपिंडं ॥ ९ ॥

બન્ને કાનની વચમાં મુખ કમલનો વિસ્તાર ચૌદ આંગળ, ગળાનો વિસ્તાર દશ આંગળ, છાતીનો વિસ્તાર છત્રીશ આંગળ, કમરનો વિસ્તાર સોળ આંગળ અને તનુપિંડ (શરીરની જાડાઈ) સોળ આંગળ છે ॥ ૯ ॥

कन्नु दह तिन्नि वित्थरि अड्ढाई हिट्टि इक्कु आधारे ।
केसंत वड्ढु समु सिरु सोयं पुण नयणरेहसमं ॥ १० ॥

કાનનો ઉદય દશ ભાગ, વિસ્તાર ત્રણ ભાગ, કાનની લોલક અઢી ભાગ અને કાનનો આધાર એક ભાગ છે । કેશાંત ભાગ સુધી મસ્તક બરાબર નયનરેખાની સમતુલ ઊંચા કાન રાખવાં ॥૧૦॥

नक्कसिहागब्भाओ एगंतरि चक्खु चउर दीहत्ते ।
दिवड्ढुदइ इक्कु डोलइ दु भाइ भउ हट्ठु छद्दीहे ॥ ११ ॥

નાકની શિખાના મધ્ય ભાગથી એક એક ભાગના આંતરે આંખ રાખવી । આંખ ચાર ભાગ લાંબી અને દોઢ ભાગ પહોળી કરવી । આંખની કીકી એક ભાગ, બે ભાગની ભ્રૂકુટી અને ઉપરના હોઠની છ આંગળ લંબાઈ કરવી ॥ ૧૧ ॥

नक्कु ति वित्थरि दुदए पिंडे नासग्गि इक्कु अद्ध सिहा ।
पण भाय अहर दीहे वित्थरि एगंगुलं जाण ॥ १२ ॥

નાસિકાનો વિસ્તાર ત્રણ ભાગ, ઉદય બે ભાગ, નાસિકાનો અગ્રભાગ એક ભાગ જાડો અને શિખા અગ્રો ભાગ કરવી । નીચેના હોઠની લંબાઈ પાચ ભાગ અને વિસ્તાર એક આગળ જાણવી ॥ ૧૨ ॥

पण-उदइ चउ वित्थरि सिरिवच्छं वंभसुत्तमज्झम्मि ।
दिवड्ढगुलु थणवट्टं वित्थरं उंडत्ति नाहेगं ॥ १३ ॥

બ્રહ્મસૂત્રની મધ્ય ભાગમા પાચ ભાગના ઉદયવાળો અને ચાર ભાગના વિસ્તારવાળો શ્રીવત્સ કરવો । દોઢ આગળના વિસ્તારવાળા ગોળ સ્તન કરવા અને એક ભાગ ઊંડી નાભિ કરવી ॥૧૩॥

सिरिवच्छसिहिणकक्खंतरम्मि तह मुसल छ पण अट्ठ कमे ।
मुणि चउ रवि वसु वेया कुहिणी मणिबंधु जंघ जाणु पय ॥१४॥

શ્રીવત્સ અને સ્તનનુ અતર છ આગળ સ્તન અને કાખનુ અંતર પાચ આગળ, સ્કંધ આઠ ભાગ, કોણી સાત આગળ, મણિબંધ ચાર આગળ, જંઘા બાર આગળ, જાનુ આઠ આગળ અને પગ ચાર આગળ. એ પ્રમાણે બધાનો વિસ્તાર જાણવો ॥ ૧૪ ॥

थण-सुत्त-अहोभाए भुय बारस अंस उवरि छहि कंध ।
नाहीउ किरइ वट्ट कंधाओ केसअताओ ॥ १५ ॥

સ્તનસૂત્રની નીચે ભુજાનુ પ્રમાણ બાર ભાગ અને ઉપર સ્કંધ (ખભા) છ ભાગ જાણવુ । નાભિ ખભા અને કેશાંત ભાગ ગોળ કરવા ॥ ૧૫ ॥

कर उयर अंतरेग चउ वित्थरि नंददीहि उच्छग ।
जलवहु दुदय ति वित्थरि कुहुणी कुच्छितरं तिन्नि ॥ १६ ॥

હાથ અને ઉદરનુ અતર એક આગળ ચાર આગળના વિસ્તારવાળો અને નવ આગળ લાંબો ખોળો કરવો । પલાઠીમાથી પખાળનુ પાણી નિકળવાનો માર્ગ ઉદયમા બે આગળ અને વિસ્તારમા ત્રણ આગળ કરવો । કોણી અને કુખનુ અતર ત્રણ આગળ રાખવુ ॥ ૧૬ ॥

वंभसुत्ताउ पिंडिअ छ गीव दह कन्नु दुसिहण दुभालं ।
दुचिबुक सत्त भुजोवरि भुयसंधी अट्ठपइसारा ॥ १७ ॥

બ્રહ્મસૂત્ર (ગર્ભ સૂત્ર) થી પીંઠી સુધી એક તરફ નીચે છ ભાગનું ગળું, દશ ભાગ કાનની લંબાઈ, બે ભાગ સ્તનનો વિસ્તાર, બે ભાગ લમણા, બે ભાગ દાઢી, સાત ભાગ ભુજા ઉપરની ભુજ સંધી (ખભા) અને આઠ ભાગ પ્રતિસાર (ઢીંચણનો વિસ્તાર) જાણવો ॥ ૧૭ ॥

जाणुअमुखसुत्ताओ चउद्स सोलस अढार पइसार* ।
समसुत्तजात्तनाही पयकंकणजाव छब्भायं ॥ १८ ॥

ઢીંચણથી લઈ પગનાં કંકણનાં છ ભાગ સુધી બેઠી મૂર્તિનાં પલાંઠીનો વિસ્તાર અનુક્રમે ચૌદ સોળ અને અઢાર ભાગનો જાણવો અર્થાત્ બન્ને ઢીંચણ વચ્ચે એક આડું સૂત્ર રાખો, તે સૂત્રના મધ્ય ભાગથી નાભિ સુધી ખોળાનો વિસ્તાર અઢાર આંગળ હોય છે ॥ ૧૮ ॥

पइसारगब्भरेहा पनरसभाएहिं चरणअंगुट्ठं ।
दीहंगुलीय सोलस चउद्दसि भाए कणिट्ठिया ॥ १९ ॥

ખોળાની ગર્ભરેખાથી ઢીંચણ તરફ પન્દરમાં ભાગમાં પગનો અંગુઠો, સોળમાં ભાગમાં પગની લાંબી આંગળી અને ચૌદમાં ભાગમાં પગની કનિષ્ઠ (નાની) આંગળી આવવી જોઇયે ॥૧૯॥

करयलगब्भाउ कमे दीहंगुलि नंद अट्ठ पक्खिमिया ।
छच्च कणिट्ठिय भणिया गीवुदए तिन्नि नायव्वा ॥ २० ॥

કરતલ (હથેલી) ના મધ્ય ભાગથી હાથની મધ્યમા લાંબી આંગળી સુધી નવ આંગળ, મધ્યમાની બન્ને પડખેની આંગળી સુધી આઠ આઠ આંગળ, અને કનિષ્ઠા આંગળી સુધી છ આંગળનું પ્રમાણ હોય છે । ગળાનો ઉદય ત્રણ આંગળનો જાણવો ॥ ૨૦ ॥

मज्झि महत्थंगुलिया पणदीहे पक्खिमी अ चउ चउरा ।
लहु अंगुलि-भायतिगं नह इक्किक्कं ति-अंगुठं ॥ २१ ॥

---

* प्रतिसार (खोळा) नो विस्तार विवेकविलासमां बतावे छे--

" सूत्रं जानुद्वये तिर्यग् दद्यान्नाभौ च कम्बिकाम् ।
प्रतिमायाः प्रतिसरो भवेदष्टादशांगुलः ॥ "

બન્ને ઢીંચણની વચ્ચે એક આડું સૂત્ર દેવું અને સૂત્રના મધ્યથી નાભિ સુધી કંબિકા (ગજ) રાખવી, જેથી નાભિથી સૂત્ર સુધી અઢાર આંગળનું પ્રમાણ થાય છે । આ પ્રતિમાના પ્રતિસર (ખોળા) નો વિસ્તાર જાણવો ।

હાથની મધ્યમા આગળી પાચ આગળ લાબી, તેની પડખેની તર્જની અને અનામિકા આ બન્ને આગળી ચાર ચાર આગળ લાબી, નાની આગળી ત્રણ આંગળ લાબી અને અગુઠો ત્રણ આગળ લાબો હોય છે। આગળીઓના નખ એક એક આગળ કરવા જોઇયે ॥ ૨૧ ॥

अंगुट्ठसहियकरयलवट्टं सत्तंगुलस्स वित्थारो ।
चरण सोलसदीहे तयद्धि वित्थिन्न चउरुदये ॥ २२ ॥

અગુઠાની સાથે કરતલપટ (હથેલી) નો વિસ્તાર સાત આગળ જાણવો । ચરણની લબાઈ સોળ આગળની અને પહોળાઈ આઠ આગળની જાણવી । પગની ઊંચાઈ પાનીની ગાઠ સુધી ચાર આગળ જાણવી ॥ ૨૨ ॥

गीव तह कन्नअंतरि खणे य वित्थरि दिवड्ढ उदइ तिगं ।
अंचलिय अट्ठ वित्थरि गद्दियमुहजाव दीहेण ॥ २३ ॥

ગળુ અને કાનનુ અતર વિસ્તારમા દોઢ આગળ અને ઉદયમા ત્રણ આગળનુ કરવુ । અચલિકા (લગોટ) આઠ આગળ વિસ્તારમા અને લબાઈમા ગાદીના મુખ સુધી બનાવવો ॥ ૨૩ ॥

केसंतसिहा गद्दिय-पंच ट्ठ-कमेण अंगुलं जाण ।
पउमुड्ढरेहचक्क करचरणविहूसिअं निच्च ॥ २४ ॥

કેશાત ભાગથી અર્થાત્ કપાળ ઉપરથી માથાની શિખાના ઉદય સુધી પાચ ભાગ અને ગાદીનો ઉદય આઠ ભાગ જાણવો । કમલ, ઉર્ધ્વ રેખા, અને ચક્ર આદિ શુભ-ચિન્હો વડે હાથ અને પગના તલીયા સુશોભિત કરવા ॥ ૨૪ ॥

ब्रह्मसूत्र नुं स्वरूप—

नक्क सिरिवच्छ नाही समगब्भे बंभसुत्तु जाणेह ।
तत्तो य सयलमाणं परिगरबिंबस्स नायव्वं ॥ २५ ॥

જે સૂત્ર પ્રતિમાના નાક, શ્રીવત્સ અને નાભિના બરાબર મધ્યભાગમા રાખવામા આવે તે બ્રહ્મસૂત્ર કહેવાય છે । હવે પછી પરિકરવાળા બિંબનુ સમસ્ત પ્રમાણ જાણવા માટે કહે છે ।

परिकरनुं स्वरूप—

सिंहासणु बिंबाओ दिवड्ढओ दीहि वित्थरे अद्धो ।
पिंडण पाउ घडिओ रूवग नव अहव सत्त जुओ ॥ २६ ॥

સિંહાસન (પરિકર) ની લંબાઈ પ્રતિમાના વિસ્તારથી દોઢી કરવી, સિંહાસનની ગાદીનો ઉદય પ્રતિમાના વિસ્તારનાં અરધે ભાગે કરવો અને જાડાઈ પાભાગે કરવી। પરિકરની ગાદીમાં હાથી આદિ રૂપ નવ અથવા સાત બનાવવા જોઇયે ॥ ૨૬ ॥

उभयदिसि जक्खजक्खिणि केसरि गय चमर मज्झि चक्कधरी ।
चउदस बारस दस तिय छ भाय कमि इअ भवे दीहं ॥ २७ ॥

પરિકરની ગાદીમાં એક તરફ યક્ષ અને બીજી તરફ યક્ષિણી અર્થાત્ ગાદી ઊપર જે મૂર્તિ બિરાજમાન હોય તેના શાસન દેવ (યક્ષ) ભગવાનની જમણી તરફ અને યક્ષિણી ડાબી તરફ બનાવવા। તથા બે સિંહ, બે હાથી, બે ચામર કરવાવાળાં ઇંદ્ર અને મધ્યમાં ચક્રધરી દેવીનાં રૂપો બનાવવાં। તેમાં ચૌદ ચૌદ ભાગનાં બન્ને યક્ષ અને યક્ષિણી, બાર બાર ભાગનાં બન્ને સિંહ, દશ દશ ભાગના બન્ને હાથી, ત્રણ ત્રણ ભાગના બન્ને ચામરધારી ઇંદ્ર, અને મધ્યમાં ચક્રધરી દેવી છ ભાગની કરવી। આ પ્રમાણે કુલ ૮૪ ભાગ સિંહાસનની ગાદીની લંબાઈ જાણવી ॥ ૨૭ ॥*

चक्कधरी गरुडंका तस्साहे धम्मचक्क-उभयदिसं ।
हरिणजुअं रमणीयं गद्दियमज्झम्मि जिणचिण्हं ॥ २८ ॥

સિંહાસનની મધ્યભાગમાં જો ચક્રધરી દેવી છે, તેને ગરૂડની સવારી છે। [ચક્રધરીની ચાર ભુજાઓમાં ઉપરની બન્ને ભુજાઓ ચક્ર, નીચેની જમણી ભુજા વરદાન અને ડાબી ભુજા બીજોરા યુક્ત છે]। આ ચક્રધરી દેવીની નીચે એક ધર્મચક્ર કરવું અને ધર્મચક્રની બન્ને તરફ સુંદર એક એક હરિણ બનાવવું। ગાદીનાં મધ્યભાગમાં જિનેશ્વર ભગવાનનું ચિહ્ન કરવું ॥ ૨૮ ॥

चउ कणइ दुन्नि छज्जइ बारस हत्थिहिं दुन्नि अह कणए ।
अड अक्खरवट्टीए एयं सीहासणस्सुदयं ॥ २९ ॥

---

* ગાદીમાં સાત રૂપ બનાવવા હોય તેમાં ચામરધારી બનાવતાં નથી, તેનાં ભાગ ચૌદ ચૌદ ભાગના યક્ષ યક્ષિણી, બાર ૨ ભાગના બે સિંહ, બાર ૨ ભાગના બે હાથી અને વચમાં ચક્રધરી દેવી આઠ ભાગ આ પ્રમાણે સાત રૂપો બનાવવાં।

ચાર ભાગની કણુપીઠ, બે ભાગની છાજલી, બાર ભાગના હાથી આદિ રૂપ, બે ભાગની કણી અને આઠ ભાગની અક્ષર પટ્ટી, આ પ્રમાણે કુલ અઠાવીસ ભાગ સિંહાસનની ગાદીનો ઉદય જાણવો ॥ ૨૯ ॥

परिकरना पखवाडानुं स्वरूप—

गद्दियसम वसु भाया तत्तो इगतीस चमरधारी अ ।
तोरणसिरं दुवालस इअ उदयं पक्खवायाण ॥ ३० ॥

પ્રતિમાની ગાદીની બરાબર આઠ ભાગ ઊંચી ચામરધારી ઇંદ્ર અથવા કાઉસ્સગીઆની ગાદી કરવી, તેની ઉપર એકત્રીશ ભાગની ચામરધારી ઇંદ્રની અથવા કાયોત્સર્ગ ધ્યાનવાળી ઊભી જિનની મૂર્તિ કરવી અને તેની ઉપર બાર ભાગમાં તોરણ આદિ કરવાં । આ પ્રમાણે કુલ એકાવન ભાગ પખવાડાનો ઉદય જાણવો ॥ ૩૦ ॥

सोलसभाए रूवं थंभुलियसमेय छहि वरालीय ।
इअ वित्थारि बावीस सोलसपिंडेण पखवाय ॥ ३१ ॥

સોળ ભાગ થાંભલી સાથે રૂપના, તેમાં બે બે ભાગની બન્ને થાંભલી અને બાર ભાગ રૂપના જાણવા । તથા છ ભાગની વરાલિકા [ગ્રાસપટ્ટી] કરવી । આ પ્રમાણે કુલ બાવીસ ભાગ પખવાડાનો વિસ્તાર જાણવો । પખવાડાની જાડાઈ સોલ ભાગની રાખવી ॥ ૩૧ ॥

परिकरना छत्रवटानुं स्वरूप—

छत्तद्धं दसभायं पंकयनालेग तेरमालधरा ।
दो भाए थंभुलिए तह ट्ठ वंसधर—वीणधरा ॥ ३२ ॥
तिलयमज्झम्मि घंटा दुभाय थंभुलिय छच्चि मगरमुहा ।
इअ उभयदिसे चूलसी दीह इउलस्स जाणेह ॥ ३३ ॥

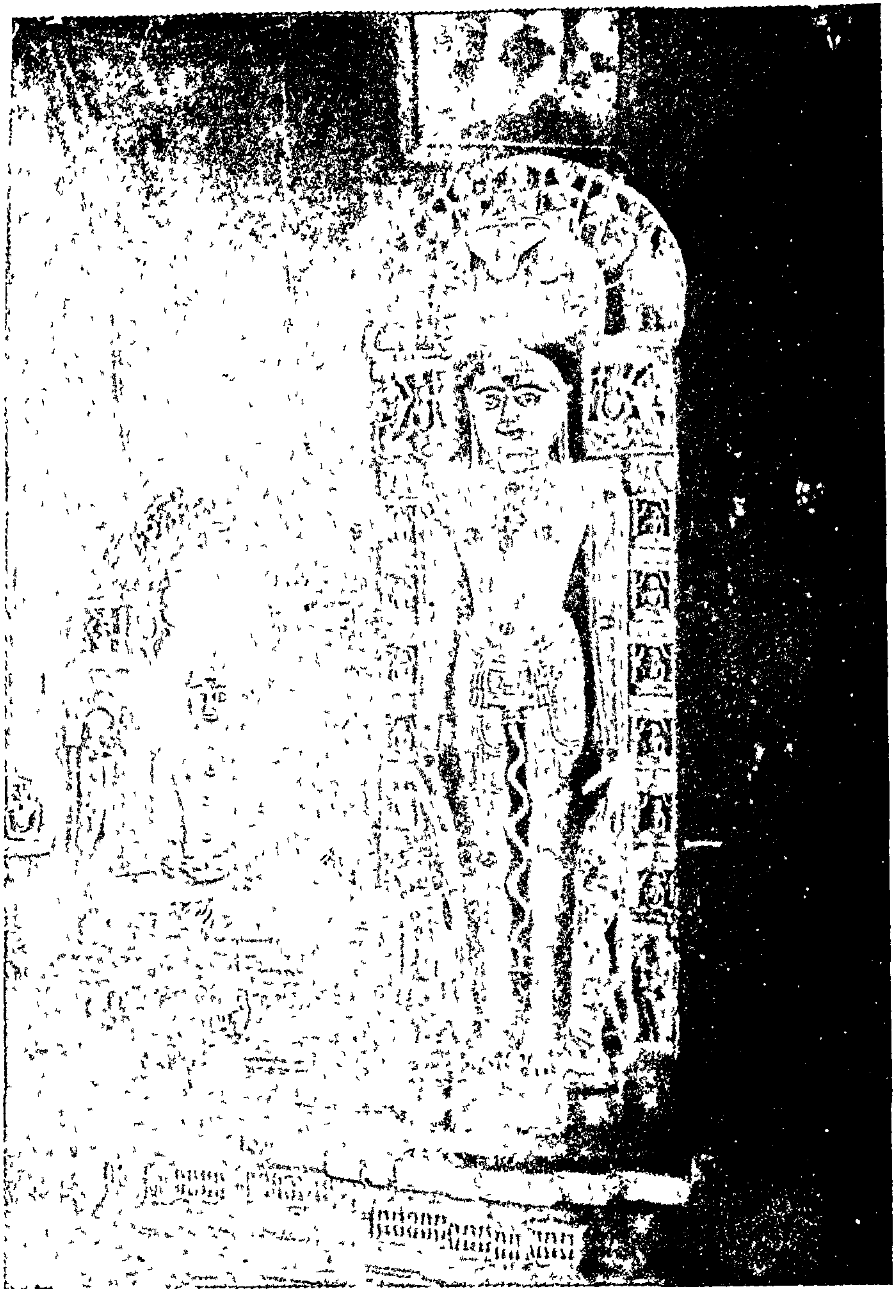
અર્ધા છત્રના દશ ભાગ, કમલનાલ એક ભાગ, માલા ધારણ કરનાવાળા દેવ તેર ભાગ થાંભલી બે ભાગ, *બાંસલી અથવા વીણાને ધારણ કરના વાળાના આઠ ભાગ, તિલકની મધ્યમાં ઘૂમટી બે ભાગ થાંભલી અને છ ભાગનું મઘરમુખ, આ પ્રમાણે છત્રવટાની એક તરફના બેતા-

* વાંસળી અને વીણાનો ધારણ કરનાર દેવોની જગ્યાએ જિનેશ્વર ભગવાનની બેઠી મૂર્તિ પણ રાખવામાં આવે છે ।

परिकर का स्वरूप

परिकर और तोरण युक्त श्री पार्श्वनाथ की मूर्त्ति
जैन मन्दिर आबू।

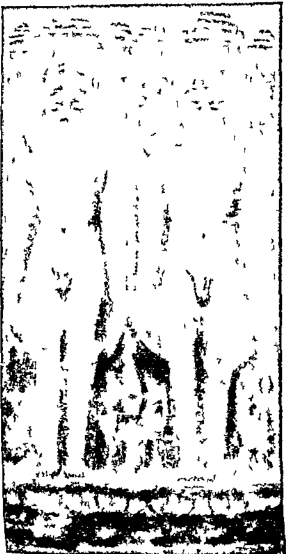
समवसरण, जैन मन्दिर आबू

पार्श्वनाथ भगवान की खड़ी मूर्त्ति आबू.

अर्द्ध पद्मासन वाली प्राचीन पार्श्वजिन मूर्त्ति.

कायोत्सर्गस्थ दिगम्बर जिन मूर्ति
(लखनऊ म्युजियम)

गंगा पुरातत्त्वांक में चतुर्मुख जिन मूर्ति
लिखा है परन्तु आठ मुख मालूम
होते हैं
(लखनऊ म्युजियम)

લીશ ભાગ અને બીજી તરફના બેંતાલીશ ભાગ મળી કુલ ચોરાસી ભાગ ડઉલા [છત્રવટા] ના વિસ્તારનાં જાણવાં ૩૨ ॥ ૩૩ ॥

चउवीसि भाइ छत्तो बारस तस्सुदइ अट्ठि संखधरो ।
छहि वेणुपत्तवल्ली एवं डउलुदये पन्नासं ॥ ३४ ॥

છત્રનો ઉદય ચોવીસ ભાગ, તેની ઉપર છત્રત્રય (ત્રણ છત્ર) નો ઉદય બાર ભાગ, તેની ઉપર શંખ ધારણ કરવાવાળાનો ઉદય આઠ ભાગ અને તેના ઉપર છ ભાગના ઉદયમાં વંશપત્ર અને વેલડીના રૂપો કરવાં, એ પ્રમાણે કુલ પચાસ ભાગ છત્રવટાનો ઉદય જાણવો ॥ ૩૪ ॥

छत्तत्तयवित्थारं वीसंगुल निग्गमेण दहभागं ।
भामंडलवित्थारं बावीसं अट्ठ पइसारं ॥ ३५ ॥

છત્રવટામાં ત્રણ છત્રનો વિસ્તાર વીશ આંગળ અને નિર્ગમ દશ આંગળનો રાખવો । ભામંડલનો વિસ્તાર બાવીસ ભાગ અને જાડાઈ આઠ ભાગ રાખવી ॥ ૩૫ ॥

मालधर सोलसंसे गइंद अट्ठारसम्मि ताणुवरे ।
हरिणिंदा उभयदिसं तओ अ दुंदुहिअ संखीय ॥ ३६ ॥

માલાને ધારણ કરવા વાળા ઇંદ્ર સોળ ભાગ અને તેના ઉપર અઢાર ભાગના ગજેન્દ્ર (હાથી) કરવા । બન્ને તરફ હરિણગમેષી દેવ તથા દુંદુભી વગાડનારા અને શંખ વગાડનાર બનાવવા ॥૩૬॥

बिंबद्धि डउलपिंडं छत्तसमेयं हवइ नायव्वं ।
थणसुत्तसमा दिट्ठा चामरधारीण कायव्वा ॥ ३७ ॥

છત્રના નિર્ગમ સાથે છત્રવટાની જાડાઈ પ્રતિમાના વિસ્તારથી અરધી કરવી । પરિકરના પખવાડામાં જે ચામરધારીની અથવા કાઉસ્સગિયાની મૂર્તિ છે, તેની દૃષ્ટિ મૂલનાયકજીના બરાબર સ્તનસૂત્રમાં આવવી જોઇયે ॥ ૩૭ ॥

पंचतीर्थीनुं स्वरूप—

जइ हुंति पंचतित्था इमेहिं भाएहिं तेवि पुण कुज्जा ।
उस्सग्गियस्स जुअलं बिंबजुगं मूलबिंबंग ॥ ३८ ॥

બન્ને પખવાડામાં જ્યા ચામરધારી બનાવવા કહેલ છે, તે જગ્યાએ કાઉસ્સગ ધ્યાનવાળી બન્ને પ્રતિમા, તથા છત્રવટામા જ્યા વાંશલી અને વીણાને ધારણ કરનાર લખ્યા છે તે બન્ને ઠેકાણે પદ્માસનવાળી બેઠી જિનમર્તિ કરવી, એ પ્રમાણે ચાર મૂર્તિ અને એક મૂલનાયકની મૂર્તિ એ પાચ મૂર્તિ હોય તો તેને પંચતીર્થી કહે છે। તેના ભાગ પણ પહેલા જણાવેલ છે તે પ્રમાણે કરના। અર્થાત્ ચામરધારીના ભાગે કાઉસ્સગ ધ્યાનવાળી મૂર્તિના તથા વાંસલી અને વીણાધરના ભાગે પદ્માસનવાળી મૂર્તિના ભાગો કરના ॥ ३८ ॥

पूजनीय तथा अपूजनीय मूर्तिनु लक्षण—

वरिससयाओ उड्ढं जं बिंबं उत्तमेहिं संठवियं ।
विअलंगु वि पूइज्जइ तं बिंबं निप्फलं न जओ ॥ ३९ ॥

જે પ્રતિમા એકસો વર્ષ પહેલા ઉત્તમ પુરુષોએ સ્થાપેલી હોય, તે પ્રતિમા વિકલાંગ (બેડાલ) હોય તો પણ પૂજવાને લાયક છે। તે પ્રતિમાના પૂજનનુ ફલ નિષ્ફલ જાતુ નથી ॥ ३९ ॥

मुह-नक्क-नयण-नाही-कडिभंगे मूलनायगं चयह ।
आहरण-वत्थ-परिगर-चिण्हायुह-भंगि पूइज्जा ॥ ४० ॥

મુખ, નાક, આખ, નાભિ અને કમર એટલા અંગોમાથી કોઈ અંગ ખંડિત થઈ જાય તો તે મૂર્તિ મૂલનાયક રૂપમાં સ્થાપેલી હોય તો તેનો ત્યાગ કરો, પરન્તુ આભરણ, વસ્ત્ર, પરિકર ચિહ્ન અને આયુદ્ધ એટલામાથી કોઈનો ભગ થઈ જાય તો તે મૂર્તિ પૂજનને લાયક ગણાય છે ॥४०॥

कई मूर्ति पुन सस्कारने योग्य गणाय—

धाउलेवाइबिंबं विअलंगं पुण वि कीरए सज्जं ।
कट्ठरयणसेलमयं न पुणो सज्ज च कइयावि ॥ ४१ ॥

ધાતુ (સોના, ચાદી, પીત્તલ આદિ) ની અથવા લેપ (ચૂનો, ઇટ, માટી, ચિત્રામણ આદિ) ની પ્રતિમા જો બેડાલ અથવા અંગહીન હોય તો તે મૂર્તિ બીજીવાર બનાવી શકાય। પરન્તુ કાષ્ઠ, રત્ન અથવા પત્થરની મૂર્તિ ખંડિત થઈ જાય યા બેડાલ હોય તો તે બીજી વાર ક્યારે પણ બનાવી શકાય નહિ ॥ ४१ ॥

આચારદિનકરમાં કહ્યું છે કે—

" धातुलेप्यमयं सर्वं व्यङ्गं संस्कारमर्हति ।
काष्ठपाषाणनिष्पन्नं संस्कारार्हं पुनर्नहि ॥
प्रतिष्ठिते पुनर्बिम्बे संस्कारः स्यान्न कर्हिचित् ।
संस्कारे च कृते कार्या प्रतिष्ठा तादृशी पुनः ॥
संस्कृते तुलिते चैव दुष्टस्पृष्टे परीक्षिते ।
हृते बिम्बे च लिङ्गे च प्रतिष्ठा पुनरेव हि ॥"

ધાતુની અને ઇંટ, ચુના, માટી, ચિત્રામણ આદિ લેપમયની પ્રતિમા જો વિકલાંગ હોય અથવા તે ખંડિત થઈ જાય તો તે પ્રતિમા બીજી વાર સંસ્કારને લાયક છે, અર્થાત્ તેજ મૂર્તિને બીજી વાર સુધારી બનાવી શકાય। પરંતુ કાષ્ઠ યા પાષાણની પ્રતિમા ખંડિત થઈ જાય તો તે મૂર્તિ બીજી વાર સુધારી કે બનાવીશકાય નહિ। પ્રતિષ્ઠા થયા પછી કોઈ પણ મૂર્તિનો સંસ્કાર થાય નહિ। કદાચ કારણવશ સંસ્કાર કરવાની જરૂર પડે તો તે મૂર્તિની બીજી વાર પહેલા કરેલ વિધિ પ્રમાણે પ્રતિષ્ઠા કરાવવી જોઇયે। કહ્યું છે કે—પ્રતિષ્ઠા થયા પછી જે મૂર્તિનો સંસ્કાર કરવો પડે, તોલવી પડે, દુષ્ટમનુષ્યનો સ્પર્શ થઈ જાય, પરીક્ષા કરવી પડે અથવા ચોર ચોરી કર જાય, ઈત્યાદિ કારણોને લીધે તે મૂર્તિની બીજી વાર પ્રતિષ્ઠા કરવી જોઇએ।

ઘરમંદિરમાં પૂજવા લાયક મૂર્ત્તિઓનું સ્વરૂપ—

पाहाणलेवकट्ठा दंतमया चित्तलिहिय जा पडिमा ।
अप्परिगरमाणाहिय न सुंदरा पूयमाणगिहे ॥ ४२ ॥

જે પ્રતિમા પાષાણની, લેપની, કાષ્ઠની, દાંતની તથા ચિત્રામણની હોય અથવા પરિકર રહિત હોય તથા અગ્યાર આંગળ કરતાં વધારે ઊંચી હોય તો તે પ્રતિમા ઘરમાં રાખીને પૂજવી સારી નહિ ॥ ૪૨ ॥

પરિકરવાળી મૂર્તિ અરિહંતની અને વિના પરિકરવાળી મૂર્તિ સિદ્ધની કહેવાય છે। સિદ્ધની મૂર્તિ ઘરમાં પૂજવા લાયક ગણાય નહિ જેથી તે મંદિરમાં પૂજવી જોઇએ।

શ્રીસકલચંદ્રોપાધ્યાય કૃત પ્રતિષ્ઠાકલ્પમાં લખે છે કે—

" मल्ली नेमी वीरो गिहभवणे सावए ण पूइज्जइ ।
इगवीसं तित्थयरा संतिगरा पूइया वंदे ॥"

મલ્લીનાથ, નેમનાથ અને મહાવીર સ્વામી એ ત્રણ તીર્થંકરોની મૂર્ત્તિ શ્રાવકે ઘરમા પૂજવી જોઇયે નહિ। પરન્તુ એકવીસ તીર્થંકરોની મૂર્ત્તિ ઘરમાં શાંતિકારક અને પૂજનીય તથા વંદનીય છે।

" नेमिनाथो वीरमल्ली–नाथो वैराग्यकारकाः ।
त्रयो वै भवने स्थाप्या न गृहे शुभदायकाः ॥ "

નેમનાથ, મલ્લીનાથ અને મહાવીર સ્વામી એ ત્રણે તીર્થંકર વૈરાગ્યકારક છે, તે માટે એ ત્રણે તીર્થંકરોની મૂર્ત્તિ દેહરાસરમા સ્થાપવી શુભકારક છે, પરન્તુ ઘર દેહરાસરમા સ્થાપવી શુભકારક નથી।

इक्कंगुलाइ पडिमा इक्कारस जाव गेहि पूइज्जा ।
उड्ढं पासाइ पुणो इअ भणिय पुव्वसूरीहिं ॥ ४३ ॥

ઘર દેહરાસરમા એક આંગળથી તે અગ્યાર આગળ સુધીની ઊંચી મૂર્ત્તિ પૂજવા લાયક છે। અને અગ્યાર આગળથી વધારે ઊંચી હોય તે મંદિરમા પૂજવા લાયક છે, એમ પૂર્વાચાર્યો કહે છે ॥ ૪૩ ॥

प्रतिमानु शुभाशुभ लक्षण—

नह-अंगुलीअ-बाहा-नासा पय-भंगिणुक्कमेण फलं ।
सत्तुभयं देसभंगं बंधण-कुलनास-दव्वक्खयं ॥ ४४ ॥

મૂર્તિના નખ, આંગળી, ભુજા, નાક અને પગ એટલા અંગોમાથી કોઈ અંગ ખંડિતવાળી મૂર્તિ હોય તો તે અનુક્રમે શત્રુનો ભય, દેશનો વિનાશ, બંધનકારક, કુલનો નાશ અને દ્રવ્યનો ક્ષય કરનારાળી છે ॥ ૪૪ ॥

पयपीढ-चिण्ह-परिगर-भंगे जन-जाण-भिच्च-हाणि कमे ।
छत्त-सिरिवच्छ-सवणे लच्छी-सुख-बंधवाण खयं ॥ ४५ ॥

પાદપીઠ, ચિહ્ન અને પરિકરના ભંગવાળી મૂર્તિ હોય તો તે અનુક્રમે સ્વજન, વાહન અને સેવકની હાનિકારક જાણવી। તથા છત્ર, શ્રીવત્સ અને કાનનાં ખંડિતવાળી મૂર્તિ હોય તો તે અનુક્રમે લક્ષ્મી સુખ અને બાંધવોની હાનિકારક જાણવી ॥ ૪૫ ॥

बहुदुक्ख वक्कनासा हस्संगा खयंकरी य नायव्वा ।
नयणनासा कुनयणा अप्पमुहा भोगहाणिकरा ॥ ४६ ॥

જે મૂર્તિ વાંકા નાકવાળી હોય તો બહુ દુ:ખ દેવાવાળી, ટુંકા અવયવની હોય તો ક્ષય કરવાવાળી, ખરાબ આંખવાળી હોય તો આંખનો નાશ કરવાવાળી અને સાંકડા મુખવાળી હોય તો ભોગની હાનિકારક જાણવી ॥ ૪૬ ॥

कडिहीणायरियहया सुयबंधवं हणइ हीणजंघा य ।
हीणासण रिद्धिहया धणक्खया हीणकरचरणा ॥ ४७ ॥

જે પ્રતિમા કમરહીન હોય તો આચાર્યનો નાશ કરે, હીન જાંઘવાળી હોય તો પુત્ર, મિત્ર અને ભાઇનો નાશ કરે, હીન આસનવાળી હોય તો રિદ્ધિનો નાશ કરે અને હીન હાથપગવાળી હોય તો ધનનો ક્ષય કરે ॥ ૪૭ ॥

उत्ताणा अत्थहरा वंकग्गीवा सदेसभंगकरा ।
अहोमुहा य सचिंता विदेसगा हवइ नीचुच्चा ॥ ४८ ॥

જે પ્રતિમા ઊંચા મુખવાળી હોય તો ધનનો નાશ કરે, વાંકી ગરદન વાળી હોય તો સ્વદેશ નો ભંગ કરે, નીચા મુખવાળી હોય તો ચિન્તા ઉત્પન્ન કરાવે તથા ઊંચી નીચી હોય તો વિદેશ ગમન કરાવે ॥ ૪૮ ॥

विसमासण-वाहिकरा रोरकरणायदव्वनिप्पन्ना ।
हीणाहीयंगपडिमा सपक्खपरपक्खकट्ठकरा ॥ ४९ ॥

જે મૂર્તિ વિસમ આસનવાળી હોય તો તે વ્યાધિકારક જાણવી, તથા અન્યાયથી પેદા કરેલા દ્રવ્યથી બનાવેલી હોય તો તે મૂર્તિ દુષ્કાળ આદિ કરવાવાળી જાણવી । તથા ઓછા અથવા અધિક અંગવાળી હોય તો સ્વપક્ષ (પ્રતિષ્ઠા કરવા વાળાને) તથા પરપક્ષ (પૂજા કરવાવાળા) ને કષ્ટ દેવાવાળી જાણવી ॥ ૪૯ ॥

पडिमा रउद्द जा सा करावयं हंति सिप्पि अहियंगा ।
दुब्बलदव्वविणासा किसोअरा कुणइ दुब्भिक्खं ॥ ५० ॥

જો પ્રતિમા રૌદ્ર (ભયાનક) હોય તો કરાવનારનો નાશ કરે, અધિક અંગવાળી હોય તો શિલ્પી (કારીગર) નો નાશ કરે, દુર્બલ અંગવાળી હોય તો દ્રવ્યનો નાશ કરે અને કૃશપેટવાળી હોય તો દુર્ભિક્ષ કરે ॥ ૫૦ ॥

उड्ढमुही धणनासा अप्पूया तिरिअदिट्ठि विन्नेया ।
अइघट्टदिट्ठि असुहा हवइ अहोदिट्ठि विग्घकरा ॥ ५१ ॥

પ્રતિમા ઊંચા મુખવાળી હોય તો ધનનો નાશ કરે, તિરછી દૃષ્ટિવાળી હોય તો તિરસ્કાર કરાવે, અધિક ગાઢ દૃષ્ટિ હોય તો અશુભ જાણવી અને નીચી દૃષ્ટિ હોય તો વિઘ્નકારક જાણવી ॥૫૧॥

દેવોના શસ્ત્ર કેવી રીતે રાખવા—

चउभवसुराण आयुह हवंति केसंत उप्परे जइ ता ।
करणकरावणथप्पणहाराण प्पाणदेसहया ॥ ५२ ॥

ચાર નિકાયના (ભુવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિક એ ચાર જાતના) દેવોની મૂર્તિના શસ્ત્ર માથાના કેશની ઉપર સુધી રાખેલા હોય તો તે મૂર્તિ કરવાવાળા કરાવાવાળા અને સ્થાપન કરવાવાળાના પ્રાણનો અને દેશનો વિનાશ કરનારી જાણવી ॥ ૫૨ ॥

આ પ્રમાણે સામાન્ય પણે દેવોના શસ્ત્રો રાખવાનો નિયમ કહ્યો, તે બધા દેવોને માટે હોય તેમ લાગતું નથી, કારણ કે ભૈરવ, ભવાની, દુર્ગા, કાલી આદિ દેવોના શસ્ત્રો માથા ઉપર ગયેલા તેમની મૂર્તિઓમા જોવામા આવે છે, તેથી એમ જણાય છે કે ઉપરનો નિયમ શાંત સ્વભાવવાળા દેવોને માટે હશે। ભયાનક સ્વભાવવાળા દેવોના હાથમા ખપ્પર અથવા મસ્તક ઘણુ કરીને રહે છે, તે અસુરોનો સંહાર કરતા જણાય છે, તે માટે તેમના શસ્ત્ર ઉગામે રહેવાથી માથા ઉપર જાય તે સ્વાભાવિક છે તેથી તેનો દોષ ગણવામાં આવતો હશે નહિ। પરંતુ એ દેવ જો શાંત ચિત્ત થઈને બેઠા હોય, એવી સ્થિતિની મૂર્તિ બનાવવી હોય તો તે વખતે શસ્ત્રો ઉગામે ન રહેવાથી શસ્ત્રો માથા ઉપર જાય નહિ, જેથી ઉપરનો નિયમ શાંત સ્વભાવી દેવોના શસ્ત્રો બાબત કહેલો હશે એમ જણાય છે।

ઉપસંહાર—

चउवीसजिण नवग्गह जोइणि-चउसट्ठि वीर-बावन्ना ।
चउवीसजक्खजक्खिणि दह-दिहवइ सोलस-विज्जुसुरी ॥ ५३ ॥

नवनाह सिद्ध-चुलसि हरिहर बंभिंद दाणवाईणं ।
वण्णंकनामआयुह वित्थरगंथाउ जाणिज्जा ॥ ५४ ॥

इति श्रीपरमजैनश्रीचन्द्रांगजठक्कुर'फेरु'विरचिते वास्तुसारे
बिम्बपरीक्षाप्रकरणं द्वितीयम् ।

ચોવીસ જિનદેવ, નવ ગ્રહ, ચોસઠ યોગિની, બાવન વીર, ચોવીસ યક્ષ, ચોવીસ યક્ષિણી, દશ દિક્પાલ, સોળ વિદ્યાદેવી, નવ નાથ, ચોરાસી સિદ્ધ, વિષ્ણુ, મહાદેવ, બ્રહ્મા, ઇંદ્ર અને દાનવ ઈત્યાદિ દેવોનાં વર્ણ, ચિહ્ન, નામ અને આયુધ આદિનું વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણન * અન્ય ગ્રન્થોથી જાણવું ॥ ૫૩ ॥ ૫૪ ॥

अथ प्रासादप्रकरणं तृतीयम् ।

भणियं गिहलक्खणाइ बिंबपरिक्खाइ सयलगुणदोसं ।
संपइ पासायविही संखेवेण णिसामेह ॥ १ ॥

સર્વ ગુણ દોષવાળા ઘરનું લક્ષણ અને સર્વ ગુણ દોષવાળી પ્રતિમાનું લક્ષણ પહેલા મેં કહ્યું છે। હવે પ્રાસાદ (મંદિર) બનાવવાની વિધિ સંક્ષેપમાં કહું છું, તે સાંભળો। ॥ ૧ ॥

* ઉપરોક્ત દેવોમાંથી ૨૪ જિન, ૯ ગ્રહ, ૨૪ યક્ષ, ૨૪ યક્ષિણી, ૧૬ વિદ્યાદેવી અને ૧૦ દિક્પાલ એટલાં દેવોનું સ્વરૂપ આ ગ્રંથના પરિશિષ્ટમાં આપેલું છે। બાકીના દેવોનું સ્વરૂપ મારો અનુવાદ કરેલ (રૂપમંડન) ગ્રંથ જો હવે જલદી છપવાવાળો છે તેમાં જોવો।

खातनी ऊंडाई—

पढमं ×गड्डाविवर जलंतं अह कक्करंतं कुणह+ ।
कुम्मनिवेसं अट्ठ खुरस्सिला तयणु सुत्तविही ॥ २ ॥

प्रासाद-मंदिर करवानी भूमिनो पायो पाणी अथवा पत्थर आवे त्यां सुधी ऊंडो खोदवो पछी ते पायामां मध्यभागे कूर्मशिला स्थापवी अने आठे दिशामां आठ खुरशिला स्थापवी। तेना पछी सूत्रविधि करवी ॥ २ ॥

कूर्मशिलानुं प्रमाण प्रासादमंडनमां बतावे छे के—

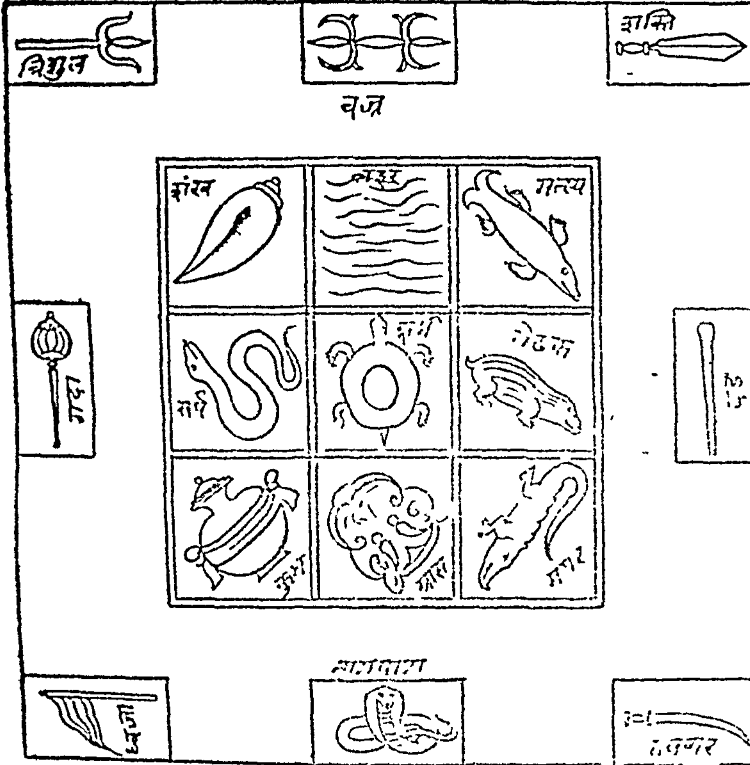
" अर्द्धाङ्गुलो भवेत् कूर्म एकहस्ते सुरालये ।
अर्द्धाङ्गुलात् ततो वृद्धिः कार्या तिथिकरावधिः ॥
एकत्रिंशत्करान्तं च तदर्द्धा वृद्धिरिष्यते ।
ततोऽर्द्धापि शतार्द्धान्तं कुर्यादङ्गुलमानतः ॥
चतुर्थांशाधिका ज्येष्ठा कनिष्ठा हीनयोगतः ।
सौवर्णरूप्यजा वापि स्थाप्या पञ्चामृतेन सा ॥ "

एक हाथना विस्तारवाळा प्रासादमां अर्द्धा आंगळनी कूर्मशिला स्थापवी। एम अनुक्रमे पंदर हाथ सुधीना विस्तारवाळा प्रासादमां प्रत्येक हाथ दीठ अरधा अरधा आंगळनी वृद्धि करवी। अर्थात् बे हाथना प्रासादमां एक आंगळ, त्रण हाथना प्रासादमां दोढ आंगळ, आ प्रमाणे दरेक हाथ दीठ अरधो अरधो आंगळ वधारे तो पंदर हाथना विस्तारवाळा देवालयमां साडा सात आंगळनी कूर्मशिला स्थापवी। पछी सोळ हाथथी एकत्रीश हाथ सुधीना विस्तारवाळा देवालयमां दरेक हाथ दीठ पा पा आंगळ वधारवी। अर्थात् सोळ हाथना प्रासादमां पोणा आठ आंगळ, सत्तर हाथना प्रासादमां आठ आंगळ, एम दरेक हाथ दीठ पा पा आंगळ वधारतां एकत्रीश हाथना विस्तारवाळा देवालयमां साडा अग्यार आंगळनी कूर्मशिला स्थापवी पछी बत्रीश हाथथी पचास हाथ सुधीना विस्तारवाळा देवालयमां दरेक हाथ दीठ एक एक जव वधारवी। अर्थात् बत्रीश हाथना विस्तारवाळा प्रासादमां साडा अग्यार आंगळ अने एक जवनी, तेत्रीश हाथना प्रासादमां पोणा बार आंगळनी, एम दरेक हाथ दीठ एक एक जव वधारतां पचास हाथना विस्तारवाळा देवालयमां पोणा चौद आंगळ अने एक जवनी

× ' गड्डावरयं ' । + ' भरियव्व ' ' नायव्व ' इति पाठान्तरे ।

કૂર્મશિલા સ્થાપવી। જે માપની કૂર્મશિલા સ્થાપવી હોય તેમાં તેનો ચોથો ભાગ વધારીને બનાવે તો જ્યેષ્ઠમાનની અને ચોથો ભાગ ઘટાડીને બનાવે તો કનિષ્ઠમાનની કૂર્મશિલા થાય। કૂર્મશિલા સોનાની અથવા ચાંદીની બનાવવી અને તેને પંચામૃતથી સ્નાન કરાવીને પછી સ્થાપિત કરવી।

कूर्मशिला अने नंदादिशिलाओनुं स्वरूप—

કૂર્મશિલાનું સ્વરૂપ વિશ્વકર્માકૃત ક્ષીરાર્ણવ ગ્રન્થમાં જણાવે છે કે કૂર્મશિલાના નવ ભાગ કરવા, તે પ્રત્યેક ભાગ ઉપર પૂર્વદક્ષિણ આદિ દિશાના સૃષ્ટિક્રમથી પાણીની લહેર, માછલું, દેડકો, મઘર, ગ્રાસ, કલશ, સર્પ અને શંખ એ આઠ દિશાઓના ભાગોમાં અને મધ્ય ભાગમાં કાચબો બનાવવો। કૂર્મશિલા સ્થાપિત કરીને પછી તેના ઉપરથી એક પોલો તાંબાનો નળ દેવના સિંહાસન સુધી રાખવામાં આવે છે તેને પ્રાસાદની નાભિ કહે છે।

કૂર્મશિલાને પ્રથમ મધ્યમાં સ્થાપીને પછી ઓસારમાં નંદા, ભદ્રા, જયા, રિક્તા, અજિતા, અપરાજિતા, શુકલા, સૌભાગિની અને ધરણી એ નવ ખુરશિલા કૂર્મશિલાને પ્રદક્ષિણા કરતી પૂર્વાદિ સૃષ્ટિક્રમે સ્થાપિત કરવી। નવમી * ધરણી શિલાને મધ્યમાં કૂર્મશિલાની સામે સ્થાપવી। નંદા આદિ આઠ ખુરશિલાઓની ઉપર અનુક્રમે વજ્ર, શક્તિ, દંડ, તરવાર, નાગપાશ, ધ્વજા, ગદા અને ત્રિશુલ એ દિગ્પાલોના શસ્ત્ર બનાવવા જોઇએ। નવમી ધરણીશિલાની ઉપર વિષ્ણુનું ચક્ર બનાવવું જોઇએ।

શિલા સ્થાપવાનો ક્રમ—

" ईशानादग्निकोणाद्या शिला स्थाप्या प्रदक्षिणा।
मध्ये कूर्मशिला पश्चाद् गीतवादित्रमङ्गलैः॥ "

પ્રથમ મધ્યમાં સોના અથવા ચાંદીની કૂર્મશિલા સ્થાપીને, પછી આઠ ખુરશિલાઓ ઈશાન

* કેટલાક આધુનિક સોમપુરાઓ ધરણીશિલાનેજ કૂર્મશિલા કહે છે।

કોણ અને અગ્નિકોણના અનુક્રમે પ્રદક્ષિણાક્રમે સ્થાપન કરવી, તે દરેક શિલાઓ સ્થાપન કરતી વખતે ગીત વાજીંત્રની માંગલિક ધ્વની કરવી ।

ભિટ્ટનુ પ્રમાણ પ્રાસાદમંડનમા બતાવે છે કે—

" शिलोपरि भवेद् भिट्ट–मेकहस्ते युगाङ्गुलम् ।
अर्द्धाङ्गुलं भवेद् वृद्धि–र्यावद्धस्तशतार्द्धकम् ॥"

પ્રાસાદને ધારણ કરનારી શિલાની ઉપર ભિટ્ટ રાખવો. તે એક હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદને ભિટ્ટનો ઉદય ચાર આંગળ રાખવો, તે પચાસ હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદ સુધી પ્રત્યેક હાથે અરધા અરધા આંગળની વૃદ્ધિ કરીને ભીટનો ઉદય કરવો ।

બીજા પ્રકારે ભીટનુ માન બતાવે છે કે—

" अङ्गुलेनार्धहीनेन अर्द्धेनार्द्धेन च क्रमात् ।
पञ्चदिग्विंशतिर्यावच्छतार्द्धं च विवर्द्धयेत् ॥"

એકથી પાચ હાથ સુધીના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદને એક એક આંગળની વૃદ્ધિ કરીને, છથી દશ હાથ સુધી વિસ્તારવાળાને અરધા અરધા આંગળની વૃદ્ધિ કરીને, અગ્યારથી વીશ હાથ સુધીના વિસ્તારવાળાને પા પા આંગળની વૃદ્ધિ કરીને અને એકવીશથી પચાસ હાથ સુધીના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદને અરધા પા આંગળની અર્થાત્ એક એક જવની વૃદ્ધિ કરીને ભીટનો ઉદય કરવો ।

" एकद्वित्रीणि भिट्टानि हीनहीनानि कारयेत् ।
स्वस्वोदयप्रमाणस्य चतुर्थांशेन निर्गमः ॥"

પ્રાસાદને એક બે અથવા ત્રણ ભીટ કરવા, તેમા પણ પ્રથમના ભીટના ઉદયથી બીજા ભીટનો ઉદય હીન કરવો અને ત્રીજા ભીટનો ઉદય બીજા ભીટના ઉદયથી ઓછો કરવો । તથા પોતપોતાના ભીટના ઉદયના ચોથે ભાગે ભીટનો નિર્ગમ કરવો ।

प्रासादनी पीठनुं मान—

पासायाओ अद्धं तिहाय पाय च पीढ-उदयो अ ।
तस्सद्धि निग्गमो होइ उववीढु जहिच्छमाण तु ॥ २ ॥

પ્રાસાદ જેટલો વિસ્તારમાં હોય, તેનાંથી અરધે ભાગે, ત્રીજે ભાગે અથવા ચોથે ભાગે પીઠનો ઉદય કરવો। ઉદયથી અરધા ભાગે પીઠનો નિર્ગમ કરવો। ઉપપીઠનું પ્રમાણ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે કરવું ॥ ૩ ॥

વસુનંદિકૃત પ્રતિષ્ઠાસારમાં કહે છે કે—

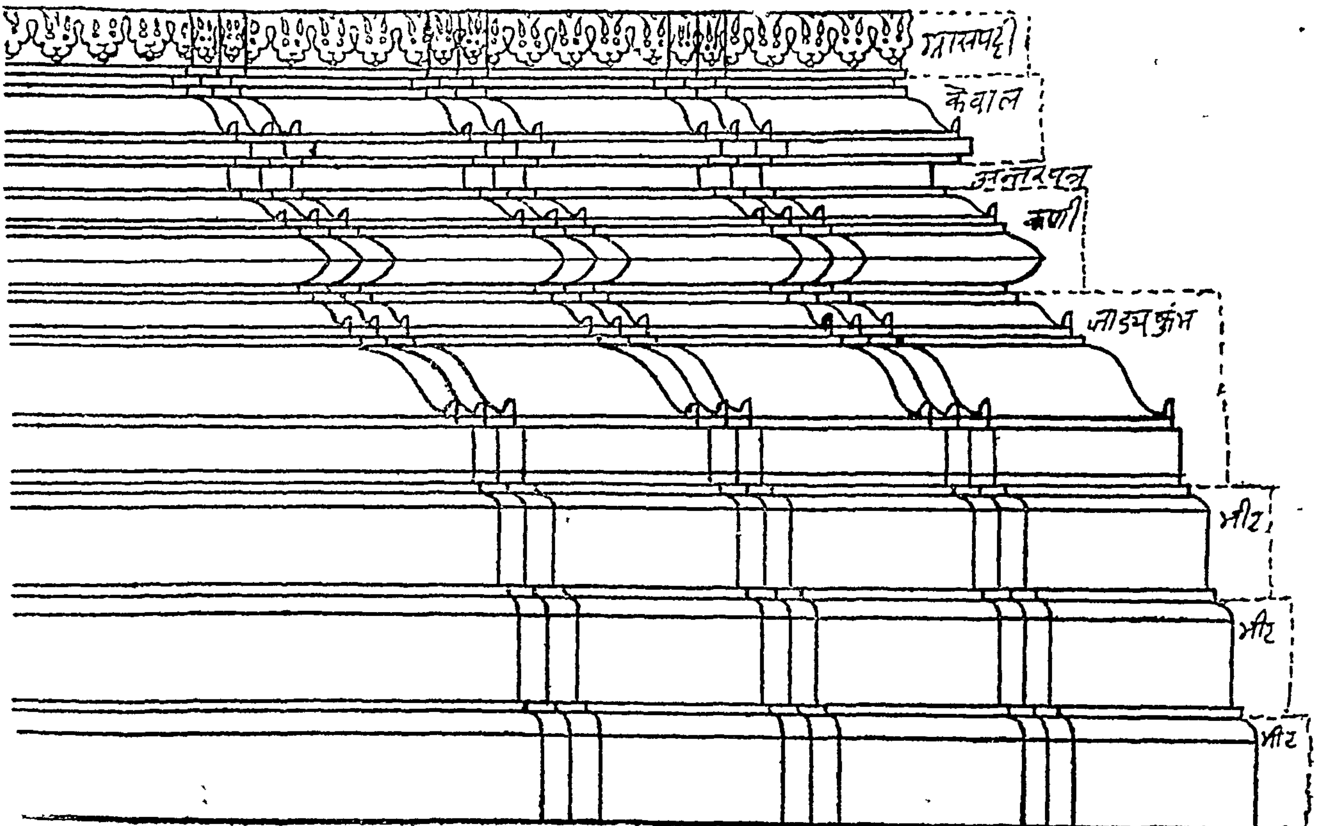
> " प्रासादविस्तरार्द्धेन स्वोच्छ्रितं पीठमुत्तमम् ।
> मध्यमं पादहीनं स्याद् उत्तमार्द्धेन कन्यसम् ॥ "

પ્રાસાદના વિસ્તારથી અરધે ભાગે પીઠનો ઉદય કરવો તે ઉત્તમ છે, પ્રાસાદના વિસ્તારના ચાર ભાગ કરતાં, તેમાંથી ચોથો ભાગ હીન કરીને ત્રણ ભાગનો ઉદય કરવો તે મધ્યમ માનનો પીઠનોઉદય જાણવો અને ઉત્તમના અરધે ભાગે ઉદય કરવો તે કનિષ્ઠ માનનો પીઠનો ઉદય જાણવો।

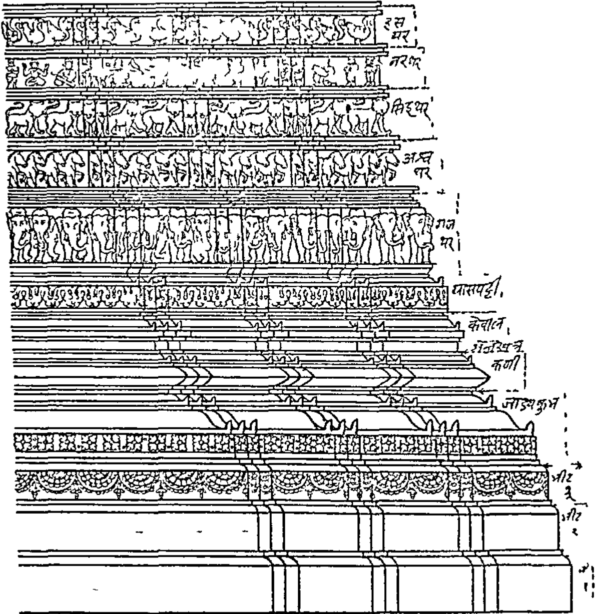
पीठना थरोनुं स्वरूप—

> **अड्डुथरं फुल्लिअओ जाडमुहो कणउ तह य कयवाली ।**
> **गय-अस्स-सीह-नर-हंस-पंचथरइं भवे पीठं ॥ ४ ॥ इति पीठः ।**

साधारणपीठनुं स्वरूप—

અડુથર, પુષ્પકંઠ, જાડ્યકુંભ, કણી અને કેવાળ એ પાંચ થરો સામાન્યપીઠમાં અવશ્ય હોય છે। તેની ઉપર ગજથર, અશ્વથર, સિંહથર, નરથર અને હંસથર એ પાંચ થરોમાંથી બધા અથવા કમતી યથાશક્તિ બનાવવામાં આવે છે ॥ ૮ ॥

पांचथरवाली महापीठ स्वरूप—

પ્રાસાદના પીઠનું માન પ્રાસાદમંડનમાં બતાવે છે કે—

" पीठमर्द्धत्रिपादाशे एकद्वित्रिकरे गृहे ।
चतुहस्ते त्रिसार्द्धाशे पादाशे पञ्चहस्तके ॥
दशविंशतिषट्त्रिंश-च्छतार्द्धहस्तकावधि ।
वृद्धिर्वेदत्रियुग्मेन्दु-संख्या स्यादङ्गुलैः क्रमात् ॥ "

એક હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદને પીઠનો ઉદય અર્દ્ધ એટલે ૧૨ આંગળ કરવો। બે હાથના પ્રાસાદને ત્રીજે ભાગે અર્થાત્ ૧૬ આંગળ, ત્રણ હાથના પ્રાસાદને ચોથે ભાગે એટલે ૧૮ આંગળ, ચાર હાથના પ્રાસાદને સાડા ત્રણ ભાગે એટલે લગભગ ૨૭॥ આંગળ પીઠનો ઉદય કરવો। પાંચ હાથના પ્રાસાદને ચોથે ભાગે એટલે સવા હાથનો પીઠનો ઉદય કરવો। છથી દશ હાથના પ્રાસાદને સવા હાથમાં ચારચાર આંગળ વધારીને પીઠનો ઉદય કરવો, એટલે દશ હાથના પ્રાસાદને ૨ હાથ અને ૨ આંગળ પીઠનો ઉદય થાય। અગ્યારથી વીશ હાથના પ્રાસાદને ૨ હાથ અને ૨ આંગળમાં ત્રણ ત્રણ આંગળ વધારીને પીઠનો ઉદય કરવો, જેથી વીશ હાથના પ્રાસાદને ૩ હાથ અને ૮ આંગળ પીઠનો ઉદય થાય। એકવીશથી છત્રીશ હાથના પ્રાસાદને ૩ હાથ અને ૮ આંગળમાં બે બે આંગળ વધારીને પીઠનો ઉદય કરવો। જેથી છત્રીશ હાથના પ્રાસાદને ૪ હાથ અને ૧૬ આંગળ પીઠનો ઉદય થાય। સાડત્રીશથી ૫૦ હાથ સુધીના પ્રાસાદને ૪ હાથ અને ૧૬ આંગળમાં એક એક આંગળ વધારીને પીઠનો ઉદય કરવો, જેથી ૫૦ હાથના પ્રાસાદને ૫ હાથ અને ૬ આંગળ પીઠનો ઉદય થાય।

" पञ्चांशं हीनमाधिक्य-मेकैकं तु त्रिधा पुनः ।
त्रिपञ्चाशत्समुत्सेधं द्वाविंशत्यंशनिर्गमम् ॥ "

પીઠના ઉદયના પાંચ ભાગ કરવાં, તેમાંનો એક ભાગ ઉદયમાંથી હીન કરિયે તો કનિષ્ઠ માનનો, વધારીએ તો જેષ્ઠમાનનો પીઠનો ઉદય થાય। ઉદય હોય તેટલોજ રાખીયે તો મધ્યમ માનનો ઉદય કહેવાય। પીઠનો જે ઉદય હોય તેના ત્રેપન ભાગ કરવાં, તેમાંના બાવીસ ભાગ જેટલો પીઠનો નિર્ગમ કરવો।

" नवांशो जाड्यकुम्भकः सप्तांशा कर्णिका भवेत् ।
सान्तरंशकपोताली सप्तांशा ग्रासपट्टिका ॥
सूर्यदिग्वसुभागाश्च गजवाजिनराः क्रमात् ।
वाजिस्थाने तथा कार्यं स्वस्वदेवस्य वाहनम् ॥ "

જાડ્યકુંભાનો ઉદય નવ ભાગ, કણીનો ઉદય સાત ભાગ, અંતરપત્ર અને કેવાળ સાથે ગ્રાસપટ્ટીનો ઉદય સાત ભાગ કરવો। ગજથરનો ઉદય બાર ભાગ, અશ્વથરનો ઉદય દશ ભાગ અને નરથરનો ઉદય આઠ ભાગ કરવો। અશ્વથરના સ્થાને જે જે દેવનો પ્રાસાદ હોય, તે તે દેવના વાહનનો પણ થર આપવામાં આવે છે।

" पञ्चांशः कर्णिकाग्रे तु निर्गमं जाडयकुम्भकम् ।
त्रिसार्द्धं कर्णिक मार्द्धं चतुर्भिः ग्रासपट्टिका ॥
कुञ्जराश्वनरा वेदा रामयुग्माशनिर्गमः ।
अन्तराल मध्यस्तेषा–मूर्ध्वाध कर्णयुग्मकम् ॥ "

કણીથી બહાર નિકળતો પાંચ ભાગનો જાડ્યકુંભ રાખવો, કેવાળથી નિકળતી સાડા ત્રણ ભાગની કણી રાખવી, કેવાળ (ગ્રાસપટ્ટી) સાડા ચાર ભાગની ગજથરથી અથવા ખુરાથી નિકળતી રાખવી । અશ્વથરથી ગજથર નિકળતો ચાર ભાગ, નરથરથી નિકળતો અશ્વથર ત્રણ ભાગ અને ખુરાથી નિકળતો નરથર બે ભાગ રાખવો । થરાની વચમા અન્તરાળ કરવો, અને અતરાળની ઉપર નીચે બે બે કણીઓ કરવી ।

जिनेश्वर माटे सात प्रासाद—

सिरिविजय महापउमो नंदावत्तो अ लच्छितिलओ अ ।
नरवेय कमलहंसो कुंजरपासाय सत्त जिणे ॥ ५ ॥

શ્રીવિજય, મહાપદ્મ, નદ્યાવર્ત્ત, લક્ષ્મીતિલક, નરેન્દ્ર, કમલહંસ અને કુજર એ સાત જાતના પ્રાસાદ જિનેશ્વરને માટે ઉત્તમ છે ॥ ૫ ॥

वहुभेया पासाया अस्संखा विस्सकम्मणा भणिया ।
तत्तो अ केसराई पणवीस भणामि मुल्लिल्ला ॥ ६ ॥

વિશ્વકર્માએ અનેક પ્રકારના પ્રાસાદોના અસખ્ય ભેદો બતાવ્યા છે, તેમાથી કેશરી આદિ પચ્ચીસ પ્રકારના પ્રાસાદોને હુ 'ફેરૂ' કહુ છુ ॥ ૬ ॥

पच्चीस प्रकारना प्रासादोना नाम—

केसरि अ सव्वभद्दो सुनंदणो नंदिसालु नंदीसो ।
तह मंदिरु सिरिवच्छो अमिअब्भवु हेमवंतो अ ॥ ७ ॥
हिमकूडु कइलासो पुहविजयो इंदनीलु महनीलो ।
भूधरु अ रयणकूडो वइडुज्जो पउमरागो अ ॥ ८ ॥

वज्जंगो मुउडुज्जलु अइरावउ रायहंसु गरुडो अ ।
वसहो अ तह य मेरु एए पणवीस पासाया ॥ ९ ॥

કેશરી, સર્વતોભદ્ર, સુનંદન, નંદિશાલ, નંદીશ, મંદિર, શ્રીવત્સ, અમૃતોદ્ભવ, હેમવંત, હિમકુટ, કૈલાશ, પૃથ્વીજય, ઇંદ્રનીલ, મહાનીલ, ભૂધર, રત્નકૂડ, વૈડૂર્ય, પદ્મરાગ, વજ્રાંક, મુકુટોજ્વલ, ઐરાવત, રાજહંસ, ગરૂડ, વૃષભ અને મેરૂ એ પચ્ચીસ જાતનાં પ્રાસાદોનાં નામ જાણવાં ॥ ૭ ॥ ૮ ॥ ૯ ॥

पच्चीस प्रासादोंनां शिखरोनी संख्या—

पण अंडयाइ सिहरे कमेण चउ वुड्ढि जा हवइ मेरु ।
मेरुपासायअंडय–संख्या इगहियसयं जाण ॥ १० ॥

પ્રથમ કેશરી નામના પ્રાસાદના શિખર ઉપર પાંચ ઇંડા [શિખરની આસપાસ જે નાના શિખરના આકારવાળા રાખવામાં આવે છે તેને અંડક (ઇંડા) કહે છે, પ્રથમ કેશરી નામના પ્રાસાદમાં મુખ્ય એક શિખર અને તેની ચારે કોણમાં ચાર ઇંડા હોય છે]। પછી અનુક્રમે ચાર ૨ ઇંડા મેરૂપ્રાસાદ સુધી વધારવામાં આવે છે, એટલે પચીસમાં મેરૂપ્રાસાદની ઉપર મુખ્ય એક શિખર અને એક સો ઇંડા હોય છે, કુલ એકસો એકની સંખ્યા છે * ॥ ૧૦ ॥

જેમકે—મુખ્ય શિખર સાથે ૧ કેશરી પ્રાસાદ ઉપર પાંચ ઇંડા, ૨ સર્વતોભદ્ર ઉપર નવ, ૩ સુનંદન ઉપર તેર, ૪ નંદિશાલ ઉપર સત્તર, ૫ નંદીશ ઉપર એકવીશ, ૬ મંદિર નામના પ્રાસાદ ઉપર પચીસ, ૭ શ્રીવત્સ ઉપર ઓગળત્રીશ, ૮ અમૃતોદ્ભવ પ્રાસાદ ઉપર તેત્રીશ, ૯ હેમંત ઉપર સાડત્રીશ, ૧૦ હેમકુટ ઉપર એકતાલીશ, ૧૧ કૈલાશ ઉપર પીસ્તાલીશ, ૧૨ પૃથ્વીજય ઉપર ઓગળ પચાસ, ૧૩ ઇંદ્રનીલ ઉપર ત્રેપન, ૧૪ મહાનીલ ઉપર સત્તાવન, ૧૫ ભૂધર ઉપર એકસઠ ૧૬ રત્નકુડ ઉપર પાંસઠ, ૧૭ વૈડૂર્ય ઉપર ઓગળ સીત્તેર, ૧૮ પદ્મરાગ ઉપર ત્યોંત્તેર, ૧૯ વજ્રાંક, ઉપર સત્યોતેર, ૨૦ મુકુટોજ્વલ ઉપર એક્યાસી, ૨૧ ઐરાવત ઉપર પચ્ચાસી, ૨૨ રાજહંસ ઉપર નેવ્યાસી, ૨૩ ગરૂડ ઉપર ત્રાણુ, ૨૪ વૃષભ ઉપર સત્તાણુ અને ૨૫ મેરૂ પ્રાસાદ ઉપર એકસો એક શિખર હોય છે।

दीपार्णवादि शिल्पग्रन्थोमां चोवीश जिन आदिना प्रासादोनुं स्वरूप तल आदिना भेदवडे जे बताव्युं छे, तेनो सारांश आ प्रमाणे छे—

૧–કમલભૂષણપ્રાસાદ (ઋષભજિનપ્રાસાદ)-તલ ભાગ ૩૨ । કોણ ભાગ ૩, કોણી ભાગ ૧, પ્રતિકર્ણ ભાગ ૩, કોણી ભાગ ૧, ઉપરથ ભાગ ૩, નદી ભાગ ૧, ભદ્રાર્દ્ધ ભાગ ૪=૧૬+૧૬=૩૨।

* આ પચ્ચીસ પ્રાસાદોનું સવિસ્તર સચિત્ર વર્ણન મારો અનુવાદિત (પ્રાસાદમંડન) ગ્રંથ જે હવે છાપવાનો છે તેમાં દેખો.

२-કામદાયક (અજિત વલ્લભ) પ્રાસાદ—તલ ભાગ ૧૨। કોણ ૨, પ્રતિકર્ણ ૨, ભદ્રાર્દ્ધ ૨=૬+૬=૧૨।

૩-શભવવલ્લભપ્રાસાદ—તલ ભાગ ૯। કોણ ૧॥, કોણી।, પ્રતિકર્ણ ૧, નદી।, ભદ્રાર્દ્ધ ૧॥=૪॥+૪॥=૯।

૪-અમૃતોદ્ભવ (અભિનંદન) પ્રાસાદ—તલ ભાગ ૯। કોણ આદિના ભાગ ઉપર પ્રમાણે જાણવા।

૫-ક્ષિતિભૂષણ (સુમતિવલ્લભ) પ્રાસાદ—તલ ભાગ ૧૬। કોણ ૨, પ્રતિકર્ણ ૨, ઉપરથ ૨, ભદ્રાર્દ્ધ ૨=૮+૮=૧૬।

૬-પદ્મરાગ(પદ્મપ્રભ)પ્રાસાદ—તલ ભાગ ૧૬। કોણ આદિના ભાગ ઉપર પ્રમાણે જાણવા।

૭-સુપાર્શ્વવલ્લભપ્રાસાદ—તલ ભાગ ૧૦। કોણ ૨, પ્રતિકર્ણ ૧॥, ભદ્રાર્દ્ધ ૧॥=૫+૫=૧૦

૮-ચંદ્રપ્રભ પ્રાસાદ—તલ ભાગ ૩૨। કોણ ૫, કોણી ૧, પ્રતિકર્ણ ૫, નંદી ૧, ભદ્રાર્દ્ધ ૪=૧૬+૧૬=૩૨।

૯-પુષ્પદંતપ્રાસાદ—તલ ભાગ ૧૬। કોણ ૨, પ્રતિકર્ણ ૨, ઉપરથ ૨, ભદ્રાર્દ્ધ ૨=૮+૮=૧૬।

૧૦-શીતલજિનપ્રાસાદ—તલ ભાગ ૨૪। કોણ ૪, પ્રતિકર્ણ ૩, ભદ્રાર્દ્ધ ૫=૧૨+૧૨=૨૪।

૧૧-શ્રેયાંસજિનપ્રાસાદ—તલ ભાગ ૨૪। કોણ આદિના ભાગ ઉપર પ્રમાણે જાણવા।

૧૨-વાસુપૂજ્યપ્રાસાદ—તલ ભાગ ૨૨। કોણ ૪, કોણી ૧, પ્રતિકર્ણ ૩, નંદી ૧, ભદ્રાર્દ્ધ ૨=૧૧+૧૧=૨૨।

૧૩-વિમલવલ્લભ (વિષ્ણુવલ્લભ) પ્રાસાદ—તલ ભાગ ૨૪। કોણ ૩, કોણી ૧, પ્રતિકર્ણ ૩, નદી ૧, ભદ્રાર્દ્ધ ૪=૧૨+૧૨=૨૪।

૧૪-અનંતજિનપ્રાસાદ—તલભાગ ૨૦। કોણ ૩, પ્રતિકર્ણ ૩, નંદી ૧, ભદ્રાર્દ્ધ ૩=૧૦+૧૦=૨૦

૧૫-ધર્મવિવર્દ્ધનપ્રાસાદ—તલ ભાગ ૨૮। કોણ ૪, કોણી ૧, પ્રતિકર્ણ ૪, નન્દી ૧, ભદ્રાર્દ્ધ ૪=૧૪+૧૪=૨૮।

૧૬-શાંતિજિનપ્રાસાદ—તલ ભાગ ૧૨। કોણ ૨, કોણી ॥, પ્રતિકર્ણ ૧॥, નદી ॥, ભદ્રાર્દ્ધ ૧॥=૬+૬=૧૨।

૧૭-કુંથુવલ્લભપ્રાસાદ—તલ ભાગ ૮। કોણ ૧, પ્રતિકર્ણ ૧, નદી ॥, ભદ્રાર્દ્ધ ૧॥=૪+૪=૮।

૧૮-અરિનાશન પ્રાસાદ—તલ ભાગ ૮। કોણ ભાગ ૨ ભદ્રાર્દ્ધ ૨=૪+૪=૮।

૧૯–મલ્લિવલ્લભ પ્રાસાદ— તલ ભાગ ૧૨ । કોણ ૨, કોણી ॥, પ્રતિકર્ણ ૧॥, નંદી ॥, ભદ્રાર્દ્ધ ૧॥=૬+૬=૧૨ ।

૨૦–મનસંતુષ્ટ (મુનિસુવ્રત) પ્રાસાદ—તલ ભાગ ૧૪ । કોણ ૨, પ્રતિકર્ણ ૨, ભદ્રાર્દ્ધ ૩= ૭+૭=૧૪=૧૪ ।

૨૧–નમિવલ્લભ પ્રાસાદ—તલ ભાગ ૧૬ । કોણ ૩, પ્રતિકર્ણ ૨, ભદ્રાર્દ્ધ ૩=૮+૮ =૧૬ ।

૨૨–નેમિવલ્લભ પ્રાસાદ—તલ ભાગ ૨૨ । કોણ ૨, કોણી ૧, પ્રતિકર્ણ ૨, કોણી ૧, ઉપરથ ૨, નન્દી ૧, ભદ્રાર્દ્ધ ૨=૧૧+૧૧=૨૨ ।

૨૩–પાર્શ્વ વલ્લભ પ્રાસાદ—તલ ભાગ ૨૮ । કોણ ૪, કોણી ૨, પ્રતિકર્ણ ૩, નન્દિકા ૧, ભદ્રાર્દ્ધ ૪=૧૪+૧૪=૨૮ ।

૨૪–વીરવિક્રમ (વીરજિન) પ્રાસાદ—તલ ભાગ ૨૪ । કોણ ૩, કોણી ૧, પ્રતિકર્ણ ૩, નન્દી ૧, ભદ્રાર્દ્ધ ૪ =૧૨+૧૨=૨૪ ।

प्रासाद संख्या—

एएहि उवज्जंती पासाया विविहसिहरमाणाओ ।
नव सहस्स छ सय सत्तर वित्थारगंथाउ ते नेया ॥ ११ ॥

અનેક પ્રકારનાં શિખરોના માન વડે નવ હજાર છ સો સિત્તેર (૯૬૭૦) પ્રકારના પ્રાસાદ બને છે । તેઓનું સવિસ્તર વર્ણન બીજા શિલ્પ ગ્રંથોથી જાણવું ॥ ૧૧ ॥

प्रासादना तलनी भाग संख्या—

चउरंसम्मि उ खित्ते अट्ठाइ दु वुड्ढि जाव बावीसा ।
भायविराडं एवं सव्वेसु वि देवभवणेसु ॥ १२ ॥

સર્વે દેવમંદિરમાં સમચોરસ મૂલ ગભારાના તલભાગનાં આઠ, દશ, બાર, ચૌદ, સોલ, અઢાર, વીશ અથવા બાવીસ ભાગ કરવાં ॥ ૧૨ ॥

प्रासादनुं स्वरूप—

चउकूणा चउभद्दा सव्वे पासाय हुंति नियमेण ।
कूणस्सुभयदिसेहिं दलाइं पडिहोंति भद्दाइं ॥ १३ ॥

[illegible] ॥ १४ ॥

[illegible]

[illegible] ॥ १५ ॥

[illegible]

[illegible] ॥१६॥

[illegible]

प्रासादनां अंग—

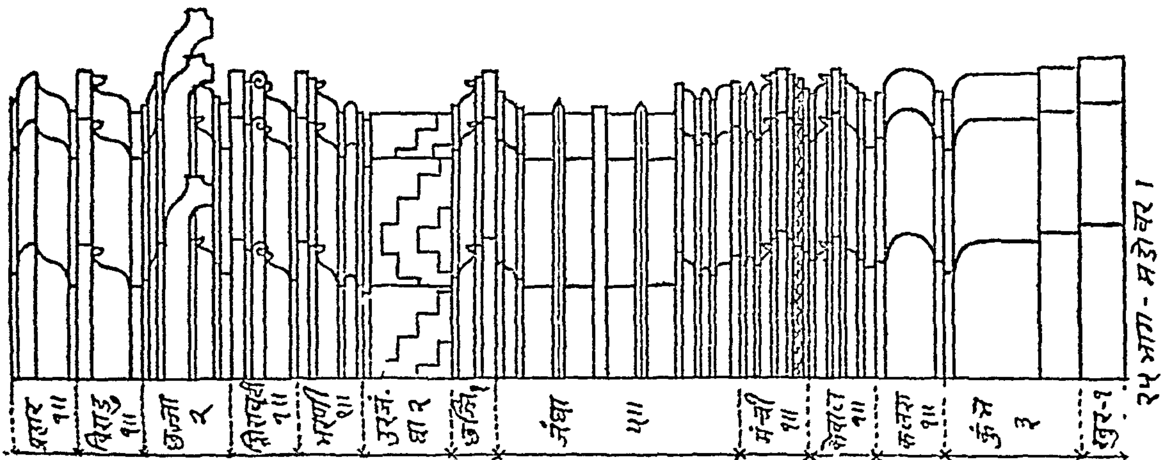
कूणं पडिरह य रहं भद्दं मुहभद्द मूलअंगाइं ।
नंदी कराणिक पल्लव तिलय तवंगाइ भूसणयं ॥ १७ ॥

ખૂણો, પ્રતિરથ, રથ, ભદ્ર અને મુખભદ્ર એ પ્રાસાદનાં અંગો છે। તથા નંદી, કર્ણિકા, પલ્લવ, તિલક અને તવંગ આદિ પ્રાસાદનાં આભૂષણ છે ॥ ૧૭ ॥

मंडोवरनुं स्वरूप—

खुर कुंभ कलस कइवलि मच्ची जंघा य छज्जि उरजंघा ।
भरणि सिरवट्टि छज्ज य वइराडु पहारु तेर थरा ॥ १८ ॥
इग तिय दिवड्ढु तिसु कमि पणसड्ढा इग दु दिवड्ढु दिवड्ढो अ ।
दो दिवड्ढु दिवड्ढु भाया पणवीसं तेर थरमाणं ॥ १९ ॥

ખુર, કુંભ, કલશ, કેવાલ, મંચી, જંઘા, છજ્જિ, ઉરજંઘા, ભરણી, શિરાવટી, છજ્જા વેરાડૂ અને પહારૂ એ મંડોવરના ઉદયના તેર થર છે। તેનું અનુક્રમે પ્રમાણ—એક, ત્રણ, દોઢ, દોઢ, દોઢ, સાડા પાંચ, એક, બે, દોઢ, દોઢ, બે, દોઢ અને દોઢ છે। અર્થાત્ પીઠની ઉપર ખુરાથી લઈ છાદ્યના અંત સુધી મંડોવરના ઉદયના પચીસ ભાગ કરવા, તેમાં પ્રથમ નીચેથી એક ભાગનો ખુરો, ત્રણ ભાગનો કુંભ, દોઢ ભાગનો કલશ, દોઢ ભાગનો કેવાલ, દોઢ ભાગની મંચી સાડા પાંચ ભાગની જંઘા, એક ભાગની છાજલી, બે ભાગની ઉરજંઘા, દોઢ ભાગની ભરણી, દોઢ ભાગની શિરાવટી, બે ભાગનું છજ્જું, દોઢ ભાગનું વેરાડુ અને દોઢ ભાગનું પહારૂ આ પ્રમાણે તેર થરોનું માન છે ॥ ૧૮ ॥ ૧૯ ॥

પ્રાસાદમંડનમાં નાગરાદિ ચાર પ્રકારના મંડોવરનું સ્વરૂપ કહ્યું છે તેમાં પ્રથમ નાગર જાતિના મંડોવરનું સ્વરૂપ--

" वेदवेदेन्दुभक्ते तु छाद्यान्तो पीठमस्तकात् ।
खुरकः पञ्चभाग स्याद् विंशतिः कुम्भकस्तथा ॥
कलशोऽष्टौ द्विसार्द्धं तु कर्त्तव्यमन्तरालकम् ।
कपोतिकाष्टौ मञ्ची च कर्त्तव्या नवभागिका ॥
त्रिंशत्पञ्चयुता जङ्घा तिथ्यंशा उद्गमो भवेत् ।
वसुभिर्भरणी कार्या दिग्भागैश्च शिरावटी ॥
अष्टांशोर्ध्वा कपोताली द्विसार्द्धमन्तरालकम् ।
छाद्यं त्रयोदशांशैश्च दशभागैर्विनिर्गमम् ॥ "

પ્રાસાદના પીઠની ઉપરથી છાદ્યના અંત્ય ભાગ સુધી મંડોવરના ઉદયના ૧૪૪ ભાગ કરવા, તેમાં પ્રથમ નીચેથી પાંચ ભાગનો ખુરો, વીસ ભાગનો કુંભ, આઠ ભાગનો કલશ, અઢી ભાગનો અંતરાળ (અંતરપત્ર અથવા પુષ્પકંઠ), આઠ ભાગની કપોતિકા (કેવાળ), નવ ભાગની મંચી, પાંત્રીસ ભાગની જંઘા છાજલી સાથે પંદર ભાગનો ઉદ્ગમ (ઉરુજંઘા) આઠ ભાગની ભરણી, દશ ભાગની શિરાવટી આઠ ભાગની કપોતાલિ (કેવાળ) અઢી ભાગનો પુષ્પકંઠ અને તેર ભાગનું છજ્જુ છાદ્ય સાથે છે। છજ્જાનો નિર્ગમ (નીકાળો) દશ ભાગ કરવો।

મેરુ જાતિના મંડોવરનું સ્વરૂપ--

" मेरुमंडोवरे मञ्ची भरण्यूर्ध्वेऽष्टभागिका ।
पञ्चविंशतिका जघा उद्गमश्च त्रयोदशः ॥
अष्टांशा भरणी शेष पूर्ववत् कल्पयेत् सुधीः । "

મેરુ જાતિના પ્રાસાદના મંડોવરમાં મંચી અને ભરણીની ઉપર શિરાવટી એ બન્ને આઠ આઠ ભાગની કરવી। જંઘા પચીસ ભાગની, ઉરુજંઘા તેર ભાગની અને ભરણી આઠ ભાગની કરવી। બાકીના થરોના ભાગ નાગર જાતિના મંડોવરની માફક જાણવા। મેરુજાતિના મંડોવરના કુલ ૧૨૯ ભાગ કરવા।

સામાન્ય મંડોવરનું સ્વરૂપ—

" सप्तभागा भवेन्मञ्ची कूटं छाद्यस्य मस्तके ॥
षोडशांशाः पुनर्जङ्घा भरणी सप्तभागिका ।

शिरावटी चतुर्भागा पदः स्यात् पञ्चभागिकः ॥
सूर्यांशैः कूटछाद्यं च सर्वकामफलप्रदम् ।
कुम्भकस्य युगांशेन स्थावराणां प्रवेशकम् ॥ "

સામાન્ય મંડોવરમાં મંચી સાત ભાગની કરવી । છાદ્યની ઉપર કુટ કરવા । જંઘા સોલ ભાગની, ભરણી સાત ભાગની, શિરાવટી ચાર ભાગની, કેવાળ પાંચ ભાગની અને છજ્જા બાર ભાગના કરવા । બાકીના થરોનું માન મેરૂ જાતિના અથવા નાગર જાતિના મંડોવરની માફક જાણવું । આ મંડોવર સર્વ ઇચ્છિત ફલને આપનારો છે ।

પ્રકારાન્તરે મંડોવરનું સ્વરૂપ—

" पीठतश्छाद्यपर्यन्तं सप्तविंशतिभाजितम् ।
द्वादशानां खुरादीनां भागसंख्या क्रमेण च ॥
स्यादेकवेदसार्द्धार्द्ध-सार्द्धसार्द्धाष्टभिस्त्रिभिः ।
सार्द्धसार्द्धार्द्धभागैश्च द्विसार्द्धमंशनिर्गमम् ॥ "

પ્રાસાદપીઠની ઉપરથી છાદ્યના અન્ત્ય ભાગ સુધી મંડોવરના ઉદયના સત્યાવીશ ભાગ કરવા, તેમાં ખુર આદિ બાર થરોની ભાગ સંખ્યા અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે—ખુરો એક ભાગ કુંભ ચારભાગ, કલશ દોઢ ભાગ, પુષ્પકંઠ અર્દ્ધોભાગ, કેવાળ દોઢ ભાગ, મંચી દોઢ ભાગ, જંઘા આઠ ભાગ, ઉરૂજંઘા ત્રણ ભાગ, ભરણી દોઢ ભાગ, કેવાળ દોઢભાગ, પુષ્પકંઠ અર્દ્ધો ભાગ, અને છજ્જા અઢી ભાગ, આ પ્રમાણે કુલ ૨૭ ભાગ મંડોવર જાણવાં । છજ્જાનો નિર્ગમ એક ભાગ કરવો + ।

+ અમદાબાદ નિવાસી મિસ્ત્રી જગન્નાથ અંબારામ સોમપુરાએ બૃહત્શિલ્પ શાસ્ત્ર નામની એક અશુદ્ધ પુસ્તક છાપી છે, તેનાં પ્રથમ ભાગમાં સામાન્ય મંડોવર અને પ્રકારાન્તર મંડોવરનાં ભાગો મૂલ શ્લોક પ્રમાણે નથી । જેમકે—મૂલશ્લોકમાં " શિરાવટી ચતુર્ભાગા " છે, તેનો અર્થ મીસ્ત્રીજી ' ભાગ આઠની સરાવટી કરવી ' કરે છે । પ્રકારાન્તર એટલે બીજી જાતનો મંડોવર છે તેને મીસ્ત્રીજી પ્રાકૃત મડોવરનું નામ લખે છે. તેમાં ચાર ભાગનો કુમ્ભ અને એક ભાગનો ખુરો છે, તે ઠેકાણે મીસ્ત્રીજી ' કુમ્ભો ભાગ ચારનો કરવો તેમાં એક ભાગનો ખુરો કરવો ' લખે છે । જેથી તેમના હિસાબે ૨૬ ભાગ થાય છે, પોતે ભાષાંતરમાં પણ ૨૬ ભાગ જણાવે છે । ત્યારે મૂલશ્લોકમાં બાર થરોના ૨૭ ભાગ છે । મીસ્ત્રીજી નકશામાં તેર થર અને ૨૭ ભાગ લખે છે । ભાષાંતરમાં પોતે ' છાજુ ભાગ અઢીનું કરવું , લખે છે અને નકશામાં બે ભાગનું છાજુ બતાવે છે । આ પ્રમાણે પોતાના પુસ્તકમાં ઘણે ઠેકાણે ભુલો કરી છે, તેનાં સમાધાન માટે પત્ર દ્વારા પૂછાવ્યું પણ સંતોષદાયક ઉત્તર મળ્યો નહિ

તેર થરમાંથી કયો થર નહિ લેવો તેનો ખુલાસો ગ્રંથકાર કરતા નથી, પણ મે અનુભવી મીસ્ત્રી ને સાથે રાખી, પ્રાચીન મન્દિરો જોઈ અને અનુભવ કરી શિરાવટીનો થર કેટલાક પ્રાચીન મન્દિરોમાં જોવામાં આવ્યો નહિ, જેથી મે પણ શિરાવટીનો થર આપેલ નથી ।

प्रमाणान्तरे मंडोवर-भाग २३

सामान्य मंडोवर-भाग ११०

मेरु मंडोवर-भाग १२५

नागादि मंडोवर-भाग १४४

प्रासाद गभारो अने भीतनुं मान--

पासायस्स पमाणं गणिज्ज सह भित्तिकुंभगथराओ ।
तस्स य दस भागाओ दो दो भित्ती हि रसगब्भे ॥ २० ॥

પ્રાસાદનું પ્રમાણુ ભીંતથી બહાર કુંભાના થર સુધી જાણવું । જે માન આવે તેનાં દશ ભાગ કરવાં, તેમાંથી બે બે ભાગની ભીત અને છ ભાગનો ગભારો કરવો ॥ ૨૦ ॥

વસુનન્દિ પ્રતિષ્ઠાસારમાં બીજી રીતે કહે છે—

" क्षेत्रमष्टपदं कृत्वा तत्र गर्भं चतुष्पदम् ।
द्विपदो भित्ति विस्तारः तत्समो जलपट्टकः ॥ "

પ્રાસાદના માનના આઠ ભાગ કરવાં, તેમાં ચાર ભાગનો ગભારો કરવો અને બે ભાગની ભીતો કરવી અને બે ભાગનો જલપટ કરવો ।

प्रासादना उदयनुं प्रमाण—

इग दु ति चउ पण हत्थे पासाइ खुराउ जा पहारू थरो ।
नव सत्त पण ति एगं अंगुलजुत्तं कमेणुदयं ॥ २१ ॥

એક હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદની ઉંચાઈ એક હાથ અને નવ આંગળ, બે હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદની ઉંચાઈ બે હાથ અને સાત આંગળ, ત્રણ હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદની ઉંચાઈ ત્રણ હાથ અને પાંચ આંગળ, ચાર હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદની ઉંચાઈ ચાર હાથ અને ત્રણ આંગળ, પાંચ હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદની ઉંચાઈ પાંચ હાથ અને એક આંગળ, આ પ્રમાણે ખુરાથી લઈ પહારૂ થર સુધી પ્રાસાદની ઉંચાઈ જાણવી ॥ ૨૧ ॥

પ્રાસાદમંડનમાં પણ કહ્યું છે કે--

" हस्तादिपञ्चपर्यन्तं विस्तारेणोदयः समः ।
स क्रमाद् नवसप्तेषु–रामचन्द्राङ्गुलाधिकम् ॥ "

એકથી પાંચ હાથ સુધીના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદની ઉંચાઈ વિસ્તારની બરાબર કરવી, પણ તેમાં અનુક્રમે નવ, સાત, પાંચ, ત્રણ અને એક આંગળ વધારે કરવી ।

इच्चाइ खत्राणते पडिहत्थे चउदसंगुलविहीणा ।
इअ उदयमाण भणिय अओ य उड्ढ भवे सिहरं ॥ २२ ॥

પાચ હાથથી અધિક છથી પચાસ હાથ સુધીના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદનો ઉદય કરવો હોય તો પ્રત્યેક હાથ ચૌદ ચૌદ આગળ કમ કરવો જોઇયે અર્થાત્ પાચ હાથથી અધિક વિસ્તારવાળા પ્રાસાદની ઉચાઈ કરવી હોય તો પ્રત્યેક હાથ દશ દશ આંગળની વૃદ્ધિ કરીને ઉચાઈ કરવી જેમકે—છ હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદની ઉંચાઈ ૫ હાથ અને ૧૧ આગળ, સાત હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદની ઉચાઈ ૫ હાથ અને ૨૧ આગળ, આઠ હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદની ઉચાઈ ૬ હાથ અને ૭ આગળ ઇત્યાદિ અનુક્રમે દશ દશ આગળ વધારતા પચાસ હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદની ઉંચાઈ ૨૩ હાથ અને ૧૯ આંગળ થાય છે। આ પ્રાસાદનુ ઉદયમાન કહ્યુ । તેની ઉપર શિખર કરવુ ॥ ૨૨ ॥

પ્રાસાદ મડનમા બીજા પ્રકારે કહે છે—

" पञ्चादिदशपर्यन्तं त्रिंशद्यावच्छतार्द्धकम् ।
हस्ते हस्ते क्रमाद् वृद्धि-र्मनुसूर्या नवाङ्गुला ॥ "

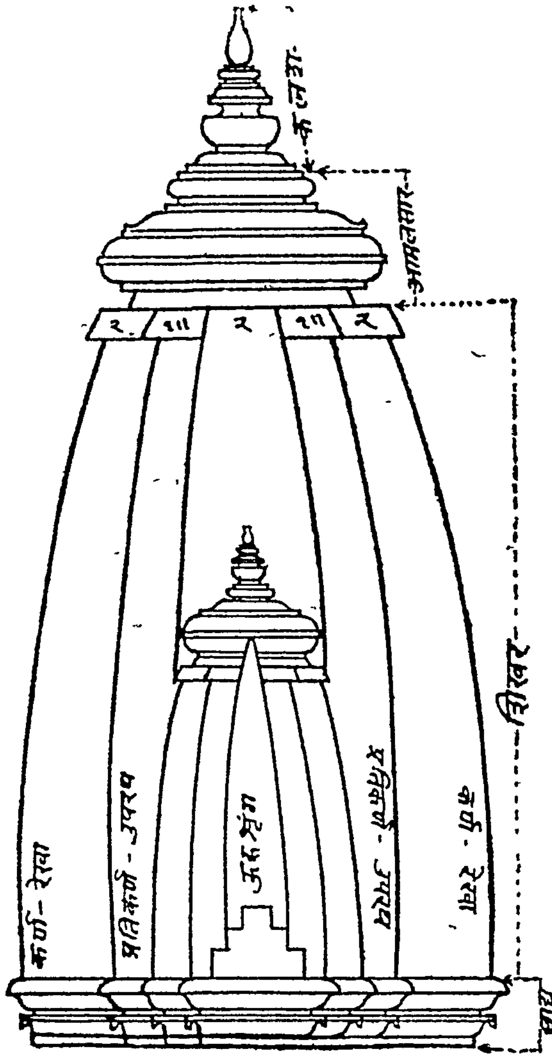
પાચથી દશ હાથ સુધીના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદનો ઉદય કરવો હોય તો પ્રત્યેક હાથ ચૌદ ચૌદ આગળની, અગ્યારથી તીસ હાથ સુધીના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદનો ઉદય કરવો હોય તો પ્રત્યેક હાથ બાર બાર આગળની અને એકત્રીશથી પચાસ હાથ સુધીના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદનો ઉદય કરવો હોય તો પ્રત્યેક હાથ નવ નવ આગળની વૃદ્ધિ કરીને ઉદય કરવો ।

शिखरोंनी ऊचाई—

दुणु पाऊणु भूमजु नागरु सतिहाउ दिवड्ढु सप्पाउ ।
दाविडसिहरो दिवड्ढो सिरिवच्छो पऊणदुगो अ ॥ २३ ॥

પ્રાસાદના માનથી ભૂમજ જાતિના શિખરનો ઉદય બમણો અથવા પોણા બે ગુણો (૧॥), નાગર જાતિના શિખરનો ઉદય પ્રાસાદનો ત્રીજો ભાગ મેળવીને, દોઢો (૧॥) અથવા સવાયો (૧।) । દ્રાવિડ જાતિના શિખરનો ઉદય દોઢો (૧॥) અને શ્રીવત્સ શિખરનો ઉદય પોણા બે ગુણો (૧॥।) કરવો ॥ ૨૩ ॥

शिखरनुं स्वरूप—

શિખરની ગોળાઈ કરવાનો પ્રકાર પ્રાસાદમંડનમાં બતાવે છે કે—'ચતુર્ગુણેન સૂત્રેણ સપાદઃ શિખરોદય:' અર્થાત્ રેખાના મૂળના વિસ્તારથી ચાર ગુણા સૂત્રને ભ્રમણ કરવાથી શિખરની ગોળાઈ કમલની પાંખડી જેવી સુન્દર બને છે। તે શિખરનો પ્રાસાદથી સવાયો ઉદય કરવાથી અધિક સુંદર થશે।

शिखरनी रचना—

छज्जउड उवरि तिहु दिसि रहियाजुअबिंब उवरि उरसिहरा।
कूणेहिं चारि कूडा दाहिण वामग्गि दु दु तिलया ॥ २४ ॥

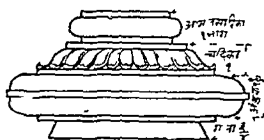
છાજાની ઉપર ત્રણે દિશામાં રથિકામાં બિંબ રાખવા અને તેની ઉપર ઉરૂશૃંગ કરવા। ચારે ખૂણાની ઉપર ચાર કૂટ (ઈંડક) રાખવા, તેની જમણી અને ડાબી તરફ બે બે તિલક મૂકવાં ॥૨૪॥

उरसिहरकूडमज्झे सुमूलरेहा य उवरि चारिलया।
अंतरकूणेहिं रिसी आवलसारो अ तस्सुवरे ॥ २५ ॥

ઉરુશિખર અને ઇંડિકની મધ્યમા મૂલ રેખાની ઉપર ચાર લતાઓ કરવી । તે લતાની ઉપર ચારે ખુણે ચાર ઋષિ રાખવા અને એ ઋષિઓની ઉપર આમલસાર કલશ રાખવો ॥ ૨૫ ॥

आमलसार कलशनु सरूप--

* पडिरह-विकन्नमज्झे आमलसारस्स वित्थरद्धुदये ।
गीवंडयचंडिकामलसारिय पऊण सवा उ इक्किक्के ॥ २६ ॥

બન્ને રેખાની વચમા પ્રતિરથના વિસ્તાર જેટલો આમલસાર કલશનો વિસ્તાર કરવો અને વિસ્તારથી અરધો ઉદય કરવો । ઉદયના ચાર ભાગ કરવા, તેમા પોણા ભાગનો ગળો, સવા ભાગનો ઇંડક (આમલસાર ના ગોળાનો ઉદય) એક ભાગની ચંદ્રિકા અને એક ભાગની આમલસારિકા કરવી ॥ ૨૬ ॥

પ્રાસાદમંડનમાં પણ કહ્યુ છે કે—

" रथयोरुभयोर्मध्ये वृत्तमामलसारकम् ।
उच्छ्रयो विस्तरार्द्धेन चतुर्भागैर्विभाजित. ॥
ग्रीवा चामलसारस्तु पादोना च सपादकः ।
चन्द्रिका भागमानेन भागेनामलसारिका ॥ "

બન્ને ઉપરથના મધ્ય વિસ્તાર જેટલી આમલસાર કલશની ગોળાઈ કરવી, આમલસારના વિસ્તારથી અરધી ઉંચાઈ કરવી । તે ઉંચાઈના ચાર ભાગ કરવા, તેમા પોણા ભાગનો ગળો, સવા ભાગનો આમલસારના ગોળાનો ઉદય એક ભાગની ચંદ્રિકા અને એક ભાગની આમલસારિકા કરવી ।

---

* " पडिरह विकन्नमज्झे आमलसारस्स वित्थरो होइ ।
तस्सद्धेण य उदयो त मज्झे ठाण चत्तारि ॥
गीवंडयचंडिका आमलसारिय कमेण तब्भागा ।
पाऊणु सवाईउ इक्केको आमलसारस्स एस विहि ॥ ' इति पाठान्तरे ।

आमलसार कलशनी स्थापना विधि—

आमलसारयमज्झे चंदणखट्टासु सेयपट्टचुआ ।
तस्सुवरि कणयपुरिसं घयपूरतुओ य वरकलसो ॥ २७ ॥

આમલસાર કલશને શિખર ઉપર સ્થાપીને તેમાં રેશમની શય્યા સાથે ચંદનનો પલંગ રાખવો તેની ઉપર કનકપુરૂષ (સોનાનો પ્રાસાદપુરૂષ) રાખવો અને પાસે ઘીથી ભરેલો શ્રેષ્ઠ કલશ રાખવો। આ ક્રિયા શુભ દિવસે આમલસારને શિખર ઉપર ચડાવ્યા પછી કરવી ।

आमलसार कई चीजनो बनाववो—

पाहणकट्ठिट्टमओ जारिसु पासाउ तारिसो कलसो ।
जहसत्ति पइट्ठ पच्छा कणयमओ रयणजड़िओ अ ॥ २८ ॥

પત્થર, કાષ્ઠ અથવા ઈંટ તેમાંથી જે જે ચીજનો પ્રાસાદ બનેલો હોય, તે તે ચીજને આમલસાર કલશ કરવો જોઈયે। અર્થાત્ પ્રાસાદ પત્થરનો બનેલો હોય તો આમલસાર પણ પત્થરનો, લાકડાનો બનેલો હોય તો આમલસાર પણ લાકડાનો અને ઈંટનો બનેલો હોય તો આમલસાર પણ ઈંટનો કરવો જોઈયે । પરંતુ પ્રતિષ્ઠા થયા પછી પોતાની શક્તિ અનુસાર સોનાથી અથવા રત્નથી જડી શકાય છે ॥ ૨૮ ॥

शुकनाशनुं मान—

छज्जाउ जाव कंधं इगवीस विभाग करिवि तत्तो अ ।
नवआइ जाव तेरस दीहुदये हवइ सउणासो ॥ २९ ॥

છજ્જાથી શિખરના ખંધા સુધીની ઉંચાઈના એકવીશ ભાગ કરવા, તેમાંથી નવ, દશ અગ્યાર, બાર અથવા તેર ભાગ બરાબર ઉદયમાં શુકનાશ કરવો ॥ ૨૯ ॥

उदयद्धि विहिअ पिंडो पासायनिलाडतिकं च तिलउच्च ।
तस्सुवरि हवइ सीहो मंडपकलसोदयस्स समा ॥ ३० ॥

શુકનાશના ઉદયથી અરધો શુકનાશનો વિસ્તાર કરવો । આ શુકનાશને પ્રાસાદના લલાટત્રિકનું તિલક માનવામાં આવે છે। તેની ઉપર સિંહ રાખવો, તે મંડપના કલશના ઉદય બરોબર

રાખવો, અર્થાત્ મંડપના કલશની ઉંચાઈ શુકનાશના સિંહથી અધિક રાખવી નહિ ॥ ૩૦ ॥

સમરાંગણસૂત્રધારમાં પણ કહ્યું છે કે—

" शुकनासोच्छ्रितेरूर्ध्वं न कार्या मण्डपोच्छ्रितिः । "

શુકનાશની ઉંચાઈથી મંડપની ઉંચાઈ અધિક કરવી નહિ ।

પ્રાસાદમંડનમાં પણ કહે છે કે—

" शुकनाससमा घण्टा न्यूना श्रेष्ठा न चाधिका ॥ "

મંડપના કલશની ઉંચાઈ શુકનાસની બરાબર અથવા નીચી રાખવી તે શ્રેષ્ઠ છે અને અધિક રાખવી સારી નથી ।

मन्दिरना काममां काष्ठ कई जातना वापरवां—

सुहयं इग दारुमय पासायं कलस-दंड-मक्कडिअं ।
सुहकट्ठ सुदिट्ठ कीरं सीसिमखयरंजणं महुव ॥ ३१ ॥

પ્રાસાદ (મંદિર), કલશ, ધ્વજાદંડ અને મર્કટી (ધ્વજાદંડની પાટલી) એ સર્વે એકજ જાતિના લાકડાની બનાવવામાં આવે તો સુખકારક છે । સાગ, કેગર, શીશમ, ખેર, અંજન અને મહુડો એ વૃક્ષોના લાકડા પ્રાસાદ આદિ બનાવવાને શુભદાયક છે ॥ ૩૧ ॥

केवा प्रकारना मंदिर नहीं करवां—

नीरतलद्दलविभत्ती भद्दविणा चउरसं च पासायं ।
फंसायारं सिहरं करंति जे ते न नंदंति ॥ ३२ ॥

પાણીના તલ સુધી જે પ્રાસાદનું ખાત કરેલું હોય, એવો સમચોરસ પ્રાસાદ જો ભદ્ર રહિત હોય અથવા ફાંસીના આકારના શિખરવાળો પ્રાસાદ હોય એવો પ્રાસાદ જે કરાવે તે સુખપૂર્વક રહે નહિ ॥ ૩૨ ॥

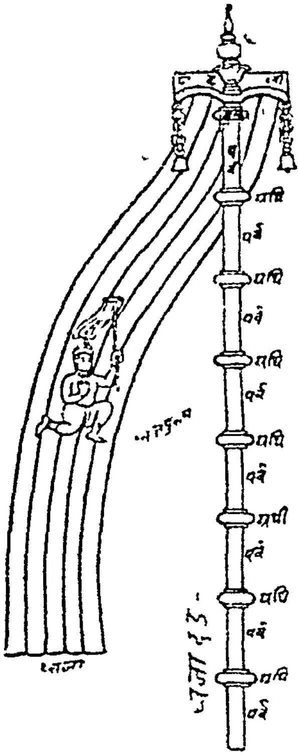
कनकपुरुषनुं मान—

अद्धंगुलाइ कमसो पायंगुलवुड्ढिकणयपुरिसो अ ।
कीरइ धुव पासाए इगहत्थाई खत्राणंते ॥ ३३ ॥

એક હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદમાં કનકપુરૂષ અરધા આંગળનો કરવો। પછી પ્રત્યેક હાથ દીઠ પા પા આંગળનો અધિક મોટો કરવો। જેમકે—બે હાથના પ્રાસાદમાં પોણો આંગળ ત્રણ હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદમાં એક આંગળ, ચાર હાથના પ્રાસાદમાં સવા આંગળ, ઈત્યાદિ ક્રમે પચાસ હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદમાં પોણા તેર આંગળનો કનકપુરૂષ બનાવવો ॥૩૩॥

ધ્વજાદંડનું માન—

इग हत्थे पासाए दंडं पउणंगुलं भवे पिंडं।
अद्धंगुलवुड्ढिकमे जाकरपन्नास कन्नुदए ॥ ३४ ॥

એક હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદમાં ધ્વજાદંડની જાડાઈ પોણા આંગળની કરવી। પછી પ્રત્યેક હાથ દીઠ અરધા અરધા આંગળની વધારે જાડાઈ કરવી। જેમકે—બે હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદમાં સવા આંગળની, ત્રણ હાથના પ્રાસાદમાં પોણા બે આંગળની, ચાર હાથના પ્રાસાદમાં સવા બે આંગળની, પાંચ હાથના પ્રાસાદમાં પોણા ત્રણ આંગળની, ઈત્યાદિ અનુક્રમે પચાસ હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદમાં સવા પચીસ આંગળની જાડાઈનો ધ્વજાદંડ કરવો। કર્ણ (ખૂણા) ના ઉદય જેટલો લાંબો ધ્વજાદંડ કરવો ॥ ૩૪ ॥

પ્રાસાદમંડનમાં ધ્વજાદંડની જાડાઇનું માન બતાવે છે—

" एकहस्ते तु प्रासादे दण्डः पादोनमङ्गुलम्।
कुर्याद‌र्द्धाङ्गुला वृद्धि-र्यावत् पञ्चाशद्धस्तकम् ॥ "

એક હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદમાં પોણા આંગળનો જાડો ધ્વજાગરો કરવો। પછી પ્રત્યેક હાથ દીઠ અરધા અરધા આંગળની જાડાઈમાં વૃદ્ધિ કરવી, તે પચાસ હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદ સુધી કરવી।

ધ્વજાદંડની ઉંચાઇનુ માન—

" दण्डः कार्यस्तृतीयांशः शिलातः कलशावधिम् ।
मध्योऽष्टांशेन हीनांशो ज्येष्ठात् पादोनः कन्यसः ॥ "

ખુરશિલાથી શિખરના કલશ સુધીની ઉંચાઈના ત્રણ ભાગ કરવા। તેમાથી એક ભાગ જેટલો લાબો ધ્વજાદંડ કરવો, તે જ્યેષ્ઠમાનનો ધ્વજાદંડ થાય। જ્યેષ્ઠમાનનો આઠમો ભાગ જ્યેષ્ઠ માનમાથી ઘટાડીએ તો મધ્યમ માનનો અને ચોથો ભાગ ઘટાડીએ તો કનિષ્ઠમાનનો ધ્વજાદંડ થાય।

બીજા પ્રકારે ધ્વજાદંડની ઉંચાઇનુ માન—

" प्रासादव्यासमानेन दण्डो ज्येष्ठः प्रकीर्त्तितः ।
मध्यो हीनो दशांशेन पञ्चमांशेन कन्यसः ॥ "

પ્રાસાદના વિસ્તાર જેટલો લાબો ધ્વજાદંડ કરવો તે જ્યેષ્ઠમાનનો, જ્યેષ્ઠમાનનો દશમો ભાગ જ્યેષ્ઠમાનમાથી ઘટાડીને દંડની લબાઈ કરવામાં આવે તે મધ્યમમાનનો અને પાચમો ભાગ ઘટાડીને લબાઈ કરવામા આવે તે કનિષ્ઠમાનનો ધ્વજાદંડ કહેવાય। *

ધ્વજાદંડના પર્વ (ખંડ) અને ચૂડીની સખ્યા—

" पर्वभिर्विषमैः कार्यः समग्रंथी सुखावहः "

ધ્વજાદંડમા પર્વ (ખંડ) વિષમ સખ્યામા રાખવા અને ચૂડીઓ સમસંખ્યામા રાખવી, તે સુખકારક છે।

ધ્વજાદંડની પાટલીનુ માન—

" दण्डदैर्घ्यषडांशेन मर्कट्यर्द्धेन विस्तृता ।
अर्द्धचन्द्राकृतिः पार्श्वे घण्टोर्ध्वे कलशस्तथा ॥ "

દંડની લબાઈના છઠા ભાગ જેટલી લાબી મર્કટી (પાટલી) કરવી, તે લબાઇથી અરધી વિસ્તારમા કરવી। પાટલીના મુખભાગમા બે અર્દ્ધ ચદ્રનો આકાર કરવો। પાટલીના બન્ને પડખે

* સોમપુરાઓ ધ્વજાદંડના સાવનુ માપ જુદુ કરે છે, તેઓ કહે છે કે—'દંડ જેટલો બાહર દેખાય તેજ ઠીક ઉદય ગણાય અને સાવ છતે શિખરમા બેસાડેલ હોવાથી દેખાતુ નથી, જેથી તે ઉદયના માપમા ગણવામા આવતુ નથી।' આ યુક્તિ સગત છે, છતા તે સબધી અનુભવ કરવા ભલામણ છે।

ઘંટડીઓ લગાવવી અને મથાળે કલશ રાખવો। અર્દ્ધચંદ્રના આકારવાળો ભાગ પાટલીનું મુખ જાણવું। આ પાટલીનું મુખ અને પ્રાસાદનું મુખ એક દીશામાં રાખવું તથા પાટલીના મુખની પાછળના ભાગમાં ધ્વજા લગાવવી। પાટલીની જાડાઈ જણાવી નથી, પરંતુ પ્રાસાદમંડનની પ્રાચીન ભાષા ટીકામાં વીસ્તારથી અરધે ભાગે અથવા ત્રીજે ભાગે પાટલીની જાડાઇ જણાવે છે।

ध्वज नुं मान—

णिप्पन्ने वरसिहरे धयहीणसुरालयम्मि असुराठिई।
तेण धयं धुव कीरइ दंडसमा मुक्खसुक्खकरा ॥ ३५ ॥

સંપૂર્ણ બનેલા દેવમંદિરના સુંદર શિખર ઉપર ધ્વજા ન હોય તો તે દેવમંદિરમાં અસુરોનો નિવાસ થાય છે। તે માટે મોક્ષના સુખને આપનારી દંડની બરાબર લાંબી ધ્વજા અવશ્ય રાખવી જોઇયે ॥ ૩૫ ॥

પ્રાસાદમંડનમાં કહ્યું છે કે—

"ध्वजादण्डप्रमाणेन दैर्घ्याऽष्टांशेन विस्तरा।
नानावर्णा विचित्राद्या त्रिपञ्चाग्रा शिखोत्तमा ॥"

ધ્વજા દંડની લંબાઇ જેટલી લાંબી અને દંડના આઠમા ભાગ જેટલી પહોળી અનેક વર્ણોના વસ્ત્રોથી સુશોભિત કરવી। ત્રણ પાંચ આદિ એકી પાટની શિખાવાળી એવી ધ્વજા ઉત્તમ છે।

द्वारनुं प्रमाण—

पासायस्स दुवारं हत्थंपइ सोलसंगुलं उदए।
* जा हत्थ चउक्का हुंति तिग दुग वुड्ढि कमाडपन्नासं ॥३६॥

પ્રાસાદના દ્વારનો ઉદય એક હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદથી ચાર હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદ સુધી પ્રત્યેક હાથે સોળ સોળ આંગળની વૃદ્ધિ કરીને કરવો। જેમકે—એક હાથના પ્રાસાદના દ્વારનો ઉદય સોળ આંગળ, બે હાથના પ્રાસાદના દ્વારનો ઉદય બત્રીશ આંગળ, ત્રણ હાથના પ્રાસાદના દ્વારનો ઉદય અડતાલીશ આંગળ અને ચાર હાથના પ્રાસાદના દ્વારનો ઉદય ચોસઠ આંગળનો કરવો। પછી અનુક્રમે ત્રણ ત્રણ અને બે બે આંગળ વધારીને પચાસ હાથ સુધીના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદના દ્વારનો ઉદય કરવો ॥ ૩૬ ॥

* 'नवपंचमवित्थारे अहवा पिहुलाउ दुगुदये।' इति पाठान्तरे।

પ્રાસાદમંડનમા નાગરાદિ પ્રાસાદના દ્વારનુ માન કહે છે—

" एकहस्ते तु प्रासादे द्वारं स्यात् षोडशाङ्गुलम् ।
षोडशाङ्गुलिका वृद्धि-र्यावद्धस्त चतुष्टयम् ॥
अष्टहस्तान्तकं यावद् दीर्घे वृद्धिर्गुणाङ्गुलम् ।
द्व्याङ्गुला प्रतिहस्तं च यावद्धस्तशतार्द्धकम् ॥
यानवाहनपर्यङ्क द्वार प्रासादसद्मनाम् ।
दैर्घ्यार्द्धेन पृथुत्वे स्याच्छोभनं तत्कलाधिकम् ॥"

એક હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદને સોળ આંગળ દ્વારનો ઉદય કરવો । પછી ચાર હાથ સુધી પ્રત્યેક હાથ સોળ સોળ આગળની વૃદ્ધિ, પાચથી આઠ હાથ સુધી ત્રણ ત્રણ આગળની વૃદ્ધિ, અને નવથી પચાસ હાથ સુધીના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદને બે બે આગળની વૃદ્ધિ, કરીને દ્વારનો ઉદય કરવો। પાલખી, રથ, ગાડી, પલંગ, મંદિરનુ દ્વાર એ સર્વે લબાઈ થી અરધા વિસ્તારમા કરવા, જો વિસ્તારમા વધારવા હોય તો લંબાઈનો સોલમો ભાગ વધારવો।

उदयद्धिवित्थरं वारं आयदोसविसुद्धए ।
अंगुल सड्ढमद्ध वा * हाणि वुड्ढी न दूसए ॥ ३७ ॥

દ્વારના ઉદયથી દ્વારનો વિસ્તાર અરધો કરવો। દ્વારમા ધ્વજાદિક આયની શુદ્ધિને માટે દ્વારના ઉદયમા અરધા અથવા દોઢ આગળ કમ અથવા વધારે કરે તો દોષ નથી ॥ ૩૭ ॥

निल्लाडि वारउत्ते विंव साहेहि हिट्ठि पडिहारा ।
कूणेहिं अट्ठदिसिवइ जघा पडिरहइ पिक्खणयं ॥ ३८ ॥

દ્વારના લલાટ ભાગની ઉંચાઇમા મૂર્તિ રાખવી । દ્વારશાખમા નીચે ચોથે ભાગે પ્રતિહારી રાખવા। પ્રાસાદના ખૂણાઓમા દિગપાલોની મૂર્તિઓ અને મડોવરના જઘાના થરમા તથા પ્રતિરથમા નાટક કરતી પુતલીઓ રાખવી ॥ ૩૮ ॥

प्रासादना हिसाबे मूर्त्तिनु मान—

पासायतुरियभागप्पमाणविंव स उत्तम भणिय ।
रायट्टरयणविद्दुम-धाउमयजहिच्छ माणवरं ॥ ३९ ॥

* 'कुज्जा हिणं तद्धाहिय' पाठान्तरे ।

પ્રાસાદના વિસ્તારના ચોથા ભાગ જેટલી ઉંચાઈની મૂર્તિ હોય તો તે ઉત્તમ કહી છે। પરંતુ રાજપટ્ટ (સ્ફટિક), રત્ન, પ્રવાલા અથવા સોના આદિ ધાતુની મૂર્તિ તો પોતાની ઈચ્છાનુસાર માપની બનાવી શકાય ॥૬૯॥

વિવેકવિલાસમાં કહ્યું છે કે—

"प्रासादतुर्य भागस्य समाना प्रतिमा मता ।
उत्तमायकृते सा तु कार्यैकोनाधिकाङ्गुला ॥
अथवा स्वदशांशेन हीनस्याप्यधिकस्य वा ।
कार्या प्रासादपादस्य शिल्पिभिः प्रतिमा समा ॥"

પ્રાસાદના વિસ્તારના ચોથે ભાગે પ્રતિમા કરવી, તે ઉત્તમ લાભની પ્રાપ્તિ માટે છે, પરંતુ ચોથા ભાગમાં એક આંગળ કમ અથવા અધિક રાખવી જોઈએ। અથવા મૂર્તિનો દશમો ભાગ મૂર્તિમાં કમ અથવા અધિક કરીને તેટલા પ્રમાણની શિલ્પકાર મૂર્તિ બનાવે।

પ્રાસાદમંડનમાં કહ્યું છે કે—

"तृतीयांशेन गर्भस्य प्रासादे प्रतिमोत्तमा ।
मध्यमा स्वदशांशोना पञ्चांशोना कनीयसी ॥"

પ્રાસાદના ગર્ભના ત્રીજે ભાગે પ્રતિમાનું માન કરવું, તે જ્યેષ્ઠમાનની, જ્યેષ્ઠમાનની પ્રતિમાનો દશમો ભાગ ઘટાડીને પ્રતિમાનું માન કરવું તે મધ્યમમાનની અને પાંચમો ભાગ ઘટાડીને માન કરવું તે કનિષ્ઠમાનની મૂર્તિ જાણવી।

મંડનસૂત્રધારકૃત દેવતામૂર્તિપ્રકરણમાં પ્રાસાદના માનથી ઊભી મૂર્તિનું માન બતાવે છે—

"एकहस्ते तु प्रासादे मूर्त्तिरेकादशाङ्गुला ।
दशाङ्गुला ततो वृद्धिर्यावद्धस्तचतुष्टयम् ॥
द्व्यङ्गुला दशहस्तान्ता शतार्द्धान्ताऽङ्गुलस्य च ।
अतो त्रिंशदशांशोना मध्यमार्चा कनीयसी ॥"

એક હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદમાં અગ્યાર આંગળની ઊભી મૂર્તિ રાખવી, પછી ચાર હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદ સુધી દરેક હાથે દશ દશ આંગળની વૃદ્ધિ કરીને ઊભી મૂર્તિ કરવી। પછી પાંચ હાથથી દશ હાથ સુધીના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદમાં પ્રત્યેક હાથ બેબે આંગળની વૃદ્ધિ કરીને અને અગ્યાર હાથથી પચાસ હાથ સુધીના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદમાં પ્રત્યેક હાથ એક એક આંગળની વૃદ્ધિ કરીને ઊભી મૂર્તિ રાખવી તે જ્યેષ્ઠમાનની જાણવી ઉપર લખેલ પ્રમાણની

મૂર્તિમાથી મૂર્તિનો વીશમો ભાગ કમ કરીને તે પ્રમાણની મૂર્તિ બનાવે તો તે મધ્યમમાનની અને દશમો ભાગ કમ કરીને તે પ્રમાણની મૂર્તિ બનાવે તો તે કનિષ્ઠમાનની જાણવી ×।

પ્રાસાદના માનથી બેઠી મૂર્તિનુ માન—

" हस्तादेर्वेदहस्तान्ते षड्वृद्धिः स्यात् षडङ्गुला ।
तदूर्ध्वं दशहस्तान्ता त्र्यङ्गुला वृद्धिरिष्यते ॥
एकाङ्गुला भवेद् वृद्धिर्यावत् पञ्चाशद्धस्तकम् ।
विंशत्यैकाधिका ज्येष्ठा विंशत्योना कनीयसी ॥

એક હાથથી ચાર હાથ સુધીના પ્રાસાદમા પ્રત્યેક હાથ છ છ આગળની વૃદ્ધિ કરીને તે પ્રમાણની બેઠી મૂર્તિ કરવી। પછી પાચથી દશ હાથ સુધીના પ્રાસાદમા પ્રત્યેક હાથ ત્રણ ત્રણ આગળની વૃદ્ધિ કરીને તે પ્રમાણની મૂર્તિ રાખવી અને અગ્યાર હાથથી પચાસ હાથ સુધીના પ્રાસાદમા પ્રત્યેક હાથ એક એક આગળની વૃદ્ધિ કરીને તે પ્રમાણની મૂર્તિ કરવી +। તે પ્રમાણની મૂર્તિમા મૂર્તિનો એકવીશમો ભાગ વધારીને બનાવે તો જ્યેષ્ઠમાનની, અને એકવીશમો ભાગ ઘટાડીને બનાવે તો મધ્યમમાનની મૂર્તિ જાણવી। તથા વીશમો ભાગ ઘટાડીને બનાવે તો કનિષ્ઠમાનની મૂર્તિ જાણવી –।

× પ્રાસાદના હાથના પ્રમાણે ઊભી મૂર્તિનુ માન—

પ્રાસાદના હાથ	મૂર્તિના આગળ	પ્રાસાદના હાથ	મૂર્તિના આગળ	
૧	૧૧	૭	૪૭	પછી પ્રત્યેક હાથ એક એક
૨	૨૧	૮	૪૯	આગળ વધારતા પચાસ
૩	૩૧	૯	૫૧	હાથના પ્રાસાદમા ૮૩
૪	૪૧	૧૦	૫૩	આગળની ઊભી
૫	૪૩	૧૧	૫૪	મૂર્તિ રાખવી।
૬	૪૫	૧૨	૫૫	

+ પ્રાસાદના હાથના પ્રમાણે બેઠી મૂર્તિનુ માન—

પ્રાસાદના હાથ	મૂર્તિના આગળ	પ્રાસાદના હાથ	મૂર્તિના આગળ	
૧	૬	૭	૩૩	ઈત્યાદિ અનુક્રમે પ્રત્યેક
૨	૧૨	૮	૩૬	હાથ એક એક આગળ
૩	૧૮	૯	૩૯	વધારતા પચાસ હાથના
૪	૨૪	૧૦	૪૨	પ્રાસાદમા ૮૨ આગળની
૫	૨૭	૧૧	૪૩	બેઠી મૂર્તિ રાખવી।
૬	૩૦	૧૨	૪૪	

– પં૦ ઉપેન્દ્રમોહન સાંખ્યતીર્થ સંસ્કૃત ટીકામા ૨૨ આગળની પ્રતિમા જ્યેષ્ઠા ૨૧ આગળની મધ્યમા અને ૨૦ આગળ કમની કનિષ્ઠા, એવો અર્થ કર્યો છે તે ઠીક નથી।

પ્રાસાદના દ્વારના હિસાબે મૂર્તિનું માન વસુનંદિકૃત પ્રતિષ્ઠાસારમાં કહે છે—

" द्वारस्याष्टांशहीनः स्यात् सपीठः प्रतिमोच्छ्रयः ।
तत्त्रिभागो भवेत् पीठं द्वौ भागौ प्रतिमोच्छ्रयः ॥ "

પ્રાસાદના દ્વારના આઠ ભાગ કરવા, તેમાં ઉપરનો આઠમો ભાગ ઘટાડીને બાકીના સાત ભાગ જેટલી પીઠિકા (પબાસન) સાથે પ્રતિમાની ઊંચાઈ કરવી જોઈએ। તે સાત ભાગના ત્રણ ભાગ કરવા, તેમાં એક ભાગનું પબાસન અને બે ભાગની મૂર્તિ કરવી, તે ઊભી મૂર્તિ જાણવી। બેઠી મૂર્તિ રાખવી હોય તો બે ભાગનું પબાસન અને એક ભાગની મૂર્તિ કરવી ।

પ્રતિમાનું દૃષ્ટિસ્થાન—

दसभायकयदुवारं उदुंबर-उत्तरंग-मज्झेण ।
पढमांसि सिवदिट्ठी बीए सिवसत्ति जाणेह ॥ ४० ॥

પ્રાસાદના મુખ્યદ્વારનો જે ઊંબરો અને ઓતરંગની વચમાના ઉદયના દશ ભાગ કરવાં, તેમાં નીચેના પ્રથમ ભાગમાં મહાદેવની દૃષ્ટિ રાખવી । બીજા ભાગમાં શિવશક્તિ (પાર્વતી) ની દૃષ્ટિ રાખવી ॥ ૪૦ ॥

सयणासुर-तईए लच्छीनारायणं चउत्थे अ ।
वाराहं पंचमए छट्ठंसे लेवचित्तस्स ॥ ४१ ॥

ત્રીજા ભાગમાં શેષશાયીની દૃષ્ટિ, ચોથા ભાગમાં લક્ષ્મીનારાયણની દૃષ્ટિ, પાંચમાં ભાગમાં વરાહ અવતારની દૃષ્ટિ, છઠ્ઠા ભાગમાં લેપ અને ચિત્રામની મૂર્તિની દૃષ્ટિ રાખવી ॥ ૪૧ ॥

सासणसुर सत्तमए सत्तमसत्तंसि वीयरागस्स ।
चंडिय-भइरव-अडंसे नवमिंदा छत्तचमरधरा ॥ ४२ ॥

સાતમાં ભાગમાં શાસનદેવ (જીનેશ્વરદેવના યક્ષ અને યક્ષિણી) ની દૃષ્ટિ, આ સાતમા ભાગના દશ ભાગ કરીને તેમાંના સાતમાં ભાગ ઉપર વીતરાગ (જિનેશ્વરદેવ) ની દૃષ્ટિ, આઠમાં ભાગમાં ચંડીદેવી અને ભૈરવની દૃષ્ટિ, નવમાં ભાગમાં છત્ર અને ચામર ધારણ કરવાવાળા દેવોની દૃષ્ટિ રાખવી ॥ ૪૨ ॥

दसमे भाए सुन्न जक्खा गंधव्वरक्खसा जेण ।
हिट्ठाउ कमि ठविज्जइ सयल सुराण च दिट्ठी अ ॥ ४३ ॥

ઉપરના દશમા ભાગમા કોઈ પણ દેવની દૃષ્ટિ રાખવી નહિ કારણ કે ત્યા યક્ષ, ગાંધર્વ અને રાક્ષસોની દૃષ્ટિ છે। સર્વે દેવોની દૃષ્ટિનુ સ્થાન દ્વારના નીચેના ભાગથી ગણવુ ॥ ૪૩ ॥

बीजा प्रकारे जिनेश्वरनु दृष्टिस्थान—

भागट्ठ भणतेगे सत्तमसत्तंसि दिट्ठि अरिहंता ।
गिह देवालु पुणेवं कीरइ जह होइ वुड्ढिकरं ॥ ४४ ॥

કેટલાક આચાર્યોનો મત છે કે—દ્વારના ઉદયના આઠ ભાગ કરવા, તેમા નીચેથી ગણતા જે ઉપરનો સાતમો ભાગ તેના ફરી આઠ ભાગ કરવા, તેનો સાતમો ભાગ ગજાંશ તેમા અરિહંતની દૃષ્ટિ રાખવી। અર્થાત્ દ્વારના ચોસઠ ભાગ કરીને પચાવનમા ભાગ ઉપર વીતરાગ દેવની દૃષ્ટિ રાખવી। આ પ્રમાણે ઘરદેરાસરમા પણ અરિહંતની દૃષ્ટિ રાખવી કે જેથી લક્ષ્મી આદિની વૃદ્ધિ થાય ॥ ૪૪ ॥

પ્રાસાદમંડનમા પણ કહ્યુ છે કે—

"आयभागे भजेद् द्वार-मष्टममूर्ध्वतस्त्यजेत् ।
सप्तमसप्तमे दृष्टिर्वृषे सिंहे ध्वजे शुभा ॥"

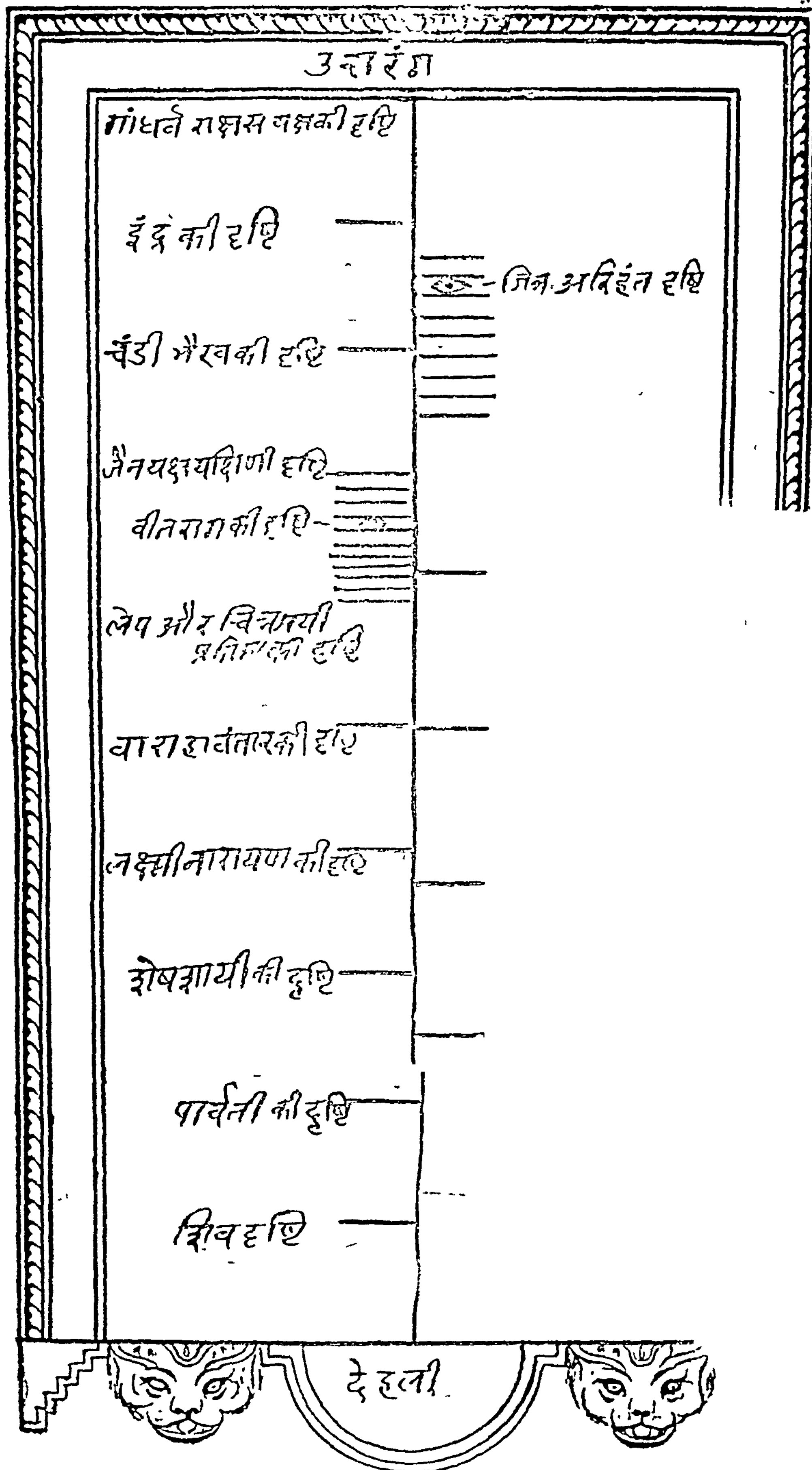
દ્વારની ઉંચાઈના આઠ ભાગ કરીને ઉપરનો આઠમો ભાગ છોડી દેવો, પછી ઉપરનો જે સાતમો ભાગ તેના ફરી આઠ ભાગ કરીને તેના સાતમા ભાગ ઉપર દૃષ્ટિ રાખવી। અથવા સાતમા ભાગના જે આઠ ભાગ કર્યા છે, તેમા વૃષ, સિંહ અથવા ધ્વજ આયને ઠેકાણે એટલે પાચમે ત્રીજે અથવા પહેલે ભાગે દૃષ્ટિ રાખવી।

દિ૦ વસુનન્દિકૃત પ્રતિષ્ઠાસારમા અન્ય પ્રકારે કહે છે—

"विभज्य नवधा द्वारं तत् षड्भागानधस्त्यजेत् ।
ऊर्ध्वद्वौ सप्तमं तद्वद् विभज्य स्थापयेद् दृशम् ॥"

દ્વારની ઉંચાઈના નવ ભાગ કરીને નીચેના છ ભાગ અને ઉપરના બે ભાગ છોડી દેવા, બાકી જે સાતમો ભાગ રહ્યો, તેના નવ ભાગ કરીને તેના સાતમા ભાગ ઉપર પ્રતિમાની દૃષ્ટિ રાખવી।

देवोनुं दृष्टिद्वार—

१—पहला प्रकारे देवोनी दृष्टिनु स्थान—

२—बीजा प्रकारे देवोनी दृष्टिनुं स्थान। आ प्रकार प्रायः सर्व आचार्यो ने अधिक माननीय छे।

દેવતામૂર્તિપ્રકરણમા દેવોની દૃષ્ટિનુ સ્થાન બતાવે છે—

" द्वारोदयोऽष्टधा कार्य एकैकांशोऽष्टधा पुनः ।
चतुःषष्टिविभागेषु विषमेषु शुभा दृशः ॥
त्रयोविंशतिपर्यन्त–मेकादि विषमांशके ।
स्थाप्या उदुम्बरादूर्ध्वं शिवलिङ्गानि धीमता ॥
पञ्चविंशे मुख लिङ्गं द्वेऽधिके जलशायिनः ।
धनदस्य द्व्याधिक्ये मातृणा तद्द्व्याधिके ॥
यू (य ?) क्षाणा दृक् त्रयस्त्रिंशे पञ्चत्रिंशे वराहदृक् ।
सप्तत्रिंश उमेशस्य बौद्धस्य तद्द्व्याधिके ॥
एकाधिचत्वारिंशे तु सावित्र्या ब्रह्मणो दृशः ।
दुर्वाससो द्व्याधिक्ये नारदागस्त्ययोरपि ॥
पञ्चवेदपदांशे तु लक्ष्मीनारायणस्य च ।
द्व्याधिक्ये विधेर्धातुः सरस्वत्या द्व्याधिके ॥
सारदांशे गणेशस्य द्व्यधिकेऽब्जासनस्य च ।
हरसिद्धिस्त्रिपञ्चाशे कर्त्तव्या सर्वकामदा ॥
ऊर्ध्वार्चादृष्टिसंस्थानं ब्रह्मविष्णुजिनार्कयः ।
पञ्चपञ्चाशद् भागे स्याद् रौद्री तस्माद् द्व्याधिके ॥
चण्ड्या एकोनपष्ठ्यंशे भैरवी तद्द्व्याधिके ।
वेतालस्य त्रिपष्ठ्यंशे पदं शून्यं तदूर्ध्वतः ॥ "

પ્રાસાદ દ્વારના ઉદયના આઠ ભાગ કરીને તે પ્રત્યેકના પણ આઠ આઠ ભાગ કરવા, જેથી દ્વારના ઉદયના ચોસઠ ભાગ થાય। તેમા વિષમ ભાગે એટલે એક, ત્રણ, પાચ, સાત ઈત્યાદિ એકી ભાગમા દેવોની દૃષ્ટિ રાખવી તે શુભ કારક છે। ઉંબરાની ઉપરથી એકથી ત્રેવીશ ભાગ સુધીમા શિવલિંગ સ્થાપન કરવુ અને પચીસમા ભાગમા શિવની દૃષ્ટિ રાખવી। ૨૭મા ભાગમા જલશાયીની, ૨૯ મા ભાગમા કુબેરની, ૩૧ મા ભાગમા સાત માતૃદેવીઓની, ૩૩ મા ભાગમા યક્ષોની, ૩૫ મા ભાગમા વરાહની, ૩૭ મા ભાગમા ઉમામહેશ્વરની, ૩૯ મા ભાગમા બુદ્ધની, ૪૧ મા ભાગમા સાવિત્રી સાથે બ્રહ્માની, ૪૩ મા ભાગમા દુર્વાસા, નારદ અને અગસ્ત્ય આદિ ઋષિઓની, ૪૫ મા ભાગમા લક્ષ્મીનારાયણની, ૪૭ મા ભાગમા વિધાતાની, ૪૯ મા ભાગમા સરસ્વતીની, સારદા (પાર્વતી) ના સ્કધ ભાગમા ગણેશની, ૫૧ મા ભાગમા કમલાસનની

૫૩ માં ભાગમાં હરસિદ્ધિઓની, ૫૫ માં ભાગમાં બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને જિનેશ્વરની, ૫૭ માં ભાગમાં રૌદ્રી દેવીની, ૫૯ માં ભાગમાં ચંડીદેવીની, ૬૧ માં ભાગમાં ભૈરવીદેવીની, ૬૩ માં ભાગમાં વેતાલની દૃષ્ટિ રાખવી, તે સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ કરવાવાળી છે। ૬૩ માં ભાગની ઉપર કોઈપણ દેવની દૃષ્ટિ રાખવી નહિ।

गर्भगृहमां देवोनी पद स्थापना—

गब्भगिहड्ढ–पणंसा जक्खा पढमंसि देवया बीए।
जिणकिण्हरवी तइए बंभु चउत्थे सिवं पणगे ॥ ४५ ॥

પ્રાસાદના ગર્ભારાનો જે અર્દ્ધ ભાગ તેના પાંચ ભાગ કરવાં, તેમાં પ્રથમ ભાગમાં યક્ષને, બીજા ભાગમાં દેવીને, ત્રીજા ભાગમાં જિન, કૃષ્ણ અને સૂર્યને, ચોથા ભાગમાં બ્રહ્માને અને પાંચમાં ભાગમાં શિવને સ્થાપન કરવા ॥ ૪૫ ॥

नहु गब्भे ठाविज्जइ लिंगं गब्भे चइज्ज नो कहवि।
तिलअद्धं तिलमित्तं ईसाणे किंपि आसरिओ ॥ ४६ ॥

શિવલિંગને ગર્ભ ભાગમાં સ્થાપવું નહિ, તેમજ ગર્ભભાગને છોડવો પણ નહિ, પરંતુ તલમાત્ર અથવા અર્દ્ધા તલમાત્ર ઈશાન ખૂણા તરફ રાખવું ॥ ૪૬ ॥

भींतनी लगोलग बिंब न स्थापवा विषे—

भित्तिसंलग्गबिंबं उत्तमपुरिसं च सव्वहा असुहं।
चित्तमयं नागायं हवंति एए सहावेण ॥ ४७ ॥

ભીતની સાથે લાગેલું દેવબિંબ અને ઉત્તમ પુરૂષોની મૂર્ત્તિ સર્વથા અશુભ માની છે। પરંતુ ચિતરેલી નાગ આદિ દેવોની મૂર્ત્તિ જે સ્વાભાવિક લાગેલી હોય તો તેનો દોષ નથી ॥ ૪૭ ॥

जगतीनुं स्वरूप—

जगई पासायंतरि रसगुणा पच्छा नवगुण पुरओ।
दाहिण-वामे तिउणा इअ भणिअं खित्तमज्झायं ॥ ४८ ॥

જગતી એટલે મંદિરની મર્યાદિત ભૂમિ અને પ્રાસાદનું અંતર પાછળના ભાગમાં પ્રાસાદથી છ ગણુ, આગળના ભાગમાં નવ ગણુ, જમણે તથા ડાબે પડખે ત્રણ ત્રણ ગણુ રાખવું । આ મંદિરની મર્યાદિત ભૂમિ છે ॥ ૪૮ ॥

પ્રાસાદમંડનમાં જગતીનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહે છે—

"प्रासादनामधिष्ठानं जगती सा निगद्यते ।
यथा सिंहासनं राज्ञा प्रासादाना तथैव च ॥ १ ॥"

પ્રાસાદની જે મર્યાદિત ભૂમિ તેને જગતી કહે છે। જેમ રાજાનું સિંહાસન રાખવા માટે અમુક ભૂમિ મર્યાદિત રાખવામાં આવે છે, તેમ પ્રાસાદને માટે પણ સમજવું ॥ ૧ ॥

"चतुरस्रायतेऽष्टास्रा वृत्ता वृत्तायता तथा ।
जगती पञ्चधा प्रोक्ता प्रासादस्यानुरूपतः ॥ २ ॥"

સમચોરસ, લંબચોરસ, આઠ ખૂણાવાળી, ગોળ અને લંબગોળ એ પાંચ પ્રકારની જગતી છે । તેમાંથી પ્રાસાદ જેવા આકારનો હોય તેવા આકારની જગતી કરવી । જેમકે—સમચોરસ પ્રાસાદને સમચોરસ જગતી. લંબચોરસ પ્રાસાદને લંબચોરસ જગતી ઇત્યાદિ ક્રમે જાણવી ॥ ૨ ॥

"प्रासादपृथुमानाच्च त्रिगुणा च चतुर्गुणा ।
क्रमात् पञ्चगुणा प्रोक्ता ज्येष्ठा मध्या कनिष्ठका ॥ ३ ॥"

પ્રાસાદના વિસ્તારથી જગતી ત્રણ ગુણી, ચાર ગુણી અથવા પાંચ ગુણી કરવી। તેમાં ત્રિગુણી કનિષ્ઠમાનની, ચાર ગુણી મધ્યમમાનની, અને પાંચ ગુણી જ્યેષ્ઠમાનની જગતી જાણવી ॥ ૩ ॥

"कनिष्ठे कनिष्ठा ज्येष्ठे ज्येष्ठा मध्यमे मध्यमा ।
प्रासादे जगती कार्या स्वरूपा लक्षणान्विता ॥ ४ ॥"

કનિષ્ઠ માનના પ્રાસાદને કનિષ્ઠમાનની જગતી, જ્યેષ્ઠમાનના પ્રાસાદને જ્યેષ્ઠમાનની જગતી અને મધ્યમમાનના પ્રાસાદને મધ્યમમાનની જગતી, પ્રાસાદના લક્ષણ જેવી કરવી ॥ ૪ ॥

"रससप्तगुणाख्याता जिने पर्यायसंस्थिते ।
द्वारिकायां च कर्त्तव्या तथैव पुरुषत्रये ॥ ५ ॥"

ચ્યવન, જન્મ, દીક્ષા, કેવલ અને મોક્ષના સ્વરૂપવાળી દેવકુલિકા યુક્ત જિનના પ્રાસાદને છ અથવા સાત ગુણી જગતી કરવી। તે પ્રમાણે દ્વારિકા પ્રાસાદ અને ત્રિપુરુષ પ્રાસાદને જાણવી ॥ ૫ ॥

" मण्डपानुक्रमेणैव सपादांशेन सार्द्धतः ।
द्विगुणा वायता कार्या स्वहस्तायतनविधिः ॥ ६ ॥"

મંડપના અનુસારે મંડપના વિસ્તારથી સવાગુણી, ડોઢી, અથવા બમણા વિસ્તારની જગતી કરવી ॥ ૬ ॥

" त्रिद्व्येकभ्रमसंयुक्ता ज्येष्ठा मध्या कनिष्ठका ।
उच्छ्रायस्य त्रिभागेन भ्रमणीनां समुच्छ्रयः ॥ ७ ॥"

ત્રણ ભ્રમવાળી જયેષ્ઠા, બે ભ્રમવાળી મધ્યમા અને એક ભ્રમવાળી કનિષ્ઠા જગતી જાણવી । જગતીની ઊંચાઈના ત્રણ ભાગ કરીને તે પ્રત્યેક ભાગ જેટલી ભ્રમણીની ઊંચાઈ જાણવી ॥ ૭ ॥

" चतुष्कोणैस्तथा सूर्य-कोणैर्विंशतिकोणकैः ।
अष्टाविंशति-षट्त्रिंशत्-कोणैः स्वस्य प्रमाणतः ॥ ८ ॥"

ચાર ખૂણાવાળી, બાર ખૂણાવાળી, વીશ ખૂણાવાળી, અઠ્ઠાવીશ ખૂણાવાળી અથવા છત્રીશ ખૂણાવાળી જગતી કરવી ॥ ૮ ॥

જગતીની ઊંચાઈ—

" प्रासादार्द्धार्कहस्तान्ते त्र्यंशे द्वाविंशतिकरात् ।
द्वात्रिंशच्चतुर्थांशे भूतांशोच्च-शतार्द्धके ॥ ९ ॥"

પ્રાસાદનો વિસ્તાર એક હાથથી બાર હાથ સુધી હોય તો જગતીની ઊંચાઈ પ્રાસાદથી અરધી રાખવી, એટલે પ્રત્યેક હાથ બાર બાર આંગળ વધારીને કરવી । તેરથી બાવીસ હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદને ત્રીજે ભાગે ઊંચાઈ કરવી । તેવીશથી બત્રીશ હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદને ચોથે ભાગે ઊંચાઈ કરવી । તેત્રીશથી પચાસ હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદને પાંચમે ભાગે જગતી ઉંચી કરવી ॥ ૯ ॥

પ્રકારાન્તરે—

" एकहस्ते करेणैव सार्द्धद्व्यंशाश्चतुष्करे ।
सूर्यजैनशतार्द्धान्तं क्रमाद् द्वित्रियुगांशकैः ॥ १० ॥

એક હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદને એક હાથની ઉંચી જગતી, એથી ચાર હાથ સુધીના પ્રાસાદને અઢીમા ભાગની, પાંચથી બાર હાથ સુધીના પ્રાસાદને બીજે ભાગે,

તેરથી ચોવીસ હાથના પ્રાસાદને ત્રીજે ભાગે અને પચીસથી પચાસ હાથ સુધીના પ્રાસાદને ચોથે ભાગે જગતીની ઊંચાઈ કરવી ॥ ૧૦ ॥

જગતીની ઊંચાઈના થરો—

" तदुच्छ्रायं भजेत् प्राज्ञः त्वष्टाविंशतिभिः पदैः ।
त्रिपदो जाड्यकुम्भस्य द्विपदं कर्णिकं तथा ॥ ११ ॥
पद्मपत्रसमा युक्ता त्रिपदा सरपत्रिका ।
द्विपदं खुरकं कुर्यात् सप्तभागं च कुम्भकम् ॥ १२ ॥
कलशस्त्रिपदो प्रोक्तो भागेनान्तरपत्रकम् ।
कपोताली त्रिभागा च पुष्पकण्ठो युगांशकम् ॥ १३ ॥"

જગતીની ઊંચાઈના અઠ્યાવીશ ભાગ કરવા. તેમાં ત્રણ ભાગનો જાડ્યકુંભ, બે ભાગની કણી, પદ્મપત્ર સહિત ત્રણ ભાગની ગ્રાસપટ્ટી, બે ભાગનો ખુરો, સાત ભાગનો કુંભ, ત્રણ ભાગનો કલશ, એક ભાગનું અંતરપત્ર, ત્રણભાગનો કેવાળ અને ચાર ભાગનો પુષ્પકંઠ કરવો ॥ ૧૧ ॥ ૧૨, ૧૩ ॥

" पुष्पकाज्जाड्यकुम्भस्य निर्गमस्याष्टभिः पदैः ।
कर्णेषु च दिक्पालाः प्राच्यादिषु प्रदक्षिणे ॥ १४ ॥"

પુષ્પકંઠથી જાડ્યકુંભનો નિર્ગમ આઠ ભાગ કરવો, પૂર્વાદિ દિશાઓમાં સૃષ્ટિક્રમથી દિક્પાલોને જગતીના ખૂણામાં સ્થાપિત કરવા ॥ ૧૪ ॥

જગતીમાં ગઢ મંડપ આદિની રચના—

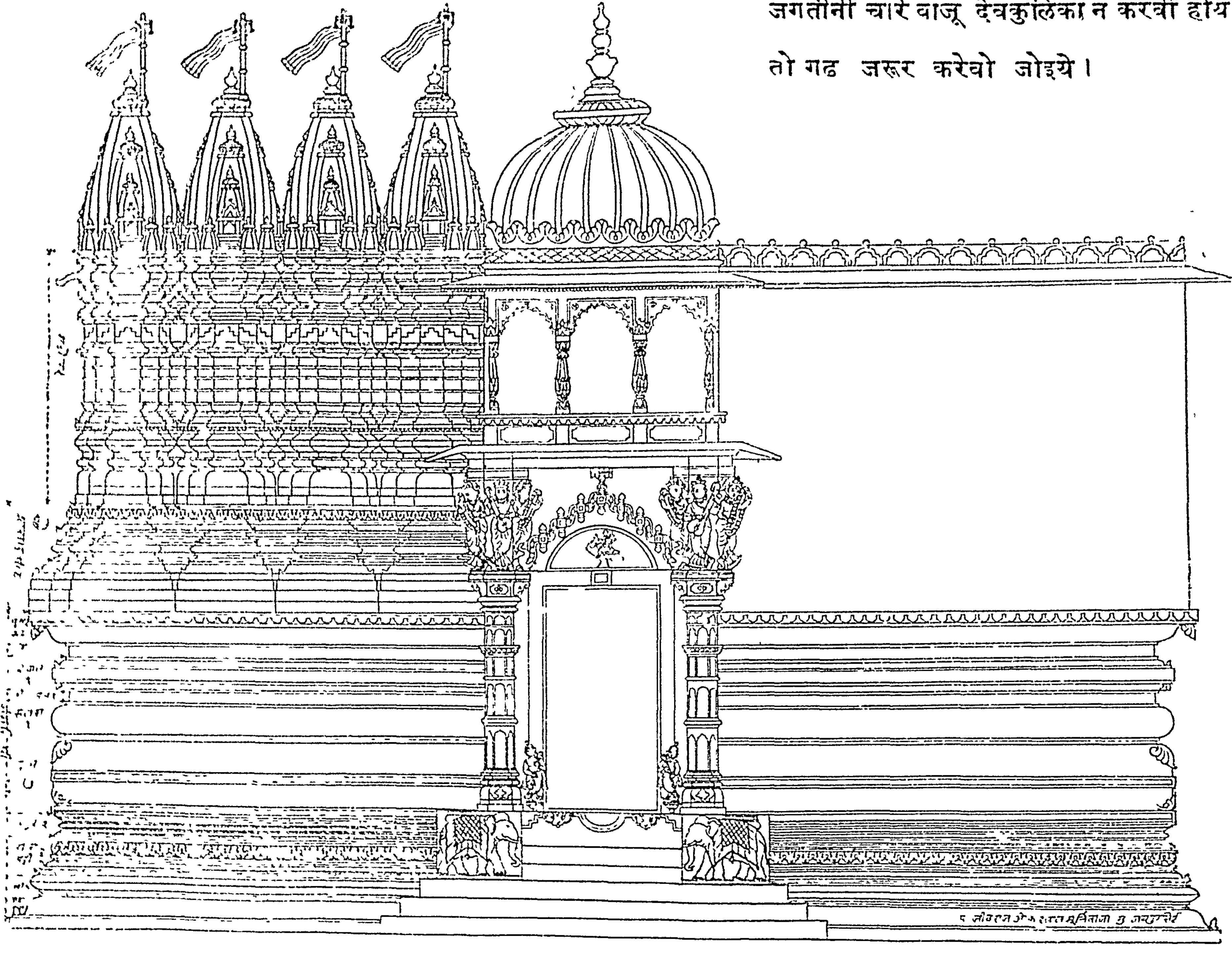
" प्राकारैर्मण्डिता कार्या चतुर्भिर्द्वारमण्डपैः ।
मकरैर्जलनिष्कासैः सोपान तोरणादिभिः ॥ १५ ॥"

જગતી કિલા (ગઢ) વડે સુશોભિત કરવી. * ગઢની ચારે દિશામાં એક એક દ્વાર મંડપ સહિત બનાવવા. પાણી નીકળવાને માટે મગરના મુખવાળી પરનાળીઓ રાખવી, દરવાજાની આગળ તોરણ અને પગથિયા કરવા ॥ ૧૫ ॥

* મીસ્ત્રી જગન્નાથ ભાઈએ પોતાના બૃહત્‌શિલ્પશાસ્ત્ર ભાગ ૧ લામાં જગતીનું સ્વરૂપ બતાવ્યું તે યથાર્થ નથી, પૃષ્ઠ ૧૫ માં જે જગતીનો નકશો બતાવ્યો છે તેની ભમતીમાં મંડપ બતાવ્યા છે તે તેમની ભૂલ થઈ છે। તેમજ મૂલ શ્લોકોના અર્થ પણ અશુદ્ધ કર્યા છે।

जगतीना उदयनुं स्वरूप—

जगतीनी चारे बाजू देवकुलिका न करवी होय तो गढ जरूर करवो जोइये।

" मण्डपाग्रे प्रतोल्यग्रे सोपाने सुण्डिकाकृतिः ।
तोरणं कारयेत् तस्य पटपदानुसारतः ॥ १६ ॥"

બલાણક (મંડપ) ના દ્વારની આગળ પગથિયા અને બન્ને તરફ હાથીની આકૃતિ કરવી, દરવાજાની આગળ સ્તંભ તોરણ કરે તે મધ્ય પદના અનુસારે કરે ॥ ૧૬ ॥

" तोरणस्योभयौ स्तम्भौ निस्तृतौ गर्भमानतः ।
भित्तिगर्भप्रमाणेन तयोर्मध्येऽथवा भवेत् ॥ १७ ॥"

તોરણના બન્ને સ્તંભોનો મધ્ય વિસ્તાર ગર્ભગૃહ પ્રમાણે રાખવો, બલાણક (દ્વાર મંડપ) ની ભીંત ગર્ભગૃહની ભીંત પ્રમાણે કરવી, તે બન્નેની મધ્યમાં તોરણ સ્તંભ કરવા ॥ ૧૭ ॥

" वेदिका पीठरूपैश्च शोभाभिर्बहुभिर्युतम् ।
विचित्रं तोरण कुर्याद् दोलादेवस्य तत्र च ॥ १८ ॥"

દ્વારમંડપની પીઠ પ્રાસાદના પીઠ જેવી કરવી, તે રૂપો વડે ઘણી સુશોભિત કરવી । મંડપમાં દેવના હિંડોળા તોરણ આદિ અનેક પ્રકારના તોરણો કરવા ॥ ૧૮ ॥

प्रासादनी सामे मंडप आदिनो क्रम—

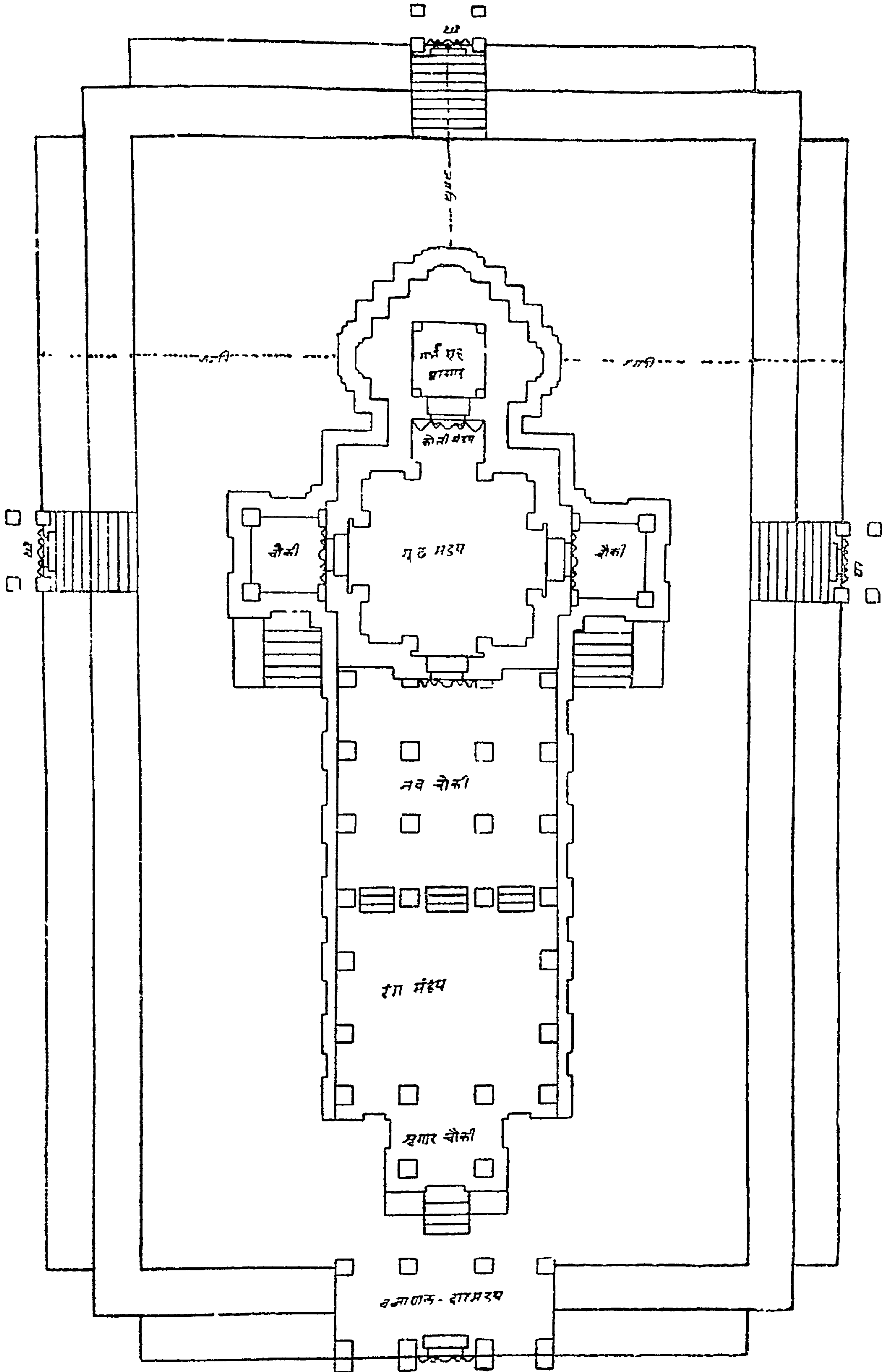
पासायकमलअग्गे गूढक्खयमंडव तओ छक्क ।
पूण रंगमंडव तह तोरणसबलाणमंडवयं ॥ ४९ ॥

પ્રાસાદકમલ (ગભારા) ની આગળ ગૂઢ મંડપ, ગૂઢ મંડપની આગળ છ ચોકી, છ ચોકીની આગળ રંગમંડપ અને રંગમંડપની આગળ તોરણ યુક્ત બલાણક (દરવાજાની ઉપરનો મંડપ) આ પ્રમાણે મંડપનો ક્રમ જાણવો ॥ ૪૯ ॥

પ્રાસાદમંડનમાં પણ કહ્યું છે કે—

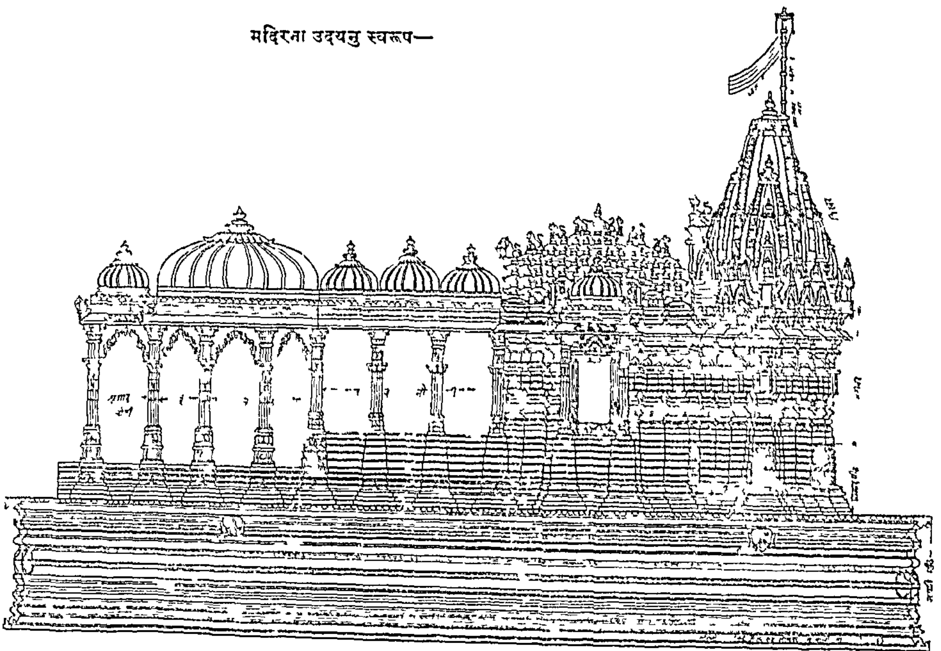
" गूढास्त्रिकस्तथा नृत्य क्रमेण मण्डपास्त्रयम् ।
जिनस्याग्रे प्रकर्त्तव्याः सर्वेषा तु बलानकम् ॥"

જિનભગવાનના પ્રાસાદની આગળના ભાગમાં ગૂઢમંડપ, તેની આગળ ત્રણ ત્રિક (નવચોકી) અને તેની આગળ નૃત્યમંડપ (રંગમંડપ) એ ત્રણ મંડપ અનુક્રમે કરવા, તેની આગળ બલાણક સર્વ દેવોના મંદિરોમાં કરવો ।

मंदिरना तळ भाग नुं स्वरूप—

मदिरना उदयनु स्वरूप—

दाहिणवामदिसेहिं सोहामंडपगउक्खजुअसाला ।
गीयं नट्टविणोयं गंधव्वा जत्थ पकुणंति ॥ ५० ॥

પ્રાસાદની જમણી અને ડાબી તરફ શોભામંડપ અને ગવાક્ષવાળી શાળા બનાવવી, જેમાં ગાંધર્વદેવ ગીત, નૃત્ય અને વિનોદ કરતા હોય ॥ ૫૦ ॥

मंडपनुं मान—

पासायसमं बिउणं दिउड्ढयं पऊणदूण वित्थारो ।
सोवाण[1] ति पण उदए चउदए चउकीओ मंडवा हुंति ॥५१॥

પ્રાસાદના વિસ્તારની બરાબર માપનો તથા બમણા, ડોઢા અથવા પોણા બેગુણા માપનો મંડપ કરવો જોઈએ । મંડપનાં ઉદયનાં પગથિઆ ત્રણ અથવા પાંચ કરવાં । મંડપમાં ચોકિઓ બનાવવી ॥ ૫૧ ॥

स्तंभनो उदय तथा तेना थरोनुं मान—

कुंभी-थंभ-भरण-सिर-पट्टं इग-पंच-पऊण-सप्पायं ।
इग इअ नव भाय कमे मंडववट्टाउ अद्धुदए ॥ ५२ ॥

મંડપની ગોળાઈના અરધે ભાગે સ્તંભનો ઉદય કરવો। જે ઉદય આવે તેનાં નવ ભાગ કરવાં, તેમાં એક ભાગની કુંભી, પાંચ ભાગનો સ્તંભ, પોણા ભાગની ભરણી, સવા ભાગની શિરાવટી અને એક ભાગનો પાટ કરવો ॥ ૫૨ ॥

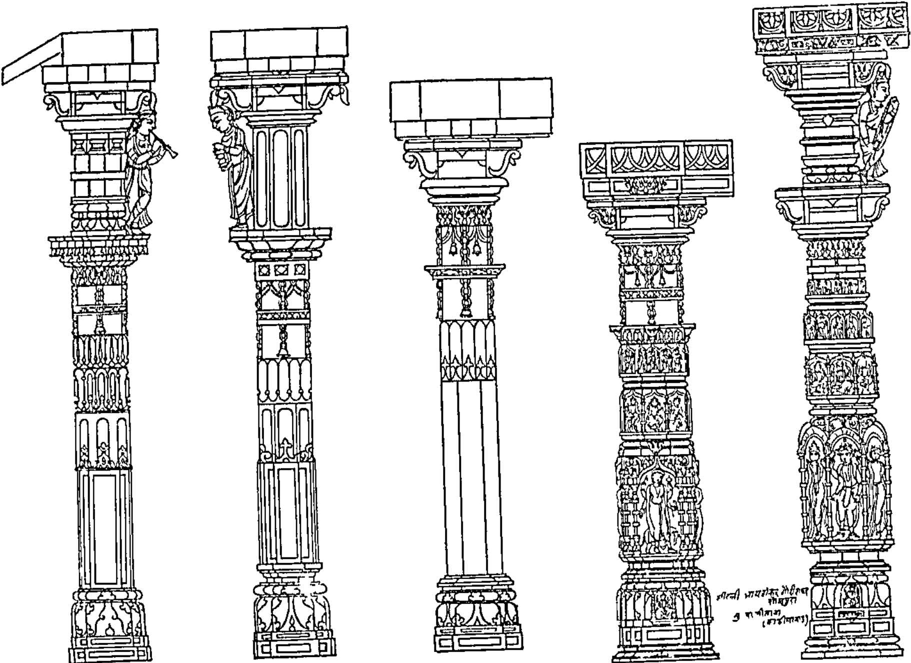
ध्वजादंडनी पाटली, कलश स्तंभ अने बारशाखनो विस्तार—

पासाय-अट्ठमंसे पिंडं मक्कडिअ-कलस-थंभस्स ।
दसमंसि बारसाहा सपडिग्घउ कलसु पउणदूणुदये[2] ॥५३॥

પ્રાસાદના વિસ્તારના આઠમે ભાગે ધ્વજાદંડની પાટલીનો, કલશનો અને સ્તંભનો વિસ્તાર કરવો । તથા પ્રાસાદના દશમે ભાગે દ્વારશાખાનો વિસ્તાર કરવો। કલશના વિસ્તારથી કલશનો ઉદય પોણા બેગુણો કરવો ॥ ૧૩ ॥

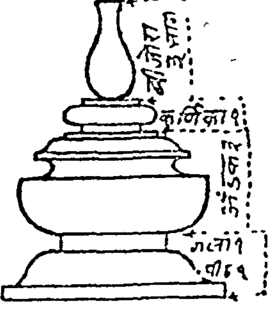
१ सोवाणतिन्नि उदए ' २ ' दिवड्ढुदए ' इति पाठान्तरे ।

स्तभना केटलाक नमूना—

કલશનો ઉદય પ્રાસાદમંડનમાં બતાવે છે—

" ग्रीवापीठं भवेद् भागं त्रिभागेनाण्डकं तथा ।
कर्णिका भागतुल्येन त्रिभागं बीजपूरकम् ॥ "

કલશના ગળાનો તથા પીઠનો ઉદય એક એક ભાગ, અંડક એટલે કલશના મધ્ય ભાગનો ઉદય ત્રણ ભાગ, કર્ણિકાનો ઉદય એક ભાગ અને બીજોરાનો ઉદય ત્રણ ભાગ કરવો, જુમલે નવ ભાગ કલશના ઉદયના કરવાં ।

નાલીનું માન—

जलनालियाउ फरिसं करंतरे चउ जवा कमेणुच्चं ।
जगई अ भित्तिउदए छज्जइ समचउदिसैहिं पि ॥ ५४ ॥

એક હાથના વિસ્તારવાળા પ્રાસાદને પાણી નીકળવાની નાળીનો ઉદય ચાર જવ એટલે અરધો આંગળ કરવો, પછી પ્રત્યેક હાથ દીઠ અરધા અરધા આંગળની વૃદ્ધિ કરતા જવું । જગતીની અને મંડોવરના ઉદયમાં છજ્જાની ઉપર ચારે દિશાઓમાં પાણી નીકળવાની નાળીઓ કરવી ॥ ૫૪ ॥

પ્રાસાદ મંડનમાં કહે છે કે—

" पूर्वापरमुखे द्वारे प्रणालं शुभमुत्तरे ।
इति शास्त्रविचारोऽय–मुत्तरास्या नु देवता ॥
मण्डपे ये स्थिता देवा–स्तेषां वामे च दक्षिणे ।
प्रणालं कारयेद् धीमान् जगत्यां चतुरो दिशः ॥

પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશાનાં દ્વારવાળા પ્રાસાદને ઉત્તરદિશા તરફ પાણી નીકળવાની નાળી કરવી, તે મગરના મુખવાળી કરવી । ઉત્તર દિશાના મુખવાળા દેવોના પ્રક્ષાલનનું પાણી નીકળવાની નાળી ડાબી તથા જમણી તરફ રાખવી । મંડપમાં જે દેવ પ્રતિષ્ઠિત હોય તેની જમણી કે ડાબી તરફ અને જગતીની ચારે દિશામાં બુદ્ધિમાન્ લોગ નાળી કરે ।

कई कई वस्तुओ समसूत्रमा राखवी—

आडपट्टस्स हिट्ठं छज्जइ -हिट्ठ च सव्वसुत्तेग ।
उदुवर सम कुभि अ थंभ समा थभ जाणेह ॥५५॥

પાટની નીચે અને છજ્જાની નીચે દરેક વસ્તુઓ બરાબર સમસૂત્રમા રાખવી । ઉંબરાની બરોબર કુંભી અને સ્તમ્ભની બરાબર દરેક સ્તમ્ભ રાખવા જોઇએ ॥ ૫૫ ॥

શાખાનુ સ્વરૂપ પ્રાસાદમંડનમા બતાવે છે કે—

" त्रिपञ्चसप्तनन्दाङ्के शाखा स्युरङ्गतुल्यकाः ।
हीनशाख न कर्त्तव्य-मधिकाढ्यं सुखावहम् ॥ "

ત્રણ, પાંચ, સાત અથવા નવ અંગવાળો પ્રાસાદ થાય છે, તેમા જેટલા અંગનો પ્રાસાદ હોય, તેટલી શાખાવાળુ દ્વાર તે પ્રાસાદને કરવુ । પરંતુ પ્રાસાદના અંગથી કમ શાખાવાળુ દ્વાર તો નજ કરવુ । અર્થાત્ પાંચ અંગવાળા પ્રાસાદને ત્રણ શાખાવાળુ દ્વાર ન કરવુ, સમાન શાખાવાળુ અથવા અધિક શાખાવાળુ દ્વાર કરવુ તે સુખકારક છે ।

ત્રિશાખા—

" चतुर्भागान्वितं कुर्याच्छाखाविस्तारमानकम् ।
मध्ये द्विभागिक कुर्यात् स्तम्भ पुरुषसञ्ज्ञकम् ॥ "

ત્રિશાખાના વિસ્તારના ચાર ભાગ કરવા, તેમા એક એક ભાગની બે બાજુ શાખા કરવી અને મધ્યમા બે ભાગનો રૂપસ્તમ્ભ કરવો । તે સ્તમ્ભ પુલ્લિંગસંજ્ઞક છે ।

" स्त्रीसञ्ज्ञका भवच्छाखा पार्श्वतो भागभागिका ।
निर्गमे चैकभागेन रूपस्तम्भः प्रशस्यते ॥"

શાખા સ્ત્રીસંજ્ઞક છે, તે સ્તમ્ભની બન્ને બાજુ એક એક ભાગની કરવી । રૂપસ્તમ્ભનો નિર્ગમ એક ભાગનો કરવો ।

" एकांशं सार्द्धभाग च पादोनद्वयमेव च ।
द्विभाग निर्गम कुर्यात् स्तम्भ द्रव्यानुसारतः ॥ "

તે રૂપસ્તમ્ભ એક, દોઢ, પોણા બે અથવા બે ભાગનો નીકળતો કરવો, તે જેમ દ્રવ્યની સગવડતા હોય તે પ્રમાણે કરવો ।

" पेट (द्य ?) काविस्तरं कुर्यात् प्रवेशस्य युगांशकम् ।
कोणिकां स्तम्भमध्ये तु भूषणार्थं हि पार्श्वयोः ॥ "

દ્વારના વિસ્તારના ચોથે ભાગે શાખાનો વિસ્તાર કરવો, સ્તમ્ભ અને શાખામાં કોણીઓ કરવી, તેમાં ચંપાના ફૂલની આકૃતિઓ (ચંપાછડી) કરવી તે શોભાને માટે છે ।

" द्वारदैर्घ्य–चतुर्थांशो द्वारपालो विधीयते ।
स्तम्भशाखादिकं शेषं त्रिशाखे च विभाजयेत् ॥ "

દરવાજાની ઉંચાઇના ચાર ભાગ કરવા, તેમાં એક ભાગના ઉદયમાં દ્વારપાલ કરવાં અને બાકીના ત્રણ ભાગ ઉદયમાં સ્તમ્ભ અને શાખાઓ કરવી ।

પંચશાખા—

" पत्रशाखा च गान्धर्वा रूपस्तम्भस्तृतीयकः ।
चतुर्थी खल्वशाखा च सिंहशाखा च पञ्चमी ॥ "

શાખાના વિસ્તારના છ ભાગ કરવાં, તેમાં મધ્યનો રૂપસ્તમ્ભ બે ભાગનો કરવો અને તેની બન્ને પડખે એક એક ભાગની ચાર શાખાઓ કરવી । શાખાના નામ—પ્રથમ પત્રશાખા, બીજી ગાંધર્વશાખા ત્રીજો રૂપસ્તમ્ભ, ચોથી ખલ્વશાખા અને પાંચમી સિંહશાખા જાણવી ।

સપ્તશાખા—

" प्रथमा पत्रशाखा च गान्धर्वा रूपशाखिका ।
चतुर्थी स्तम्भशाखा च रूपशाखा च पञ्चमी ॥ "
षष्ठी तु खल्वशाखा च सिंहशाखा च सप्तमी ।
स्तम्भशाखा भवेन्मध्ये रूपशाखाग्रस्तत्रतः ॥

શાખાના વિસ્તારના આઠ ભાગ કરવાં, તેમાં મધ્યનો રૂપસ્તંભ બે ભાગનો કરવો અને તેની બન્ને પડખે એક એક ભાગની છ શાખાઓ કરવી । તેનાં નામ—પ્રથમ પત્રશાખા, બીજી

ગાધર્વશાખા, ત્રીજી રૂપશાખા, ચોથી રૂપસ્તંભશાખા, પાચમી રૂપશાખા, છઠી ખલ્વશાખા અને સાતમી સિંહશાખા જાણવી ।

નવશાખા—

" पत्रगान्धर्वसञ्ज्ञा च रूपस्तम्भस्तृतीयकः ।
चतुर्थी खल्वशाखा च गान्धर्वा त्वथ पञ्चमी ॥
रूपस्तम्भस्तथा षष्ठो रूपशाखा ततः परम् ।
खल्वशाखा च सिंहाख्यो मूलकर्णेन समन्वितः ॥ "

પ્રથમ પત્રશાખા, બીજી ગાધર્વશાખા, ત્રીજી રૂપસ્તંભશાખા, ચોથી ખલ્વશાખા, પાચમી ગાધર્વશાખા, છઠી રૂપસ્તંભશાખા, સાતમી રૂપશાખા, આઠમી ખલ્વશાખા, અને નવમી સિંહશાખા છે । નવ શાખામા બે રૂપસ્તંભ આવે છે જેથી તે બે બે ભાગના અને શાખાઓ એક એક ભાગની કરવાથી કુલ શાખાના વિસ્તારના અગ્યાર ભાગ થાય । પરંતુ પરિમાણ મંજરીમા દશ ભાગ લખ્યા છે જેમકે—' दशभागा यथा तासां शाखाश्चैव तथा नव ' અર્થાત્ નવ શાખાના દશ ભાગ કરવા, મધ્યનો રૂપસ્તંભ બે ભાગનો અને બાકીની શાખાઓ એક એક ભાગની કરવાનુ જણાવે છે ।

ઉંબરાનુ માન—

" मूलकर्णस्य सूत्रेण कुम्भेनोदुम्बरः समः ।
तदधः पञ्चरत्नानि स्थापयेच्छिल्पिपूजया ॥ "

મૂલરેખાના સૂત્રમા કુંભાની બરોબર ઉંબરો કરવો । ઉંબરાને સ્થાપન કરતી વખતે તેની નીચે પાચ રત્ન મૂકવા અને શિલ્પિઓનુ સન્માન કરવુ ।

" द्वारव्यासत्रिभागेन मध्ये मन्दारको भवेत् ।
वृत्तं मन्दारकं कुर्याद् मृणालपत्रसंयुतम् ॥

બારણાની પહોળાઈના ત્રણ * ભાગ કરવા, તેમાં એક ભાગનો મધ્યે મંદારક (માણુ) કરવો, તે મંદારક ગોળ અને કમલપત્ર સહિત કરવો ।

* બૃહત્ શિલ્પશાસ્ત્ર ભાગ ૧ મા ભાષાંતર કરનારે ચાર ભાગ જણાવ્યા છે નગ્શામા પણ તેમજ છે તે તેમની ભૂલ થઈ જણાય છે ।

" जाड्यकुम्भकर्णाली च कीर्तिवक्त्रद्वयं तथा ।
उदुम्बरस्य पार्श्वे च शाखायास्तलरूपकम् ॥ "

ઉંબરાના ઉદયને જાડ્યકુંભ, કણી અને કેવાળનો કણપીઠ કરવો । મંદારકની બન્ને પડખે એક એક ભાગનાં કીર્ત્તિમુખ (ગ્રાસમુખ) કરવાં । તથા ઉંબરાની બન્ને પડખે તલકડા માને શાખાના તલ ઉંબરાના મથાળા બરોબર કરવાં ।

" कुम्भस्यार्द्धे त्रिभागे वा पादे हीनोऽप्युदुम्बरः ।
तदर्द्धं कर्णकं मध्ये पीठान्ते बाह्यभूमिका । "

ઉંબરાનો ઉદય કુંભાના ઉદયથી અરધે ભાગે અથવા ત્રીજે ભાગે (કુંભાના ઉદયના ત્રણ ભાગ કરી તેમાંથી એક ભાગ) અથવા ચોથે ભાગે (કુંભાના ઉદયના ચાર ભાગ કરી તેમાંથી એક ભાગ) નીચો કરવો ।

શંખાવટીનું માન—

" खुरकेन समां कुर्यात् तदर्धचन्द्रस्योच्छ्रितिम् ।
द्वारव्याससमं दैर्घ्यं निर्गमं च तदर्द्धतः ॥ "

ખુરાના ઉદયની બરાબર શંખાવટીનો ઉદય કરવો, શંખાવટીની લંબાઈ બારણાના વિસ્તાર જેટલી કરવી અને લંબાઈથી અરધી પહોળી નીકળતી કરવી ।

" द्विभागमर्द्धचन्द्रं च भागेन द्वौ गगारकौ ।
शङ्खपत्रसमा युक्ता पद्माकारैरलङ्कृता ॥ "

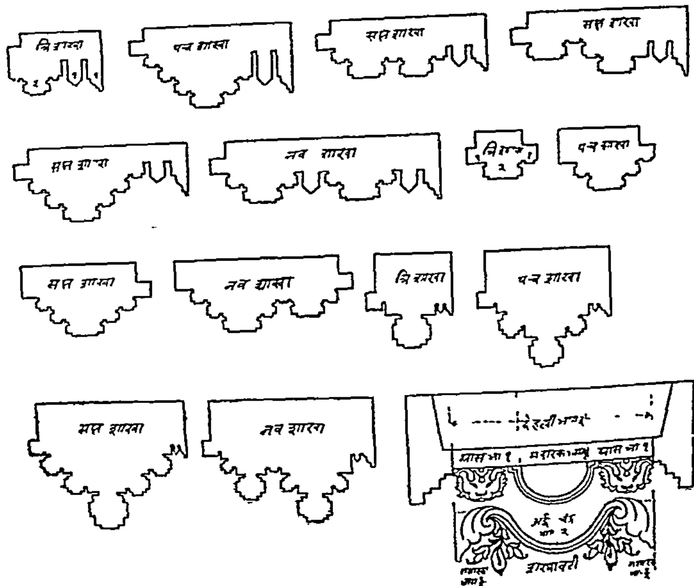
શંખાવટીની લંબાઈના ત્રણ ભાગ કરવાં, તેમાં બે ભાગનો વચમાં અર્દ્ધચંદ્ર કરવો અને એક ભાગના બે એટલે અરધો અરધો ભાગના અર્દ્ધચન્દ્રની બન્ને બાજુ એક એક ગગારા કરવાં । ગગારા અને અર્દ્ધચન્દ્રની વચમાં શંખ અને વેલ સહિત કમલપુષ્પ કરવાં ।

चोवीस जिनालयनो क्रम—

अग्गे दाहिण-वामे अट्ठट्ठजिणिंदगेह चउवीसं ।
मूलसिलागाउ इमं पकीरए जगइ मज्झम्मि ॥ ५६ ॥

ચોવીશ જિનાલયવાળું દેહરાસર કરવું હોય તો વચલા મુખ્ય દેહરાસરની સામે, તથા જમણી અને ડાબી તરફ એ ત્રણે દિશાઓમાં આઠ આઠ દેહરીઓ જગતીની અંદર બનાવવી॥૫૬॥

मंदिरनी द्वारशाखा, देहली अने शंखावटीनुं स्वरूप—

चोवीस जिनालयमा प्रतिमानो स्थापन क्रम —

रिसहाई जिणपंती सीहदुवारस्स दाहिणदिसाओ ।
ठाविज्ज सिट्ठिमग्गे सव्वेहिं जिणालए एवं ॥ ५७ ॥

દેહરીઓમાં સિંહદ્વાર (પ્રવેશદ્વાર) ની જમણી તરફથી એટલે પ્રથમ દેહરાસરમાં પ્રવેશ

કરતાં આપણી ડાબી તરફથી અનુક્રમે ઋષભદેવ આદિ જિનેશ્વરની મૂર્તિઓની સૃષ્ટિમાર્ગથી સ્થાપન કરવી। આ પ્રમાણે સર્વ જિનાલયમાં સમજવું ॥ ૫૭ ॥

चउवीसतित्थमज्झे जं एगं मूलनायगं हवइ ।
पंतीइ तस्स ठाणे सरस्सइ ठवसु निब्भंतं ॥ ५८ ॥

ચોવીસ તીર્થંકરોમાંથી જેની મૂર્તિ એક મૂલનાયક હોય, તે તીર્થંકરની મૂર્તિ જે દેહરીની પંક્તિમાં આવતી હોય તે ઠેકાણે સરસ્વતી દેવીની મૂર્તિ સ્થાપિત કરવી ॥ ૫૮ ॥

बावन जिनालयनो क्रम—

चउतीस वाम-दाहिण नव पुट्ठि अट्ठ पुरओ अ देहरयं ।
मूलपासाय एगं बावणजिनालये एवं ॥ ५९ ॥

ચોત્રીશ દેહરીઓ વચલા મુખ્ય પ્રાસાદની ડાબી અને જમણી તરફ, એટલે બન્ને તરફ સત્તર સત્તર દેહરીઓ, નવ દેહરીઓ પાછળનાં ભાગમાં અને આઠ દેહરીઓ આગળ, એમ કુલ એકાવન દેહરીઓ અને એક વચમાં મુખ્ય પ્રાસાદ મળી કુલ બાવન જિનાલય થાય છે ॥ ૫૯ ॥

बौंतेर जिनालयनो क्रम—

पणवीसं पणवीसं दाहिणवामेसु पिट्ठि इक्कारं ।
दह अग्गे नायवं इअ बाहत्तरि जिणिंदालं ॥ ६० ॥

વચલા મુખ્ય પ્રાસાદની જમણી અને ડાબી તરફ પચીસ પચીસ, પાછળમાં અગ્યાર અને આગળના ભાગમાં દશ, એ પ્રમાણે એકોતેર દેહરીઓ અને એક વચલો મુખ્ય પ્રાસાદ મળી કુલ બોંતેર જિનાલય થાય છે ॥ ૬૦ ॥

शिखरबंध लाकडाना प्रासादनुं फल—

अंग-विभूसण-सहियं पासायं सिहरबद्ध-कट्ठमयं ।
नहु गेहे पूइज्जइ न धरिज्जइ किंतु जत्तु वरं ॥ ६१ ॥

ઉપરથ અને ભદ્ર આદિ અંગવાળું, તથા તિલક અને તવંગ આદિ આભૂષણવાળું શિખર-

બધ એવું લાકડાનુ દેહગસગ હોય તે ઘગ્મા પૂજના લાયક નથી તેમજ ઘગ્મા રાખવું પણ ન જોઇએ । પરન્તુ તીર્થયાત્રામા સાથે હોય તો તેનો દોષ નથી ।

जत्तु कए पुणु पच्छा ठविज्ज रहसाल अहव सुरभवणे ।
जेण पुणो तस्सरिसो करेइ जिणजत्तवरसंघो ॥ ६२ ॥

પણ તીર્થયાત્રાથી પાછા આવીને તે શિખગ્વાળા લાકડાના દેહગસગને ગ્થશાળામા અથવા દેવમદિરમા ગખવુ, ફરી ક્યારે તેના જેવો તીર્થયાત્રા સઘ નીકળે ત્યારે કામ આવે ॥ ૬૨ ॥

घर देहरासरनु वर्णन—

गिहदेवालयं कीरइ दारुमयविमाणपुप्फय नाम ।
उववीढ पीठ फरिस जहुत्त चउरंस तस्सुवरि ॥ ६३ ॥

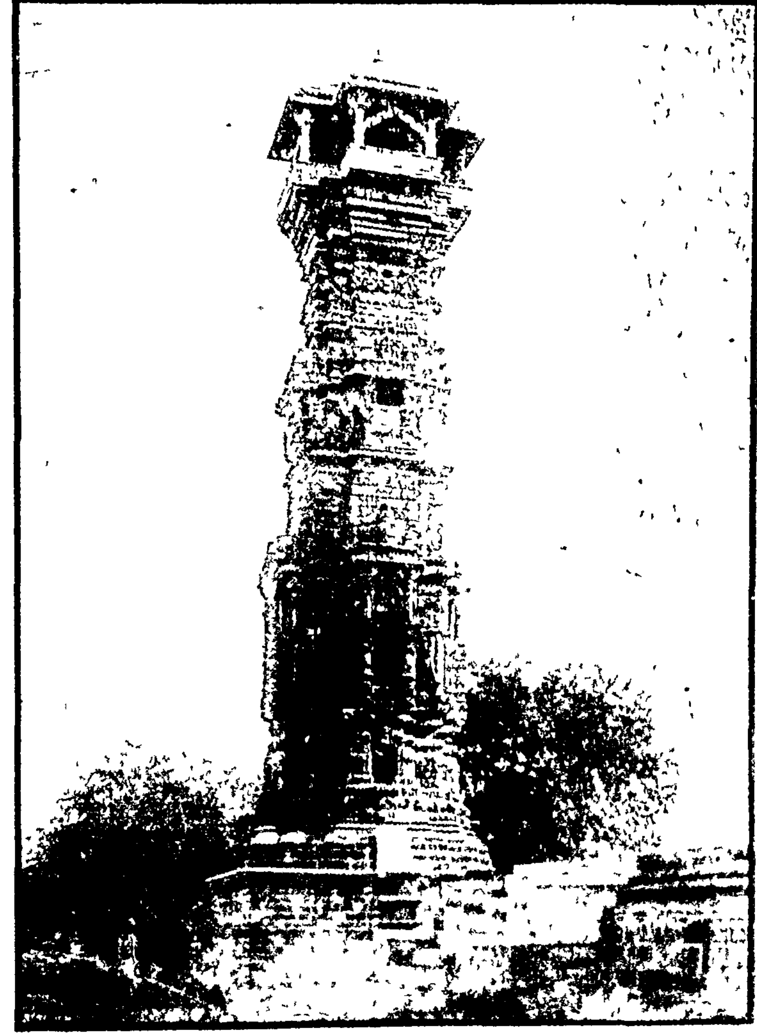
પુ'પક વિમાનના આકાગ્વાળુ લાકડાનુ ઘરદેહગમર બનાવવુ । જે પ્રમાણે પહેલા ઉપપીઠ, પીઠ અને ફગ્સ બનાવવાનુ કહેલ છે તે પ્રમાણે બનાવવુ ॥ ૬૩ ॥

चउ थंभ चउ दुवार चउ तोरण चउ दिसेहिं छज्जउडं ।
पच कणवीरसिहरं एग दु ति वारेगसिहरं वा ॥ ६४ ॥

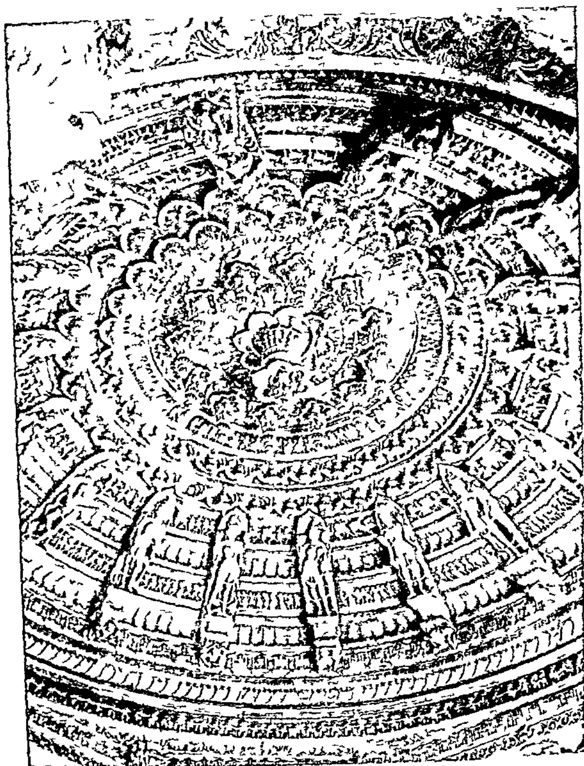
ચાગ્ કોણે ચાર થભ, ચાગ્ દિશામા ચાર દ્વાર અને ચાર તોગ્ણ અને ચાગ્ તરફ છજ્જા કરના । ઉપર કરેણના ફૂલની કળી જેવા પાચ શિખર (એક મધ્યમા ઘૂમટ અને ચાગ્ કોણે એક એક ઘુમટી) બનાવના । તેમજ એક, બે અથવા ત્રણ દ્વારવાળુ અને એક ઘૂમટવાળુ પણ બનાવી શકાય છે ॥ ૬૪ ॥

अह भित्ति छज्ज उवमा सुरालयं आउ सुद्ध कायव्व ।
सम चउरस गब्भे तत्तो अ सवायउ उदएसु ॥ ६५ ॥

ભીત અને છજ્જાવાળુ ઘગ્ દેહગસર બરાબગ્ શુભ આય આદિ મેળવીનેજ બનાવવુ । ગર્ભ ભાગ સમચોરસ રાખવો । ગર્ભ ભાગથી સવાયુ ઉદયમા રાખવુ ॥ ૬૫ ॥

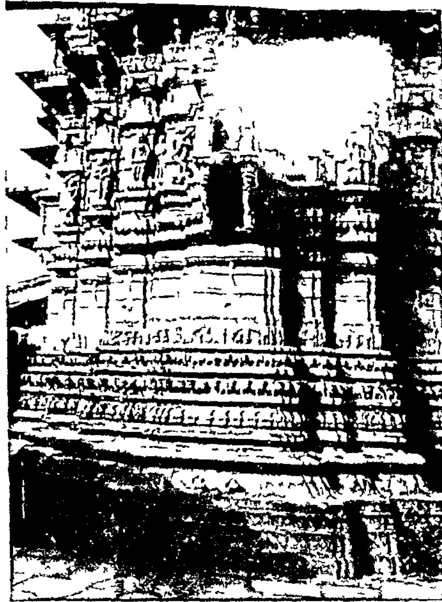
जैन कीर्त्तिस्तम्भ, चीतोडगढ,

सभा मण्डप के छत का भीतरी दृश्य जैन मन्दिर आबू

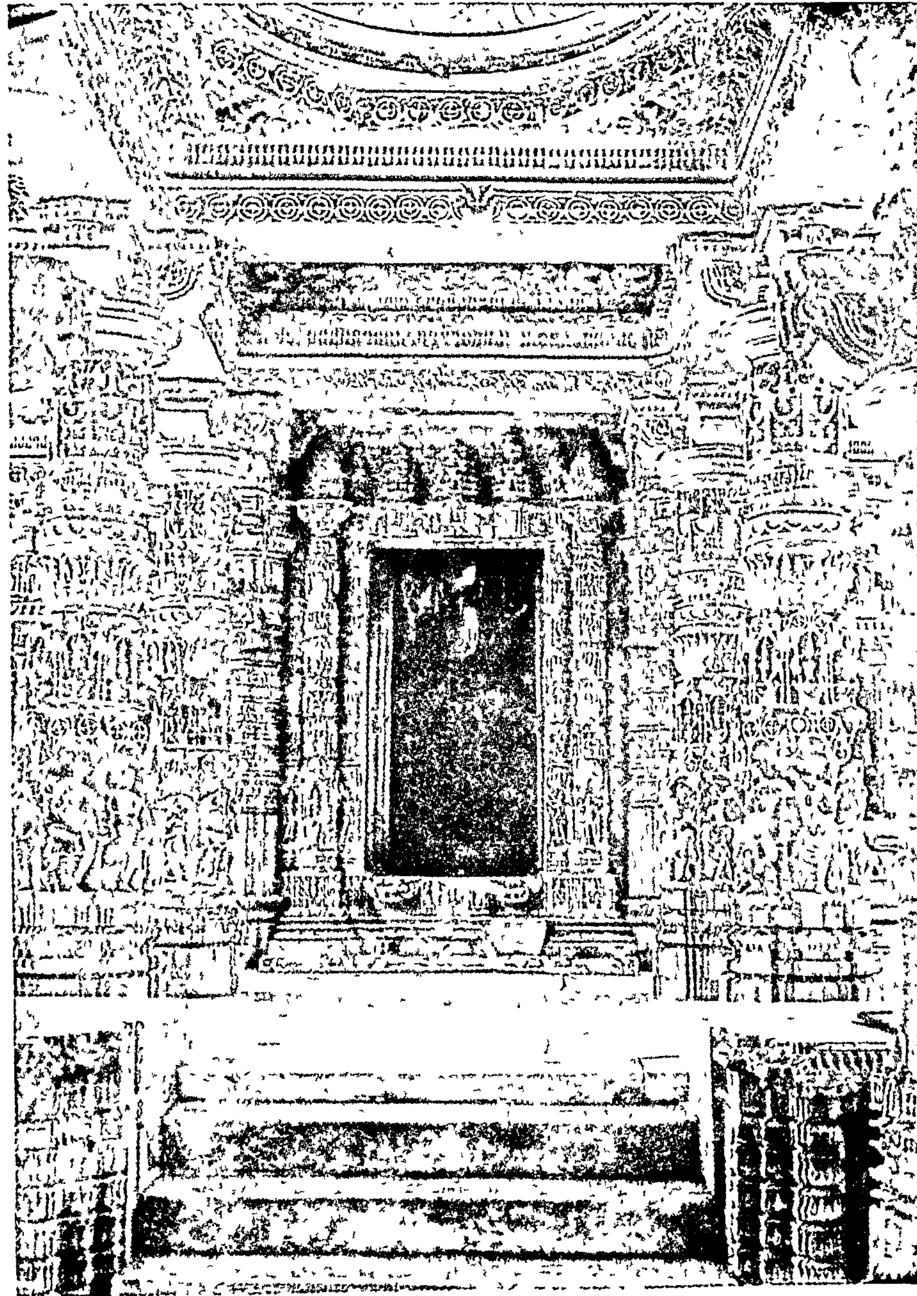
अनुपम नकशीवाला एक गवाक्ष (ताक) जैनमन्दिर (आबू)

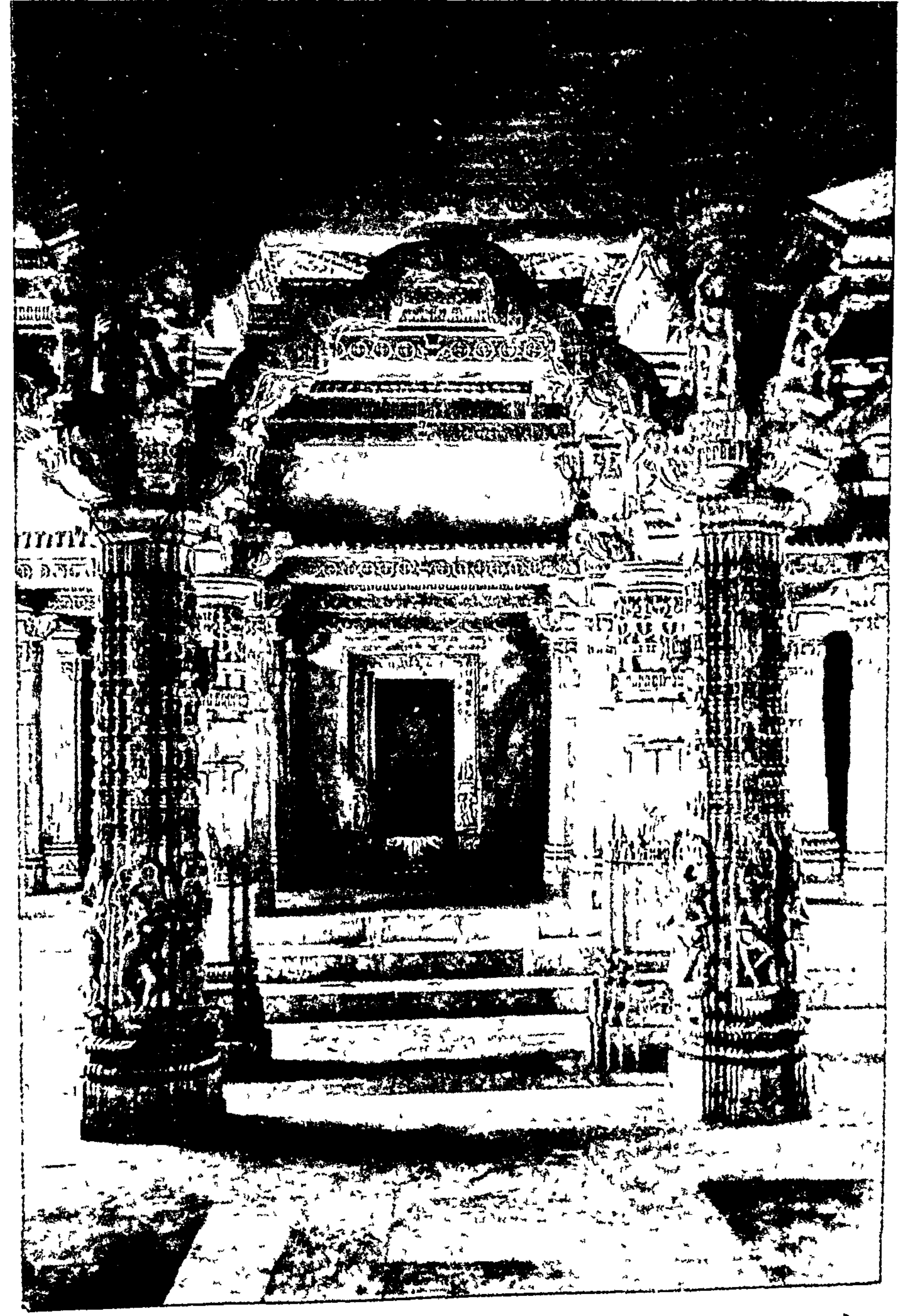
नकशीदार स्तंभ और गवाक्ष का दृश्य जैन मन्दिर (आबू)

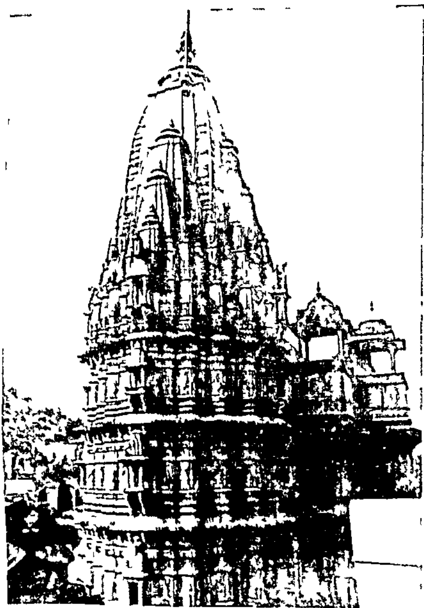
गज अश्व नर और हँस थर वाला कर्णपीठ
तथा रूप वाला मँडोवर का सुन्दर दृश्य
श्री जगत शरण जी का मन्दिर आमेर (जयपुर)

मनोहर कारिगरी वाला मन्डोवर
जैन मन्दिर आबू ।

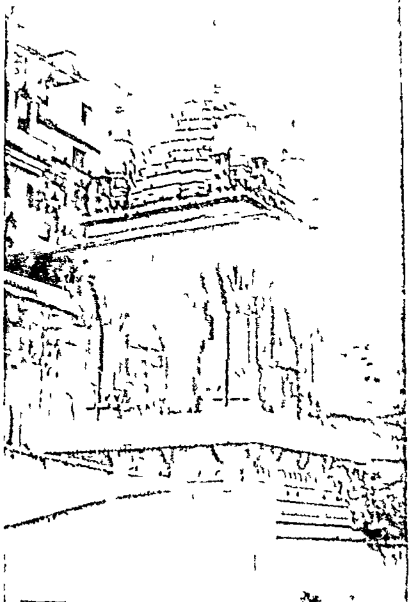

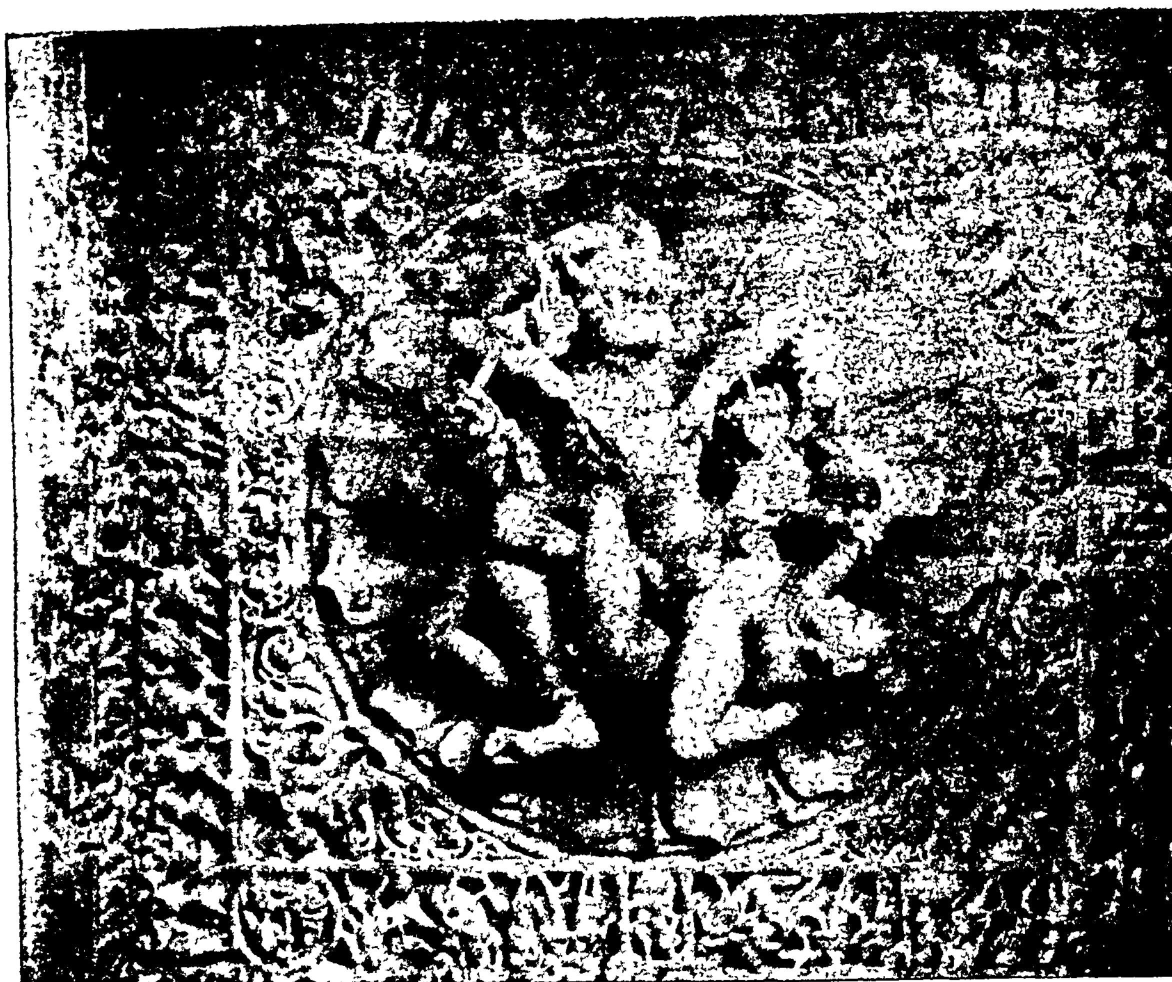
लूणवसही जैन मन्दिर का भीतरी दृश्य आबू ।

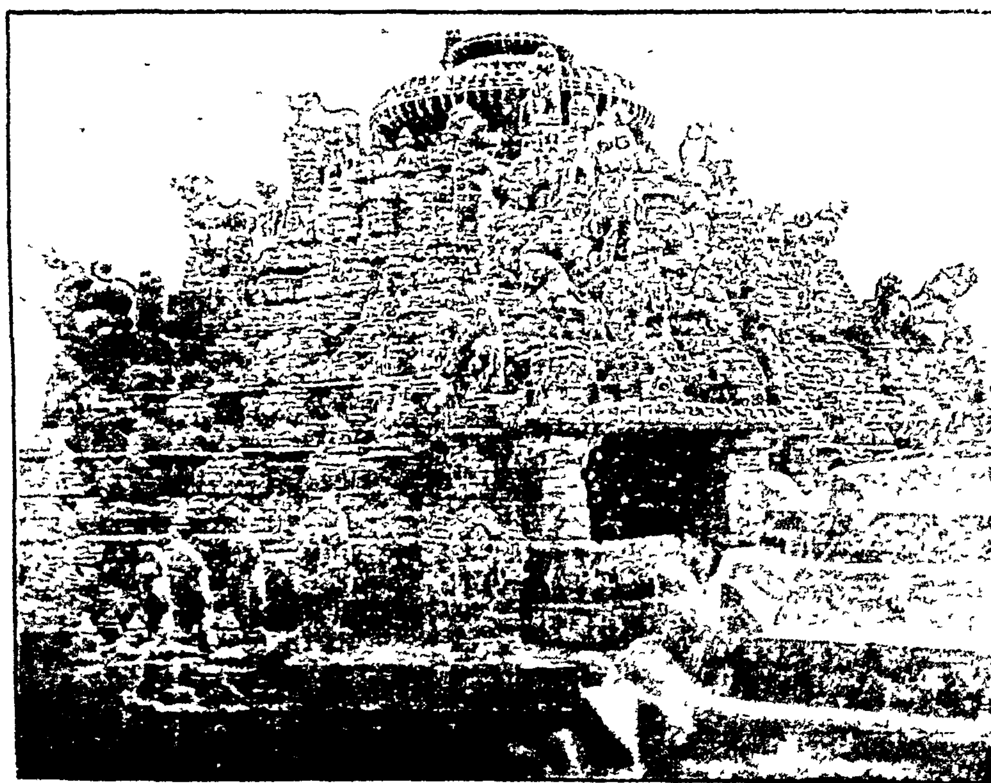
जगत्शरण जी के मन्दिर का तिमंजला शिखर आमेर (जयपुर)

जगत्शरणजी के मन्दिर में गरुड़ जी का मंडप आमेर (जयपुर)

नरसिंहावतार की मूर्त्ति । जैन मन्दिर आबू

जेसलमेर के जैन मन्दिर के सांभरण का सुन्दर दृश्य

जैन मन्दिर का भीतरी दृश्य, आबू

सभामण्डप का भीतरी दृश्य आबू

गब्भाओ हवइ छज्जु सवाउ सतिहाउ दिवड्ढु वित्थारे ।
वित्थाराओ सवाओ उदयेण य निग्गमे अद्धो ॥ ६६ ॥

ગર્ભના વિસ્તારથી છજ્જાનો વિસ્તાર સવાગુણો કરવો, અથવા ગર્ભનો ત્રીજો ભાગ ગર્ભના વિસ્તારમાં મેળવીને તેટલો વિસ્તાર કરવો યા દોઢ-ગુણો કરવો। વિસ્તારથી સવાગુણો ઉદયમાં અને નિર્ગમમાં અરધો કરવો ॥ ૬૬ ॥

छज्जउड-थंभ-तोरण-जुअ उवरे मंडओवमं सिहरं ।
आलयमज्झे पडिमा छज्जयमज्झम्मि जलवट्टं ॥ ६७ ॥

છજા, સ્તંભ અને તોરણવાળા ઘર દેહરાસરની ઉપર મંડપના શિખર જેવું શિખર કરવું એટલે મંડપના ઉપર જેવો ઘૂમટ હોય છે તેવો ઘૂમટ કરવો પણ કરેણના ફૂલની કળીના આકારવાળું શિખર કરવું નહિ। ઘર મંદિરમાં પ્રતિમા રાખવી અને છજામાં જલવટ કરવો ॥ ૬૭ ॥

गिहदेवालयसिहरे धयदंडं नो करिज्जइ कयावि ।
आमलसारं कलसं कीरइ इअ भणिय सत्थेहिं ॥ ६८ ॥

ઘર દેહરાસરના ઘૂમટ ઉપર ધ્વજાદંડ ક્યારે પણ રાખવો નહિ। પરંતુ આમલસારકલશ જ રાખવો એમ શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે ॥ ૬૮ ॥

ग्रन्थकार प्रशस्ति—

सिरि-धंधकलस-कुल-संभवेण चंदासुएण फेरेण ।
कन्नाणपुर-ठिएण य निरिक्खिउं पुव्वसत्थाइं ॥ ६९ ॥

सपरोवगारहेऊ नयण-मुणि-राम-चंद वरिसम्मि ।
विजयदसमीइ रइअं गिहपडिमालक्खणाइणं ॥ ७० ॥

इति परमजैनश्रीचन्द्राङ्गज-ठक्कुर 'फेरु' विरचिते वास्तुसारे
प्रासादविधिप्रकरणं तृतीयम् ।

શ્રીધંધકલશ નામના ઉત્તમ કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલ શેઠ 'ચંદ' ના સુપુત્ર ઠક્કુર 'ફેરૂ' એ કન્નાણમાં રહીને અને પ્રાચીન શાસ્ત્રોનું અવલોકન કરીને પોતાના તથા પરના ઉપકારને માટે વિક્રમ સંવત્ ૧૩૭૨ ની સાલમાં વિજય દશમીને દિવસે ઘર, પ્રતિમા અને પ્રાસાદના લક્ષણ વાળો આ વાસ્તુસાર નામનો શિલ્પગ્રંથ રચ્યો છે ॥ ૬૮ ॥ ૭૨ ॥

इति सौराष्ट्रराष्ट्रान्तर्गत–पादलिप्तपुरनिवासिना पण्डितभगवानदासाख्य
जैनेनानुवादितं गृह-बिम्ब-प्रासाद प्रकरणत्रययुक्तं
वास्तुसारनामकं प्रकरणं समाप्तम् ।

परिशिष्ट A

वज्रलेप—

मंदिर मकान आदि अधिक मजबूत करवाने माटे प्राचीन जमानामां भीत आदिनी उपर जे लेप करवामां आवतो हतो, ते बृहत्संहितामां वज्रलेपना नामथी नीचे प्रमाणे प्रसिद्ध छे—

आमं तिन्दुकमामं कपित्थकं पुष्पमपि च शाल्मल्याः ।
बीजानि शल्लकीनां धन्वनवल्को वचा चेति ॥ १ ॥
एतैः सलिलद्रोणः क्वाथयितव्योऽष्टभागशेषश्च ।
अवतार्योऽस्य च कल्को द्रव्यैरेतैः समनुयोज्यः ॥ २ ॥
श्रीवासक--रस--गुग्गुलु--भल्लातक--कुन्दुरूक--सर्जरसैः ।
अतसी--बिल्वैश्च युतः कल्कोऽयं वज्रलेपाख्यः ॥ ३ ॥

तिन्दुकं तिन्दुकफलं आममपक्वम् । कपित्थकं कपित्थकफलमामेव । शाल्मल्याः शाल्मलिवृक्षस्य च पुष्पम् । शल्लकीनां शल्लकीवृक्षाणां बीजानि । धन्वनवल्को धन्वनवृक्षस्य वल्कस्त्वक् । वचा च, इत्येवं प्रकारः । एतैर्द्रव्यैः सह सलिलद्रोणः क्वाथयितव्यः । द्रोणः पलशतद्वयं षट्पञ्चाशदधिकम् । यावदष्टभागावशेषो भवति, द्वात्रिंशत्पलानि अवशिष्यन्त इत्यर्थः । ततोऽष्टभागावशेषोऽवतार्योऽवतारणीयो ग्राह्य इत्यर्थः । अस्य चाष्टभागशेषस्य तद्द्रव्यैर्वक्ष्यमाणैः कल्कश्चूर्णः समनुयोज्यो विधातव्यः । तच्चूर्णसंयुक्तः कार्य इत्यर्थः । कैः इत्याह—श्रीवासकेति श्रीवासकः प्रसिद्धवृक्षनिर्यासः । रसो बोलः, गुग्गुलुः प्रसिद्धः, भल्लातकः प्रसिद्ध एव, कुन्दुरुको देवदारुवृक्षनिर्यासः । सर्जरसः सर्जरसवृक्षनिर्यासः । एतैः तथा अतसी प्रसिद्धा । बिल्वं श्रीफलं एतैश्च युतः समवेतः । अयं कल्को वज्रलेपाख्यः, वज्रलेपेत्याख्या नाम यस्य ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

કાચા ટીંબરૂં, કાચા કોઠાં, શિમળાના ફૂલ, સારફલ (સાલેડા, ધૂપેડા) ના બીજ, ધામણ વૃક્ષની છાલ અને ઘોડાવજ, એ ઔષધો બરાબર સરખે વજન પ્રમાણે લઈ, પછી તેને એક દ્રોણ અર્થાત્ ૨૫૬ પલ = ૧૦૨૪ તોલા પાણીમાં નાંખીને ઉકાળો કરવો, જ્યારે પાણી આઠમો ભાગ રહે ત્યારે નીચે ઉતારી, તેમાં સુરૂવૃક્ષનો ગુંદર (બેરજો), હીરાબોળ, ગુગળ, ભીલામા, દેવદારનો ગુંદ (કુંદરૂ), રાળ, અળશી અને બીલીફલ એ ઔષધોનું ચૂર્ણ નાંખવું, જેથી વજ્રલેપ તૈયાર થાય છે ।

प्रासादहर्म्यवलभी--लिङ्गप्रतिमासु कुड्यकूपेषु ।
सन्तप्तो दातव्यो वर्षसहस्रायुतस्थायी ॥ ४ ॥

प्रासादो देवप्रासादः । हर्म्यम् । वलभी वातायनम् । लिङ्ग शिवलिङ्गम् । प्रतिमार्चा । एतासु तथा कुड्येषु भित्तिषु । कूपेपूदकोद्गारेषु । सन्तप्तोऽत्युष्णो दातव्यो देयः । वर्षसहस्रायुतस्थायी भवति । वर्षाणा सहस्रायुतं वर्षकोटि तिष्ठतीत्यर्थः॥ ४ ॥

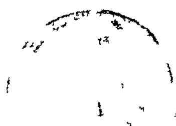
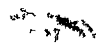
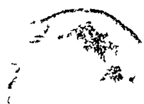
ઉપર પ્રમાણે કહેલ વજ્રલેપ દેવમંદિર, મકાન, ઝરૂખા, શિવલિંગ, પ્રતિમા [મૂર્તિ], ભીંત અને કુવા વિગેરે ઠેકાણે ઘણો ગરમ ગરમ લગાવે તો તે મકાન આદિની સ્થિતિ ક્રોડ વર્ષની થાય।

अन्य प्रकारे वज्रलेप—

लाक्षाकुन्दुरुगुग्गुलु--गृहधूमकपित्थविल्वमध्यानि ।
नागनिम्बतिन्दुकमदनफलमधुकमञ्जिष्ठाः ॥ ५ ॥
सर्जरससामलकानि चेति कल्कः कृतो द्वितीयोऽयम् ।
वज्राख्यः प्रथमगुणैरयमपि तेष्वेव कार्येषु ॥ ६ ॥

लाक्षा प्रसिद्धा वृक्षनिर्यासः । कुन्दुरुदेवदारुवृक्षनिर्यासः । गुग्गुलुः प्रसिद्धः । गृहधूमोऽगारधूमः श्यामेति प्रसिद्धः । कपित्थः कपित्थवृक्षफलम् । विल्वमध्यम् । एतानि । तथा नागफलम् । निम्बः प्रसिद्धः तिन्दुकं तिन्दुकफलम् । केचिन्नागवलाफलतिन्दुकमदनफलेति पठन्ति । नागवलाफलम् । तिन्दुकफलं मदनफलं मधुकफलं मञ्जिष्ठा प्रसिद्धा । सर्जरसः सर्जवृक्षनिर्यासः । रसो बोलः । आमलकं धात्रीफलम् । एतानि च । इत्येव प्रकारो द्वितीयः कल्कः कृतो वज्राख्यो वज्रलेपसञ्ज्ञः । प्रथमगुणैः पूर्वोक्तैर्गुणैरेतैः सलिलद्रोणः क्वाथयितव्योऽष्टभागशेषश्चेति तथा सन्तप्तो दातव्य इति । अयमपि वज्रलेपस्तेष्वेव प्रागुक्तेषु कार्येषु प्रासादादिषु । स च वर्षसहस्रायुतं स्थायी भवति ॥ ५ ॥ ६ ॥

લાખ, દેવદારુનો ગુન્દ [કુંદરૂ], ગુગલ, શ્યામા [હળદર] કોઠા, બીલીફળ, નાગબલા, લીંબડો, ટીંબરૂના ફળ, મીંઢળ, જેઠીમધ, મજીઠ, રાળ, હીરાબોળ, અને આમળા એ ઔષધોનો ઉકાળો કરી આઠમો ભાગ પાણી રહે ત્યારે ઉતારી ગરમ ગરમ મકાન આદિની ભીંતો ઉપર લેપ કરવાથી તે મકાનની ક્રોડો વર્ષની સ્થિતિ થાય ॥ ૫ ॥ ૬ ॥

चौवीस तीर्थकरों के अनुक्रमसे लांछन–

1 वृषभ-बैल	२ हाथी	३ घोडा	४ वानर
५ क्रौंच	६ पद्म-कमल	७ स्वस्तिक	८ चंद्रमा
९ मगर	१० श्रीवत्स	११ गेंडा	१२ भैंसा
१३ सूअर	१४ सीचाना-बाज	१५ वज्र	१६ हरिण
१७ बकरा	१८ नंद्यावर्त्त	१९ कलश	२० कछुआ
२१ नील कमल	२२ शंख	२३ सर्प	२४ सिंह

परिशिष्ट B

जिनेश्वरदेव अने तेमनां शासनदेवोनुं स्वरूप ।

प्रथम आदिनाथ तीर्थंकर, गोमुखयक्ष अने चक्रेश्वरी यक्षिणीनुं स्वरूप—

तत्राद्यं कनकावदातवृषलाञ्छनमुत्तराषाढाजातं धनूराशिं चेति । तथा तत्तीर्थोत्पन्नगोमुखयक्षं हेमवर्णं गजवाहनं चतुर्भुजं वरदाक्षसूत्रयुतदक्षिणपाणिं मातुलिङ्गपाशान्वितवामपाणिं चेति । तथा तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्नामप्रतिचक्राभिधानां यक्षिणीं हेमवर्णां गरुडवाहनामष्टभुजां वरदबाणचक्रपाशयुक्तदक्षिणकरां धनुर्वज्रचक्राङ्कुशवामहस्तां चेति ॥ १ ॥

प्रथम 'श्री આદિનાથ' [ઋષભદેવ] નામના તીર્થંકરનો વર્ણ સુવર્ણની કાંતિ જેવો છે, તેમને વૃષભ [બલદ] નું ચિન્હ છે, તથા તેમનું જન્મ નક્ષત્ર ઉત્તરાષાઢા અને ધનરાશિ છે.

તેમના શાસનમાં 'ગોમુખ' નામનો યક્ષ છે, તે સુવર્ણની કાંતિવાળો, * હાથીની સવારી કરવાવાળો અને ચાર ભુજાવાળો છે. તેનાં જમણી બે ભુજાઓમાં વરદાન અને માળા, ડાબા બે હાથોમાં બીજોરૂ અને પાશ (ફાંસી) છે.

તેમનાજ શાસનમાં 'અપ્રતિચક્રા' (ચક્રેશ્વરી) નામની યક્ષિણી છે, તે સુવર્ણની કાંતિવાળી, ગરૂડની સવારી કરવાવાળી અને + આઠ ભુજાવાળી છે, તે જમણી ચાર ભુજાઓમાં વરદાન, બાણ, ફાંસી અને ચક્રને, તથા ડાબી ચાર ભુજાઓમાં ધનુષ્ય, વજ્ર, ચક્ર અને અંકુશને ધારણ કરે છે ।

२–अजितनाथ तीर्थंकर, महायक्ष अने अजिता यक्षिणीनुं स्वरूप—

द्वितीयमजितस्वामिनं हेमाभं गजलाञ्छनं रोहिणीजातं वृषराशिं चेति । तथा तत्तीर्थोत्पन्नं महायक्षाभिधानं यक्षेश्वरं चतुर्मुखं श्यामवर्णं मातङ्गवाहनमष्टपाणिं वरदमुद्गराक्षसूत्रपाशान्वितदक्षिणपाणिं बीजपूरकाभयाङ्कुशशक्तियुक्तवामपाणिपल्लवं चेति । तथा तस्मिन्नेव

---

* આચારદિનકરમાં હાથી અને બલદ એ બે સવારી કરનાર માનેલ છે ।

+ રૂપમંડનમાં બાર ભુજાવાળી પણ લખેલ છે, બાર ભુજાવાળીના ઉપરના આઠ હાથોમાં ચક્ર, બે હાથમાં વજ્ર, એક હાથમાં બીજોરૂ અને એક હાથમાં અભય છે । સિદ્ધાચલ આદિ કઈ એક તીર્થમાં ચાર ભુજાવાળી અને સિંહની સવારીવાળી જોવામાં આવે છે । ચાર ભુજાવાળીના ઉપરના બન્ને હાથમાં ચક્ર અને નીચેના એક હાથમાં બીજોરૂ અને એક હાથમાં અભય છે ।

तीर्थे समुत्पन्नामजिताभिधाना यक्षिणीं गौरवर्णां लोहासनाधिरूढां चतुर्भुजां वरदपाशाधिष्ठितदक्षिणकरां बीजपूरकाङ्कुशयुक्तवामकरां चेति ॥ २ ॥

બીજા 'અજિતનાથ' નામના તીર્થંકર છે, તેમના શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ રંગનો છે, તેમને હાથીનુ ચિન્હ છે, રોહિણી નક્ષત્રમાં જન્મ અને વૃષરાશિ છે।

તેમના શાસનમાં 'મહાયક્ષ' નામનો યક્ષ છે, તે ચાર મુખવાળો, કૃષ્ણ વર્ણવાળો, હાથી* ની સવારી કરનારો અને આઠ ભુજાવાળો છે, તે જમણી ચાર ભુજાઓમા વરદાન, મુદ્ગર, માળા અને ફાસીને ધારણ કરે છે, તથા ડાબી ચાર ભુજાઓમા બીજોરૂ, અભય, અંકુશ અને શક્તિને ધારણ કરે છે।

તેમનાજ શાસનમા 'અજિતા' (અજિતબલા) નામની યક્ષિણી છે, તે ગૌર વર્ણવાળી, + લોહાસન પર બેઠેલી અને ચાર ભુજાવાળી છે। તે જમણી બે ભુજાઓમા વરદાન અને ફાસી ને, ડાબી બે ભુજાઓમાં બીજોરૂ અને અંકુશને ધારણ કરે છે।

३-समवनाथ तीर्थंकर, त्रिमुखयक्ष अने दुरितारि यक्षिणीनु स्वरूप—

तथा तृतीय सम्भवनाथं हेमाभं अश्वलाञ्छनं मृगशिरजातं मिथुनराशिं चेति । तस्मिंस्तीर्थे समुत्पन्नं त्रिमुखयक्षेश्वरं त्रिमुखं त्रिनेत्रं श्यामवर्णं मयूरवाहनं षड्भुजं नकुलगदाभययुक्तदक्षिणपाणिं मातुलिङ्गनागाक्षसूत्रान्वितवामहस्तं चेति । तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्नां दुरितारिदेवीं गौरवर्णां मेषवाहनां चतुर्भुजां वरदाक्षसूत्रयुक्तदक्षिणकरां फलाभयान्वितवामकरां चेति ॥ ३ ॥

ત્રીજા 'સભવનાથ' નામના તીર્થંકર છે, તે સુવર્ણવર્ણવાળા અને ઘોડાના ચિન્હવાળા છે, તેમનુ જન્મનક્ષત્ર મૃગશિર અને મિથુનરાશિ છે।

તેમના તીર્થમા 'ત્રિમુખ' નામનો યક્ષ છે, તેને ત્રણ મુખ ત્રણ ત્રણ નેત્રવાળા છે, તે શરીરે કૃષ્ણ રંગનો, મોરની સવારી કરનારો અને છ ભુજાવાળો છે, જમણી ત્રણ ભુજાઓમા નોળીઓ ગદા અને અભયને, ડાબી ત્રણ × ભુજાઓમા બીજોરૂ, સાપ અને માળાને ધારણ કરે છે।

---

* સાગરચન્દ્રસૂરિકૃત મંત્રાધિરાજ કલ્પમા [ગજેન્દ્રવદનો] એવો પાઠ સંશોધકની ભૂલથી અશુદ્ધ છપાયેલ છે, તે ઠેકાણે [ગજેન્દ્રવહનો] જોઇએ।

+ આચારદિનકરમા ગાયની સવારી કરનારી કહી છે। દે૦ લા૦ ફંડ સૂરતમા ચતુર્વિંશતિ જિનાનંદ સ્તુતિ સચિત્ર છાપેલ છે, તેમા બકરાનુ વાહન આપ્યુ છે, તે અશુદ્ધ જણાય છે।

× મીસ્ત્રીજીએ બૃહદ્શિલ્પશાસ્ત્ર ભાગ ૨ મા ડાબા હાથના શસ્ત્રો અશુદ્ધ લખેલા છે।

તેમનાજ તીર્થમાં ' દુરિતારિ ' નાગની યક્ષિણી છે, તે ગૌર વર્ણવાળી, * ઘેટાની સવારી કરવાવાળી અને ચાર ભુજાવાળી છે, જમણી બે ભુજાઓમાં વરદાન અને માળાને, ડાબી બે ભુજાઓમાં + ફળ અને અભયને ધારણ કરે છે ।

४-अभिनन्दन तीर्थंकर, ईश्वरयक्ष अने कालिका देवीनुं स्वरूप—

तथा चतुर्थमभिनन्दनजिनं कनकद्युतिं कपिलाञ्छनं श्रवणोत्पन्नं मकरराशिं चेति । तत्तीर्थोत्पन्नमीश्वरयक्षं श्यामवर्णं गजवाहनं चतुर्भुजं मातुलिंगाक्षसूत्रयुतदक्षिणपाणिं नकुलाङ्कुशान्वितवामपाणिं चेति । तस्मिन्नैव तीर्थे समुत्पन्नां कालिकादेवीं श्यामवर्णां पद्मासनां चतुर्भुजां वरदपाशाधिष्ठितदक्षिणभुजां नागाङ्कुशान्वितवामकरां चेति ॥ ४ ॥

ચોથા ' અભિનન્દન ' નામના તીર્થંકર છે, તે સુવર્ણવર્ણવાળા અને વાંદરાના ચિન્હવાળા છે, તેમનું જન્મનક્ષત્ર શ્રવણ અને મકર રાશિ છે ।

તેમના શાસનમાં ' ઇશ્વર ' નામનો યક્ષ છે, તે કૃષ્ણવર્ણનો, હાથીની સવારી કરનારો અને ચાર ભુજાવાળો છે, તે જમણી બે ભુજાઓમાં બીજોરૂ અને માળાને, ડાબી બે ભુજાઓમાં નોળીઓ અને અંકુશને ધારણ કરે છે ।

તેમના શાસનમાં ' કાલિકા ' નામની યક્ષિણી છે, તે કૃષ્ણવર્ણની, કમળ ઉપર બેઠેલી અને ચાર ભુજાવાળી છે, જમણી બે ભુજાઓમાં વરદાન અને ફાંસીને, ડાબી બે ભુજાઓમાં નાગ અને અંકુશને ધારણ કરે છે ।

५-सुमतिनाथ तीर्थंकर, तुंबरुयक्ष अने महाकाली देवीनुं स्वरूप—

तथा पञ्चमं सुमतिजिनं हेमवर्णं क्रौञ्चलाञ्छनं मघोत्पन्नं सिंहराशिं चेति । तत्तीर्थोत्पन्नं तुम्बरुयक्षं श्वेतवर्णं गरुडवाहनं चतुर्भुजं वरदशक्तियुतदक्षिणपाणिं नागपाश (गदा) युक्त वामहस्तं चेति । तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्नां महाकालीं देवीं सुवर्णवर्णां पद्मवाहनां चतुर्भुजां वरदपाशाधिष्ठितदक्षिणकरां मातुलिङ्गाङ्कुशयुक्तवामभुजां चेति ॥ ५ ॥

* દેવતામૂર્તિપ્રકરણમાં પાડાનું વાહન લખ્યુ છે તથા સાગરચંદ્રસૂરિકૃત મંત્રાધિરાજકલ્પમાં મોરનું વાહન લખ્યું છે ।

+ ચતુર્વિંશતિ ચરિત્રમાં [ફણિભૃદ] સર્પ લખ્યું છે । દે૦ લા૦ ફંડ સૂરતમાં ચતુર્વિંશતિજિનસ્તુતિ સચિત્રમાં ફલને ઠેકાણે ફલક [ઢાલ] આપી છે તે અશુદ્ધ છે । કેમકે ઘણે ઠેકાણે જોવામા આવે છે કે એક હાથમાં તરવાર હોય તો બીજા હાથમાં ઢાલ હોય છે. પરંતુ તરવાર ન હોય તો ઢાલ પણ હોતી નથી. ઢાલનો સંબંધ તરવારની સાથે છે. આ પ્રમાણે કઇ ઠેકાણે ભૂલ કરી છે ।

પાચમા ' સુમતિનાથ ' નામના તીર્થંકર છે, તે સુવર્ણવર્ણના અને ક્રૌંચ પક્ષીના ચિન્હવાળા છે, તેમનુ જન્મનક્ષત્ર મઘા અને સિંહ રાશિ છે।

તેમના તીર્થમા ' તુંબરૂ ' નામનો યક્ષ છે, તે સફેદ વર્ણનો, ગરૂડની સવારી કરનારો અને ચાર ભુજાવાળો છે। જમણી બે ભુજાઓમા વરદાન અને શક્તિને, * ડાબી બે ભુજાઓમા નાગપાશ અને (ગદા) ને ધારણ કરે છે।

તેમના તીર્થમાં ' મહાકાલી ' નામની યક્ષિણી છે, તે સુવર્ણવર્ણવાળી, કમલના વાહન વાળી અને ચાર ભુજાવાળી છે, જમણી બે ભુજાઓમા વરદાન અને પાશને, ડાબી બે ભુજાઓમા બીજોરૂ અને અંકુશને ધારણ કરે છે।

६-पद्मप्रभ तीर्थंकर, कुसुमयक्ष और श्यामादेवीनुं स्वरूप—

तथा षष्ठ पद्मप्रभ रक्तवर्णं कमललाञ्छनं चित्रानक्षत्रजातं कन्याराशि चेति। तत्तीर्थोत्पन्नं कुसुमं यक्षं नीलवर्णं कुरङ्गवाहनं चतुर्भुजं फलाभययुक्तदक्षिणपाणिं नकुलाक्षसूत्रयुक्तवामपाणिं चेति। तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्नामच्युतां देवीं श्यामवर्णां नरवाहनां चतुर्भुजां वरदबाणान्वितदक्षिणकरां कार्मुकाभययुतवामहस्तां चेति ॥६॥

છઠ્ઠા ' પદ્મપ્રભ ' નામના તીર્થંકર છે, તે લાલવર્ણના અને કમળના ચિન્હવાળા છે, તેમનું જન્મનક્ષત્ર ચિત્રા અને કન્યારાશિ છે।

તેમના તીર્થમા ' કુસુમ ' નામનો યક્ષ છે, તે લીલાવર્ણનો, હરિણની સવારી કરનારો અને ચાર ભુજાવાળો છે, જમણી બે ભુજાઓમા +ફળ અને અભયને, ડાબી બે ભુજાઓમાં નોળીઓ અને માળાને ધારણ કરે છે।

તેમના તીર્થમા ' અચ્યુતા ' (શ્યામા) નામની યક્ષિણી છે, તે કૃષ્ણવર્ણવાળી, પુરૂષની સવારી કરનારી અને × ચાર ભુજાવાળી છે, જમણી બે ભુજાઓમા વરદાન અને બાણને, ડાબી બે ભુજાઓમા ધનુષ અને અભયને ધારણ કરે છે।

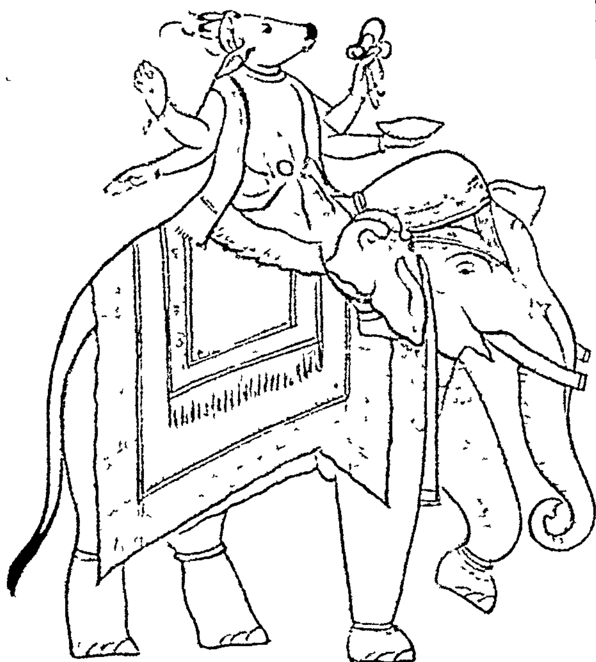
---

* પ્રવચનસારોદ્ધાર, આચારદિનકર ત્રિષષ્ઠિચરિત્ર, મન્ત્રાધિરાજકલ્પ અને દેવતામૂર્ત્તિપ્રકરણમા ડાબા બે હાથમા નાગપાશ અને ગદાને ધારણ કરનાર લખેલ છે।

+ દે૦ લા૦ ફં૦ સુરતમા છપાયેલ ચ૦ વિં૦ જિ૦ સ્તુતિમા ફલને ઠેકાણે ઢાલ રાખી છે તે અશુદ્ધ છે।

× આચારદિનકર અને ચતુર્વિંશતિચરિત્રમા જમણી બે ભુજાઓમા વરદાન અને પાશ તથા ડાબી બે ભુજાઓમા અંકુશ અને બીજોરૂ ધારણ કરે છે, તેમ લખ્યુ છે।

१ आदिनाथ (ऋषभदेव) के शासनदेव और देवी–

२ अजितनाथ के शासनदेव और देवी–

३ संभवनाथ के शासनदेव और देवी–

४ अभिनंदनजिन के शासनदेव और देवी–

५ सुमतिनाथ के शासनदेव और देवी–

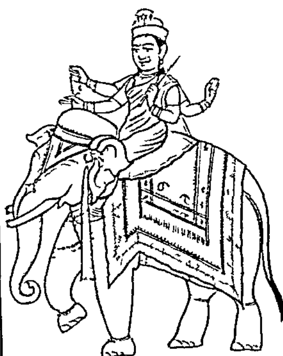
६ पद्मप्रभजिन के शासनदेव और देवी–

७ सुपार्श्वजिन के शासनदेव और देवी–

८ चन्द्रप्रभुजिन के शासनदेव और देवी–

૭—સુપાર્શ્વનાથ તીર્થંકર, માતંગયક્ષ અને શાન્તાદેવીનું સ્વરૂપ—

तथा सप्तमं सुपार्श्वं हेमवर्णं स्वस्तिकलाञ्छनं विशाखोत्पन्नं तुलाराशिं चेति। तत्तीर्थोत्पन्नं मातंगयक्षं नीलवर्णं गजवाहनं चतुर्भुजं बिल्वपाशयुक्तदक्षिणपाणिं नकुलकांकुशान्वितवामपाणिं चेति । तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्नां शान्तादेवीं सुवर्णवर्णां गजवाहनां चतुर्भुजां वरदाक्षसूत्रयुक्तदक्षिणकरां शूलाभययुतवामहस्तां चेति ॥ ७ ॥

સાતમા 'સુપાર્શ્વજિન' નામના તીર્થંકર છે, તે સુવર્ણ વર્ણવાળા અને સ્વસ્તિકના લાંછનવાળા છે, તેમનું જન્મનક્ષત્ર વિશાખા અને તુલારાશિ છે।

તેમના શાસનમાં 'માતંગ' નામનો યક્ષ છે, તે લીલાવર્ણનો હાથીની સવારી કરવાવાળો અને ચાર ભુજાવાળો છે, જમણી બે ભુજાઓમાં બીલીફળ અને પાશ (ફાંસી) ને, ડાબી બે ભુજાઓમાં નોળીઓ અને અંકુશને ધારણ કરે છે।

તેમના શાસનમાં 'શાંતા' નામની યક્ષિણી છે, તે સુવર્ણવર્ણવાળી, હાથીની સવારી કરનારી અને ચાર ભુજાવાળી છે, જમણી બે ભુજાઓમાં વરદાન અને માળાને, * ડાબી બે ભુજાઓમાં શૂળી અને અભયને ધારણ કરવાવાળી છે।

૮—चंद्रप्रभतीर्थंकर, विजययक्ष अने भृकुटीदेवीनुं स्वरूप—

तथाष्टमं चन्द्रप्रभजिनं धवलवर्णं चन्द्रलाञ्छनमनुराधोत्पन्नं वृश्चिकराशिं चेति । तत्तीर्थोत्पन्नं विजययक्षं हरितवर्णं त्रिनेत्रं हंसवाहनं द्विभुजं दक्षिणहस्ते चक्रं वामे मुद्गरमिति । तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्नां भृकुटिदेवीं पीतवर्णां वराह (वरालक ?) वाहनां चतुर्भुजां खड्गमुद्गरान्वितदक्षिणभुजां फलकपरशुयुतवामहस्तां चेति ॥ ८ ॥

આઠમા 'ચંદ્રપ્રભજિન' નામના તીર્થંકર છે, તે સફેદ વર્ણના અને ચંદ્રમાના લાંછનવાળા છે। તેમનું જન્મનક્ષત્ર અનુરાધા અને વૃશ્ચિકરાશિ છે।

તેમના શાસનમાં 'વિજય' નામનો યક્ષ છે, તે લીલાવર્ણનો, ત્રણ નેત્રવાળો, હંસની સવારી કરનારો અને બે ભુજાવાળો છે, તે જમણી ભુજામાં × ચક્ર અને ડાબા હાથમાં મુદ્ગર ને ધારણ કરે છે।

*—સાગરચંદ્રસૂરિકૃત મંત્રાધિરાજ કલ્પમાં ડાબા હાથમા પાશ અને અંકુશ લખેછે।

×—ચતુર્વિંશતિજિન ચરિત્રમાં 'તરવાર' જણાવે છે।

તેમના તીર્થમા 'ભ્રૃકુટી' (જ્વાલા) નામની દેવી છે, તે પીલાવર્ણની, *સુઅર (ગ્રાસ) ની સવારી કરનારી, અને ચાર ભુજાવાળી છે, જમણી બે ભુજાઓમા તરવાર અને મુદ્ગર ને તથા ડાબા બે હાથોમા ઢાલ અને ફરસીને ધારણ કરે છે।

९—सुविधिनाथ तीर्थंकर, अजितयक्ष अने सुतारका देवीनु स्वरूप—

तथा नवमं सुविधिजिन धवलवर्ण मकरलाञ्छन मूलनक्षत्रजात धनूराशि चेति । तत्तीर्थोत्पन्नमजितयक्षं श्वेतवर्ण कूर्मवाहनं चतुर्भुजं मातुलिंगाक्षसूत्रयुक्त-दक्षिणपाणिं नकुलकुन्तान्वितवामपाणिं चेति । तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्नां सुतारादेवी गौरवर्णा वृषवाहनां चतुर्भुजां वरदाक्षसूत्रयुक्तदक्षिणभुजां कलशांकुशान्वितवामपाणिं चेति ॥ ९ ॥

નવમા 'સુવિધિનાથ' નામના તીર્થંકર છે, તેમના શરીરનો વર્ણ સફેદ રગનો છે, તથા મઘરનુ લાછન, જન્મનક્ષત્ર મૂલ અને ધનરાશિ છે।

તેમના તીર્થમા 'અજિત' નામનો યક્ષ છે, તે સફેદ રગનો, કાચબાની સવારી કરનારો અને ચાર ભુજાવાળો છે, તે જમણા બે હાથોમા બીજોરૂ અને × માલાને તથા ડાબા બે હાથોમા નોળીઓ અને ભાલાને ધારણ કરે છે।

તેમના તીર્થમા 'સુતારા' નામની યક્ષિણી છે, તે ગૌરવર્ણની, વૃષભ (બલદ) ની સવારી કરનારી અને ચાર ભુજાવાળી છે, તેના જમણા બે હાથોમા વરદાન અને માળા છે, ડાબા બે હાથોમા કલશ અને અકુશ છે।

१०—शीतलनाथ तीर्थंकर ब्रह्मयक्ष अने अशोकादेवीनु स्वरूप—

तथा दशम शीतलनाथ हेमाभं श्रीवत्सलाञ्छनं पूर्वाषाढोत्पन्नं धनूराशि चेति । तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्न ब्रह्मयक्षं चतुर्मुखं त्रिनेत्र धवलवर्ण पद्मासनमष्टभु मातुलिंगमुद्गरपाशाभययुक्तदक्षिणपाणिं नकुलगदांकुशाक्षसूत्रान्वितवामपाणि चेति । तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्नामशोकां देवीं मुद्गवर्णा पद्मवाहनां चतुर्भुजां वरदपाशयुक्तदाक्षिणकरां फलांकुशयुक्तवामकरां चेति ॥ १० ॥

*—પ્રવચનસારોદ્ધાર ત્રિષષ્ટિચરિત્ર, આચારદિનકર આદિમા 'વરાલ' (ગ્રાસ) ની સવારી લખી છે દેવતામૂર્તિ પ્રકરણમા સિંહની સવારી લખી છે અને ચતુર્વિંશતિજિન ચરિત્રમા હંસની સવારી લખી છે।

×—મત્રાધિરાજકલ્પમા અભય જણાવે છે।

દશમા ' શીતલનાથ ' નામના તીર્થંકર છે, તે સુવર્ણવર્ણવાળા અને શ્રીવત્સના ચિહ્નવાળા છે, તેમનું જન્મનક્ષત્ર પૂર્વાષાઢા અને ધનુરાશિ છે ।

તેમના તીર્થમાં ' બ્રહ્મયક્ષ ' નામનો યક્ષ છે, તે ચાર મુખવાળો, પ્રત્યેક મુખ ત્રણ ત્રણ નેત્રવાળા, શરીરે સફેદ વર્ણનો, કમલના આસનવાળો અને આઠ ભુજાવાળો છે । તેના જમણા ચાર હાથોમાં બીજોરૂ, મુદ્‌ગર, પાશ (ફાંસી) અને અભય છે, ડાબા ચાર હાથોમાં નોળીઓ, ગદા, અંકુશ અને માળા છે ।

તેમના તીર્થમાં ' અશોકા ' નામની યક્ષિણી છે, તે મગના વર્ણવાળી, કમલના આસનવાળી અને ચાર હાથવાળી છે, તેના જમણા બે હાથમાં વરદાન અને ફાંસી છે, ડાબા બે હાથમાં * ફલ અને અંકુશ છે ॥ ૧૦ ॥

११—श्रेयांसनाथ तीर्थंकर, ईश्वरयक्ष अने मानवीदेवीनुं स्वरूप—

तथैकादशं श्रेयासं हेमवर्णं गण्डकलाञ्छनं श्रवणोत्पन्नं मकरराशिं चेति । तत्तीर्थोत्पन्नमीश्वरयक्षं धवलवर्णं त्रिनेत्रं वृषभवाहनं चतुर्भुजं मातुलिंगगदान्वितदक्षिणपाणिं नकुलाक्षसूत्रयुक्तवामपाणिं चेति । तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्नां मानवीं देवीं गौरवर्णां सिंहवाहनां चतुर्भुजां वरदमुद्गरान्वितदक्षिणपाणिं कलशांकुशयुक्तवामकरां चेति ॥ ११ ॥

અગિયારમા ' શ્રેયાંસનાથ ' નામના તીર્થંકર છે, તે સુવર્ણ વર્ણવાળા અને ખડ્ગીના લાંછન વાળા છે । તેમનું જન્મનક્ષત્ર શ્રવણ અને મકરરાશિ છે ।

તેમના તીર્થમાં ' ઈશ્વર ' નામનો યક્ષ છે, તે સફેદ વર્ણનો, ત્રણ નેત્રવાળો, બલદની સવારી કરનારો અને ચાર હાથવાળો છે । તેના જમણા બે હાથોમાં બીજોરૂ અને ગદા છે, તથા × ડાબા બે હાથોમાં નોળીઓ અને માળા છે ।

તેમના તીર્થમાં ' માનવી ' (શ્રીવત્સા) નામની દેવી છે, તે ગૌરવર્ણવાળી, સિંહની સવારી કરનારી અને + ચાર ભુજાવાળી છે । તેના જમણા બે હાથમાં વરદાન અને મુદ્‌ગર છે, તથા ડાબા બે હાથમાં કલશ અને અંકુશ છે ।

---

*—દે૦ લા૦ ફંડસુરતમાં છપાયેલ ચ૦ જિ૦ સ્ત૦ માં ઢાલ આપીછે તે અશુદ્ધ છે ।

×—દેવતામૂર્તિપ્રકરણમાં ડાબા હાથમાં અંકુશ અને કમલ લખે છે ।

+—દે૦ મૂ૦ પ્ર૦ માં ચારે હાથમાં અનુક્રમે અંકુશ, વરદાન, નોળીઓ અને મુદ્‌ગર લખે છે । ત્રિષષ્ટિચરિત્રમાં ડાબા હાથમાં કુલિશ અને અંકુશ લખે છે ।

१२—वासुपूज्य तीर्थंकर कुमारयक्ष अने प्रचण्डादेवीनु स्वरूप—

तथा द्वादशं वासुपूज्यं रक्तवर्णं महिषलाञ्छनं शतभिषजि जातं कुम्भराशिं चेति । तत्तीर्थोत्पन्नं कुमारयक्षं श्वेतवर्णं हंसवाहनं चतुर्भुजं मातुलिंगबाणान्वितदक्षिणपाणिं नकुलकधनुर्युक्तवामपाणिं चेति । तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्नां प्रचण्डादेवीं श्यामवर्णां अश्ववाहनां चतुर्भुजां वरदशक्तियुक्तदक्षिणकरां पुष्पगदायुक्तवामपाणिं चेति ॥ १२ ॥

વાસુપૂજ્ય નામના બારમા તીર્થંકર છે, તે લાલવર્ણવાળા અને પાડાના ચિન્હવાળા છે, તેમનું જન્મનક્ષત્ર શતભિષા અને કુંભરાશિ છે।

તેમના તીર્થમા 'કુમાર' નામનો યક્ષ છે, તે સફેદ વર્ણવાળો હંસની સવારી કરનારો અને ચાર ભુજાવાળો છે। તેના જમણા બે હાથમા બીજોરૂ અને બાણ છે। તથા ડાબા બે હાથમા નોળીઓ અને ધનુષ છે।

તેમના તીર્થમા 'પ્રચંડા' (પ્રવરા) નામની દેવી છે, તે શ્યામવર્ણવાળી, ઘોડાની સવારી કરનારી અને ચાર હાથવાળી છે। તેના જમણા બે હાથમા વરદાન અને શક્તિ છે। તથા ડાબા બે હાથમા ફૂલ અને ગદા છે।

१३—विमलनाथ तीर्थंकर, षण्मुखयक्ष अने विदितादेवीनु स्वरूप—

तथा त्रयोदश विमलनाथं कनकवर्णं वराहलाञ्छनमुत्तरभाद्रपदाजातं मीनराशिं चेति । तत्तीर्थोत्पन्नं षण्मुखं यक्षं श्वेतवर्णं शिखिवाहनं द्वादशभुजं फलचक्रबाणखड्गपाशाक्षसूत्रयुक्तदक्षिणपाणिं नकुलचक्रधनुःफलकांकुशाभययुक्तवामपाणिं चेति । तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्नां विदिता देवीं हरितालवर्णां पद्मारूढां चतुर्भुजां बाणपाशयुक्तदक्षिणपाणिं धनुर्नागयुक्तवामपाणिं चेति ॥ १३ ॥

વિમલનાથ નામના તેરમા તીર્થંકર છે, તે સુવર્ણવર્ણવાળા અને સૂઅરના લાછનવાળા છે, તેમનુ જન્મનક્ષત્ર ઉત્તરાભાદ્રપદા અને મીનરાશિ છે।

તેમના તીર્થમા 'ષણ્મુખ' નામનો યક્ષ નામ પ્રમાણે છ મુખવાળો છે, તે સફેદ વર્ણવાળો, મોરની સવારી કરનારો અને બાર હાથવાળો છે, તે જમણા છ હાથોમા ફલ, ચક્ર, * બાણ, તરવાર,

*—મંત્રાધિરાજકલ્પમા શક્તિ લખે છે તે યુક્ત નથી। તેમજ દે૦ લા૦ ફ૦ સૂરતમા છપાયેલી ચ૦ જિ૦ સ્તુ૦ મા ફલને ઠેકાણે ઢાલ આપી છે તે પણ અશુદ્ધ છે।

९ सुविधिजिन के शासनदेव और देवी–

१० शीतलजिन के शासनदेव और देवी–

११ श्रेयांसजिन के शासनदेव और देवी–

१२ वासुपूज्यजिन के शासनदेव और देवी–

१३ विमलनाथ के शासनदेव और देवी-

१४ अनन्तनाथ के शासनदेव और देवी-

१५ धर्मनाथ के शासनदेव और देवी–

१५ किन्नर यक्ष

१५- कंदर्पा (पन्नगा) देवी

१६ शान्तिनाथ के शासनदेव और देवी–

१६- गरुड़ यक्ष

१६- निर्वाणी देवी

ફાંસી અને માળા ને, તથા ડાબા છ હાથોમાં નોળીઓ, ચક્ર, ધનુષ, ઢાલ, અંકુશ અને અભયને ધારણ કરે છે ।

તેમના તીર્થમાં 'વિદિતા' (વિજયા) નામની દેવી છે, તે હરતાલના વર્ણવાળી, કમલના આસનવાળી અને ચાર હાથવાળી છે, તે જમણા બે હાથમાં બાણ અને ફાંસી ને, તથા ડાબા બે હાથમાં ધનુષ અને સાંપને ધારણ કરે છે ।

१४—अनन्तनाथ तीर्थंकर, पातालयक्ष अने अंकुशादेवीनुं स्वरूप—

तथा चतुर्दशमनन्तं जिनं हेमवर्णं श्येनलाञ्छनं स्वातिनक्षत्रोत्पन्नं तुलाराशिं चेति । तत्तीर्थोत्पन्नं पातालयक्षं त्रिमुखं रक्तवर्णं मकरवाहनं षड्भुजं पद्मखड्गपाशयुक्तदक्षिणपाणिं नकुलफलकाक्षसूत्रयुक्तवामपाणिं चेति । तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्नामंकुशां देवीं गौरवर्णां पद्मवाहनां चतुर्भुजां खड्गपाशयुक्तदक्षिणकरां चर्मफलकांकुशयुतवामहस्तां चेति ॥ १४ ॥

અનંતનાથ નામના ચૌદમા તીર્થંકર છે, તે સુવર્ણવર્ણવાળા અને શ્યેન (બાજ) પક્ષીના લાંછનવાળા છે, તેમનું જન્મનક્ષત્ર સ્વાતિ અને તુલા રાશિ છે ।

તેમના તીર્થમાં 'પાતાલ' નામનો યક્ષ છે તે ત્રણ * મુખવાળો, લાલ વર્ણવાળો, મઘરની સવારી કરનારો અને છ ભુજાવાળો છે, તે જમણા ત્રણ હાથમાં કમલ, તરવાર અને ફાંસીને, તથા ડાબા ત્રણ હાથમાં નોળીઓ, ઢાલ અને માળાને ધારણ કરે છે ।

તેમના તીર્થમાં 'અંકુશા' નામની દેવી છે, તે ગૌરવર્ણવાળી, કમલના આસનવાળી અને ચાર ભુજાવાળી છે, તેના જમણા બે હાથમાં તરવાર અને ફાંસી છે, તથા ડાબા બે હાથમાં ઢાલ અને અંકુશ છે ।

१५—धर्मनाथ तीर्थंकर, किन्नर यक्ष अने कंदर्पादेवीनुं स्वरूप—

तथा पञ्चदशं धर्मजिनं कनकवर्णं वज्रलाञ्छनं पुष्योत्पन्नं कर्कराशिं चेति । तत्तीर्थोत्पन्नं किन्नरयक्षं त्रिमुखं रक्तवर्णं कूर्मवाहनं षड्भुजं बीजपूरकगदाभययुक्तदक्षिणपाणिं नकुलपद्माक्षमालायुक्तवामपाणिं चेति । तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्नां कन्दर्पां देवीं गौरवर्णां मत्स्यवाहनां चतुर्भुजामुत्पलांकुशयुक्तदक्षिणकरां पद्माभययुक्तवामहस्तां चेति ॥ १५ ॥

*—મંત્રાધિરાજકલ્પમાં ત્રણમુખ ત્રણ ત્રણ નેત્રવાળા અને કમલના આસનવાળા લખે છે ।

ધર્મનાથ નામના પદરમા તીર્થંકર છે, તે સુવર્ણના વર્ણવાળા અને વજ્રના લાંછનવાળા છે, તેમનુ જન્મનક્ષત્ર પુષ્ય અને કર્કરાશિ છે।

તેમના તીર્થમા 'કિન્નર' નામનો યક્ષ છે, તે ત્રણ મુખવાળો, લાલ વર્ણવાળો, કાચબાની સવારી કરનારો અને છ હાથવાળો છે, તે જમણા ત્રણ હાથોમા બીજોરૂ, ગદા અને અભયને, તથા ડાબા ત્રણ હાથોમા નોળીઓ, કમળ અને માળાને ધારણ કરે છે।

તેમના તીર્થમાં 'કંદર્પા' (પન્નગા) નામની દેવી છે, તે ગૌરવર્ણ વાળી, માછલીની સવારી કરનારી અને ચાર ભુજાવાળી છે, તે જમણા બે હાથમા કમલ અને અંકુશને, તથા ડાબા બે હાથમા પદ્મ અને અભયને ધારણ કરે છે।

१६—शान्तिनाथ तीर्थंकर, गरुडयक्ष अने निर्वाणीदेवीनु स्वरूप—

तथा षोडशं शान्तिनाथं हेमवर्णं मृगलाञ्छनं भरण्यां जातं मेषराशिं चेति। तत्तीर्थोत्पन्नं गरुडयक्षं वराहवाहनं क्रोडवदनं श्यामवर्णं चतुर्भुजं बीजपूरकपद्मयुक्तदक्षिणपाणिं नकुलाक्षसूत्रयुक्तवामपाणिं चेति । तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्नां निर्वाणीं देवीं गौरवर्णां पद्मासनां चतुर्भुजां पुस्तकोत्पलयुक्तदक्षिणकरां कमण्डलु कमलयुतवामहस्तां चेति ॥ १६ ॥

શાન્તિનાથ નામના સોળમા તીર્થંકર છે, તે સુવર્ણના વર્ણવાળા અને હરિણના લાંછનવાળા છે, તેમનુ જન્મનક્ષત્ર ભરણી અને મેષ રાશિ છે।

તેમના તીર્થમા 'ગરૂડ' નામનો યક્ષ છે, તે * સૂઅરની સવારી કરનારો, સૂઅરના મુખવાળો, કૃષ્ણવર્ણવાળો અને ચાર ભુજાવાળો છે। તે જમણા બે હાથમા બીજોરૂ અને કમળને, તથા ડાબા બે હાથમા નોળીઓ અને માળાને ધારણ કરે છે।

તેમનાજ તીર્થમા 'નિર્વાણી' નામની દેવી છે, તે ગૌર × વર્ણવાળી, કમળના આસનવાળી અને ચાર ભુજાવાળી છે। તે જમણા બે હાથમા પુસ્તક અને કમળને, તથા ડાબા બે હાથમા કમડલુ અને કમળને ધારણ કરે છે।

१७—कुंथुनाथ तीर्थंकर, गन्धर्वयक्ष अने बलादेवीनु स्वरूप—

तथा सप्तदशं कुन्थुनाथं कनकवर्णं छागलाञ्छनं कृत्तिकाजातं वृषभराशिं चेति। तत्तीर्थोत्पन्नं गन्धर्वयक्षं श्यामवर्णं हंसवाहनं चतुर्भुजं वरदपाशान्वित-

*—ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્રમા હાથીની સવારી લખી છે।

×—આચારદિનકરમા સુવર્ણવર્ણવાળી લખી છે।

दक्षिणभुजं मातुलिंगांकुशाधिष्ठितवामभुजं चेति। तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्नां बलां देवीं गौरवर्णां मयूरवाहनां चतुर्भुजां बीजपूरकशूलान्वितदक्षिणभुजां ❀ मुषुण्ढिपद्मान्वितवामभुजां चेति ॥ १७ ॥

કુંથુનાથ નામના સત્તરમાં તીર્થંકર છે, તે સુવર્ણના વર્ણવાળા અને બકરાના લાંછનવાળા છે, તેમનું જન્મનક્ષત્ર કૃત્તિકા અને વૃષરાશિ છે।

તેમના તીર્થમાં 'ગંધર્વ' નામનો યક્ષ છે, તે કૃષ્ણવર્ણવાળો, હંસની સવારી કરનારો અને ચાર ભુજાવાળો છે, તે જમણા બે હાથમાં વરદાન અને પાશને, તથા ડાબા બે હાથમાં બીજોરૂ અને અંકુશને ધારણ કરે છે।

તેમનાજ તીર્થમાં 'બલા' (અચ્યુતા) નામની દેવી છે, તે × ગૌરવર્ણવાળી, મોરની સવારી કરનારી અને ચાર ભુજાવાળી છે। તે જમણા બે હાથમાં બીજોરૂ અને શૂલીને, તથા ડાબા બે હાથમાં લોઢાના ગોળ ખીલા જડેલી લાકડાની લાકડી અને કમળને ધારણ કરે છે।

१८—अरनाथ तीर्थंकर, यक्षेन्द्रयक्ष अने धारिणीदेवीनुं स्वरूप—

तथाष्टादशममरनाथं हेमाभं नन्द्यावर्त्तलाञ्छनं रेवतीनक्षत्रजातं मीनराशिं चेति। तत्तीर्थोत्पन्नं यक्षेन्द्रयक्षं षण्मुखं त्रिनेत्रं श्यामवर्णं शंखवाहनं द्वादशभुजं मातुलिंगबाणखड्गमुद्गरपाशाभययुक्तदक्षिणपाणिं नकुलधनुश्चर्मफलकशूलांकुशाक्षसूत्रयुक्तवामपाणिं चेति। तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्नां धारिणीं देवीं कृष्णवर्णां चतुर्भुजां पद्मासनां मातुलिंगोत्पलान्वितदक्षिणभुजां पाशाक्षसूत्रान्वितवामकरां चेति ॥ १८ ॥

અઢારમા 'અરનાથ' નામના તીર્થંકર છે, તે સુવર્ણના વર્ણવાળા અને નન્દ્યાવર્ત્તના લાંછન વાળા છે, તેમનું જન્મનક્ષત્ર રેવતી અને મીનરાશિ છે।

તેમના તીર્થમાં 'યક્ષેન્દ્ર' નામનો યક્ષ છે, તે છ મુખવાળો, પ્રત્યેક મુખ ત્રણ ત્રણ નેત્રવાળો, કૃષ્ણવર્ણવાળો, + શંખના આસનવાળો અને બાર હાથવાળો છે। તે જમણા છ હાથોમાં બીજોરૂ, બાણ, ખડ્ગ, મુદ્ગર, ફાંસી અને અભયને, તથા ડાબા છ હાથોમાં નોળીઓ, ધનુષ, ઢાલ, શૂલ, અંકુશ અને માળાને ધારણ કરે છે।

❀—'मुषुण्ढी स्याद् दारुमयी वृत्तायःकीलसञ्चिता' इति हैमकोषे।

×—આ૦ દિ૦ અને પ્ર૦ સા૦માં પીળાવર્ણની લખી છે।

+—મંત્રાધિરાજકલ્પમાં વૃષવાહન અને દેવતામૂર્ત્તિપ્રકરણમાં શેષનાગનુંવાહન લખ્યું છે।

તેમનાજ શાસનમા 'ધારિણી' નામની દેવી છે, તે કૃષ્ણવર્ણવાળી, કમલના આસનવાળી અને ચાર ભુજાવાળી છે। તે જમણા બે હાથમા બીજોરૂ અને કમળને તથા ડાબા બે હાથમા * કામી અને માળાને ધારણ કરે છે।

१९—र्मा नाथ तीर्थकर, कुवेरयक्ष अने वैरोट्यादेवीनु स्वरूप—

तथकोनविंशतितमं मल्लिनाथं प्रियंगुवण कलशलाञ्छनमश्विनीनक्षत्रजातं मेपराशि चेति। तत्तीर्थोत्पन्न कुवेरयक्षं चतुर्मुखमिन्द्रायुधवर्णं गरुडवदन गजवाहनमष्टभुजं वरदपरशुशूलाभययुक्तदक्षिणपाणिं वीजपूरकशक्तिमुद्गराक्षसूत्रयुक्तवामपाणि चेति। तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्नां वैरोट्यां देवीं कृष्णवर्णां पद्मासनां चतुर्भुजां वरदाक्षसूत्रयुक्तदक्षिणकरां मातुलिंगशक्तियुतवामहस्तां चेति ॥ १९॥

ઓગણીશમા 'મલ્લિનાથ' નામના તીર્થંકર છે, તે પ્રિયગુ (લીલા) વર્ણવાળા અને કલશના લાછન વાળા છે, તેમનુ જન્મનક્ષત્ર અશ્વિની અને મેષરાશિ છે।

તેમના તીર્થનાં 'કુબેર' નામનો યક્ષ છે, તે ગરૂડના મુખ જેવા ચાર મુખવાળો, ઇદ્રના આયુધના વર્ણવાળો (પચરગી), હાથીની સવારી કરનારો અને આઠ ભુજાવાળો છે। તે જમણા ચાર હાથોમા વરદાન, ફરશી, શૂલ અને અભયને, તથા ડાબા ચાર હાથોમાં બીજોરૂ, શક્તિ, મુદ્ગર અને માળાને ધારણ કરે છે।

તેમના તીર્થમા 'વૈરોટ્યા' નામની દેવી છે, તે કૃષ્ણવર્ણવાળી, કમળના આસનવાળી અને ચાર ભુજાવાળી છે, તેના જમણા બે હાથમા વરદાન અને માળા, ડાબા બે હાથમા બીજોરૂ અને શક્તિ છે।

२०—मुनिसुव्रतनाथ तीर्थंकर, वरुणयक्ष अने नरदत्तादेवीनु स्वरूप—

तथा विंशतितमं मुनिसुव्रतं कृष्णवर्णं कुर्मलाञ्छन श्रवणजात मकरराशि चेति। तत्तीर्थोत्पन्न वरुणयक्षं चतुर्मुख त्रिनेत्र धवलवर्णं वृषभवाहन जटामुकुटमण्डितमष्टभुजं मातुलिंगगदावाणशक्तियुतदक्षिणपाणि नकुलकपद्मधनुःपरशुयुतवामपाणि चेति। तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्नां नरदत्तां देवीं गौरवर्णां भद्रासनारूढां चतुर्भुजां वरदाक्षसूत्रयुतदक्षिणकरां वीजपूरकशूलयुतवामहस्तां चेति ॥ २०॥

મુનિસુવ્રતજિન નામના વીશમા તીર્થંકર છે, તે કૃષ્ણવર્ણવાળા અને કાચબાના લાછનવાળા છે, તેમનુ જન્મનક્ષત્ર શ્રવણ અને મકરરાશિ છે।

१—પ્ર० સા० નિ૫ઘિ० આ० દિ० અને દે० મૂ० પ્ર० મા પદ્મ લખ્યુ છે।

१७ कुंथुनाथ के शासनदेव और देवी—

१८ अरनाथ के शासनदेव और देवी—

१९ मल्लिनाथ के शासनदेव और देवी–

१९ - कुबेर यक्ष

१९ - वैरोट्या देवी

२० मुनिसुव्रताजिन के शासनदेव और देवी–

२० - वरुण यक्ष

२० - नरदत्ता देवी

२१ नमिनाथजिन के शासनदेव और देवी-

२२ नेमिनाथजिन के शासनदेव और देवी-

२३ पार्श्वनाथजिनके शासनदेव और देवी-

२४ महावीरजिनके शासनदेव और देवी-

તેમના તીર્થમાં 'વરૂણ' નામનો યક્ષ છે, તે ચાર મુખવાળો, પ્રત્યેક મુખ ત્રણ ત્રણ નેત્રવાળા, સફેદ * વર્ણવાળો, બલદની સવારી કરનારો, માથા ઉપર જટાના મુકુટવાળો અને આઠ ભુજાવાળો છે, તેના જમણા ચાર હાથોમાં બીજોરૂ, ગદા, બાણ અને શક્તિ છે, ડાબા ચાર હાથોમાં નોળીઓ, × કમળ, ધનુષ અને ફરસી છે।

તેમના તીર્થમાં 'નરદત્તા' નામની દેવી છે, તે + ગૌર વર્ણવાળી, ભદ્રાસન ઉપર બેઠેલી અને ચાર ભુજાવાળી છે, તેના જમણા બે હાથમાં વરદાન અને માળા છે, ડાબા બે હાથમાં બીજોરૂ અને શૂલ છે।

२१—नमिजिनेश्वर, भृकुटियक्ष अने गांधारी देवीनुं स्वरूप—

तथैकविंशतितमं नमिजिनं कनकवर्णं नीलोत्पललाञ्छनमश्विनीजातं मेषराशिं चेति। तत्तीर्थोत्पन्नं भृकुटियक्षं चतुर्मुखं त्रिनेत्रं हेमवर्णं वृषभवाहनमष्टभुजं मातुलिङ्गशक्तिमुद्गराभययुक्तदक्षिणपाणिं नकुलपरशुवज्राक्षसूत्रवामपाणिं चेति। नमेर्गान्धारा देवीं श्वेतां हंसवाहनां चतुर्भुजां वरदखड्गयुक्तदक्षिणभुजद्वयां बीजपूरककुम्भ(कुन्त ?)युतवामपाणिद्वयां चेति ॥ २१ ॥

નમિજિન નામના એકવીશમા તીર્થંકર છે, તે સુવર્ણવર્ણવાળા અને નીલ કમળના લાંછનવાળા છે, તેમનું જન્મનક્ષત્ર અશ્વિની અને મેષ રાશિ છે।

તેમના તીર્થમાં 'ભૃકુટિ' નામનો યક્ષ છે, તે ચાર મુખવાળો, પ્રત્યેક મુખ ત્રણ ત્રણ નેત્રવાળા, સુવર્ણવર્ણવાળો, બલદની સવારી કરનારો અને આઠ ભુજાવાળો છે। તેના જમણા ચાર હાથોમાં બીજોરૂ, શક્તિ, મુદ્દગર અને અભય છે, ડાબા ચાર હાથોમાં નોળીઓ, ફરસી, વજ્ર અને માળા છે।

તેમના તીર્થમાં 'ગાંધારી' નામની દેવી છે, તે સફેદ વર્ણવાળી, હંસની સવારી કરનારી અને ચાર ભુજાવાળી છે, તેના જમણા હાથમાં વરદાન અને તલવાર છે, ડાબા બે હાથમાં બીજોરૂ અને = કુંભકલશ (ભાલા ?) છે।

---

*—પ્ર૦ સા૦ માં કૃષ્ણવર્ણ લખે છે। ×—ત્રિષષ્ટિમાં માળા લખી છે।

+પ્ર૦ સા૦ અને આ૦ દિ૦ માં સુવર્ણવર્ણવાળી લખી છે।

=—દે૦ મૂ૦ પ્ર૦ માં અને મંત્રાધિરાજકલ્પમાં ઢાલ લખી છે। ત્રિષષ્ટિમાં બન્ને હાથમાં બીજોરૂ લખ્યું છે। આ૦ દિ૦ માં ભાલા લખ્યું છે। પરંતુ ઢાલ રાખવી તે વધારે ઠીક છે।

२२—नेमिनाथ तीर्थंकर, गोमेधयक्ष अने अंबिका देवीनु स्वरूप—

तथा द्वाविंशतितमं नेमिनाथं कृष्णवर्णं शङ्खलाञ्छनं चित्राजातं कन्याराशिं चेति । तत्तीर्थोत्पन्नं गोमेधयक्षं त्रिमुखं श्यामवर्णं पुरुषवाहनं षड्भुजं मातुलिङ्गपरशुचक्रान्वितदक्षिणपाणिं नकुलकशूलशक्तियुतवामपाणिं चेति । तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्नां कुष्माण्डीं देवीं कनकवर्णां सिंहवाहनां चतुर्भुजां मातुलिङ्गपाशयुक्तदक्षिणकरां पुत्राङ्कुशान्वितवामकरां चेति ॥ २२ ॥

નેમનાથ નામના બાવીશમા તીર્થંકર છે, તે કૃષ્ણવર્ણવાળા અને શખના લાછનવાળા છે, તેમનુ જન્મનક્ષત્ર ચિત્રા અને કન્યા રાશિ છે।

તેમના તીર્થમા 'ગોમેધ' નામનો યક્ષ છે, તે ત્રણ મુખવાળો, કૃષ્ણવર્ણનો, પુરૂષની સવારી કરનારો અને છ ભુજાવાળો છે। તે જમણા ત્રણ હાથોમા બીજોરૂ, ફરસી અને ચક્રને, તથા ડાબા ત્રણ હાથોમા નોળીઓ, શૂલ અને શક્તિને ધારણ કરે છે।

તેમનાજ તીર્થમા 'કુષ્માડી' (અબિકા) નામની દેવી છે, તે સુવર્ણવર્ણવાળી, સિંહની સવારી કરનારી અને ચાર ભુજાવાળી છે। તેના જમણા બે હાથમા * બીજોરૂ અને પાશ છે, ડાબા બે હાથમા પુત્ર અને અકુશ છે।

२३—पार्श्वनाथ तीर्थंकर, पार्श्वयक्ष अने पद्मावती देवीनुं स्वरूप—

तथा त्रयोविंशतितमं पार्श्वनाथं प्रियंगुवर्णं फणिलाञ्छनं विशाखाजातं तुलाराशिं चेति । तत्तीर्थोत्पन्नं पार्श्वयक्षं गजमुखमुरगफणामण्डितशिरसं श्यामवर्णं कूर्मवाहनं चतुर्भुजं बीजपूरकोरगयुतदक्षिणपाणिं नकुलकाहियुतवामपाणिं चेति । तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्नां पद्मावतीं देवीं कनकवर्णां कुर्कुट(कुर्कुटोरग ?) वाहनां चतुर्भुजां पद्मपाशान्वितदक्षिणकरां फलांकुशाधिष्ठितवामकरां चेति ॥ २३ ॥

પાર્શ્વનાથ નામના ત્રેવીશમા તીર્થંકર છે, તે પ્રિયગુ (લીલા) વર્ણવાળા અને સાપના લાછન વાળા છે, તેમનુ જન્મનક્ષત્ર વિશાખા અને તુલારાશિ છે।

તેમના તીર્થમા 'પાર્શ્વ' નામનો યક્ષ છે, તે હાથીના મુખવાળો, માથા ઉપર સાપની ફણાવાળો કૃષ્ણવર્ણવાળો કાચબાની સવારી કરનારો અને ચાર ભુજાવાળો છે, તે જમણા બે

*—પ્ર૦ સા૦, ત્રિષષ્ટિ૦ આ૦ દિ૦ મત્રાધિરાજકલ્પમા આમ્રલુબી (આબાની ડાળ) લખી છે, મત્રાધિરાજકલ્પમા ડાબા હાથમા ફળ અને અકુશ લખે છે।

હાથોમાં બીજોરૂ અને * સાંપને, તથા ડાબા બે હાથોમાં નોળીઓ અને સાંપને ધારણ કરે છે।

તેમનાજ તીર્થમાં 'પદ્માવતી' નામની દેવી છે, તે સુવર્ણવર્ણવાળી, × કુકડાની (કુકુ નામના સર્પની) સવારી અને ચાર ભુજાવાળી છે। તે જમણા બે હાથોમાં કમળ અને ફાંસીને તથા ડાબા બે હાથોમાં ફલ અને અંકુશને ધારણ કરે છે।

२४—महावीरस्वामी तीर्थंकर, मातंगयक्ष अने सिद्धायिका देवीनुं स्वरूप—

तथा चतुर्विंशतितमं वर्द्धमानस्वामिनं कनकप्रभं सिंहलाञ्छनमुत्तराफाल्गुन्यां जातं कन्याराशिं चेति। तत्तीर्थोत्पन्नं मातङ्गयक्षं श्यामवर्णं गजवाहनं द्विभुजं दक्षिणं नकुलं वामे बीजपूरकमिति। तत्तीर्थोत्पन्नां सिद्धायिकां हरितवर्णां सिंहवाहनां चतुर्भुजां पुस्तकाभययुक्तदक्षिणकरां मातुलिङ्गवीणान्वितवामहस्तां चेति ॥ २४ ॥

વર્દ્ધમાનસ્વામી (મહાવીરસ્વામી) નામના ચોવીશમા તીર્થંકર છે, તે સુવર્ણના જેવા વર્ણવાળા અને સિંહના લાંછનવાળા છે, તેમનું જન્મનક્ષત્ર ઉત્તરાફાલ્ગુની અને કન્યારાશિ છે।

તેમના તીર્થમાં 'માતંગ' નામનો યક્ષ છે, તે કૃષ્ણવર્ણનો, હાથીની સવારી કરનારો અને બે ભુજાવાળો છે, તે જમણા હાથમાં નોળીઆને અને ડાબા હાથમાં બીજોરાને ધારણ કરે છે।

તેમનાજ તીર્થમાં 'સિદ્ધાયિકા' નામની દેવી છે, તે લીલાવર્ણવાળી, સિંહની સવારી કરનારી અને ચાર ભુજાવાળી છે, તે જમણા બે હાથમાં પુસ્તક અને અભયને, તથા + ડાબા બે હાથમાં બીજોરૂ અને વીણાને ધારણ કરે છે।

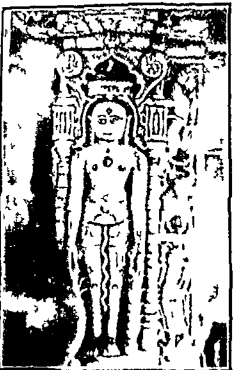

*—આચારદિનકરમાં ગદા લખી છે। × પ્ર૦ સા૦, ત્રિષષ્ટિ૦ દે૦ મૂ૦ પ્ર૦ અને આ૦ દિ૦ માં 'कुर्कुटोरगवाहना' અર્થાત્ કુર્કુટજાતિના સર્પની સવારી કરનારી માની છે।

+—આ૦ દિ૦ માં ડાબા હાથમાં પાશ અને કમળને ધારણ કરનારી લખી છે।

कुर्कुटोरगना वाहनवाली पद्मावती
देवीनी प्राचीन मूर्ति स० १२५३

परिकरना पखवाडेनु प्राचीन दृश्य

अजितबलादेवीनी प्राचीन मूर्ति ।
तारंगाजी

सोल विद्यादेवीओनुं वर्णन.

१—रोहिणी देवीनुं स्वरूप—

आद्यां रोहिणीं धवलवर्णां सुरभिवाहनां चतुर्भुजामक्षसूत्रबाणान्वितदक्षिणपाणिं शङ्खधनुर्युक्तवामपाणिं चेति ॥ १ ॥

પ્રથમ 'રોહિણી' નામની વિદ્યાદેવી છે, તે સફેદ વર્ણવાળી કામધેનુ ગૌની સવારી કરનારી અને ચાર ભુજાવાળી છે। તે જમણી બે ભુજાઓમાં માળા અને બાણને તથા ડાબી બે ભુજાઓમાં શંખ અને ધનુષને ધારણ કરે છે।

२—प्रज्ञप्तिदेवीनुं स्वरूप—

प्रज्ञप्तिं श्वेतवर्णां मयूरवाहनां चतुर्भुजां वरदशक्तियुक्तदक्षिणकरां मातुलिङ्गशक्तियुक्तवामहस्तां चेति ॥ २ ॥

બીજી 'પ્રજ્ઞપ્તિ' નામની વિદ્યાદેવી છે, તે સફેદ વર્ણવાળી, મોરની સવારી કરનારી અને ચાર ભુજાવાળી છે, તે જમણા બે હાથમાં વરદાન અને શક્તિને તથા ડાબા બે હાથમાં બીજોરૂ અને શક્તિને ધારણ કરે છે।

"આચારદિનકરમાં બે હાથવાળી માની છે, જમણા હાથમાં શક્તિ અને ડાબા હાથમાં કમળને ધારણ કરે છે। મંત્રાધિરાજકલ્પમાં ત્રિશૂલ, દંડ, અભય અને બીજોરાને ધારણ કરનારી અને લાલવર્ણની માની છે।"

३—वज्रशृङ्खलादेवीनुं स्वरूप—

वज्रशृङ्खलां शङ्खावदातां पद्मवाहनां चतुर्भुजां वरदशृङ्खलान्वितदक्षिणकरां पद्मशृङ्खलाधिष्ठितवामकरां चेति ॥ ३ ॥

ત્રીજી 'વજ્રશૃંખલા' નામની વિદ્યાદેવી છે, તે શંખજેવી સફેદ કાંતિવાળી, કમળના આસનવાળી અને ચાર ભુજાવાળી છે। તે જમણા બે હાથમાં વરદાન અને સાંકળને તથા ડાબા બે હાથમાં કમળ અને સાંકળને ધારણ કરે છે।

"આચારદિનકરમાં સુવર્ણવર્ણવાળી અને બે ભુજાવાળી માની છે, જમણા હાથમાં ગદા અને ડાબા હાથમાં સાંકળ ધારણ કરે છે।"

४—वज्राकुशादेवीनु स्वरूप—

वज्रांकुशां कनकवर्णां गजवाहनां चतुर्भुजां वरदवज्रयुतदक्षिणकरां मातुलिङ्गांकुशयुक्तवामहस्तां चेति ॥ ४ ॥

ચોથી 'વજ્રકુશા' નામની વિદ્યાદેવી છે, તે સોનાના વર્ણવાળી, હાથીની સવારી કરનારી અને ચાર ભુજાવાળી છે। તે જમણા બે હાથમા વરદાન અને વજ્રને તથા ડાબા બે હાથમા બીજોરૂ અને અકુશને ધારણ કરે છે।

"આચારદિનકરમા ચારે હાથોમા અનુક્રમે તરવાર, વજ્ર, ઢાલ અને ભાલાને ધારણ કરનારી માની છે। મત્રાધિરાજકલ્પમા ફલ, માળા, અકુશ અને શૂલને ધારણ કરનારી માની છે।"

૫—अप्रतिचक्रादेवीनु स्वरूप—

अप्रतिचक्रां तडिद्वर्णां गरुडवाहनां चतुर्भुजां चक्रचतुष्टयभूषितकरां चेति ॥५॥

પાચમી 'અપ્રતિચક્રા' નામની વિદ્યાદેવી છે, તે વીજળીની જેવી ચમકતી કાંતિવાળી, ગરૂડની સવારી કરનારી અને ચારે ભુજાઓમા ચક્રને ધારણ કરનારી છે।

'મત્રાધિરાજકલ્પમા ભિન્ન ભિન્ન વર્ણવાળી અને નરવાહન કરનારી, તથા ચારે હાથમા ચક્ર ધારણ કરનારી લખી છે।"

६—छठी पुरुषदत्तादेवीनु स्वरूप—

पुरुषदत्ता कनकावदातां महिषीवाहनां चतुर्भुजां वरदासियुक्तदक्षिणकरां मातुलुङ्गखेटकयुतवामहस्तां चेति ॥ ६ ॥

છઠી 'પુરૂષદત્તા' નામની વિદ્યાદેવી છે, તે સુવર્ણજેવી કાન્તિવાળી, ભેંસની સવારી કરનારી અને ચાર ભુજાવાળી છે, તે જમણા હાથમા વરદાન અને તરવારને તથા ડાબા હાથમા બીજોરૂ અને ઢાલને ધારણ કરે છે।

"આચારદિનકરમા તરવાર અને ઢાલ યુક્ત બે હાથવાળી માની છે। મ૦ ક૦ મા લાલકમળના આસન ઉપર બેઠેલી માની છે।"

७—कालीदेवीनु स्वरूप—

कालीं देवीं कृष्णवर्णां पद्मासनां चतुर्भुजां अक्षसूत्रगदालंकृतदक्षिणकरां वज्राभययुतवामहस्तां चेति ॥ ७ ॥

સાતમી 'કાલી' નામની વિદ્યાદેવી છે, તે કૃષ્ણવર્ણવાળી, કમલના આસનવાળી અને ચાર ભુજાવાળી છે। તે જમણા બે હાથમાં માળા અને ગદાને તથા ડાબા બે હાથમાં વજ્ર અને અભયને ધારણ કરે છે।

"આચારદિનકરમાં ગદા અને વજ્ર યુક્ત બે હાથવાળી માની છે। મં૦ ક૦ માં ત્રિશૂલ, માળા, વરદાન અને મુદ્દગરને ધારણ કરનારી લખી છે।"

८—महाकालीदेवीनुं स्वरूप—

महाकालीं देवीं तमालवर्णां पुरुषवाहनां चतुर्भुजां अक्षसूत्रवज्रान्वितदक्षिणकरामभयघण्टालंकृतवामहस्तां चेति ॥ ८ ॥

આઠમી 'મહાકાલી' નામની વિદ્યાદેવી છે, તે તમાકુના જેવી વર્ણવાળી, પુરૂષની સવારી કરનારી અને ચાર ભુજાવાળી છે। તે જમણા બે હાથમાં માળા અને વજ્રને તથા ડાબા બે હાથમાં અભય અને ઘંટાને ધારણ કરે છે।

"આચારદિનકરમાં સફેદ વર્ણવાળી, જમણી બે ભુજાઓમાં માળા અને ફળને તથા ડાબી બે ભુજાઓમાં વજ્ર અને ઘંટાને ધારણ કરનારી માની છે। તેમજ શોભન જિન ચતુર્વિંશતિકામાં 'धृतपविफलाक्षालीघण्टैः करैः' અર્થાત્ વજ્ર, ફળ, માળા અને ઘંટાને ધારણ કરનારી માની છે। મં૦ ક૦ માં મોરના કંઠજેવી વર્ણવાળી તથા કમળ, માળા, વરદાન અને ઘંટિકાને ધારણ કરનારી લખી છે।

९—गौरीदेवीनुं स्वरूप—

गौरीं देवीं कनकगौरीं गोधावाहनां चतुर्भुजां वरदमुसलयुतदक्षिणकरामक्षमालाकुवलयालंकृतवामहस्तां चेति ॥ ९ ॥

નવમી 'ગૌરી' નામની વિદ્યાદેવી છે, તે સુવર્ણના વર્ણવાળી, ઘોની સવારી કરનારી અને ચાર ભુજાવાળી છે, તે જમણા બે હાથમાં વરદાન અને મુસળને તથા ડાબા બે હાથમાં માળા અને કમળને ધારણ કરે છે।

"આચારદિનકરમાં સફેદ વર્ણવાળી અને કમળને ધારણ કરનારી માની છે। મંત્રાધિરાજ કલ્પમાં વૃષભ (પોઠીયા) ની સવારી કરનારી અને મુસળને ઠેકાણે દંડ ધારણ કરનારી લખી છે।"

१०—गांधारीदेवीनुं स्वरूप—

गान्धारीदेवीं नीलवर्णां कमलासनां चतुर्भुजां वरदमुसलयुतदक्षिणकरां अभयकुलिशयुतवामहस्तां चेति ॥ १० ॥

દશમી 'ગાંધારી' નામની વિદ્યાદેવી છે, તે નીલવર્ણ (આકાશવર્ણ) વાળી, કમળના આસનવાળી અને ચાર હાથવાળી છે, જમણા હાથમા વરદાન અને મૂસળને તથા ડાબા હાથમા અભય અને વજ્રને ધારણ કરે છે।

"આચારદિનકરમા કૃષ્ણવર્ણવાળી તથા મૂસલ અને વજ્રને ધારણ કરનારી લખી છે। મં૦ ક૦ મા ત્રિશૂલ, દંડ, અભય અને વરદાન ને ધારણ કરનારી લખી છે।"

११—सर्वास्त्रामहाज्वाला देवीनु स्वरूप—

सर्वास्त्रमहाज्वाला धवलवर्णांवराहवाहनां असंख्यप्रहरणयुतहस्तां चेति ॥११॥

અગ્યારમી 'સર્વાસ્ત્રા' અથવા 'મહાજ્વાલા' નામની વિદ્યાદેવી છે, તે સફેદ વર્ણવાળી, સુઅરની સવારી કરનારી અને અસંખ્ય શસ્ત્ર યુક્ત હાથવાળી છે।

"આચારદિનકરમાં બિલાડાની સવારી કરનારી અને જ્વાલા યુક્ત બે હાથવાળી લખી છે। શોભન જિનસ્તુતિચતુર્વિંશતિકામા વરાલક (ગ્રામ) નુ વાહન લખે છે। મં૦ ક૦ મા હંસની સવારી કરનારી અને ચારે ભુજાઓમા સાપને ધારણ કરનારી લખી છે।"

१२—मानवीदेवीनु स्वरूप—

मानवीं श्यामवर्णां कमलासनां चतुर्भुजां वरदपाशालङ्कृतदक्षिणकरां अक्षसूत्रविटपालंकृतवामहस्तां चेति ॥ १२ ॥

બારમી 'માનવી' નામની વિદ્યાદેવી છે, તે કૃષ્ણવર્ણવાળી, કમળના આસનવાળી અને ચાર ભુજાવાળી છે। તે જમણા હાથમા વરદાન અને પાશને, ડાબા હાથમા માળા અને વૃક્ષને ધારણ કરે છે।

"આચારદિનકરમા નીલવર્ણવાળી, નીલકમળના આસનવાળી અને વૃક્ષયુક્ત હાથવાળી લખી છે।"

१३—वैरोट्यादेवीनु स्वरूप—

वैरोट्यां श्यामवर्णामजगरवाहनां चतुर्भुजां खड्गोरगालंकृतदक्षिणकरां खेटकाहियुतवामकरां चेति ॥ १३ ।

विद्यादेवियों का स्वरूप-

विद्यादेवियों का स्वरूप–

विद्यादेवियों का स्वरूप-

विद्यादेवियों का स्वरूप–

१३ वैरोट्या देवी

१४ अच्छुप्ता देवी

१५ मानसी देवी

१६ महामानसी देवी

तेरमी 'वैरोट्या' नामनी विद्यादेवी छे, ते कृष्णवर्णवाळी, अजगरनी सवारी करनारी अने चार भुजावाळी छे। ते जमणा हाथमां तरवार अने सांपने, तथा डाबा हाथमां ढाल अने सांपने धारण करनारी छे।

"आचारदिनकरमां गौरवर्णवाळी, सिंहनी सवारी करनारी, जमणा एक हाथमां तरवार अने बीजो हाथ उंचो, डाबा एक हाथमां सांप अने बीजा हाथमां वरदान धारण करनारी लखी छे। मं० क० मां गरुडनी सवारी लखी छे।

१४—अच्छुप्तादेवीनुं स्वरूप—

अच्छुप्तां तडिद्वर्णां तुरगवाहनां चतुर्भुजां खड्गबाणयुतदक्षिणकरां खेटकाहि*युतवामकरां चेति ॥ १४ ॥

चौदमी 'अच्छुप्ता' नामनी विद्यादेवी छे, ते वीजळीनी जेवी चमकती कांतिवाळी, घोडानी सवारी करनारी अने चार भुजावाळी छे। ते जमणा हाथमां तरवार अने बाणने, तथा डाबा हाथमां ढाल अने सांपने धारण करनारी छे।

"आचारदिनकर अने शोभनस्तुतिमां सांपने ठेकाणे धनुष्य लख्युं छे।"

१५—मानसीदेवीनुं स्वरूप—

मानसीं धवलवर्णां हंसवाहनां चतुर्भुजां वरदवज्रालंकृतदक्षिणकरां अक्षवलयाशनियुक्तवामकरां चेति ॥ १५ ॥

पंदरमी 'मानसी' नामनी विद्यादेवी छे, ते सफेद वर्णवाळी, हंसनी सवारी करनारी अने चार भुजावाळी छे, ते जमणा हाथमां वरदान अने वज्रने तथा डाबा हाथमां माळा अने वज्रने धारण करनारी छे।

"आचारदिनकरमां सुवर्णवर्णवाळी तथा वज्र अने वरदान युक्त हाथवाळी मानी छे। मं० क० मां शूल अने माळाने धारण करनारी लखी छे।"

१६—महामानसीदेवीनुं स्वरूप—

महामानसीं देवीं धवलवर्णां सिंहवाहनां चतुर्भुजां वरदासियुक्तदक्षिणकरां कुण्डिकाफलकयुतवामहस्तां चेति ॥ १६ ॥

*—'अहि'—मूल पाठ योग्य मालूम पडतो नथी त्यां धनुष्यनो पाठ होवो जोइए कारण के बाणनी साथे धनुषनो संबंध होय छे।

સોળમી મહામાનસી' નામની વિદ્યાદેવી છે, તે સફેદ વર્ણવાળી, સિંહની સવારી કરનારી અને ચાર ભુજાવાળી છે। તે જમણા હાથમા વરદાન અને તરવારને તથા ડાબા હાથમા કુંડિકા અને ઢાલને ધારણ કરે છે।

'આચારદિનકરમા મગરની સવારી કરનારી, તથા તરવાર અને વરદાન યુક્ત બે હાથવાળી માની છે। મં૦ ક૦ મા હરિણની સવારી લખી છે।

जया आदि चार महाप्रतिहारी देवीओनु स्वरूप—

द्वितीयवप्रद्वारेषु प्राक्क्रमेण चतुर्ष्वपि ।
सर्वा अप्यभयपाशाङ्कुशमुद्गरपाणयः ॥ १ ॥
देव्यो जया च विजया चाजिता चापराजिता ।
तस्थुश्चन्द्राश्मशोणाश्म-स्वर्णनीलत्विषः क्रमात् ॥ २ ॥

ત્રિ૦ શ૦ પુ૦ ચ૦ પર્વ ૧ સર્ગ ૩

સમવસરણના બીજા ગઢના પૂર્વ આદિ ચારે દિશાના દરવાજાની પ્રતિહારી જયા વિજયા અજિતા (જયતા) અને અપરાજિતા એ ચાર દેવીઓ છે। તે ચાર ભુજાવાળી છે, તે હાથમા અભય, પાશ અંકુશ અને મુદ્ગરને ધારણ કરીને રહે છે। તેમા જયા દેવી સફેદ વર્ણવાળી, વિજયા દેવી લાલવર્ણવાળી, અજિતાદેવી સુવર્ણવર્ણવાળી અને અપરાજિતાદેવી નીલવર્ણ (આકાશવર્ણ) વાળી છે।

निर्वाणकलिकाना मते सरस्वती देवीनु स्वरूप—

श्रुतदेवतां शुक्लवर्णां हंसवाहनां चतुर्भुजां वरदकमलान्वितदक्षिणकरां पुस्तकाक्षमालान्वितवामकरां चेति ।

સરસ્વતી દેવી સફેદ વર્ણવાળી, હંસની સવારી કરનારી અને ચાર × ભુજાવાળી છે। તેના જમણા હાથમા વરદાન અને કમળ છે, તથા ડાબા હાથમા પુસ્તક અને માળા છે।

×—આચારદિનકરમા અને સરસ્વતીસ્તોત્રમા જમણા હાથમા માળા અને કમળને તથા ડાબા હાથમા વીણા અને પુસ્તકને ધારણ કરનારી માની છે।

दश दिक्पालोनुं स्वरूप—

१—इंद्रनुं स्वरूप—

इन्द्राय तप्तकाञ्चनवर्णाय पीताम्बराय ऐरावणवाहनाय वज्रहस्ताय पूर्वदिग्धीशाय च ।

पूर्वदिशाना અधिपति 'ઇંદ્ર' છે, તે તપાવેલા સુવર્ણની કાંતિ જેવા વર્ણવાળો, પીળા વસ્ત્રને ધારણ કરનારો, ઐરાવત હાથીની સવારી કરવાવાળો અને હાથમાં વજ્રને ધારણ કરનાર છે ।

२—अग्निदेवनुं स्वरूप—

अग्नये आग्नेयदिगधीश्वराय कपिलवर्णाय छागवाहनाय नीलाम्बराय धनुर्बाणहस्ताय च ।

અગ્નિદિશાના અધિપતિ 'અગ્નિદેવ' છે। તે કપિલાના વર્ણવાળો, બકરાની સવારી કરનારો, મોરના કંઠ જેવા નીલા રંગના વસ્ત્રને ધારણ કરનારો,+ હાથમાં ધનુષ અને બાણને ધારણ કરનારો છે।

३—यमदेवनुं स्वरूप—

यमाय दक्षिणदिगधीशाय कृष्णवर्णाय चर्मावरणाय महिषवाहनाय दण्डहस्ताय च ।

દક્ષિણદિશાના અધિપતિ 'યમદેવ' છે, તે કૃષ્ણ વર્ણવાળો, મૃગચર્મને પહેરનારો, પાડાની સવારી કરનારો અને હાથમાં દંડને ધારણ કરનારો છે ।

४—निर्ऋतिदेवनुं स्वरूप—

निर्ऋतये नैर्ऋत्यदिगधीशाय धूम्रवर्णाय व्याघ्रचर्मवृताय मुद्गरहस्ताय प्रेतवाहनाय च ।

નૈર્ઋત્ય દિશાના અધિપતિ 'નિર્ઋતિ દેવ' છે, તે × ધૂમ્ર (ધૂવાડા) ના વર્ણવાળો, વાઘના ચર્મને પહેરનારો, હાથમાં મુદ્ગરને ધારણ કરનારો અને પ્રેત (શબ) ની સવારી કરનારો છે।

निर्वाणकलिकामां— + શક્તિને ધારણ કરનાર લખે છે × લીલાવર્ણવાળો અને હાથમાં તરવારને ધારણ કરનાર લખે છે ।

५—वरुणदेवनु स्वरूप—

वरुणाय पश्चिमदिगधीश्वराय मेघवर्णाय पीताम्बराय पाशहस्ताय मत्स्यवाहनाय च ।

પશ્ચિમદિશાના અધિપતિ 'વરુણદેવ' છે, તે A મેઘની જેવો કૃષ્ણવર્ણવાળો, પીળા વસ્ત્રને ધારણ કરનારો, હાથમા પાશ (ફાંસી) ને ધારણ કરનારો અને માછલીની સવારી કરનારો છે।

६—वायुदेवनु स्वरूप—

वायवे वायव्यदिगधीशाय धूम्राङ्गाय रक्ताम्बराय हरिणवाहनाय ध्वजप्रहरणाय च ।

વાયુદિશાનો અધિપતિ 'વાયુદેવ' છે, તે B ધૂસરા (કીકા પીળાશ) ના વર્ણવાળો, લાલવસ્ત્રને પહેરનારો, હરિણની સવારી કરનારો અને હાથમા ધ્વજાને ધારણ કરનારો છે।

७—कुबेरदेवनु स्वरूप—

धनदाय उत्तरदिगधीशाय शङ्खकोशाध्यक्षाय कनकाङ्गाय श्वेतवस्त्राय नरवाहनाय रत्नहस्ताय च ।

ઉત્તરદિશાના અધિપતિ 'C ધનદ (કુબેર) દેવ' છે તે ઇંદ્રનો ખજાનચી છે, શરીરે સુવર્ણની કાંતિવાળો, સફેદ વસ્ત્ર પહેરનારો, મનુષ્યની સવારી કરનારો અને હાથમા રત્નને ધારણ કરનારો છે।

८—ईशानदेवनु स्वरूप—

ईशानाय ईशानदिगधीशाय श्वेतवर्णाय गजाजिनवृताय वृषभवाहनाय पिनाकशूलधराय च ।

ઈશાન દિશાનો અધિપતિ 'D ઈશાન દેવ' છે, તે સફેદ વર્ણવાળો, ગજચર્મને પહેરનારો બલદની સવારી કરનારો, હાથમા શિવધનુષ અને ત્રિશૂલને ધારણ કરનારો છે।

નિર્વાણકલિકામા—A-સફેદ વર્ણવાળો અને મગરની સવારી કરનારો લખે છે। B-સફેદ વર્ણવાળો લખે છે। C-કુબેર દેવ નવનિધિ ઉપર બેઠેલો અનેક વર્ણવાળો, મોટા પેટવાળો, હાથમા નિધુલક (પાણીમા ઉત્પન્ન થતુ નેતર) અને ગદાને ધારણ કરનાર લખે છે। D-ઈશાન દેવને ત્રણ નેત્ર માન્યા છે।

९—नागदेवनुं स्वरूप—

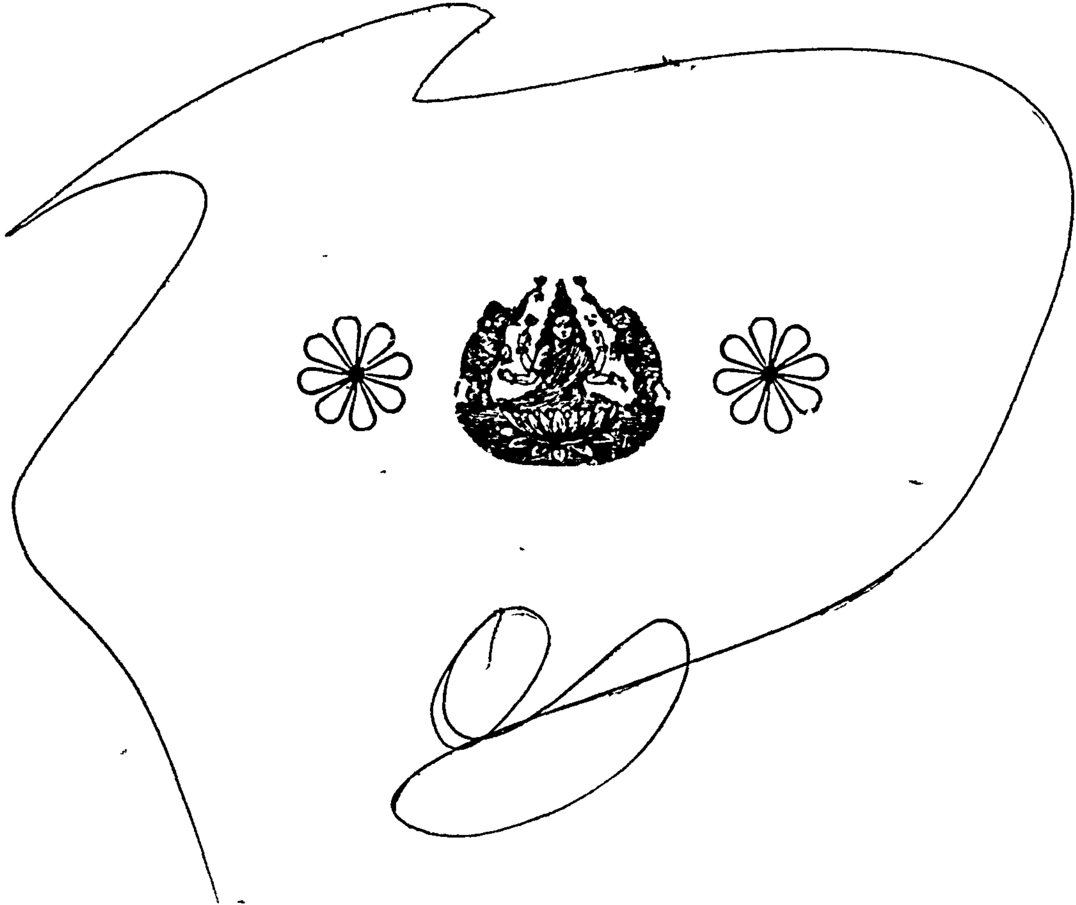
नागाय पातालाधीश्वराय कृष्णवर्णाय पद्मवाहनाय उरगहस्ताय च ।

પાતાલ લોકનો અધિપતિ 'નાગદેવ' છે, તે કૃષ્ણવર્ણવાળો, કમળના આસનવાળો અને હાથમાં સાંપને ધારણ કરનારો છે।

१०—ब्रह्मदेवनुं स्वरूप—

ब्रह्मणे ऊर्ध्वलोकाधीश्वराय काञ्चनवर्णाय चतुर्मुखाय श्वेतवस्त्राय हंसवाहनाय कमलसंस्थाय पुस्तककमलहस्ताय च ।

ઊર્ધ્વલોકનો સ્વામી 'બ્રહ્મદેવ' છે, તે * સુવર્ણના વર્ણવાળો, ચાર મુખવાળો, સફેદ વસ્ત્રવાળો, હંસની સવારી કરનારો, કમળ ઉપર વસનારો, હાથમાં પુસ્તક અને કમળને ધારણ કરનારો છે।

નિર્વાણકલિકામાં—* સફેદ વર્ણવાળો અને હાથમાં કમંડલુ ધારણ કરનાર લખે છે।

नव ग्रहोनुं स्वरूप—

१—सूर्यनु स्वरूप—

सूर्याय सहस्रकिरणाय पूर्वादिगधीशाय रक्तवस्त्राय कमलहस्ताय सप्ताश्व-रथवाहनाय च ।

પૂર્વદિશાનો અધિપતિ 'સૂર્ય દેવ' છે, તે A લાલ વસ્ત્રને પહેરનારો, હાથમા કમળને ધારણ કરનારો અને એક પૈડાવાળા સાત ઘોડાના રથની સવારી કરનારો છે।

२—चन्द्रमानु स्वरूप—

चन्द्राय तारागणाधीशाय वायव्यदिगधीशाय श्वेतवस्त्राय श्वेतदशवाजि-वाहनाय सुधाकुम्भहस्ताय च ।

તારાઓનો સ્વામી અને વાયુદિશાનો સ્વામી 'ચંદ્રમા' છે, તે સફેદ વસ્ત્રને પહેરનારો, સફેદ દશ ઘોડાના રથની સવારી કરનારો અને B હાથમા અમૃતના કુંભને ધારણ કરનારો છે।

३—मगलनु स्वरूप—

मङ्गलाय दक्षिणदिगधीशाय विद्रुमवर्णाय रक्ताम्बराय भूमिस्थिताय कुद्दालहस्ताय च ।

દક્ષિણદિશાનો અધિપતિ 'મગલ' છે, તે પ્રવાળા જેવા વર્ણવાળો, લાલ વસ્ત્રને પહેરનારો ભૂમિ ઉપર બેઠેલો અને C હાથમા કુહાડાને ધારણ કરનારો છે।

४—बुधनु स्वरूप—

बुधाय उत्तरदिगधीशाय हरितवस्त्राय कलहंसवाहनाय पुस्तकहस्ताय च।

ઉત્તર દિશાનો અધિપતિ 'બુધ' છે, તે D લીલા વર્ણવાળો, રાજહંસની સવારી કરનારો અને હાથમા પુસ્તકને ધારણ કરનારો છે।

५—वृहस्पतिनु स्वरूप—

वृहस्पतये ईशानदिगधीशाय सर्वदेवाचार्याय काञ्चनवर्णाय पीतवस्त्राय पुस्तकहस्ताय हंसवाहनाय च ।

નિર્વાણકલિકામા A—લાલ વર્ણવાળો લખે છે। B—જમણા હાથમા માળા અને ડાબા હાથમા કુડી ધારણ કરનારો લખે છે। C—જમણા હાથના માળા અને ડાબા હાથમા કુડી ધારણ કરનારો લખે છે। D—પીળા વર્ણવાળા અને હાથમા માળા અને કુડીને ધારણ કરનારો લખે છે।

ઇશાન દિશાનો અધિપતિ 'બૃહસ્પતિ' છે, તે સર્વ દેવોનો આચાર્ય છે, તે પીળા વસ્ત્રને પહેરનારો, હાથમાં પુસ્તકને A ધારણ કરનારો અને હંસની સવારી કરનારો છે।

६—शुक्रनुं स्वरूप—

शुक्राय दैत्याचार्याय आग्नेयदिगधीशाय स्फटिकोज्ज्वलाय श्वेतवस्त्राय कुम्भहस्ताय तुरगवाहनाय च।

દૈત્યોનો આચાર્ય અને અગ્નિ દિશાનો અધિપતિ 'શુક્ર' છે, તે સ્ફટિક જેવા સફેદ વર્ણવાળો, સફેદ વસ્ત્રને પહેરનારો, હાથમાં B ઘડાને ધારણ કરનારો અને ઘોડાની સવારી કરનારો છે।

७—शनिनु स्वरूप—

शनिश्चराय पश्चिमदिगधीशाय नीलदेहाय नीलाम्बराय परशुहस्ताय कमठवाहनाय च।

પશ્ચિમ દિશાનો અધિપતિ C 'શનિદેવ' છે, તે મોરના કંઠ જેવો નીલ વર્ણવાળો, નીલા વસ્ત્રને પહેરનારો, હાથમાં ફરસીને ધારણ કરનારો અને કાચબાની સવારી કરનારો છે।

८—राहुनुं स्वरूप—

राहवे नैऋतदिगधीशाय कज्जलश्यामलाय श्यामवस्त्राय परशुहस्ताय सिंहवाहनाय च।

નૈઋત્ય દિશાનો સ્વામી D 'રાહુ' છે, તે કાજળ જેવા શ્યામ વર્ણવાળો, શ્યામવસ્ત્ર પહેરનારો, હાથમાં ફરસીને ધારણ કરનારો અને સિંહની સવારી કરનારો છે।

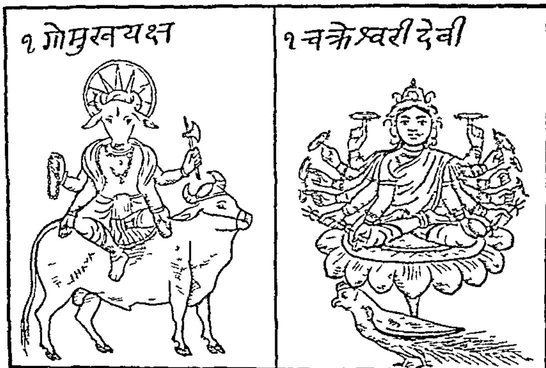
९—केतुनुं स्वरूप—

केतवे राहुप्रतिच्छन्दाय श्यामाङ्गाय श्यामवस्त्राय पन्नगवाहनाय पन्नगहस्ताय च।

રાહુનું પ્રતિરૂપ 'કેતુ' છે તે કૃષ્ણ વર્ણવાળો, કૃષ્ણ વસ્ત્ર પહેરનારો, સાંપની સવારી કરનારો અને હાથમાં E સાંપને ધારણ કરનારો છે।

નિર્વાણકલિકામાં—A—હાથમાં માળા અને કુંડી। B-હાથમાં માળા અને કમંડલુ। C-શનિદેવ કૃષ્ણવર્ણવાળો, માથા ઉપર પીળારંગના લાંબા બાળ વાળો, હાથમાં અક્ષસૂત્ર (માળા) અને કમંડલુંને ધારણ કરનાર લખે છે। D-રાહુ અર્દ્ધ કાયાવાળો અને બન્ને હાથ અર્દ્ધ મુદ્રાવાળા લખે છે। E—હાથમાં માળા અને કુંડીને ધારણ કરનાર લખે છે।

२—महायक्षनु स्वरूप—

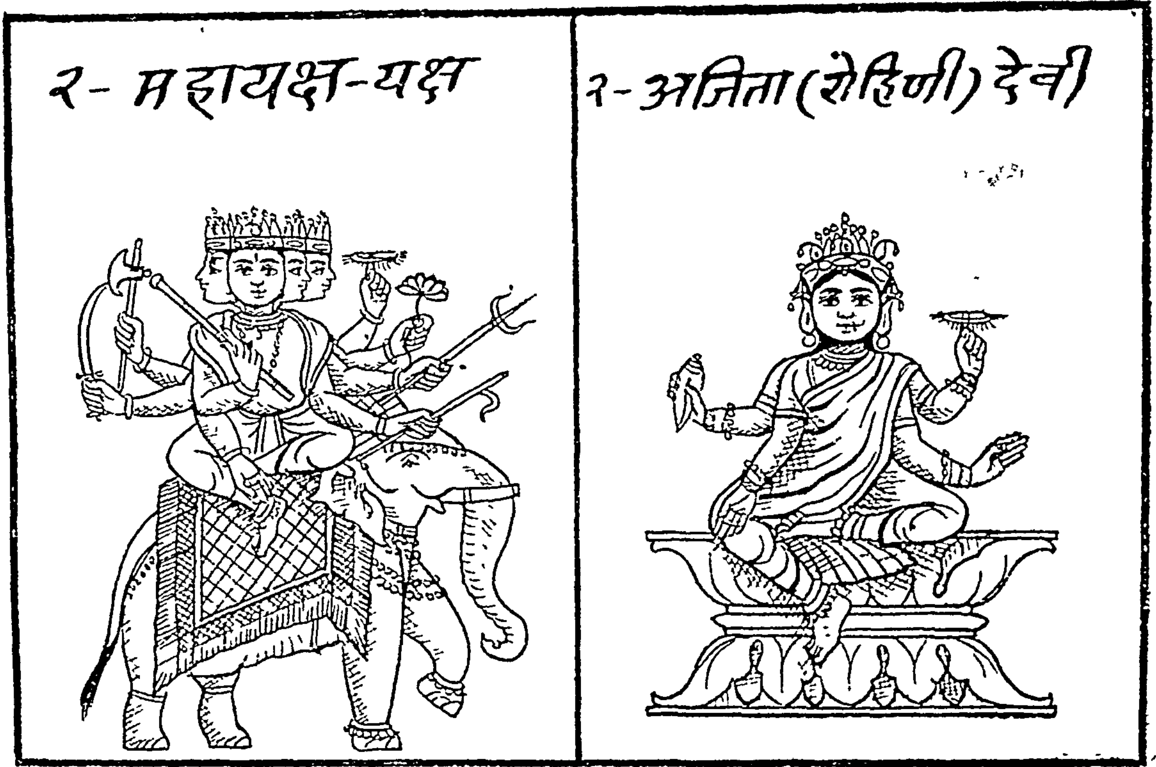
चक्रत्रिशूलकमलाङ्कुशवामहस्तो, निस्त्रिंशदण्डपरशूद्यवराण्यपाणिः ।
चामीकरद्युतिरिभाङ्कनतो महादि-यक्षोऽर्च्यतो(हि?)जगतश्चतुराननोऽसौ॥२॥

હાથીના ચિહ્નવાળા શ્રીઅજિતનાથ જિનેશ્વરના શાસનદેવ 'મહાયક્ષ' નામનો યક્ષ છે, તે સુવર્ણના જેવી કાંતિવાળો, હાથીની સવારી કરનારો, ચાર મુખવાળો, અને આઠ ભુજાવાળો છે, તેના ડાબા ચાર હાથમા ચક્ર, ત્રિશૂલ, કમળ અને અંકુશ છે, તથા જમણા ચાર હાથમા તલવાર, દંડ, ફરસી અને વરદાન છે।

२—अजिता (रोहिणी) देवीनु स्वरूप—

स्वर्णद्युतिशङ्खरथाङ्गशस्त्रा, लोहासनस्थाभयदानहस्ता ।
देव धनुः सार्द्धचतुश्शतोच्च, वन्दारुवीष्टमिह रोहिणीष्टेः ॥ २ ॥

સાડા ચારસો ધનુષના શરીરવાળા શ્રીઅજિતનાથ જિનેશ્વરની શાસન દેવી 'રોહિણી' નામની દેવી છે। તે સુવર્ણના જેવી કાંતિવાળી, લોહાસન ઉપર બેઠેલી અને ચાર ભુજાવાળી છે। તેના ચારે હાથમા અનુક્રમે શંખ, ચક્ર, અભય અને વરદાન છે।

३—त्रिमुखयक्षनुं स्वरूप--

चक्रासिसृण्युपगसव्यसयोऽन्यहस्तै-र्दण्डत्रिशूलमुपयन् शितकर्त्तिकां च ।
वाजिध्वजप्रभुनतः शिखिगोऽञ्जनाभ-स्त्र्यक्षः प्रतीक्षतु बलिं त्रिमुखाख्ययक्षः॥३॥

घोडाना चिह्नवाळा श्रीसंभवनाथ भगवानना शासनदेव 'त्रिमुख' नामनो यक्ष छे, ते कृष्ण वर्णवाळो, मोरनी सवारी करनारो, त्रण त्रण नेत्रवाळा त्रण मुखवाळो अने छ भुजावाळो छे। डाबा हाथमां चक्र, तरवार अने अंकुशने, तथा जमणा हाथमां दंड, त्रिशूल अने तेजधारवाळी कातरने धारण करनारो छे।

३—प्रज्ञप्ति (नम्रा) देवीनुं स्वरूप—

पक्षिस्थार्द्धेन्दुपरशु-फलासीढीवरैः सिता ।
चतुश्चापशतोच्चार्हद्-भक्ता प्रज्ञप्तिरिज्यते ॥ ३ ॥

चार सो धनुषना शरीरवाळा श्रीसंभवनाथ जिनेश्वरनी शासनदेवी 'प्रज्ञप्ति' नामनी देवी छे, ते सफेद वर्णवाळी, पक्षीनी सवारी करनारी अने छ भुजावाळी छे, ते हाथोमां अर्द्ध-चंद्रमा, फरसी, फळ, तरवार * ईढी (ईष्टी?) अने वरदानने धारण करे छे।

* प्रतिष्ठातिलकमां 'पिंडी' लखे छे। अनेकार्थकोशमां ईष्टीनो अर्थ तुंबडी लखी छे। चित्रमां में ढाल आपी छे, सत्य विद्वान् सुधारी ले।

૪— યક્ષેશ્વરયક્ષનું સ્વરૂપ—

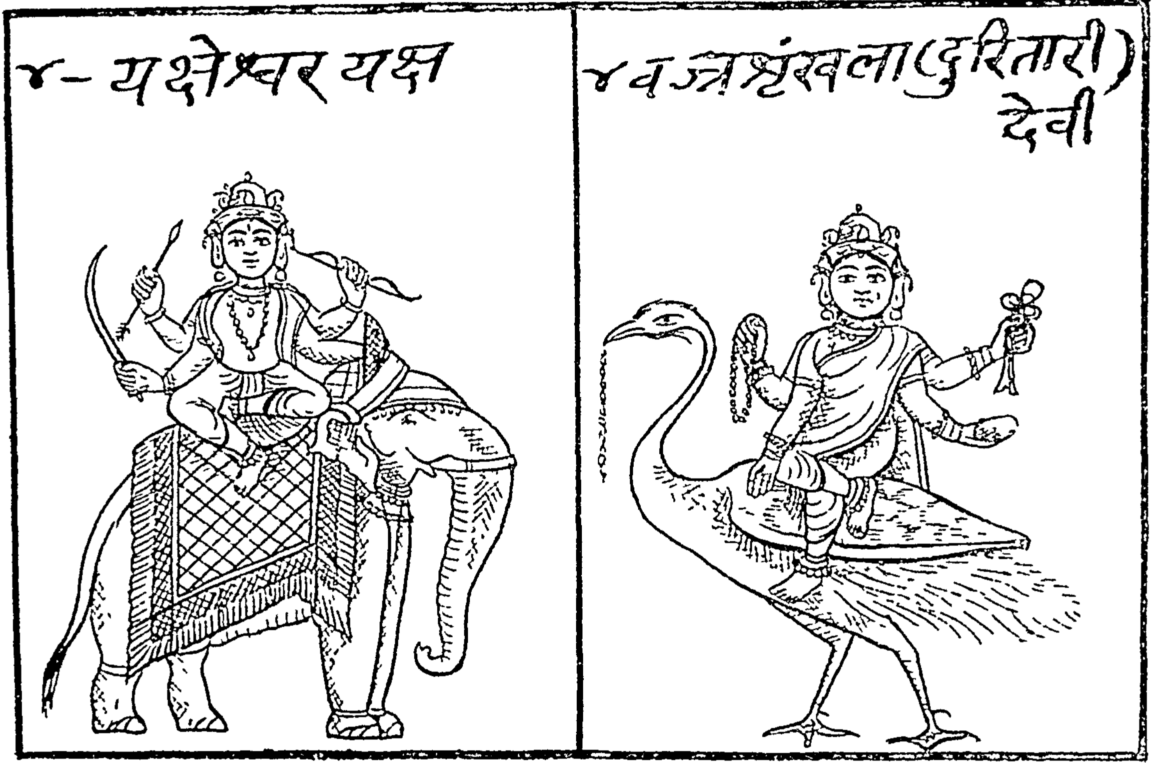
प्रेङ्खनधनु खेटकवामपाणि सकङ्कपत्रास्यपसव्यहस्तम् ।
श्याम करिस्थ कपिकेतुभक्त यक्षेश्वरं यक्षमिहार्चयामि ॥ ४ ॥

વાંદરાના ચિહ્નવાળા શ્રીઅભિનન્દન ભગવાનના શાસનદેવ 'યક્ષેશ્વર' નામનો યક્ષ છે। તે શ્યામ વર્ણવાળો હાથીની સવારી કરનારો અને ચાર ભુજાવાળો છે। તે ડાબા હાથોમાં ધનુષ અને ઢાલને તથા જમણા હાથોમાં બાણ અને તરવારને ધારણ કરે છે।

૪—વજ્રશૃંખલા દેવીનું સ્વરૂપ—

सनागपाशोरूफलाक्षसूत्रा, हसाधिरूढा वरदानभुक्ता ।
हेमप्रभार्द्धत्रिधनु शतोच्च-तीर्थेशनम्रा पविशृङ्खलार्चा ॥ ४ ॥

સાડા ત્રણ સો ધનુષના શરીરવાળા શ્રીઅભિનન્દન ભગવાનની શાસનદેવી 'વજ્રશૃંખલા' નામની દેવી છે તે સુવર્ણના જેવી કાન્તિવાળી, હંસની સવારી કરનારી અને ચાર ભુજાવાળી છે। તે હાથોમાં નાગપાશ, બીજોરું માળા અને વરદાનને ધારણ કરે છે।

५—तुम्बरुयक्षनुं स्वरूप—

सर्पोपवीतं द्विकपन्नगोर्ध्व-करं स्फुरद्दानफलान्यहस्तम् ।
कोकाङ्कनम्रं गरुडाधिरूढं, श्रीतुम्बरं श्यामरुचिं यजामि ॥ ५ ॥

ચકવાના ચિહ્નવાળા શ્રીસુમતિનાથ જિનેશ્વરના શાસનદેવ 'તુમ્બરૂ' નામનો યક્ષ છે। તે કૃષ્ણવર્ણવાળો, ગરૂડની સવારી કરનારો, સર્પની જનોઈને ધારણ કરનારો અને ચાર ભુજાવાળો છે, તે ઉપરના બન્ને હાથમાં સર્પને તથા નીચેના જમણા હાથમાં વરદાન અને ડાબા હાથમાં ફળને ધારણ કરે છે।

५—पुरुषदत्ता (खड्गवरा) देवीनुं स्वरूप—

गजेन्द्रगा वज्रफलोद्यचक्र-वराङ्गहस्ता कनकोज्ज्वलाङ्गी ।
गृह्णानुदण्डत्रिशतोन्नतार्हन्, नतार्चनां खड्गवराच्यर्ते त्वम् ॥ ५ ॥

ત્રણ સો ધનુષના શરીરવાળા શ્રીસુમતિનાથ ભગવાનની શાસનદેવી 'ખડ્ગવરા' (પુરૂષ-દત્તા) નામની દેવી છે, તે સુવર્ણવર્ણવાળી, હાથીની સવારી કરનારી, અને ચાર ભુજાવાળી છે। તે હાથોમાં વજ્ર, ફળ, ચક્ર અને વરદાનને ધારણ કરનારી છે।

६—पुष्पयक्षनु स्वरूप—

मृगारुह कुन्तवरापसव्य-कर सखेटाऽभयसव्यहस्तम् ।
श्यामांगमब्जध्वजदेवसेव्य, पुष्पाख्ययक्ष परितर्पयामि ॥ ६ ॥

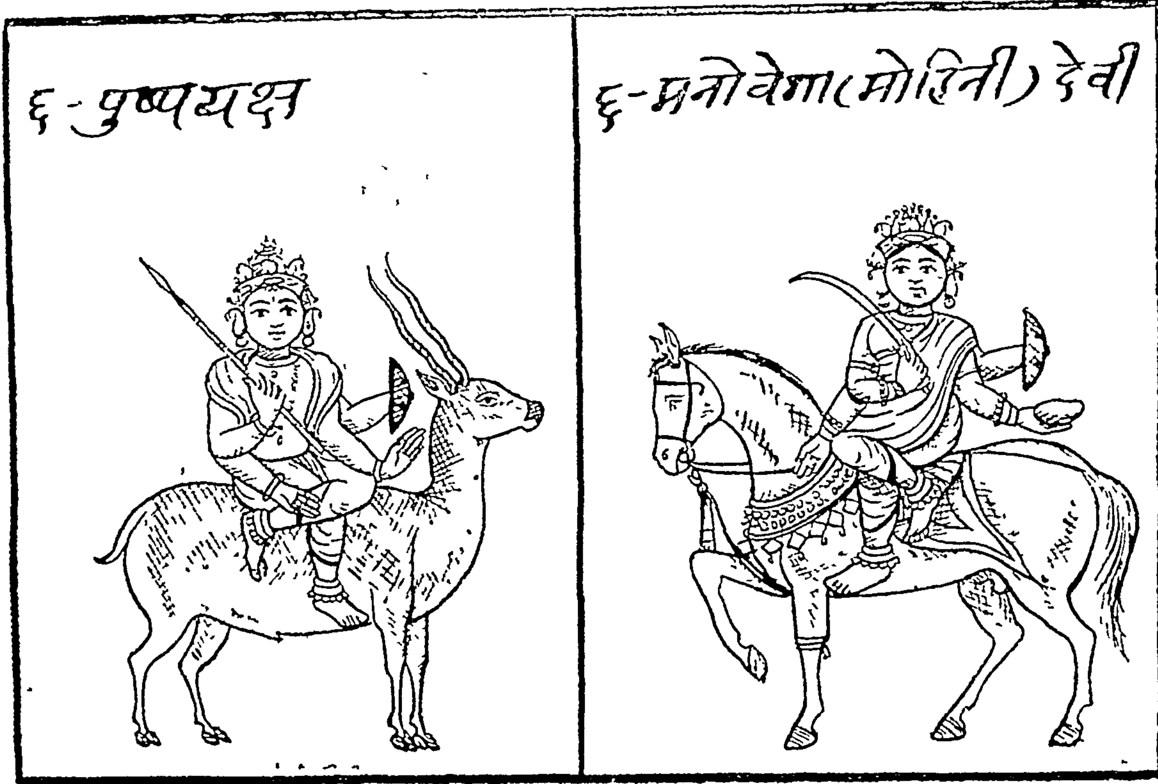
કમળના ચિહ્નવાળા શ્રીપદ્મપ્રભજિનના શાસનદેવ ‘ પુષ્પ ’ નામનો યક્ષ છે, તે કૃષ્ણવર્ણ-વાળો, હરણની સવારી કરનારો અને ચાર * ભુજાવાળો છે। તે જમણા હાથોમા ભાલા અને વરદાન ને, તથા ડાબા હાથોમા ઢાલ અને અભયને ધારણ કરનારો છે।

६—मनोवेगा (मोहिनी) देवीनु स्वरूप—

तुरंगवाहनादेवी मनोवेगा चतुर्भुजा ।
वरदा काञ्चनछाया सोल्लासिफलकायुधा ॥ ६ ॥

શ્રીપદ્મપ્રભજિનની શાસન દેવી ‘ મનોવેગા ’ (મોહિની) નામની દેવી છે, તે સુવર્ણવર્ણ-વાળી, ઘોડાની સવારી કરનારી અને ચાર ભુજાવાળી છે, તે હાથોમા વરદાન, તરવાર, ઢાલ અને ફળને ધારણ કરે છે।

* વસુનન્દિપ્રતિષ્ઠાકલ્પમા બે ભુજાવાળા લખે છે।

७—मातंगयक्षनुं स्वरूप—

सिंहाधिरोहस्य सदण्डशूल-सव्यान्यपाणेः कुटिलाननस्य ।
कृष्णत्विषः स्वस्तिककेतुभक्ते-र्मातङ्गयक्षस्य करोमि पूजाम् ॥ ७ ॥

स्वस्तिकना चिन्हवाळा श्रीसुपार्श्वनाथ भगवानना शासनदेव 'मातंग' नामनो यक्ष छे, ते कृष्णवर्णवाळो, सिंहनी सवारी करनारो, कुटिल मुखवाळो अने बे हाथवाळो छे, जमणा हाथमां त्रिशूल अने डाबा हाथमां दंडने धारण करनारो छे।

७—काली (मानवी) देवीनुं स्वरूप—

सितां गोवृषगां घण्टां, फलशूलवरावृताम् ।
यजे कालीं द्विको दण्ड-शतोच्छ्रायजिनाश्रयाम् ॥ ७ ॥

बसो धनुष्यना शरीरवाळा श्रीसुपार्श्वनाथ भगवाननी शासन देवी 'काली' (मानवी) नामनी देवी छे। ते सफेद वर्णवाळी, पोठीयानी सवारी करनारी अने चार भुजावाळी छे। ते हाथोमां घंटा, फळ, त्रिशूल अने वरदानने धारण करनारी छे।

८—श्यामयक्षनु स्वरूप—

यजे स्वधित्युग्रफलाक्षमाला-वराङ्कवामान्यकरं त्रिनेत्रम् ।
कपोतपत्र प्रभयाख्यया च, श्यामं कृतेन्दुध्वजदेवसेवम् ॥ ८ ॥

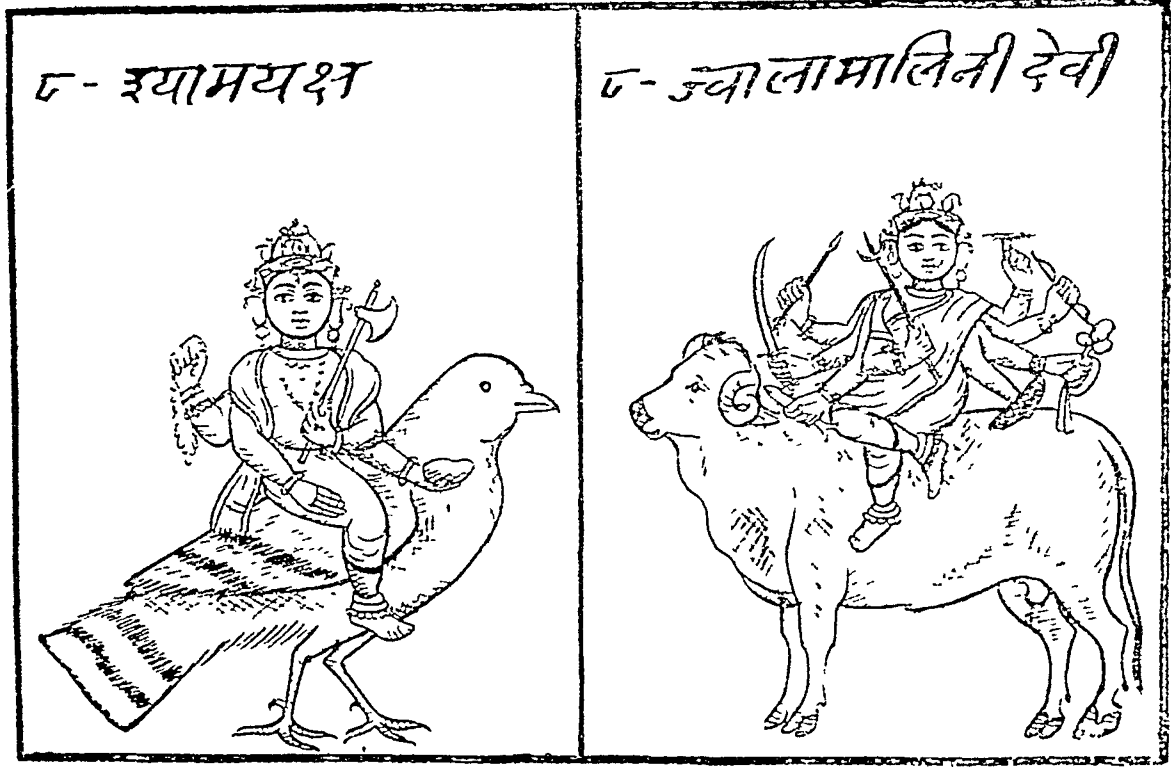
ચંદ્રમાના ચિન્હવાળા શ્રીચંદ્રપ્રભજિનેશ્વરના શાસનદેવ 'શ્યામ' નામનો યક્ષ છે, તે કૃષ્ણ વર્ણવાળો, કબુતરની સવારી કરનારો, ત્રણ નેત્રવાળો, અને ચાર ભુજાવાળો છે, તે ડાબા હાથમાં ફરસી અને ફળને તથા જમણા હાથમાં માળા અને વરદાનને ધારણ કરે છે ।

८—ज्वालिनी (ज्वालामालिनी) देवीनु स्वरूप—

चन्द्रोज्ज्वलां चक्रशरासपाश-चर्मत्रिशूलेषुझपासिहस्ताम् ।
श्रीज्वालिनीं सार्द्धधनु.शतोच्च-जिनानतां कोणगतां यजामि ॥ ८ ॥

દોઢ સો ધનુષના શરીરવાળા શ્રીચંદ્રપ્રભજિનેશ્વરની શાસનદેવી 'જ્વાલિની' (જ્વાલામાલિની) નામની દેવી છે। તે સફેદ વર્ણવાળી, પાડાની સવારી કરનારી અને આઠ ભુજાવાળી છે। તે * હાથોમાં ચક્ર, ધનુષ, નાગપાશ, ઢાલ, ત્રિશૂલ, બાણ, માછલી અને તરવારને ધારણ કરે છે।

* હેલાચાર્ય કૃત જ્વાલામાલિની કલ્પમાં-ત્રિશૂલ, પાશ, માછલી ધનુષ, બાણ ફળ, વરદાન અને ચક્ર, આ પ્રમાણે શસ્ત્ર બતાવે છે।

६—अजितयक्षनुं स्वरूप—

सहाक्षमालावरदानशक्ति-फलापसव्यापरपाणियुग्मः ।
स्वारूढकूर्मो मकराङ्कभक्तो, गृह्णातु पूजामजितः सिताभः ॥१॥

મઘરના ચિન્હવાળા શ્રીસુવિધિનાથ જિનેશ્વરના શાસનદેવ ‘અજિત’ નામનો યક્ષ છે, તે સફેદ વર્ણવાળો, કાચબાની સવારી કરનારો અને ચાર ભુજાવાળો છે, તેના જમણા હાથ અક્ષમાળા અને વરદાન યુક્ત તથા ડાબા હાથ શક્તિ અને ફળ યુક્ત છે ।

९—महाकाली (भृकुटी) देवीनुं स्वरूप--

कृष्णा कूर्मासना धन्व-शतोन्नतजिनानता ।
महाकालीज्यते वज्र-फलमुद्गरदानयुक् ॥ १ ॥

એકસો ધનુષના શરીરવાળા શ્રીસુવિધિનાથ ભગવાનની શાસનદેવી ‘મહાકાલી’ નામની દેવી છે, તે કૃષ્ણવર્ણવાળી, કાચબાની સવારી કરનારી અને ચાર ભુજાવાળી છે, તેના હાથોમાં વજ્ર, ફળ, મુદ્ગર અને વરદાન છે ।

१०—ब्रह्मयक्षनु स्वरूप—

श्रीवृक्षकेतननतो धनुदण्डखेट-वज्राढ्यसव्यसय इन्दुसितोऽम्बुजस्थः ।
ब्रह्मा शरस्वधितिखड्गवरप्रदान-व्यग्रान्यपाणिरुपयातु चतुर्मुखोऽर्चाम् ॥१०॥

શ્રીવૃક્ષના ચિન્હવાળા શ્રીશીતલનાથ ભગવાનના શાસનદેવ 'બ્રહ્મા' નામનો યક્ષ છે, તે સફેદ વર્ણવાળો, કમળના આસન ઉપર બેઠેલો, ચાર મુખવાળો અને આઠ ભુજાવાળો છે। તે ડાબા હાથોમા ધનુષ, દંડ, ઢાલ અને વજ્રને તથા જમણા હાથોમા બાણ, ફરસી, તરવાર અને વરદાનને ધારણ કરે છે।

१०—मानवी (चामुडा) देवीनु स्वरूप—

झषदामरूचकदानोचितहस्तां कृष्णकालगां हरिताम् ।
नवतिधनुस्तुङ्गजिनप्रणतामिह मानवीं प्रयजे ॥ १० ॥

નેવુ ધનુષના શરીરવાળા શ્રીશીતલનાથ તીર્થંકરના શાસનદેવી 'માનવી' (ચામુડા) નામની દેવી છે। તે લીલા વર્ણવાળી, કાળા સુવરની સવારી કરનારી, અને ચાર ભુજાવાળી છે। તે હાથોમા માછલી, માળા, બીજોરૂ અને વરદાનને ધારણ કરે છે।

११—ईश्वरयक्षनुं स्वरूप—

त्रिशूलदण्डान्वितवामहस्तः करेऽक्षसूत्रं त्वपरे फलं च ।
बिभ्रत् सितो गण्डककेतुभक्तो लात्वीश्वरोऽर्चां वृषगस्त्रिनेत्रः ॥११॥

ગેંડાના ચિન્હવાળા શ્રીશ્રેયાંસનાથ તીર્થંકરના શાસનદેવ 'ઈશ્વર' નામનો યક્ષ છે। તે સફેદ વર્ણવાળો, સાંઢની સવારી કરનારો, ત્રણ નેત્રવાળો અને ચાર ભુજાવાળો છે। ડાબા હાથોમાં ત્રિશૂલ અને દંડને, તથા જમણા હાથોમાં માળા અને ફળને ધારણ કરે છે।

११—गौरी (गौमेधकी) देवीनुं स्वरूप—

समुद्गराब्जकलशां वरदां कनकप्रभाम् ।
गौरीं यजेऽशीतिधनुः प्राशु देवीं मृगोपगाम् ।

એંસી ધનુષના શરીરવાળા શ્રીશ્રેયાંસનાથ ભગવાનની શાસનદેવી 'ગૌરી' (ગૌમેધકી) નામની દેવી છે, તે સુવર્ણવર્ણવાળી, હરણની સવારી કરનારી અને ચાર ભુજાવાળી છે। હાથોમાં મુદ્ગર, કમળ, કળશ અને વરદાનને ધારણ કરે છે।

१२—कुमारयक्षनुं स्वरूप—

शुभ्रो धनुर्बभ्रुफलाढ्यसव्य-हस्तोऽन्यहस्तेषुगदेष्टदानः ।
लुलायलक्ष्मप्रणतास्त्रिवक्त्र. प्रमोदतां हंसचरः कुमार. ॥१२॥

પાડાના ચિન્હવાળા શ્રીવાસુપૂજ્ય ભગવાનના શાસનદેવ કુમાર નામના યક્ષ છે। તે સફેદ વર્ણવાળો, હંસની સવારી કરનારો, ત્રણ મુખવાળો અને છ હાથવાળો છે। તેના ડાબા હાથોમાં ધનુષ નોળીઓ અને ફળ છે તથા જમણા હાથોમાં બાણ, ગદા અને વરદાન છે।

१२—गान्धारी (विद्युन्मालिनी) देवीनुं स्वरूप—

सपद्ममुसलाम्भोज-दाना मकरगा हरित् ।
गान्धारी सप्तनीप्त्रास तुङ्गप्रभुनतार्च्यते ॥ १२ ॥

સીત્તેર ધનુષના શરીરવાળા શ્રીવાસુપૂજ્ય તીર્થંકરની શાસનદેવી 'ગાંધારી' (વિદ્યુન્માલિની) નામની દેવી છે। તે લીલા વર્ણવાળી મગરની સવારી કરનારી, અને ચાર ભુજાવાળી છે। તે ઉપરના બન્ને હાથોમાં કમલને તથા નીચેના જમણા હાથમાં વરદાન અને નીચેના ડાબા હાથમાં

१३—चतुर्मुखयक्षनुं स्वरूप—

यक्षो हरित् सपरशूपरिमाष्टपाणिः कौक्षेयकाक्षमणिखेटकदण्डमुद्राः ।
बिभ्रच्चतुर्भिरपरैः शिखिगः किराङ्क-नम्रः प्रतृप्यतु यथार्थचतुर्मुखाख्यः ॥ १३ ॥

સુવરના ચિન્હવાળા શ્રીવિમલનાથ ભગવાનના શાસનદેવ 'ચતુર્મુખ' નામનો યક્ષ છે, તે લીલાવર્ણનો, મોરની સવારી કરનારો, * ચાર મુખવાળો અને બાર ભુજાવાળો છે। ઉપરના આઠ હાથોમાં ફરસીને તથા બાકીના ચાર હાથોમાં તરવાર, માળા, ઢાલ અને દંડને ધારણ કરનારો છે।

१३—वैरोटी देवीनुं स्वरूप—

षष्टिदण्डोच्चतीर्थेश-नता गोनसवाहना ।
ससर्पचापसर्पेषु-वैरोटी हरिताच्यते ॥ १३ ॥

સાઠ ધનુષ પ્રમાણના શરીરવાળા શ્રીવિમલનાથ ભગવાનની શાસનદેવી 'વૈરોટી' નામની દેવી છે। તે લીલાવર્ણવાળી, સાંપની સવારી કરનારી, અને ચાર ભુજાવાળી છે। ઉપરના બન્ને હાથમાં સર્પને તથા નીચેના જમણા હાથમાં બાણ અને ડાબા હાથમાં ધનુષને ધારણ કરે છે।

* પ્રતિષ્ઠાતિલકમાં છ મુખવાળો લખે છે।

१४—पातालयक्षनु स्वरूप—

पातालकः सरुणिशूलकजोपसव्य-हस्तः कपाहलफलाङ्कितसव्यपाणि ।
सेधाध्वजैकशरणो मकराधिरूढो, रक्तोऽर्च्यतां त्रिफणनागशिरास्त्रिवक्त्र ॥१४॥

સેઢાડીના ચિન્હવાળા શ્રીઅનન્તનાથ જિનેન્દ્રના શાસનદેવ 'પાતાલ' નામનો યક્ષ છે। તે લાલવર્ણવાળો મગરની સવારી કરનારો ત્રણ મુખવાળો, માથા ઉપર સાપની ત્રણ ફણાને ધારણ કરનારો અને ૬ હાથવાળો છે। તે જમણા હાથોમા અંકુશ, ત્રિશૂલ અને કમળને તથા ડાબા હાથોમા ચાબુક, હળ અને ફળને ધારણ કરે છે।

१४—अनन्तमती (विजृंभिणी) देवीनु स्वरूप—

हेमाभा हंसगा चाप-फलबाणवरोद्यता ।
पञ्चाशच्चापतुङ्गार्हद्-भक्तानन्तमतीज्यते ॥ १४ ॥

પચાસ ધનુષના શરીરવાળા શ્રીઅનન્તનાથ ભગવાનની શાસનદેવી 'અનન્તમતી' (વિજૃંભિણી) નામની દેવી છે। તે સુવર્ણવર્ણવાળી, હંસની સવારી કરનારી અને ચાર ભુજાવાળી છે। તે હાથોમા ધનુષ, બીજોરૂ, બાણ અને વરદાનને ધારણ કરે છે।

१५—किन्नरयक्षनुं स्वरूप—

सचक्रवज्राङ्कुशवामपाणिः, समुद्गराक्षालिवरान्यहस्तः ।
प्रवालवर्णस्त्रिमुखो झषस्थो वज्राङ्कभक्तोऽञ्चतु किन्नरोऽर्च्याम् ॥१५॥

वज्रना चिन्हवाळा श्रीधर्मनाथ भगवानना शासनदेव 'किन्नर' नामनो यक्ष छे, ते परवाळाना जेवो वर्णवाळो, माछलीनी सवारी करनारो, त्रण मुखवाळो अने छ भुजावाळो छे। डाबा हाथोमां चक्र, वज्र अने अंकुशने तथा जमणा हाथोमां मुद्गर, माळा अने वरदानने धारण करे छे।

१५—मानसी (परभृता) देवीनुं स्वरूप—

साम्बुजधनुदानाङ्कुशशरोत्पला व्याघ्रगा प्रवालनिभा ।
नवपञ्चकचापोच्छ्रूतजिननम्रा मानसीह मान्येत ॥१५॥

पीस्तालीश धनुषना शरीरवाळा श्रीधर्मनाथ भगवाननी शासनदेवी 'मानसी' (परभृता) नामनी देवी छे। ते परवाळा जेवी वर्णवाळी, वाघनी सवारी करनारी अने छ भुजावाळी छे। हाथोमां कमळ, धनुष, वरदान, अंकुश, बाण अने कमळने धारण करे छे।

१८—खेन्द्रयक्षनुं स्वरूप—

आरभ्योपरिमात्करेषु कलयन् वामेषु चापं पविं,
पाशं मुद्गरमङ्कुशं च वरदं षष्ठेन युञ्जन् परैः ।
बाणाम्भोजफलस्रगच्छपटली-लीला विलासांस्त्रिदृक् ।
षड्वक्त्रष्टगराङ्कभाक्तिरसितः खेन्द्रोऽर्च्यते शङ्खगः ॥१८॥

માછલીના ચિહ્નવાળા શ્રીઅરનાથ ભગવાનના શાસનદેવ 'ખેન્દ્ર' નામનો યક્ષ છે। તે કૃષ્ણવર્ણવાળો શંખની સવારી કરનારો, ત્રણ ત્રણ નેત્રવાળા એવા છ મુખવાળો અને બાર ભુજાવાળો છે। તે ડાબા હાથોમાં ધનુષ, વજ્ર, પાશ, મુદ્ગર, અંકુશ અને વરદાનને તથા જમણા હાથોમાં બાણ કમળ, બીજોરૂ, મોટી અક્ષમાળા અને અભયને ધારણ કરે છે।

१८—तारावती (काली) देवीनुं स्वरूप—

स्वर्णाभां हसगां सर्प-मृगवज्रवरोद्धुराम् ।
चाये तारावतीं त्रिंशच्चापोच्चप्रभुभाक्तिकाम् ॥ १८ ॥

ત્રીશ ધનુષના શરીરવાળા શ્રીઅરનાથ ભગવાનની શાસનદેવી 'તારાવતી' (કાલી) નામની દેવી છે। તે સુવર્ણવર્ણવાળી, હંસની સવારી કરનારી, અને ચાર ભુજાવાળી છે। હાથોમાં સાપ, હરણ, વજ્ર અને વરદાનને ધારણ કરે છે।

१९—कुबेरयक्षनुं स्वरूप—

सफलकधनुर्दण्डपद्मखड्गप्रदरसुपाशवरप्रदाष्टपाणिम् ।
गजगमनचतुर्मुखेन्द्रचापद्युतिकलशाङ्कनतं यजे कुबेरम् ॥ १९ ॥

કલશના ચિહ્નવાળા શ્રીમલ્લિનાથ ભગવાનના શાસનદેવ 'કુબેર' નામનો યક્ષ છે। તે ઇંદ્રધનુષના જેવા વર્ણવાળો, હાથીની સવારી કરનારો, ચાર મુખવાળો અને આઠ હાથવાળો છે। તે હાથોમાં ઢાલ, ધનુષ, દંડ, કમળ, તરવાર, બાણ, નાગપાશ અને વરદાનને ધારણ કરે છે।

१९—अपराजिता देवीनुं स्वरूप—

पञ्चविंशतिचापोच्चदेवसेवापराजिता ।
शरभस्थाच्र्यते खेटफलासिवरयुग् हरित् ॥ १९ ॥

પચીસ ધનુષની ઉંચાઈવાળા શ્રીમલ્લિનાથ ભગવાનની શાસન દેવી 'અપરાજિતા' નામની દેવી છે। તે લીલા વર્ણવાળી, અષ્ટાપદની સવારી કરનારી અને ચાર ભુજાવળી છે। હાથોમાં ઢાલ, ફળ, તરવાર અને વરદાનને ધારણ કરે છે।

२०—वरुणयक्षनु स्वरूप—

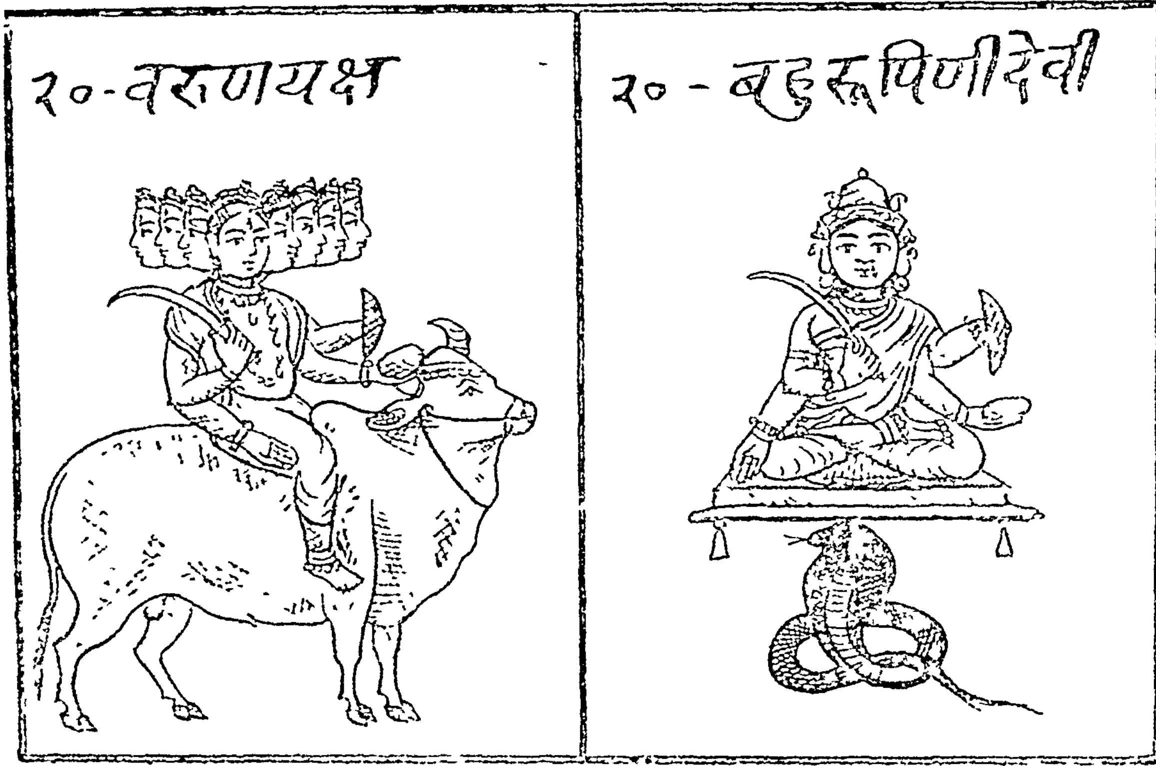
जटाकिरीटोऽष्टमुखस्त्रिनेत्रो, वामान्यखेटासिफलेष्टदानः ।
कूर्माङ्कनम्रो वरुणो वृषस्थः, श्वेतो महाकाय उपैतु तृप्तिम् ॥ २० ॥

કાચબાના ચિહ્નવાળા શ્રીમુનિસુવ્રત જિનેશ્વરના શાસનદેવ 'વરુણ' નામનો યક્ષ છે। તે સફેદ વર્ણવાળો બળદની સવારી કરનારો, જટાના મુકુટવાળો, ત્રણ ત્રણ નેત્રવાળો એવા આઠ મુખવાળો અને ચાર ભુજવાળો છે। ડાબા હાથોમાં ઢાલ અને ફળને તથા જમણા હાથોમાં તરવાર અને વરદાનને ધારણ કરે છે।

२०—बहुरूपिणी देवीनुं स्वरूप—

पीतां विंशतिचापोच्च-स्वामिकां बहुरूपिणीम् ।
यजे कृष्णाहिगां खेटफलखड्गवरोत्तराम् ॥ २० ॥

વીશ ધનુષના શરીરવાળા શ્રીમુનિસુવ્રત ભગવાનની શાસનદેવી 'બહુરૂપિણી' (સુગંધિની) નામની દેવી છે। તે પીળા વર્ણવાળી કાળા સર્પની સવારી કરનારી અને ચાર ભુજાવાળી છે। હાથોમાં ઢાલ, ફળ, તરવાર અને વરદાનને ધારણ કરે છે।

२१—भृकुटीयक्षनुं स्वरूप—

खेटासिकोदण्डशराङ्कुशाब्ज-चक्रेष्टदानोल्लसिताष्टहस्तम् ।
चतुर्मुखं नन्दिगमुत्पलाङ्क-भक्तं जपाभं भृकुटिं यजामि ॥ २१ ॥

લાલ કમળના ચિહ્નવાળા શ્રીનમિનાથ જિનેશ્વરના શાસનદેવ 'ભૃકુટિ' નામનો યક્ષ છે। તે લાલ વર્ણવાળો, સાંઢની સવારી કરનારો, ચાર મુખવાળો અને આઠ ભુજાવાળો છે। હાથોમાં ઢાલ, તરવાર, ધનુષ, બાણ, અંકુશ, કમળ, ચક્ર અને વરદાનને ધારણ કરે છે।

२१—चामुंडा (कुसुममालिनी) देवीनुं स्वरूप—

चामुण्डा यष्टिखेटाक्ष-सूत्रखड्गोत्कटा हरित् ।
मकरस्थार्च्यते पञ्च-दशदण्डोन्नतेशभाक् ॥ २१ ॥

પંદર ધનુષના શરીરવાળા શ્રીનમિનાથ તીર્થંકરની શાસનદેવી 'ચામુંડા' નામની દેવી છે। તે લીલા વર્ણવાળી, મકરની સવારી કરનારી અને ચાર ભુજાવાળી છે। તે હાથોમાં દંડ, ઢાલ, માળા અને તરવારને ધારણ કરે છે।

२२—गोमेदयक्षनु स्वरूप—

श्यामस्त्रिवक्त्रो द्रुघण कुठार, दण्ड फलं वज्रवरौ च बिभ्रत् ।
गोमेदयक्षः क्षितशङ्खलक्ष्मा, पूजां नृवाहोऽर्हतु पुष्पयानः ॥ २२ ॥

શંખના ચિહ્નવાળા શ્રીનેમનાથ તીર્થંકરના શાસનદેવ 'ગોમેદ' નામનો યક્ષ છે। તે કૃષ્ણ-વર્ણવાળો, ત્રણ મુખવાળો, પુષ્પના આસન પર બેસનારો, મનુષ્યની સવારી કરનારો અને છ હાથવાળો છે। હાથોમા મુદ્ગર, ફરસી, દંડ, ફળ, વજ્ર અને વરદાનને ધારણ કરે છે।

२२—आम्रा (कुष्माण्डिनी) देवीनु स्वरूप—

सव्यैकद्युपगप्रियङ्करसुतुक्प्रीत्यै करे बिभ्रतीं,
दिव्याम्रस्तवक शुभकरकर-श्लिष्टान्यहस्ताङ्गुलिम् ।
सिंहे भर्तृचरे स्थितां हरितभा-माम्रद्रुमच्छायगा,
वन्दारु दशकार्मुकोच्छ्रयजिन देवीमिहाम्रां यजे ॥ २२ ॥

શંખ સ્વરૂપના ચિહ્નવાળા શ્રીનેમનાથ ભગવાનની શાસનદેવી 'આમ્રા' (કુષ્માંડિની) દેવી છે। તે લીલા વર્ણવાળી, સિંહની સવારી કરનારી, આંબાની છાયામા વસનારી અને બે

ભુજાવાળી છે । ડાબા હાથમાં પ્રિયંકર નામના પુત્રના પ્રેમને માટે આંબાની ડાળીને તથા જમણે હાથે બીજા શુભંકર નામના પુત્રને ધારણ કરવાવાળી છે ।

२३—धरणेन्द्रयक्षनुं स्वरूप—

ऊर्ध्वद्विहस्तधृतवासुकिरुद्भटाधः-सव्यान्यपाणिफणिपाशवरप्रणन्ता ।
श्रीनागराजककुदं धरणोऽभ्रनीलः, कूर्मश्रितो भजतु वासुकिमौलिरिज्याम् ॥२३॥

નાગરાજના ચિન્હવાળા શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનના શાસનદેવ 'ધરણેન્દ્ર' નામનો યક્ષ છે । તે આસમાની વર્ણવાળો, કાચબાની સવારી કરનારો, મુકુટમાં સર્પના ચિન્હવાળો અને ચાર ભુજાવાળો છે । તે ઉપરના બન્ને હાથોમાં સર્પને, તથા નીચેના ડાબા હાથમાં નાગપાશને અને જમણા હાથમાં વરદાનને ધારણ કરે છે ।

२३—पद्मावती देवीनुं स्वरूप—

देवी पद्मावतीनाम्ना रक्तवर्णा चतुर्भुजा ।
पद्मासनाङ्कुशं धत्ते स्वक्षसूत्रं च पङ्कजम् ॥
अथवा षड्भुजादेवी चतुर्विंशतिः सद्भुजाः ।

पाशासिकुन्तबालेन्दु-गदामुसलसंयुतम् ॥
भुजाषट्क समाख्यात चतुर्विंशतिरुच्यते ।
शङ्खासिचक्रबालेन्दु-पद्मोत्पलशरासनम् ॥
शक्तिं पाशाङ्कुशं घण्टां बाणं मुसलखेटकम् ।
त्रिशूल परशु कुन्त वज्र मालां फल गदाम् ॥
पत्र च पल्लवं धत्ते वरदा धर्मवत्सला ।

શ્રીપાર્શ્વનાથ તીર્થંકરની શાસનદેવી 'પદ્માવતી' નામની દેવી છે। તે લાલ વર્ણવાળી, * કમળના આસનવાળી અને × ચાર ભુજાઓમા અંકુશ, માળા, કમળ અને વરદાનને ધારણ કરનારી છે। તેમજ તે છ અથવા ચોવીસ ભુજાવાળી પણ છે। છ હાથોમાં પાશ, તરવાર ભાલા બાલચંદ્રમા, ગદા, અને મુસળને ધારણ કરનારી છે। તથા ચોવીસ હાથોમા અનુક્રમે શંખ, તરવાર, ચક્ર, બાલચંદ્રમા, સફેદ કમળ, લાલ કમળ, ધનુષ, શક્તિ, પાશ, અંકુશ, ઘંટા, બાણ, મૂસળ, ઢાલ, ત્રિશૂલ, ફરસી, ભાલા, વજ્ર, માળા, ફળ, ગદા, પાન, નવીન પાનનો ગુચ્છો અને વરદાનને ધારણ કરે છે। ॥ ૨૩ ॥

* આચારદિનકર પ્રતિષ્ઠાપાઠમા કુર્કુટસર્પની સવારી કરનારી અને કમળના આસન ઉપર બેઠેલી, તેમજ માથા ઉપર સર્પની ત્રણ ફણાના ચિહ્નવાળી લખી છે। × પદ્માવતી કલ્પમા ચાર ભુજાઓમા પાશ, ફળ, વરદાન અને અંકુશને ધારણ કરનારી લખી છે।

२४—मातंगयक्षनुं स्वरूप—

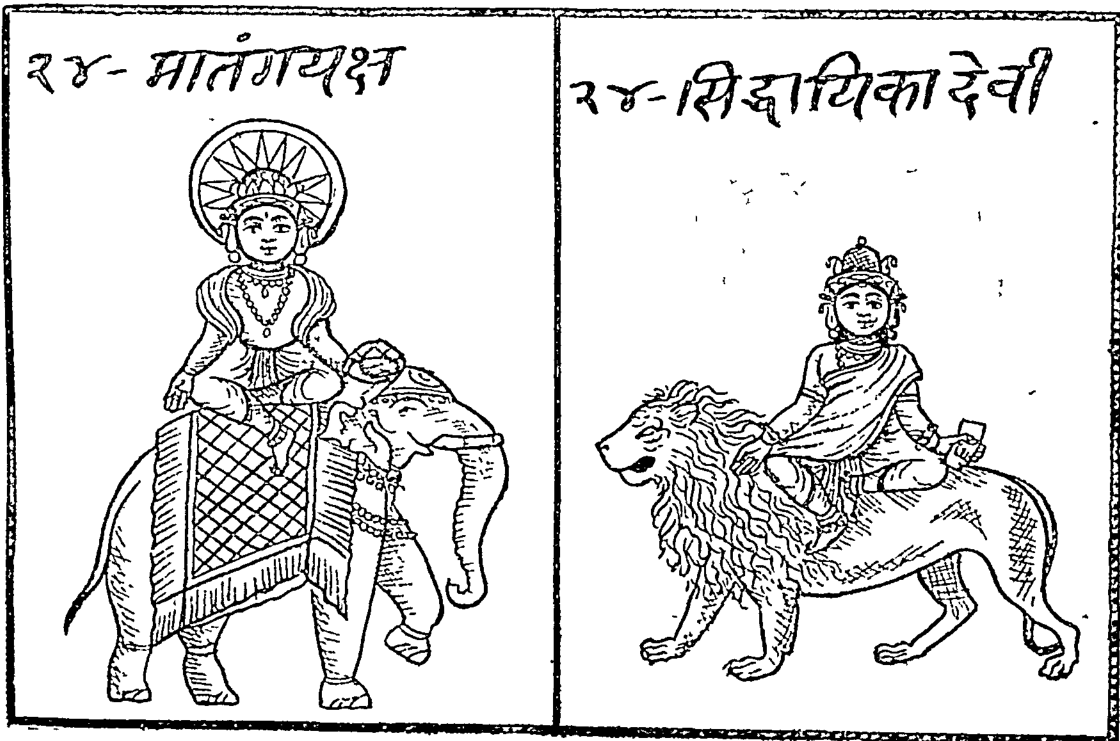
मुद्गप्रभो मूर्द्धनि धर्मचक्रं, बिभ्रत्फलं वामकरेऽथ यच्छन् ।
वरं करिस्थो हरिकेतुभक्तो, मातङ्गयक्षोऽङ्गतु तुष्टिमिष्टया ॥ २४ ॥

સિંહના ચિન્હવાળા શ્રીમહાવીરસ્વામીના શાસનદેવ 'માતંગ' નામનો યક્ષ છે. તે મગ-જેવા લીલા વર્ણવાળો, હાથીની સવારી કરનારો, મસ્તક ઉપર ધર્મચક્રને ધારણ કરનારો અને બે હાથવાળો છે। ડાબા હાથમાં બીજોરૂ અને જમણા હાથમાં વરદાનને ધારણ કરે છે।

२४—सिद्धायिका देवीनुं स्वरूप—

सिद्धायिकां सप्तकरोच्छ्रिताङ्ग-जिनाश्रयां पुस्तकदानहस्ताम् ।
श्रितां सुभद्रासनमत्र यज्ञे, हेमद्युतिं सिंहगतिं यजेहम् ॥ २४ ॥

સાત હાથના ઉંચા શરીરવાળા શ્રીમહાવીરસ્વામીની શાસનદેવી 'સિદ્ધાયિકા' નામની દેવી છે। તે સુવર્ણવર્ણવાળી, ભદ્રાસન ઉપર બેઠેલી, સિંહની સવારી કરનારી અને બે ભુજાવાળી છે। ડાબા હાથમાં પુસ્તક અને જમણા હાથમાં વરદાનને ધારણ કરે છે।

प्रतिष्ठादिना मुहूर्त्त D

नीचेना मुहूर्तो आरंभसिद्धि, दिनशुद्धि, लग्नशुद्धि, मुहूर्त्त चिंतामणि, मुहूर्त्त मार्त्तण्ड, ज्योतिष रत्नमाळा अने ज्योतिष हीर आदि ग्रंथोना आधारे लखेला छे।

वर्षनी शुद्धि—

संवत्सरस्य मासस्य दिनस्यर्क्षस्य सर्वथा।
कुजवारोज्झिता शुद्धिः प्रतिष्ठायां विवाहवत् ॥ १ ॥

सिंहस्थ गुरुना वर्षने छोडीने वर्ष, मास, दिन, नक्षत्र अने मंगलवारने छोडीने बीजा शुभवारो ए बधानी शुद्धि जेम विवाहना कार्यमा जोवाय छे, तेम प्रतिष्ठाना कार्यमा पण जोवी जोईए ॥ १ ॥

अयन शुद्धि—

गृहप्रवेशत्रिदशप्रतिष्ठा-विवाहचूडाव्रतबन्धपूर्वम्।
सौम्यायने कर्म शुभं विधेय, यद्गर्हितं तत्खलु दक्षिणे च ॥ २ ॥

गृहप्रवेश, देवनी प्रतिष्ठा, विवाह, मुंडन संस्कार अने यज्ञोपवित आदि व्रत, ईत्यादिक शुभकार्य उत्तरायणमा एटले मकर आदि छ राशि उपर सूर्य होय त्यारे करवु शुभ छे अने दक्षिणायनमा एटले कर्क आदि छ राशि उपर सूर्य रहे त्या सुधी ते शुभकार्य करवु अशुभ छे ॥ २ ॥

मास शुद्धि—

मिग्गसिराइ मासट्ठ चित्तपोसाहिए वि मुत्तु सुहा।
जइ न गुरु सुक्को वा बालो वुड्ढो अ अत्थमिओ ॥ ३ ॥

* चैत्र, पोष अने अधिकमासने छोडीने मागशिर आदि आठ मास एटले मागशिर, माघ, फागण, वैशाख, जेठ अने आषाढ ए महीना शुभ छे। परंतु तेमा गुरु अथवा शुक्र बाल होय वृद्ध होय, अथवा अस्त होय तो ते महीना अशुभ छे ॥ ३ ॥

---

* चैत्र मासमा जो मेष संक्राति होय अने पोषमा मकर संक्राति होय तो ते बन्नेमहीनामा पण शुभ कार्य थई शके छे।

गेहाकारे चेइअ वज्जिज्जा माहमास अगणिभयं ।
सिहरजुअं जिणभुवणे बिंबपवेसो सया भणिओ ॥ ४ ॥
आसाढे वि पइट्ठा कायव्वा केइ सूरिणो भणइ ।
पासायगब्भगेहे बिंबपवेसो न कायव्वो ॥ ५ ॥

ઘર દેહરાસરનો આરંભ માઘ માસમાં કરે તો અગ્નિનો ભય થાય, તે માટે માઘમાસમાં ઘર મંદિર બનાવવાનો આરંભ કરવો નહિ। પરંતુ શિખરવાળા મંદિરનો આરંભ અને બિમ્બનો પ્રવેશ થઈ શકે છે। આષાઢ માસમાં પ્રતિષ્ઠા થઈ શકે છે, તેમ કોઈ આચાર્યો કહે છે। પરંતુ પ્રાસાદના ગભારામાં બિંબપ્રવેશ કરાવવો નહિ ॥ ૫-૫ ॥

तिथि शुद्धि—

छट्ठी रित्तट्ठमी बारसी अ अमावसा गयतिहीओ ।
वुड्ढतिहि कूरदद्धा वज्जिज्ज सुहेसु कम्मेसु ॥ ६ ॥

છઠ, રિક્તા તિથિ (૪, ૯, ૧૪), આઠમ, બારસ, અમાવસ, ક્ષય તિથિ, વૃદ્ધિતિથિ, ક્રૂરતિથિ અને દગ્ધાતિથિ એ શુભ કાર્યમાં વર્જવી ॥ ૬ ॥

क्रूरतिथि—

त्रिशश्चतुर्णामपि मेषसिंह-धन्वादिकानां क्रमतश्चतस्रः ।
पूर्णाश्चतुष्कत्रितयस्य तिस्र-स्त्याज्या तिथिः क्रूरयुतस्य राशेः ॥ ७ ॥

મેષ આદિ, સિંહ આદિ અને ધન આદિ ચાર ચાર રાશિઓના ત્રણ ચતુષ્ક કરવા, તેમાં પ્રથમમાં પડવા આદિ ચાર તિથિ અને પાંચમ, બીજા ચતુષ્કમાં છઠ આદિ ચાર તિથિ અને દશમ, ત્રીજા ચતુષ્કમાં અગ્યારસ આદિ ચાર તિથિ અને પૂનમ, એ ક્રૂરતિથિ છે, તેમાં શુભકાર્ય કરવું નહિ। ઉપર બતાવેલ રાશિઓ ઉપર સૂર્ય, મંગલ, શનિ અથવા રાહુ આદિ કોઈ એકપણ પાપગ્રહ હોય ત્યારે ક્રૂરતિથિ માનવામાં આવે છે, અન્યથા ક્રૂરતિથિ માનવી નહિ ॥ ૭ ॥

क्रूरतिथि यंत्र—

मेष	१-५	सिंह	६-१०	धन	११-१५
वृष	२-५	कन्या ...	७ १०	मकर	१२-१५
मिथुन	३-५	तुला	८ १०	कुंभ	१३-१५
कर्क	४-५	वृश्चिक ...	९ १०	मीन	१४-१५

सूर्यदग्धा तिथि—

छग चउ अट्ठमि छट्ठी दसमट्ठमि बार दसमि बीआ ड
बारसि चउत्थि बीआ मेसाइसु सुरदड्ढतिणा ॥ ८ ॥

મેષ આદિ રાશિઓ ઉપર સૂર્ય હોય ત્યારે અનુક્રમે છઠ, ચોથ, આઠમ, છઠ, દશમ, આઠમ, બારસ, દશમ, બીજ, બારસ, ચોથ અને બીજ એ સૂર્યદગ્ધા તિથિ કહેવાય છે ॥ ૮ ॥

सूर्य दग्धा तिथि यन्त्र—

धन-मीन संक्रातिमा	२	मिथुन-कन्या संक्रातिमा	८
वृष-कुंभ ,,	४	सिंह-वृश्चिक ,,	१०
मेष-कर्क ,,	६	तुला-मकर ,,	१२

चन्द्रदग्धा तिथि—

कुंभधणे अजमिहुणे तुलसीहे मयरमीण विसकक्के ।
विच्छियकन्नासु कमा बीआई समतिही ड ससिदड्ढा ॥ ९ ॥

કુંભ અને ધનનો ચંદ્રમા હોય ત્યારે બીજ, મેષ અને મિથુનનો ચંદ્રમા હોય ત્યારે ચોથ, તુલા અને સિંહનો ચંદ્રમા હોય ત્યારે છઠ, મકર અને મીનનો ચંદ્રમા હોય ત્યારે આઠમ, વૃષ અને કર્કનો ચંદ્રમા હોય ત્યારે દશમ, વૃશ્ચિક અને કન્યાનો ચંદ્રમા હોય ત્યારે બારશ એ બીજ આદિ સમ તિથિ ચંદ્રદગ્ધા તિથિ કહેવાય છે ॥ ૯ ॥

चंद्रदग्धातिथि यन्त्र—

कुंभ-धन ना चन्द्रमामा	२	मकर-मीनना चन्द्रमामा	८
मेष-मिथुनना ,,	४	वृष-कर्क ,,	१०
तुला-सिंह ,	६	वृश्चिक-कन्या ,	१२

प्रतिष्ठा तिथि—

सियपक्खे पडिवय बीअ पचमी दसमि तेरसी पुण्णा ।
कसिणे पडिवय बीआ पंचमि सुहया पइट्ठाए ॥ १० ॥

શુક્લપક્ષની એકમ બીજ, પાચમ, દશમ, તેરસ અને પૂનમ. તથા કૃષ્ણપક્ષની એકમ, બીજ અને પાચમ એ તિથિઓ પ્રતિષ્ઠાના કાર્યમા શુભદાયક છે ॥ ૧૦ ॥

वार शुद्धि—

आइच्च बुह बिहप्फइ सणिवारा सुंदरा वयग्गहणे ।
बिंबपइट्ठाइ पुणो बिहप्फइ सोम बुह सुक्का ॥ ११ ॥

રવિવાર, બુધવાર, ગુરૂવાર અને શનિવાર એ વ્રતગ્રહણ કરવા માટે શુભ છે। તથા ગુરૂવાર, સોમવાર, બુધવાર અને શુક્રવાર એ બિંબ પ્રતિષ્ઠા કરવામાટે શુભ છે ॥ ૧૧ ॥

रत्नमाळामां कह्युं छे के—

तेजस्विनी क्षेमकृदग्निदाह-विधायिनी स्याद्वरदा दृढा च ।
आनन्दकृत्कल्पनिवासिनी च, सूर्यादिवारेषु भवेत् प्रतिष्ठा ॥ १२ ॥

રવિવારે પ્રતિષ્ઠા કરવાથી તે પ્રતિમા તેજવાળી એટલે પ્રભાવવાળી થાય છે। સોમવારે પ્રતિષ્ઠા કરવાથી કુશલ-મંગલ કરનારી, મંગલવારે સ્થાપન કરે તો અગ્નિદાહ કરનારી, બુધવારે સ્થાપન કરે તો મનવાંછિત દેવાવાળી, ગુરૂવારે પ્રતિષ્ઠા કરે તો સ્થિર રહે, શુક્રવારે સ્થાપન કરે તો આનંદ દેનારી અને શનિવારે પ્રતિષ્ઠા કરે તો તે પ્રતિમા કલ્પ પર્યંત એટલે સૂર્ય ચંદ્રમા રહે ત્યાં સુધી સ્થિર રહેવાવાળી થાય ॥ ૧૨ ॥

ग्रहोनुं उच्चवल—

अजवृषमृगाङ्गनाकुलीरा झषवाणजौ च दिवारादितुङ्गाः ।
दशशिखिमनुयुक् तिथीन्द्रियांशै-स्त्रिनवकविंशतिभिश्च तेऽस्तनिचाः ॥१३॥

સૂર્ય મેષરાશિનો હોય ત્યારે ઉચ્ચનો, તેમાં પણ દશ અંશ પરમ ઉચ્ચનો કહેવાય। ચંદ્રમા વૃષરાશિનો હોય ત્યારે ઉચ્ચનો, તેમાં ત્રણ અંશ પરમ ઉચ્ચનો કહેવાય। મંગળ મકર રાશિનો ઉચ્ચ અને તેમાં અઠ્યાવીશ અંશ પરમ ઉચ્ચ। બુધ કન્યારાશિનો ઉચ્ચ, તેમાં પંદર અંશ પરમ ઉચ્ચ। ગુરુ કર્ક રાશિનો ઉચ્ચ, તેમાં પાંચ અંશ પરમ ઉચ્ચ। શુક્ર મીનરાશિનો ઉચ્ચ અને તેમાં સત્યાવીશ અંશ પરમ ઉચ્ચ। શનિ તુલા રાશિનો ઉચ્ચ અને તેમાં વીશ અંશ પરમ ઉચ્ચ કહેવાય। એ ગ્રહો પોતાની ઉચ્ચરાશિથી સાતમી રાશિ ઉપર હોય ત્યારે નીચ કહેવાય। જેમકે- સૂર્ય મેષ રાશિનો ઉચ્ચ છે, તેનાથી સાતમી રાશિ તુલાનો સૂર્ય હોય તે નીચ કહેવાય। તેમાં પણ દશ અંશ સુધી પરમ નીચ કહેવાય। આ પ્રમાણે દરેક ગ્રહોની નીચ અવસ્થા જાણવી ॥ ૧૩ ॥

ग्रहोनु स्वाभाविक मित्रबल—

शत्रू मन्दसितौ समश्च शशिजो मित्राणि शेषा रवे-
स्तीक्ष्णांशुर्हिमरश्मिजश्च सुहृदौ शेषाः समाः शीतगोः ।
जीवेन्दूष्णकराः कुजस्य सुहृदो ज्ञोऽरिः सितार्कौ समौ,
मित्रे सूर्यसितौ बुधस्य हिमगुः शत्रुः समाश्चापरे ॥ १४ ॥
सूरेः सौम्यसितावरी रविसुतो मध्योऽपरे त्वन्यथा,
सौम्यार्कौ सुहृदौ समौ कुजगुरू शुक्रस्य शेषावरी।
शुक्रज्ञौ सुहृदा समः सुरगुरुः सौरस्य चान्येऽरयो,
ये प्रोक्ताः स्वत्रिकोणभादिषु पुनस्तेऽमी मया कीर्त्तिताः ॥ १५ ॥

સૂર્યના શનિ અને શુક્ર શત્રુ છે, બુધ સમાન છે, તથા ચંદ્રમા, મંગળ અને ગુરૂ એ મિત્ર છે। ચંદ્રમાના સૂર્ય અને બુધ મિત્ર છે, તથા મંગળ, ગુરૂ, શુક્ર અને શનિ એ સમાન છે, શત્રુગ્રહ કોઈ નથી। મંગળના સૂર્ય, ચંદ્રમા અને ગુરૂ, એ મિત્ર છે, બુધ શત્રુ છે, તથા શુક્ર અને શનિ સમાન છે। બુધના સૂર્ય અને શુક્ર મિત્ર છે, ચંદ્રમા શત્રુ છે, તથા મંગળ, ગુરૂ અને શનિ એ સમાન છે। ગુરૂના બુધ અને શુક્ર શત્રુ છે, શનિ મધ્યમ છે, તથા સૂર્ય, ચંદ્રમા અને મંગળ એ મિત્ર છે। શુક્રના બુધ અને શનિ મિત્ર છે, મંગળ અને ગુરૂ સમાન છે, તથા સૂર્ય, ચંદ્રમા શત્રુ છે। શનિના શુક્ર અને બુધ મિત્ર છે, ગુરૂ સમાન છે, તથા સૂર્ય, ચંદ્રમા અને મંગળ એ શત્રુ છે। ઈત્યાદિ જે પોતાના ત્રિકોણ ભવનાદિ સ્થાનમાં કહ્યું તે આ ઉદાહરણ રૂપે બતાવ્યું છે ॥ १४-१५ ॥

ग्रह मैत्री चक्र—

ग्रहा	रवि	सोम	मंगल	बुध	गुरु	शुक्र	शनि
मित्र	च० मं० गु०	सू० बु०	सू० चं० गु०	सू० शु०	सू० च० मं०	बु० श०	बु० शु०
सम	बुध	मं० गु० शु० श०	शु० श०	मं० गु० श०	शनि	मं० गु०	गुरु
श०	शु० श०	०	बुध	चंद्रमा	बु० शु०	सू० च०	सू० च० मं०

ग्रहोनुं दृष्टिबल—

पश्यन्ति पादतो वृद्धया भ्रातृव्योम्नी त्रित्रिकोणके ।
चतुरस्रे स्त्रियं स्त्रीवन्मतेनायादिमावपि ॥ १६ ॥

દરેક ગ્રહ પોત પોતના સ્થાનથી ત્રીજા અને દશમા સ્થાનને એક પાદ દૃષ્ટિથી, નવમા અને પાંચમા સ્થાનને બે પાદ દૃષ્ટિથી, ચોથા અને આઠમા સ્થાનને ત્રણ પાદ દૃષ્ટિથી જોવે છે અને સાતમા સ્થાનને ચાર પાદ દૃષ્ટિથી એટલે પૂર્ણ દૃષ્ટિથી જોવે છે। કોઈ આચાર્યનો એવો પણ મત છે કે—પહેલા અને અગ્યારમા સ્થાને પૂર્ણ દૃષ્ટિથી જોવે છે। બાકીના બીજા, છઠા અને બારમા સ્થાનને કોઈ ગ્રહ દેખતા નથી ॥ ૧૬ ॥

ગ્રહો સાતમા સ્થાનને પૂર્ણ દૃષ્ટિ થી જોવે છે કે બીજા કોઇ સ્થાનને પણ પૂર્ણ દૃષ્ટિ થી જોવે છે ? તે સ્પષ્ટપણે બતાવે છે—

पश्येत् पूर्णं शनिर्भ्रातृव्योम्नी धर्मधियोर्गुरुः ।
चतुरस्रे कुजोऽर्केन्दु–बुधशुक्रास्तु सप्तमम् ॥ १७ ॥

શનિ તીજા અને દશમા સ્થાનને, ગુરૂ નવમા અને પાંચમા સ્થાનને, મંગળ ચોથા અને આઠમા સ્થાનને પૂર્ણ દૃષ્ટિથી જોવે છે। રવિ, સોમ, બુધ અને શુક્ર એ ચાર ગ્રહો પોતાના સ્થાન થી સાતમા સ્થાનનેજ પૂર્ણ દૃષ્ટિથી જોવે છે। જેમકે-ત્રીજા અને દશમા સ્થાન પર ગ્રહોની એક પાદ દૃષ્ટિ છે, ત્યાં શનિની તો પૂર્ણ દૃષ્ટિ છે। નવમા અને પાંચમા, ચોથા અને આઠમા, તથા સાતમા સ્થાન પર જેમ અન્ય ગ્રહોની અનુક્રમે બે પાદ, ત્રણ પાદ અને પૂર્ણ દૃષ્ટિ છે, તેમ શનિની પણ છે, તેથી શનિની એક પાદ દૃષ્ટિ કોઈ પણ સ્થાન પર નથી। નવમા અને પાંચમા સ્થાન પર અન્ય ગ્રહોની બે પાદ દૃષ્ટિ છે, ત્યાં ગુરૂની તો પૂર્ણ દૃષ્ટિ છે। જેમ બીજા ગ્રહોની ત્રીજા અને દશમા, ચોથા અને આઠમા તથા સાતમા સ્થાન પર અનુક્રમે એક પાદ, ત્રણ પાદ અને પૂર્ણ દૃષ્ટિ છે, તેમ ગુરૂની પણ છે, જેથી ગુરૂની બે પાદ દૃષ્ટિ કોઈ પણ સ્થાન પર નથી। ચોથા અને આઠમા સ્થાન પર જેમ અન્ય ગ્રહોની ત્રણ પાદ દૃષ્ટિ છે, ત્યાં મંગલની તો પૂર્ણ દૃષ્ટિ છે। જેમ બીજા ગ્રહોની ત્રીજા અને દશમા, નવમા અને પાંચમા તથા સાતમા સ્થાન પર અનુ-ક્રમે એક પાદ, બે પાદ અને પૂર્ણ દૃષ્ટિ છે, તેમ મંગલની પણ છે, જેથી મંગલની ત્રણ પાદ દૃષ્ટિ કોઈ પણ સ્થાન પર નથી, એમ સિદ્ધ થાય છે। રવિ, સોમ, બુધ અને શુક્ર એ ચાર ગ્રહોની તો સાતમા સ્થાન પરજ પૂર્ણ દૃષ્ટિ હોવાથી બીજા કોઈ પણ સ્થાનને તેઓ પૂર્ણ દૃષ્ટિથી જોતા નથી।

प्रतिष्ठाना नक्षत्रो—

मह मिअसिर हत्थुत्तर अणुराहा रेवई सवण मूलं ।
पुस्स पुणव्वसु रोहिणि साइ धणिट्ठा पइट्ठाए ॥ १८ ॥

મઘા, મૃગશિર, હસ્ત, ઉત્તરાફાલ્ગુની, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાભાદ્રપદા, અનુરાધા, રેવતી, શ્રવણ, મૂલ, પુષ્ય, પુનર્વસુ, રોહિણી, સ્વાતિ અને ધનિષ્ઠા એ નક્ષત્રો પ્રતિષ્ઠાના કાર્યમા શુભ છે ॥ ૧૮ ॥

शिलान्यास अने सूत्रपातना नक्षत्रो—

चेइअसुअं धुवमिउ कर पुस्स धणिट्ठ सयभिसा साई ।
पुस्स तिउत्तर रे रो कर मिग सवणे सिलनिवेसो ॥ १९ ॥

ध्रुवसंज्ञक (ઉત્તરાફાલ્ગુની, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાભાદ્રપદા અને રોહિણી), મૃદુસંજ્ઞક (મૃગશિર, રેવતી, ચિત્રા અને અનુરાધા), હસ્ત, પુષ્ય, ધનિષ્ઠા, શતભિષા અને સ્વાતિ એ નક્ષત્રોમા ચૈત્ય (મંદિર) નો સૂત્રપાત કરવો । તથા પુષ્ય, ત્રણે ઉત્તરા નક્ષત્ર, રેવતી, રોહિણી, હસ્ત, મૃગશિર અને શ્રવણ એ નક્ષત્રોમા શિલાની સ્થાપના કરવી ॥ ૧૯ ॥

प्रतिष्ठा कारक ना अशुभ नक्षत्र—

कारावयस्स जम्मरिक्खं दस सोलस तह द्वार ।
तेवीस पंचवीसं बिंबपइट्ठाइ वज्जिज्जा ॥ २० ॥

બિંબપ્રતિષ્ઠા કરાવાવાળાને પોતાનુ જન્મનક્ષત્ર, દશમુ, સોળમુ, અઢારમુ, તેવીસમુ અને પચીસમુ નક્ષત્ર હોય તો તે દિવસે બિંબપ્રતિષ્ઠાનુ કાર્ય છોડી દેવુ જોઇએ ॥ ૨૦ ॥

बिम्बप्रवेश—

सयभिसपुस्स धणिट्ठा मिगसिर धुवमिउ अएहिं सुहवारे ।
ससि गुरुसिए उइए गिहे पवेसिज्ज पडिमाओ ॥ २१ ॥

શતભિષા, પુષ્ય, ધનિષ્ઠા, મૃગશિર, ઉત્તરાફાલ્ગુની, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાભાદ્રપદા, રોહિણી, ચિત્રા, અનુરાધા અને રેવતી એટલા નક્ષત્રોમા, તથા શુભવારોમા, ચંદ્રમા, ગુરૂ અને શુક્રના ઉદયમા પ્રતિમાનો પ્રવેશ કરાવવો સારો છે ॥ ૨૧ ॥

નવીન બિંબ કરાવનાર ગૃહસ્થને અનુકૂલ પ્રતિમાનુ નક્ષત્ર, યોનિ, ગણ આદિનુ બલ જોવાય છે, તે કહે છે—

योनिगणराशिभेदा लभ्यं वर्गश्च नाडीवेधश्च ।
नूतनबिम्बविधाने षड्विधमेतद् विलोक्यं ज्ञैः ॥ २२ ॥

યોનિ, ગણ, રાશિભેદ, લેન દેન, વર્ગ અને નાડિવેધ એ છ પ્રકારનું બલ નવીન બિંબ કરાવતે સમય પંડિતોએ જોવું જોઈએ ॥ ૨૨ ॥

नक्षत्रोनी योनिसंज्ञा—

उडूनां योन्योऽश्व-द्विप-पशु-भुजङ्गा-हि-शुनकौ-
त्व-जा-मार्जारा-खुद्वय-वृष-मह-व्याघ्र-महिषाः ।
तथा व्याघ्रै-णै-ण-श्व-कपि-नकुलद्वन्द्व-कपयो,
हरिर्वाजी दन्तावलरिपु-रजः कुञ्जर इति ॥ २३ ॥

અશ્વિની નક્ષત્રની યોનિ અશ્વ, ભરણીની હાથી, કૃત્તિકાની પશુ (બકરો), રોહિણીની સર્પ, મૃગશિરની સર્પ, આર્દ્રાની કુતરો પુનર્વસુની બીલાડો, પુષ્યનો બકરો, આશ્લેષાની બીલાડો, મઘાની ઉંદર, પૂર્વાફાલ્ગુનીની ઉંદર, ઉત્તરાફાલ્ગુનીની ગાય, હસ્તની પાડો, ચિત્રાની વાઘ, સ્વાતિની પાડો, વિશાખાની વાઘ, અનુરાધાની મૃગ, જયેષ્ઠાની મૃગ, મૂલની કૂતરો, પૂર્વાષાઢાની વાનર, ઉત્તરાષાઢાની નોળીઓ, અભિજિતની નોળીઓ, શ્રવણની વાનર, ધનિષ્ઠાની સિંહ, શતભિષાની અશ્વ, પૂર્વાભાદ્રપદાની સિંહ, ઉત્તરાભાદ્રપદાની × બકરો અને રેવતી નક્ષત્રની યોનિ હાથી છે ॥ ૩૩ ॥

योनि वैर—

श्वैणं हरीभमहिबभ्रु पशुप्लवङ्गं, गोव्याघ्रमश्वमहमोतुकमूषिकं च ।
लोकात्तथाऽन्यदपि दम्पतिभर्त्तृभृत्य-योगेषु वैरमिह वर्ज्यमुदाहरन्ति ॥४२॥

કૂતરો અને હરિણને પરસ્પર વૈર છે, તેવી રીતે સિંહ અને હાથીને, સર્પ અને નોળીઆને, બકરો અને વાનરને, ગાય અને વાઘને, ઘોડા અને પાડાને, બીલાડો અને ઉંદરને, એ બધાંને પરસ્પર વૈર છે। આ સિવાય લોકમાં પ્રચલિત વૈર પણ જાણીલેવાં। આ યોનિવૈર પતિપત્ની, સ્વામી સેવક અને ગુરૂ શિષ્ય આદિના સંબંધમાં છોડવા જોઇએ ॥ ૨૪ ॥

× અન્ય ગ્રંથોમાં ગૌયોનિ લખેલ છે।

नक्षत्रोनी गण संज्ञा—

दिव्यो गणः किल पुनर्वसुपुष्यहस्त-
स्वात्यश्विनीश्रवणपौष्णमृगानुराधाः ।
स्यान्मानुषस्तु भरणी कमलासनर्क्ष-
पूर्वोत्तरात्रितयशङ्करदैवतानि ॥ २५ ॥
रक्षोगणः पितृभराक्षसवासवैन्द्र-
चित्राद्विदैववरुणाग्निभुजङ्गभानि ।
प्रीतिः स्वयोरति नरामरयोस्तु मध्या,
वैरं पलादसुरयोर्मृतिरन्त्ययोस्तु ॥ २६ ॥

પુનર્વસુ પુષ્ય, હસ્ત, સ્વાતિ, અશ્વિની, શ્રવણ, રેવતી મૃગશિર અને અનુરાધા એ નવ નક્ષત્ર દેવગણવાળા છે। ભરણી, રોહિણી, પૂર્વાફાલ્ગુની, પૂર્વાષાઢા, પૂર્વાભાદ્રપદા, ઉત્તરાફાલ્ગુની, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાભાદ્રપદા અને આર્દ્રા એ નવ નક્ષત્ર મનુષ્યગણવાળા છે। મઘા, મૂલ, ધનિષ્ઠા, જ્યેષ્ઠા, ચિત્રા, વિશાખા, શતભિષા કૃત્તિકા અને આશ્લેષા એ નવ નક્ષત્ર રાક્ષસ ગણવાળા છે। બન્ને એકજ વર્ગમાં હોય તો અત્યંત પ્રીતિ રહે। એકનો મનુષ્યગણ અને બીજાનો દેવગણ હોય તો મધ્યમ પ્રીતિ રહે, એકનો દેવગણ અને બીજાનો રાક્ષસ ગણ હોય તો પરસ્પર દ્વેષ રહે। તથા એકનો મનુષ્ય ગણ અને બીજાનો રાક્ષસ ગણ હોય તો મૃત્યુકારક છે ॥ ૨૫-૨૬ ॥

राशिकूट—

विसमा अट्ठमे पीई समाउ अट्ठमे रिऊ ।
सत्तु छट्ठट्ठम नामरासिहिं परिवज्जए ॥ २७ ॥
बीयबारसम्मि चळे नवपचमग तहा ।
सेसेसु पीई निद्दिट्ठा जइ दुचागहमुत्तमा ॥ २८ ॥

વિષમરાશિ (૧-૩-૫-૭-૯-૧૧) થી આઠમી રાશિની સાથે મિત્રતા છે અને સમરાશિ (૨-૪-૬-૮-૧૦-૧૨) થી આઠમી રાશિની સાથે શત્રુતા છે। તથા વિષમરાશિથી છઠી રાશિની સાથે શત્રુતા છે અને સમરાશિથી છઠી રાશિની સાથે મિત્રતા છે। જો છઠી અને આઠમી, બીજી અને બારમી, તથા નવમી અને પાંચમી રાશિઓના સ્વામીની સાથે પરસ્પર મિત્રતા ન હો તો પણ છોડવી જોઈએ। બીજી સાતમીથી સાતમી રાશિ, ત્રીજીથી અગ્યારમી રાશિ, તથા દશમી અને ચોથી રાશિ પરસ્પર શુભ છે ॥ ૨૭-૨૮ ॥

राशिकूटनो परिहार—

नाडी योनिर्गणास्तारा चतुष्कं शुभदं यदि ।
तदाऽऽधीशस्येऽपि राशीनां भकूटं शुभदं मतम् ॥ २९ ॥

જો નાડી, યોનિ, ગણ અને તારા, એ ચાર શુભ હોય તો રાશિઓના સ્વામીઓના મધ્યસ્થપણ હોવાછતાં પણ રાશિ કૂટ શુભ દાયક માનેલ છે ॥ ૨૯ ॥

राशिओना स्वामी—

मेषादीशाः कुजः शुक्रो बुधश्चन्द्रो रविर्बुधः ।
शुक्रः कुजो गुरुर्मन्दो मन्दो जीव इति क्रमात् ॥ ३० ॥

મેષરાશિનો સ્વામી મંગલ, વૃષનો શુક્ર, મિથુનનો બુધ, કર્કનો ચંદ્રમા, સિંહનો રવિ, કન્યાનો બુધ, તુલાનો શુક્ર, વૃશ્ચિકનો મંગલ, ધનનો ગુરૂ, મકરનો શનિ, કુંભનો શનિ અને મીનનો સ્વામી ગુરૂ છે। એ પ્રમાણે બાર રાશિઓના સ્વામી જાણવાં ॥ ૩૦ ॥

नाडीकूट—

ज्येष्ठार्यम्णेशनीराधिपभयुगयुगं दास्रभं चैकनाडी,
पुष्येन्दुत्वाष्ट्रमित्रान्तकवसुजलभं योनिबुध्न्ये च मध्या ।
वाय्वग्निव्यालविश्वोडुयुगयुगमथो पौष्णभं चापरा स्याद्,
दम्पत्योरेकनाड्यां परिणयनमसन्मध्यनाड्यां हि मृत्युः ॥ ३१ ॥

જયેષ્ઠા, મૂલ, ઉત્તરાફાલ્ગુની, હસ્ત, આર્દ્રા, પુનર્વસુ, શતતારકા, પૂર્વાભાદ્રપદ અને અશ્વિની એ નવ નક્ષત્રોની આદ્ય નાડી છે। પુષ્ય, મૃગશિર, ચિત્રા, અનુરાધા, ભરણી, ધનિષ્ઠા પૂર્વાષાઢા, પૂર્વાફાલ્ગુની અને ઉત્તરાભાદ્રપદ એ નવ નક્ષત્રોની મધ્ય નાડી છે। સ્વાતિ, વિશાખા, કૃત્તિકા, રોહિણી, આશ્લેષા, મઘા, ઉત્તરાષાઢા, શ્રવણ અને રેવતી એ નવ નક્ષત્રોની અંત્ય નાડી છે। વર વધૂનો એક નાડીમાં વિવાહ કરવો તે અશુભ છે અને મધ્યનાડીમાં વિવાહ કરે તો મૃત્યુ થાય ॥ ૩૧ ॥

नाडीफल—

सुअसुहिसेवयसिस्सा घरपुरदेस सुह एगनाडीआ ।
कन्ना पुण परिणीआ हणइ पईं ससुरं सासुं च ॥ ३२ ॥
एकनाडीस्थिता यत्र गुरुर्मन्त्रश्च देवताः ।
तत्र द्वेषं रुजं मृत्युं क्रमेण फलमादिशेत् ॥ ३३ ॥

પુત્ર, મિત્ર, સેવક, શિષ્ય, ઘર, પુર અને દેશ, એ એક નાડીમા હોય તો શુભ છે। પરંતુ કન્યાના વિવાહ એકનાડીમાં કરવામા આવે તો પતિ, સાસરો અને સાસુનો વિનાશ થાય। ગુરૂ, મંત્ર અને દેવ, એ એક નાડીમા હોય તો અનુક્રમે શત્રુતા, રોગ અને મૃત્યુ કરે છે ॥ ૩૨ ૩૩ ॥

तारा बल—

जनिभान्नवकेषु त्रिषु जनिकर्माधानसञ्ज्ञिताः प्रथमाः ।
ताभ्यस्त्रिपञ्चसप्तमताराः स्युर्न हि शुभाः क्वचन ॥ ३४ ॥

જન્મ નક્ષત્ર અથવા નામ નક્ષત્રથી શરૂઆત કરીને નવ નવ નક્ષત્રની ત્રણ લાઈન કરવી। એ ત્રણે લાઈનમા પહેલા પહેલા તારાના નામ અનુક્રમે જન્મતારા, કર્મતારા અને આધાનતારા છે। આ નવ નવની ત્રણે લાઈનમા ત્રીજી, પાચમી અને સાતમી તારા અશુભ છે ॥ ૩૪ ॥

ताराओ यंत्र—

जन्म १	सपत् २	विपत् ३	क्षेम ४	यम ५	साधन ६	निधन ७	मैत्री ८	परममैत्री ९
कर्म १०	,, ११	,, १२	,, १३	,, १४	,, १५	,, १६	,, १७	,, १८
आधान १९	,, २०	,, २१	,, २२	,, २३	,, २४	,, २५	,, २६	,, २७

એ તારાઓમાં પ્રથમ, બીજી અને આઠમી તારા મધ્યમ ફલદાયક છે। ત્રીજી, પાચમી અને સાતમી તારા અધમ છે। તથા ચોથી, છઠી અને નવમી તારા શ્રેષ્ઠ છે। કહ્યુ છે કે—

ऋक्षं न्यूनं तिथिर्न्यूना क्षपानाथोऽपि चाष्टमः ।
तत्सर्वं शमयेत्तारा षट्चतुर्थनवस्थिताः ॥ ३५ ॥

નક્ષત્ર અશુભ હોય તિથિ અશુભ હોય અને ચંદ્રમા પણ આઠમા અશુભ હોય, એ બધાને છઠી, ચોથી અને નવમી તારા હોય તો દાબી દે છે। અર્થાત્ એ અશુભ ફલ આપી શકતા નથી ॥ ૩૫ ॥

यात्रायुद्धविवाहेषु जन्मतारा न शोभना ।
शुभाऽन्यशुभकार्येषु प्रवेशे च विशेषतः ॥ ३६ ॥

યાત્રા, યુદ્ધ અને વિવાહમા જન્મની તારા શુભ નથી પરંતુ બીજા શુભ કાર્યોમા જન્મની તારા શુભ છે અને પ્રવેશ કરવામા તો વિશેષ કરીને શુભ છે ॥ ૩૬ ॥

वर्ग वल—

अकचटतपयशवर्गाः खगेशमार्जारसिंहशुनाम् ।
सर्पाखुमृगावीनां निजपञ्चमवैरिणामष्टौ ॥ ३७ ॥

અવર્ગ, કવર્ગ, ચવર્ગ, ટવર્ગ, તવર્ગ, પવર્ગ, યવર્ગ, અને શવર્ગ, એ આઠ વર્ગ છે । તેનાં સ્વામી—અવર્ગનો ગરૂડ, કવર્ગનો બીલાડો, ચવર્ગનો સિંહ, ટવર્ગનો કૂતરો, તવર્ગનો સર્પ, પવર્ગનો ઉંદર, યવર્ગનો રણ, અને શવર્ગનો બકરો છે । એ આઠ વર્ગોમાં પોતાના વર્ગથી પાંચમો વર્ગ શત્રુ જાણવો ॥ ૬૭

लेना देनीनो विचार—

नामादवर्गाङ्कमथैकवर्गे, वर्गाङ्कमेव क्रमतोत्क्रमाच्च ।
न्यस्योभयोरष्टहृतावशिष्टेऽर्द्धिते विशोपाः प्रथमेन देयाः ॥ ३८ ॥

બન્નેનાં નામનાં પહેલા અક્ષરવાળા વર્ગોનાં આંકોને અનુક્રમે પાસે રાખીને, પછી તેને આઠથી ભાગો, જે શેષ રહે તેના અરધા કરો, બાકી રહે તેટલા વિશ્વા પહેલા અંકનો વર્ગવાળો બીજા વર્ગવાળાનો કરજદાર જાણવો । એ પ્રમાણે વર્ગના અંકોને ઉત્ક્રમથી અર્થાત્ બીજા વર્ગના આંકને પહેલા લખી પૂર્વવત્ ક્રિયા કરો । પછી બન્નેમાં જેના વિશ્વા અધિક હોય તે કરજદાર જાણવો ॥ ૩૮ ॥

ઉદાહરણ—મહાવીરદેવ અને જિનદાસ આ બન્ને નામમાં પહેલા મહાવીરદેવનો વર્ગ છઠો છે, અને જિનદાસનો વર્ગ ત્રીજો છે, તે બન્ને વર્ગના અંક પાસે લખ્યા તો ૬૩ થયા, તેને આઠે ભાગ્યા તો શેષ ૭ વધ્યા, તેના અરધા કર્યા તો બાકી ૩॥ વિશ્વા રહ્યા, જેથી મહાવીરદેવ જિનદાસના સાડા ત્રણ વિશ્વા કરજદાર છે । હવે ઉત્ક્રમથી એટલે જિનદાસના વર્ગાંકને પહેલા લખ્યો તો ૩૬ થયા, તેને આઠે ભાગ્યા તો શેષ ૪ રહ્યાં, તેના અરધા કર્યા તો બાકી ૨ વિશ્વા રહ્યાં, જેથી જિનદાસ મહાવીરદેવના બે વિશ્વા કરજદાર છે । પછી તે બન્નેની બાદબાકી કરી તો બાકી દોઢ વિશ્વા મહાવીરદેવના અધિક રહ્યાં, માટે મહાવીરદેવ દોઢ વિશ્વા જિનદાસના કરજદાર છે । એ પ્રમાણે સર્વત્ર જાણવું ।

યોનિ, ગણ, રાશિ, તારાશુદ્ધિ અને નાડીવેધ એ પાંચ તો જન્મનાં નક્ષત્રથી જોવાં । જો જન્મ નક્ષત્ર માલૂમ ન હોય તો પછી નામ નક્ષત્ર થી જોવાં । પરંતુ વર્ગમૈત્રી અને લેનાદેની તો પ્રસિદ્ધ બોલતા નામના નક્ષત્રથી જોવા એમ આરંભસિદ્ધિ ગ્રંથમાં કહ્યું છે ।

राशि, योनि, नाडी, गण आदि जाणवानु शतपदचक्र—

सख्या	नक्षत्र	अक्षर	राशि	वर्ण	वश्य	योनि	राशीश	गण	नाडी
१	अश्विनी	चू चे चो ला	मेष	क्षत्रिय	चतुष्पद	अश्व	मगल	देव	आद्य
२	भरणी	ली लू ले लो	मेष	क्षत्रिय	चतुष्पद	गज	मगल	मनुष्य	मध्य
३	कृत्तिका	अ इ उ ए	१ मेष ३ वृष	१ क्षत्रिय ३ वैश्य	चतुष्पद	बकरा	१ मगल ३ शुक्र	राक्षस	अंत्य
४	रोहिणी	ओ वा वी वु	वृष	वैश्य	चतुष्पद	सर्प	शुक्र	मनुष्य	अत्य
५	मृगशिर	वे वो क की	२ वृष २ मिथुन	२ वैश्य २शूद्र	२चतुष्पद २ मनुष्य	सर्प	२ शुक्र २ बुध	देव	मध्य
६	आर्द्रा	कु घ ङ छ	मिथुन	शूद्र	मनुष्य	श्वान	बुध	मनुष्य	आद्य
७	पुनर्वसु	के को हा ही	३ मिथुन १ कर्क	३ शूद्र १ ब्राह्मण	३ मनुष्य १ जलचर	मार्जार	३ बुध १ चन्द्र	देव	आद्य
८	पुष्य	हु हे हो डा	कर्क	ब्राह्मण	जलचर	बकरा	चन्द्रमा	देव	मध्य
९	आश्लेषा	डी डु डे डो	कर्क	ब्राह्मण	जलचर	मार्जार	चद्रमा	राक्षस	अत्य
१०	मघा	मा मी मु मे	सिंह	क्षत्रिय	वनचर	चूहा	सूर्य	राक्षस	अत्य
११	पूर्वा फा०	मो टा टी टु	सिंह	क्षत्रिय	वनचर	चूहा	सूर्य	मनुष्य	मध्य
१२	उत्तरा फा०	टे टो पा पी	१ सिंह ३ कन्या	१ क्षत्रिय ३ वैश्य	१ वनचर ३ मनुष्य	गौ	१ सूर्य ३ बुध	मनुष्य	आद्य
१३	हस्त	पु षा ण ठ	कन्या	वैश्य	मनुष्य	भैंस	बुध	देव	आद्य

१४	चित्रा	पे. पो. रा. री.	२ कन्या २ तुला	२ वैश्य २ शूद्र	मनुष्य	वाघ	२ बुध २ शुक्र	राक्षस	मध्य
१५	स्वाति	रु रे. रो. ता	तुला	शूद्र	मनुष्य	भैंस	शुक्र	देव	अंत्य
१६	विशाखा	ती. तु. ते. तो	३ तुला १ वृश्चिक	३ शूद्र १ ब्राह्मण	३ मनुष्य १ कीडा	व्याघ्र	३ शुक्र १ मंगल	राक्षस	अंत्य
१७	अनुराधा	ना. नी. नु. ने	वृश्चिक	ब्राह्मण	कीडा	हीरण	मंगल	देव	मध्य
१८	ज्येष्ठा	नो. या यी. यु.	वृश्चिक	ब्राह्मण	कीड़ा	हीरण	मंगल	राक्षस	आद्य
१९	मूल	ये. यो. भा. भी.	धन	क्षत्रिय	मनुष्य	कुक्कर	गुरु	राक्षस	आद्य
२०	पूर्वाषाढा	भु. धा. फ. ढा.	धन	क्षत्रिय	मनुष्य चतुष्पद	वानर	गुरु	मनुष्य	मध्य
२१	उत्तराषाढा	भे. भो जा. जी.	१ धन ३ मकर	१ क्षत्रिय ३ वैश्य	चतुष्पद	न्यौला	१ गुरु ३ शनि	मनुष्य	अंत्य
२२	श्रवण	खि. खू. खे. खो	मकर	वैश्य	चतुष्पद जलचर	वानर	शनि	देव	अंत्य
२३	धनिष्ठा	गा. गी. गु. गे.	२ मकर २ कुंभ	२ वैश्य २ शूद्र	२ जलचर २ मनुष्य	सिंह	शनि	राक्षस	मध्य
२४	शतभिष	गो. सा. सी. सु.	कुंभ	शूद्र	मनुष्य	घोडा	शनि	राक्षस	आद्य
२५	पूर्वा भाद्र	से. सो दा. दी.	३ कुंभ १ मीन	३ शूद्र १ ब्राह्मण	मनुष्य १ जलचर	सिंह	३ शनि १ गुरु	मनुष्य	आद्य
२६	उत्तराभाद्र	दु. थ. झ. ञ.	मीन	ब्राह्मण	जलचर	गौ	गुरु	मनुष्य	मध्य
२७	रेवती	दे. दो. चा. ची.	मीन	ब्राह्मण	जलचर	हाथी	गुरु	देव	अंत्य

નવીન બીંબ કરાવનાર તથા પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર ગૃહસ્થની સાથે તીર્થંકરની રાશિ, ગણ, નાડી, વર્ગઆદિ મેળવાય છે, જેથી તીર્થંકરોની રાશિ આદિનુ સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે બતાવે છે।

तीर्थकरोना जन्म नक्षत्र—

वैश्वी-ब्राह्म-मृगाः पुनर्वसु-मघा-चित्रा-विशाखास्तथा,
राधा-मूल-जलर्क्ष-विष्णु-वरुणर्क्षा भाद्रपादोत्तराः ।
पौष्णं पुष्य-यमर्क्ष-दाहनयुताः पौष्णाश्विनी वैष्णवा,
दास्री त्वाष्ट्र-विशाखिकार्यमयुता जन्मर्क्षमालार्हताम् ॥ ३९ ॥

ઉત્તરાષાઢા ૧, રોહિણી ૨, મૃગશિર ૩, પુનર્વસુ ૪, મઘા ૫, ચિત્રા ૬, વિશાખા ૭, અનુરાધા ૮, મૂલ ૯, પૂર્વાષાઢા ૧૦, શ્રવણ ૧૧, શતભિષા ૧૨, ઉત્તરાભાદ્રપદ ૧૩, રેવતી ૧૪, પુષ્ય ૧૫, × ભરણી ૧૬, કૃત્તિકા ૧૭, રેવતી ૧૮, અશ્વિની ૧૯, શ્રવણ ૨૦, અશ્વિની ૨૧, ચિત્રા ૨૨, વિશાખા ૨૩, અને ઉત્તરાફાલ્ગુની ૨૪, એ અનુક્રમે ચોવીસ તીર્થંકરોના જન્મ નક્ષત્ર છે ॥ ૩૯ ॥

तीर्थकरोनी जन्म राशि--

चापो गौर्मिथुनद्वयं मृगपतिः कन्या तुला वृश्चिक-
श्चापश्चापमृगास्यकुम्भशफरा मत्स्यः कुलीरो हुडुः ।
गौर्मीनो हुडुरेणवक्त्रहुडुकाः कन्या तुला कन्यका,
विज्ञेयाः क्रमतोऽर्हतां मुनिजनैः सूत्रोदिता राशयः ॥ ४० ॥

ધન ૧, વૃષભ ૨, મિથુન ૩, મિથુન ૪, સિંહ ૫, કન્યા ૬, તુલા ૭, વૃશ્ચિક ૮, ધન ૯, ધન ૧૦, મકર ૧૧, કુંભ ૧૨, મીન ૧૩, મીન ૧૪, કર્ક ૧૫, મેષ ૧૬, વૃષભ ૧૭, મીન ૧૮, મેષ ૧૯ મકર ૨૦, મેષ ૨૧, કન્યા ૨૨, તુલા ૨૩, અને કન્યા ૨૪, એ અનુક્રમે તીર્થંકરોની જન્મ રાશિ છે॥૪૦॥

વિશેષ પ્રકારે તીર્થંકરોના નક્ષત્ર, રાશિ, યોનિ, ગણ, નાડી, તારા, અને વર્ગ આદિ નીચે જણાવેલ ધારણાયન્ત્રથી જાણવા।

× છપાયેલ બૃહદ્ધારણાયન્ત્રમા અને દિનશુદ્ધિ દીપિકામા શ્રીશાંતિનાથ ભગવાનનુ જન્મ નક્ષત્ર 'અશ્વિની' લખ્યુ છે। તે ભુલ છે। સર્વત્ર ત્રિષષ્ઠી આદિ ગ્રંથોમા ભરણી નક્ષત્રજ જણાવ્યુ છે।

जिनेश्वरनां नक्षत्रआदि जाणवानुं चक्र--

अंक	जिन नाम	नक्षत्र	योनि	गण	तारा	राशि	राशीश्वर	नाडी	वर्ग वर्गेश्वर
१	ऋृषभदेव	उत्तराषाढा	नकुल	मनुष्य	३	धन	गुरु	अंत्य	१ गरुड
२	अजितनाथ	रोहिणी	सर्प	मनुष्य	४	वृषभ	शुक्र	अंत्य	१ गरुड
३	संभवनाथ	मृगशिर	सर्प	देव	५	मिथुन	बुध	मध्य	८ मेष
४	अभिनंदन	पुनर्वसु	बिडाल	देव	७	मिथुन	बुध	आद्य	१ गरुड
५	सुमति	मघा	उंदर	राक्षस	१	सिंह	सूर्य	अंत्य	८ मेष
६	पद्मप्रभ	चित्रा	व्याघ्र	राक्षस	५	कन्या	बुध	मध्य	६ उंदर
७	सुपार्श्व	विशाखा	व्याघ्र	राक्षस	७	तुला	शुक्र	अंत्य	८ मेष
८	चंद्रप्रभ	अनुराधा	हरिण	देव	८	वृश्चिक	मंगल	मध्य	३ सिंह
९	सुविधि	मूल	श्वान	राक्षस	१	धन	गुरु	आद्य	८ मेष
१०	शीतल	पूर्वाषाढा	वानर	मनुष्य	२	धन	गुरु	मध्य	८ मेष
११	श्रेयांस	श्रवण	वानर	देव	४	मकर	शनि	अंत्य	८ मेष
१२	वासुपूज्य	शतभिषा	अश्व	राक्षस	६	कुंभ	शनि	आद्य	७ हरिण

१३	विमल	उत्तराभाद्रपद	गौ	मनुष्य	८	मीन	गुरु	मध्य	७ हरिण
१४	अनंत	रेवती	हस्ति	देव	९	मीन	गुरु	अत्य	१ गरुड
१५	धर्मनाथ	पुष्य	अज	देव	८	कर्क	चद्रमा	मध्य	५ सर्प
१६	शान्तिनाथ	भरणी	हस्ति	मनुष्य	२	मेप	मगल	म॰य	८ मेप
१७	कुथुनाथ	कृत्तिका	अज	राक्षस	३	वृपभ	शुक्र	अत्य	२ विडाल
१८	अरनाथ	रेवती	हस्ति	देव	९	मीन	गुरु	अंत्य	१ गरुड
१९	मल्लिनाथ	अश्विनी	अश्व	देव	१	मेप	मंगल	आद्य	६ उंदर
२०	मुनिसुव्रत	श्रवण	वानर	देव	४	मकर	शनि	अंत्य	६ उदर
२१	नमिनाथ	अश्विनी	अश्व	देव	१	मेप	मंगल	आद्य	५ सर्प
२२	नेमिनाथ	चित्रा	व्याघ्र	राक्षस	५	कन्या	बुध	मध्य	५ सर्प
२३	पार्श्वनाथ	विशाखा	व्याघ्र	राक्षस	७	तुला	शुक्र	अत्य	६ उदर
२४	महावीर	उत्तरा फाल्गुनी	गौ	मनुष्य	३	कन्या	बुध	आद्य	६ उदर

તિથિ, વાર અને નક્ષત્રના યોગથી શુભાશુભ યોગ બને છે। તેમાં પ્રથમ રવિવારે શુભયોગ બતાવે છે—

भानौ भूत्यै करादित्य-पौषणब्राह्ममृगोत्तराः ।
पुष्यमूलाश्विवासव्य-श्चैकाष्टनवमी तिथिः ॥ ४१ ॥

રવિવારે હસ્ત, પુનર્વસુ, રેવતી, મૃગશિર, ઉત્તરાફાલ્ગુની, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાભાદ્રપદા, પુષ્ય, મૂલ, અશ્વિની અને ધનિષ્ઠા, એટલાં નક્ષત્રોમાંથી કોઈ એક નક્ષત્ર હોય, તથા એકમ, આઠમ અને નવમી એ તિથિઓમાંથી કોઈ એક તિથિ હોય તો શુભ યોગ થાય છે। સર્વત્ર તિથિ અને વાર અથવા નક્ષત્ર અને વાર, એમ બે બેનો યોગ હોય તો દ્વિકયોગ, તથા તિથિ, વાર અને નક્ષત્ર એ ત્રણેનો યોગ હોય તો ત્રિકયોગ જાણવો ॥ ૪૧ ॥

रविवारे अशुभ योग—

न चार्के वारुणं याम्यं विशाखात्रितयं मघा ।
तिथिः षट्सप्तरुद्रार्क-मनुसंख्या तथेष्यते ॥ ४२ ॥

રવિવારે શતભિષા, ભરણી, વિશાખા, અનુરાધા, જ્યેષ્ઠા અને મઘા, નક્ષત્રોમાંથી કોઈ એક નક્ષત્ર હોય, તથા છઠ, સાતમ, અગ્યારસ, બારસ અને ચૌદશ એ તિથિઓમાંથી કોઈ એક તિથિ હોય તો અશુભ યોગ થાય છે ॥ ૪૨ ॥

सोमवारे शुभयोग—

सोमे सिद्धयै मृगब्राह्म-मैत्राण्यार्यमणं करः ।
श्रुतिः शतभिषक् पुष्य-स्तिथिस्तु द्विनवाभिधा ॥ ४३ ॥

સોમવારે મૃગશિર, રોહિણી, અનુરાધા, ઉત્તરાફાલ્ગુની, હસ્ત, શ્રવણ, શતભિષા, અથવા પુષ્ય નક્ષત્ર હોય, તથા બીજ અથવા નવમી તિથિ હોય તો શુભ યોગ થાય છે ॥ ૪૩ ॥

सोमवारे अशुभ योग—

न चन्द्रे वासवाषाढा-त्रयार्द्राश्विद्विदैवतम् ।
सिद्धयै चित्रा च सप्तम्ये-कादश्यादित्रयं तथा ॥ ४४ ॥

સોમવારે ધનિષ્ઠા, પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા, અભિજિત્, આર્દ્રા, અશ્વિની, વિશાખા અથવા ચિત્રા નક્ષત્ર હોય, તથા સાતમ, અગ્યારસ, બારસ અથવા તેરસ તિથિ હોય તો અશુભ યોગ થાય છે ॥ ૪૪ ॥

मंगलवारे शुभयोग—

भौमेऽश्विपौष्णाहिर्बुध्न्य-मूलराधार्यमाग्निभम् ।
मृगः पुष्यस्तथाश्लेषा जया षष्ठी च सिद्धये ॥ ४५ ॥

મંગલવારે અશ્વિની, રેવતી, ઉત્તરાભાદ્રપદ, મૂલ, વિશાખા, ઉત્તરાફાલ્ગુની, કૃત્તિકા, મૃગશિર, પુષ્ય અથવા આશ્લેષા નક્ષત્ર હોય, તથા ત્રીજ, આઠમ, તેરસ અથવા છઠ તિથિ હોય તો શુભ યોગ થાય છે ॥ ૪૫ ॥

मंगलवारे अशुभयोग—

न भौमे चोत्तराषाढा-मघार्द्रावासवत्रयम् ।
प्रतिपद्दशमीरुद्र-प्रमिता च मता तिथिः ॥ ४६ ॥

મંગલવારે ઉત્તરાષાઢા મઘા, આર્દ્રા ધનિષ્ઠા, શતભિષા અથવા પૂર્વાભાદ્રપદ નક્ષત્ર હોય, તથા પડવા દશમ અથવા અગ્યારસ તિથિ હોય તો અશુભ યોગ થાય છે ॥ ૪૬ ॥

बुधवारे शुभयोग—

बुधे मैत्र श्रुति ज्येष्ठा-पुष्यहस्ताग्निभत्रयम् ।
पूर्वाषाढार्यमर्क्षे च तिथिर्भद्रा च भूतये ॥ ४७ ॥

બુધવારે અનુરાધા, શ્રવણ જ્યેષ્ઠા, પુષ્ય, હસ્ત, કૃત્તિકા, રોહિણી, મૃગશિર, પૂર્વાષાઢા અથવા ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર હોય, તથા બીજ સાતમ અથવા બારસ તિથિ હોય તો શુભ યોગ થાય છે ॥ ૪૭ ॥

बुधवारे अशुभयोग—

न बुधे वासवाश्लेषा-रेवतीत्रयवारुणम् ।
चित्राफल तिथिश्चेष्टा जयैकेन्द्रनवाङ्किता ॥ ४८ ॥

બુધવારે ધનિષ્ઠા, આશ્લેષા, રેવતી, અશ્વિની, ભરણી, શતભિષા, ચિત્રા અથવા મૂલ નક્ષત્ર હોય, તથા ત્રીજ, આઠમ, તેરસ, પડવો, ચૌદશ અથવા નવમી તિથિ હોય તો અશુભ યોગ થાય છે ॥ ૪૮ ॥

गुरुवारे शुभयोग—

गुरौ पुष्याश्विन्यादित्य-पूर्वाश्लेषाश्च वासवम् ।
पौष्णं स्वातित्रयं सिद्ध्यै पूर्णाश्चैकादशी तथा ॥ ४९ ॥

ગુરૂવારે પુષ્ય, અશ્વિની, પુનર્વસુ, પૂર્વાફાલ્ગુની, પૂર્વાષાઢા, પૂર્વાભાદ્રપદા, આશ્લેષા ધનિષ્ઠા, રેવતી, સ્વાતિ, વિશાખા અથવા અનુરાધા નક્ષત્ર હોય, તથા પાંચમ, દશમ, પૂર્ણિમા અથવા અગ્યારસ તિથિ હોય તો શુભ યોગ થાય છે ॥ ૪૯ ॥

गुरुवारे अशुभयाग—

न गुरौ वारुणाग्नेय-चतुष्कार्यमणद्वयम् ।
ज्येष्ठा भूत्यै तथा भद्रा तुर्या षष्ठ्यष्टमी तिथिः ॥ ५० ॥

ગુરૂવારે શતભિષા, કૃત્તિકા, રોહિણી, મૃગશિર, આર્દ્રા, ઉત્તરાફાલ્ગુની, હસ્ત અથવા જયેષ્ઠા નક્ષત્ર હોય, તથા બીજ, સાતમ, બારસ, ચોથ, છઠ, અથવા આઠમ તિથિ હોય તો અશુભ યોગ થાય છે ॥ ૫૦ ॥

शुक्रवारे शुभयोग—

शुक्रे पौष्णाश्विनाषाढा मैत्रं मार्गं श्रुतिद्वयम् ।
यौनादित्ये करो नन्दा-त्रयोदश्यौ च सिद्धये ॥ ५१ ॥

શુક્રવારે-રેવતી, અશ્વિની, પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા, અનુરાધા મૃગશિર, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા પૂર્વાફાલ્ગુની, પુનર્વસુ અથવા હસ્ત નક્ષત્ર હોય, તથા એકમ, છઠ, અગ્યારસ અને તેરસ તિથિ હોય તો શુભ યોગ થાય છે ॥ ૫૧ ॥

शुक्रवारे अशुभयोग—

न शुक्रे भूतये ब्राह्मं पुष्यं सार्पं मघाभिजित् ।
ज्येष्ठा च द्वित्रिसप्तम्यो रिक्ताख्यास्तिथयस्तथा ॥ ५२ ॥

શુક્રવારે રોહિણી, પુષ્ય, આશ્લેષા, મઘા, અભિજિત્ અથવા જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર હોય, તથા બીજ, ત્રીજ, સાતમ, ચોથ, નવમી અથવા ચૌદશ તિથિ હોય તો અશુભ યોગ થાય છે ॥ ૫૨ ॥

शनिवारे शुभयोग—

शनौ ब्राह्मश्रुतिद्वन्द्वा-श्विमरुद्गुरुमित्रभम् ।
मघा शतभिषक् सिद्ध्यै रिक्ताष्टम्यौ तिथी तथा ॥ ५३ ॥

શનિવારે રોહિણી, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા અશ્વિની, સ્વાતિ, પુષ્ય, અનુરાધા, મઘા અથવા શતભિષા નક્ષત્ર હોય, તથા ચોથ, નવમી, ચૌદશ અથવા આઠમ તિથિ હોય તો શુભ યોગ થાય છે ॥ ૫૩ ॥

शनिवारे अशुभयोग—

न शनौ रेवती सिद्ध्यै वैश्वमार्यमणत्रयम् ।
पूर्वामृगश्च पूर्णाख्या तिथिः षष्ठी च सप्तमी ॥ ५४ ॥

શનિવારે રેવતી, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાફાલ્ગુની, હસ્ત, ચિત્રા, પૂર્વાફાલ્ગુની, પૂર્વાષાઢા, પૂર્વાભાદ્રપદ અથના મૃગશિર નક્ષત્ર હોય, તથા પાચમ, દશમ, પૂનમ, છઠ અથવા સાતમ તિથિ હોય તો અશુભ યોગ થાય છે ॥ ૫૪ ॥

ઉપરના સાતવારોના શુભાશુભયોગોમાં સિદ્ધિ, અમૃતસિદ્ધિ આદિ શુભયોગોનો તથા ઉત્પાત, મૃત્યુ આદિ અશુભયોગોનો સમાવેશ થઈ ગયો છે, તેને અલગ ૨ જાણવામાટે નીચેના શુભાશુભયોગચક્રમા જોવો ।

शुभाशुभ योग चक्र—

योग	रवि	सोम	मंगल	बुध	गुरु	शुक्र	शनि
चरयोग	पू. षा. उ. षा	आर्द्रा	विशाखा	रोहिणी	शतभिषा	मघा	मूल
क्रकचयोग	१२ ति.	११ ति.	१० ति.	९ ति.	८ ति.	७ ति.	६ ति.
दग्ध योग	१२ ति.	११ ति.	५ ति.	३ ति.	६ ति.	८ ति.	६ ति.
विषाख्य योग	४ ति.	६ ति.	७ ति.	२ ति.	८ ति.	९ ति.	७ ति.
हुताशन योग	१२ ति.	६ ति.	७ ति.	८ ति.	९ ति.	१० ति.	११ ति
यमघंट योग	मघा	विशाखा	आर्द्रा	मूल	कृत्तिका	रोहिणी	हस्त
दग्ध योग	भरणी	चित्रा	उ. षा.	धनिष्ठा	उ. फा.	ज्येष्ठा	रेवती
उत्पात	विशाखा	पूर्वाषाढा	धनिष्ठा	रेवती	रोहिणी	पुष्य	उ. फा.
मृत्यु	अनुराधा	उत्तराषाढ़ा	शतभिषा	अश्विनी	मृगशिर	आश्लेषा	हस्त
काण	ज्येष्ठा	अभिजित्	पू. भा	भरणी	आर्द्रा	मघा	चित्रा
सिद्धि	मूल.	श्रवण	उ. भा	कृत्तिका	पुनर्वसु	पू. फा.	स्वाति
सर्वार्थ सिद्धि योग	ह. मू. उत्तरा ३ पुष्य. अश्वि	श्र. रो. मृ. अनु. पुष्य	अ[illegible]नी. [illegible]ा. कृ[illegible]ा.	रो. अनु. ह. कृ. मृगशिरा	रे. अनु. अश्विनी पुष्य. पुन.	रे अनु. अश्विनी. पुन. श्र.	श्रवण रोहिणी स्वाति
अमृत सिद्धि	हस्त	मृगशिर	अश्विनी	अनुराधा	पुष्य	रेवती	रोहिणी
वज्रमुसल	भरणी	चित्रा	उ. षा	धनिष्ठा	उ. फा.	ज्येष्ठा	रेवती
शत्रुयोग	भरणी	पुष्य	उ. षा.	आर्द्रा	विशाखा	रेवती	शतभिष

रवियोग—

योगो रवेर्भात् कृत ४ तर्क ६ नन्द ९-
दिग् १० विश्व १३ विंशोडुपु सर्वसिद्ध्यै ।
आद्ये १ न्द्रिया ५ श्व ७ द्विप ८ रुद्र ११ सारी १५-
राजो १६ डुपु प्राणहरस्तु हेयः ॥ ५५ ॥

સૂર્ય જે નક્ષત્ર ઉપર હોય, તે નક્ષત્રથી દિવસનુ નક્ષત્ર ચોથુ, છઠ્ઠુ, નવમુ, દશમુ, તેરમુ અથવા વીશમુ હોય તો રવિયોગ થાય છે। તે સર્વ પ્રકારે સિદ્ધિકારક છે। અને સૂર્યના નક્ષત્રથી દિવસનુ નક્ષત્ર પહેલુ પાચમુ, સાતમુ, આઠમુ, અગ્યારમુ, પંદરમુ અથવા સોળમુ હોય તો પ્રાણની હાનિ કારક યોગ થાય છે ॥ ૫૫ ॥

कुमार योग—

योगः कुमारनामा शुभः कुजज्ञेन्दुशुक्रवारेषु ।
अश्वाद्यैर्द्व्यन्तरितै-र्नन्दादशपञ्चमीतिथिषु ॥ ५६ ॥

મગલ, બુધ, સોમ અને શુક્ર એટલા વારોમાંથી કોઈ એક વારને દિવસે અશ્વિની આદિ બે બે અતરવાળા નક્ષત્ર હોય અર્થાત્ અશ્વિની, રોહિણી, પુનર્વસુ, મઘા હસ્ત, વિશાખા મૂલ, શ્રવણ અને પૂર્વાભાદ્રપદ એટલા નક્ષત્રોમાથી કોઈ એક નક્ષત્ર હોય, તથા એકમ, છઠ, અગ્યારસ, દશમી અથવા પાચમ તિથિ હોય તો કુમારનામનો શુભયોગ થાય છે। તે યોગ મિત્રતા, દીક્ષા, વ્રત, વિદ્યા અને ગૃહપ્રવેશ આદિ કાર્યોમા શુભદાયક છે। પરતુ મગલવારે દશમ અને પૂર્વાભાદ્રપદ નક્ષત્ર, સોમવારે અગ્યારસ અને વિશાખા નક્ષત્ર, બુધવારે પડવો અને મૂલ અથવા અશ્વિની નક્ષત્ર, શુક્રવારે દશમ અને રોહિણી નક્ષત્ર હોય તો તે દિવસે કુમારયોગ હોય તો પણ શુભકાર્ય કરવાની મના છે, કારણ કે તે દિવસે કર્ક, સવર્ત્તક, કાણ યમઘટ આદિ અશુભ યોગોની ઉત્પત્તિ છે, તેથી તે અશુભ યોગોને છોડીને કુમારયોગમા શુભકાર્ય કરવુ જોઈએ એવુ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત લગ્નશુદ્ધિ પ્રકરણમા કહ્યુ છે ॥ ૫૬ ॥

राजयोग—

राजयोगो भरण्याद्यै-र्द्व्यन्तरैर्भैः शुभावहः ।
भद्रातृतीयाराकासु कुजज्ञभृगुभानुषु ॥ ५७ ॥

મગલ, બુધ, શુક્ર અને રવિ એટલા વારોમાથી કોઈ એક વારે ભરણી, મૃગશિર, પુષ્ય, પૂર્વાફાલ્ગુની, ચિત્રા, અનુરાધા, પૂર્વાષાઢા, ધનિષ્ઠા અને ઉત્તરાભાદ્રપદ એ નક્ષત્રોમાથી કોઈ એક

નક્ષત્ર હોય, તથા બીજ, સાતમ, બારસ, તીજ અથવા પૂનમ તિથિ હોય તો રાજયોગ નામનો શુભયોગ થાય છે। આ યોગને પૂર્ણભદ્રાચાર્યે તરૂણ યોગ કહે છે ॥ ૫૭ ॥

स्थिरयोग—

स्थिरयोगः शुभो रोगो-च्छेदादौ शनिजीवयोः ।
त्रयोदश्यष्टरिक्तासु द्व्यन्तरैः कृत्तिकादिभिः ॥ ५८ ॥

ગુરૂવાર અથવા શનિવારે તેરસ, આઠમ, ચોથ, નવમી અને ચૌદશ એ તિથિઓમાંથી કોઈ એક તિથિ હોય, તથા કૃત્તિકા, આર્દ્રા, આશ્લેષા, ઉત્તરાફાલ્ગુની, સ્વાતિ, જયેષ્ઠા, ઉત્તરાષાઢા, શતભિષા અને રેવતી, એ નક્ષત્રોમાંથી કોઈ એક નક્ષત્ર હોય તો સ્થિર યોગ થાય છે। તે રોગ આદિના નાશ કરવામાં અને સ્થિર કાર્ય કરવામાં શુભ છે ॥ ૫૮ ॥

वज्रपात योग—

वज्रपातं त्यजेद् द्वित्रि-पञ्चषट्सप्तमे तिथौ ।
मैत्रेऽथ त्र्युत्तरे पैत्र्ये ब्राह्मे मूलकरे क्रमात् ॥ ५९ ॥

બીજને દિવસે અનુરાધા, તીજને દિવસે ત્રણે ઉત્તરા (ઉત્તરાફાલ્ગુની, ઉત્તરાષાઢા અથવા ઉત્તરાભાદ્રપદ), પાંચમે મઘા, છઠે રોહિણી, અને સાતમના દિવસે મૂલ અથવા હસ્ત નક્ષત્ર હોય તો વજ્રપાત નામનો યોગ થાય છે। આ યોગ શુભ કાર્યમાં વર્જનીય છે। નારચંદ્ર ટિપ્પનમાં તેરસે ચિત્રા અથવા સ્વાતિ, સાતમે ભરણી, નવમીએ પુષ્ય અને દશમીએ આશ્લેષા નક્ષત્ર હોય તો વજ્રપાત યોગ કહ્યો છે। આ વજ્રપાત યોગને દિવસે શુભ કાર્ય કરે તો છમાસમાં કાર્ય કરનારનું મરણ થાય એમ હર્ષપ્રકાશ ગ્રંથમાં કહ્યું છે ॥ ૫૯ ॥

कालमुखीयोग—

चउरुत्तर पंचमघा कत्तिअ नवमीइ तइअ अणुराहा ।
अट्ठमि रोहिणी सहिआ कालमुही जोगि मास छगि मच्चू ॥६०॥

ચોથને દિવસે ત્રણે ઉત્તરા, પાંચમને મઘા, નવમીને કૃત્તિકા, તીજને અનુરાધા અને આઠમને રોહિણી નક્ષત્ર હોય તો કાલમુખી નામનો યોગ થાય। તે યોગમાં કોઈ શુભ કાર્ય કરે તો કરનારનું ૭ મહિનાની અંદર મરણ નીપજે ॥ ૬૦ ॥

यमल अने त्रिपुष्करयोग—

मंगल गुरु सणि भद्दा मिगचित्त धणिट्ठिआ जमलजोगो ।
किति पुण उफ विसाहा पूभद्दसाहिं तिपुक्करओ ॥ ६१ ॥

मगल, બુધ અથવા શનિવારે ભદ્રા (૨-૭-૧૨) તિથિ હોય, તથા મૃગશિર, ચિત્રા અથવા અનુરાધા નક્ષત્ર હોય તો 'યમલયોગ' થાય છે। તેમજ ઉક્તવાર અને ઉક્ત તિથિને દિવસે કૃત્તિકા, પુનર્વસુ, ઉત્તરાફાલ્ગુની, વિશાખા, પૂર્વાભાદ્રપદ અથવા ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર હોય તો ત્રિપુષ્કર નામનો યોગ થાય ॥ ६१ ॥

पचकयोग—

पंचग धणिट्ठ अद्धा मयकिच्च वज्जिज्ज जामदिसिगमणं ।
एसु तिसु सुहं असुहं विहिअं दु ति पण गुणं होइ ॥ ६२ ॥

ધનિષ્ઠા નક્ષત્રના ઉત્તરાર્દ્ધથી રેવતી નક્ષત્ર સુધી, એ પાચ નક્ષત્રની પચક સજ્ઞા છે। આ યોગમા મૃતક કાર્ય અને દક્ષિણ દિશામા ગમન કરવુ નહિ। ઉક્ત ત્રણે યોગમા અર્થાત્ યમલયોગ, ત્રિપુષ્કરયોગ અને પચકયોગમા શુભ અથવા અશુભ કાર્ય કરવામા આવે તો અનુક્રમે બમણુ ત્રિગુણુ અને પાચગણુ થાય છે ॥ ६२ ॥

अवलायोग—

कृत्तिअपभिई चउरो सणि वुहि ससि सूर वार जुत्त कमा ।
पंचमि विइ एगारसि बारसि अवला सुहे कज्जे ॥ ६३ ॥

કૃત્તિકા, રોહિણી, મૃગશિર અને આર્દ્રા એ ચાર નક્ષત્રને દિવસે અનુક્રમે શનિ, બુધ, સોમ અને રવિવાર હોય, તથા પાચમ, બીજ, અગ્યારસ અને બારસ તિથિ હોય તો અબલા નામનો યોગ થાય। એ યોગ શુભ કાર્યમા વર્જનીય છે ॥ ६३ ॥

तिथि अने नक्षत्रनो मृत्यु योग—

मूलद्दसाइचित्ता असेस सयभिस य कत्तिरे वइआ ।
नदाए भद्दाए भद्दवया फग्गुणी दो दो ॥ ६४ ॥
विजयाए मिगसवणा पुस्सऽस्सिणि भरणिजिट्ठ रित्ताए ।
आसाढदुग विसाहा अणुराह पुणव्वसु महा य ॥ ६५ ॥
पुण्णाइ कर धणिट्ठा रोहिणि इअ मयगऽवत्थनक्खत्ता ।
नंदिपइट्ठापमुहे सुहकज्जे वज्जए मइमं ॥ ६६ ॥—

નદા તિથિ (૧-૬-૧૧) ને દિવસે મૂલ, આર્દ્રા, સ્વાતિ, ચિત્રા' આશ્લેષા, શતભિષા, કૃતિકા અથવા રેવતી નક્ષત્ર હોય, ભદ્રાતિથિ (૨-૭-૧૨) ને દિવસે પૂર્વાભાદ્રપદ, ઉત્તરાભાદ્રપદ, પૂર્વા

[illegible]ની અથવા ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર હોય. તથા તિથિ (૭-૮-૧૩) ને દિવસે [illegible], અશ્લેષા, પુષ્ય, અશ્વિની, ભરણી અથવા જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર હોય. ત્રિજા તિથિ (૩-૯-૧૦) ને દિવસે પૂર્વાષાઢા, ઉત્તરાષાઢા, વિશાખા, અનુરાધા, પુનર્વસુ અથવા મઘા નક્ષત્ર હોય. પૂર્ણાતિથિ (૫-૧૦-૧૫) ને દિવસે હસ્ત, ધનિષ્ઠા અથવા રોહિણી નક્ષત્ર હોય તો સર્વ નક્ષત્ર [illegible] તેથી તે નક્ષત્રોને દિવસે નંદી, પ્રતિષ્ઠા આદિ શુભકાર્ય વિદ્વાન લોકો કરે નહિ ॥ ૬૫ થી ૬૬ ॥

અશુભયોગોનો પરિહાર—

कुयोगास्तिथिवारोत्था-स्तिथिभोत्था भवारजाः ।
हुणवंगखशेष्वेव वर्ज्यास्त्रितयजास्तथा ॥ ६७ ॥

તિથિ અને વારના યોગથી, તિથિ અને નક્ષત્રના યોગથી, નક્ષત્ર અને વારના યોગથી, તથા તિથિ, નક્ષત્ર અને વાર એ ત્રણેના યોગથી જે જે અશુભ યોગ થાય છે, તે બધા હૂણ (ઓડીસા), બંગ (બંગાલ) અને ખશ (નેપાલ) દેશમાં વર્જનીય છે, બીજા દેશોમાં તે વર્જનીય નથી ॥૬૭॥

रवियोग राजजोगे कुमारजोगे असुद्ध दिअहे वि ।
जं सुहकज्जं कीरइ तं सव्वं बहुफलं होइ ॥ ६८ ॥

અશુભ યોગના દિવસે જો રવિયોગ, રાજયોગ અથવા કુમારયોગ હોય તો તે દિવસે જે કંઇ શુભકાર્ય કરવામાં આવે તે અધિક ફલદાયક થાય છે ॥ ૬૮ ॥

अयोगे सुयोगोऽपि चेत् स्यात् तदानी-
मयोगं निहत्यैष सिद्धिं तनोति ।
परे लग्नशुद्ध्या कुयोगादिनाशं
दिनार्द्धोत्तरं विष्टिपूर्वं च शस्तम् ॥ ६९ ॥

અશુભ યોગના દિવસે જો શુભ યો[illegible] તો તે અશુભ યોગનો નાશ કરીને સિદ્ધિ કારક થાય છે। કેટલાંક આચાર્યો કહે છે કે લગ્નશુદ્ધિ ઠીક હોય તો કુયોગોનો નાશ થાય છે। ભદ્રાતિથિ દિનાર્દ્ધ પછી શુભ થાય છે ॥ ૬૯

कुतिहि-कुवार-कुजोगा विट्ठी वि अ जम्मरिक्ख दड्ढतिही ।
मज्झण्हदिणाओ परं सव्वंपि सुभं भवेऽवस्सं ॥ ७० ॥

દુષ્ટતિથિ, દુષ્ટવાર, દુષ્ટયોગ, વિષ્ટિ (ભદ્રા), જન્મનક્ષ[illegible] દગ્ધાતિથિ એ બધાં મધ્યાહ્ન દિવસ પછી અવશ્ય કરીને શુભ થાય છે ॥ ૭૦ ॥

अयोगास्तिथिवारर्क्ष जाता येऽमी प्रकीर्त्तिताः ।
लग्ने ग्रहबलोपेते प्रभवन्ति न ते क्वचित् ॥ ७१ ॥
यत्र लग्न विना कर्म क्रियते शुभसञ्ज्ञकम् ।
तत्रैतेषां हि योगानां प्रभावाज्जायते फलम् ॥ ७२ ॥

તિથિ, વાર અને નક્ષત્રોથી જેજે કુયો થાય છે, તે બધા બળવાન ગ્રહવાળા લગ્ન સમયમા નિર્બલ થાય છે, અર્થાત્ લગ્નબળ સારૂ હોય તો કુયોગોનો દોષ થતો નથી। જ્યાં લગ્નવિના જો શુભકાર્ય કરવામા આવે ત્યા તે કુયોગોના પ્રભાવથી અશુભ ફળ થાય છે ॥ ૭૨ ॥

लग्न विचार—

लग्नं श्रेष्ठ प्रतिष्ठायां क्रमान्मध्यमथावरम् ।
द्व्यङ्गं स्थिर च भूयोभि-र्गुणैराढ्यं चरं तथा ॥ ७३ ॥

પ્રતિષ્ઠા આદિના શુભ કાર્યમા દ્વિસ્વભાવ લગ્ન શ્રેષ્ઠ છે। સ્થિરલગ્ન મધ્યમ છે અને ચરલગ્ન કનિષ્ઠ છે। પરતુ અત્યત બળવાન શુભલગ્ન યુક્ત ચરલગ્ન હોય તો તે લઈ શકાય છે ॥ ૭૩ ॥

चर	मेष १	कर्क ४	तुला ७	मकर १०	अधम
स्थिर	वृष २	सिंह ५	वृश्चिक ८	कुंभ ११	मध्यम
द्विस्वभाव	मिथुन ३	कन्या ६	धन ९	मीन १२	उत्तम

सिंहोदये दिनकरो घटभे विधाता,
नारायणस्तु युवतौ मिथुने महेशः ।
देव्यो द्विमूर्त्तिभवनेषु निवेशनीयाः,
क्षुद्राश्चरे स्थिरगृहे निखिलाश्च देवाः ॥ ७४ ॥

સિંહ લગ્નમા સૂર્યની, કુંભલગ્નમા બ્રહ્માની, કન્યા લગ્નમાં નારાયણ (વિષ્ણુ) ની, મિથુન લગ્નમા મહાદેવની, દ્વિસ્વભાવ લગ્નમા દેવીઓની, ચરલગ્નમા ક્ષુદ્રદેવોની અને સ્થિર લગ્નમા સમસ્ત દેવોની પ્રતિષ્ઠા કરવી ॥ ૭૪ ॥

श्रीलल्लाचार्य कहे छे के—

सौम्यैर्देवाः स्थाप्याः क्रूरैर्गन्धर्वयक्षरक्षांसि ।
गणपतिगणांश्च नियतं कुर्यात् साधारणे लग्ने ॥ ७५ ॥

શુભ ગ્રહોના લગ્નમાં દેવોની પ્રતિષ્ઠા કરવી અને ક્રૂરગ્રહોના લગ્નમાં ગંધર્વ, યક્ષ અને રાક્ષસોની સ્થાપના કરવી, તથા ગણપતિ અને ગણોની સ્થાપના સાધારણ લગ્નમાં કરવી ॥ ૭૫ ॥

લગ્નમાં ગ્રહોની હોરા અને નવમાંશ આદિનું બળ જોવા । છે, તે જાણવા માટે પ્રસંગોપાત લખું છું । આરંભસિદ્ધિ વાર્તિકમાં લખે છે કે—તિથિ આદિના બળથી ચંદ્રમાનું બળ એકસો ગુણું વધારે છે। ચંદ્રમાથી લગ્નનું બળ હજાર ગણું છે અને લગ્નથી હોરા આદિ ષડવર્ગનું બળ એક એક થી પાંચ પાંચ ગણું અધિક બળવાન છે ।

होरा अने द्रेष्कणनुं स्वरूप—

होरा राश्यर्द्धमोजर्क्षेऽर्केन्द्वोरिन्द्वर्कयोः समे ।
द्रेष्काणा भे त्रयस्तु स्व-पञ्चम-त्रित्रिकोणपाः ॥ ७६ ॥

રાશિના અર્દ્ધભાગને હોરા કહે છે, તેથી પ્રત્યેક રાશિની બેબે હોરા થાય છે । મેષ આદિ વિષમ રાશિની પ્રથમ હોરા સૂર્યની અને બીજી હોરા ચંદ્રમાની છે । વૃષ આદિ સમ રાશિની પ્રથમ હોરા ચંદ્રમાની અને બીજી હોરા સૂર્યની છે । પ્રત્યેક રાશિના ત્રણ ત્રણ દ્રેષ્કાણ છે । તેમાં પોતાની રાશિનો જે સ્વામી હોય તે પ્રથમ દ્રેષ્કાણનો સ્વામી છે। પોતાની રાશિથી પાંચમી રાશિનો જે સ્વામી હોય તે બીજા દ્રેષ્કાણને સ્વામી છે । અને પોતાની રાશિથી નવમી રાશિનો જે સ્વામી હોય તે ત્રીજા દ્રેષ્કાણનો સ્વામી છે ॥ ૭૬ ॥

नवमांशनुं स्वरूप—

नवांशाः स्युरजादीना-मजैणतुलकर्कतः ।
वर्गोत्तमाश्चरादौ ते प्रथमः पञ्चमोऽन्तिमः ॥ ७७ ॥

પ્રત્યેક રાશિના નવ નવ નવમાંશ છે । મેષરાશિનો પહેલો નવમાંશ મેષનો, બીજો વૃષનો, ત્રીજો મિથુનો, ચોથો કર્કનો, પાંચમો સિંહનો, છઠ્ઠો કન્યાનો, સાતમો તુલાનો, આઠમો વૃશ્ચિકનો અને નવમો ધનનો છે। આ પ્રમાણે વૃષ રાશિનો પ્રથમ નવમાંશ મકરનો, મિથુન રાશિનો પહેલો નવમાંશ તુલાનો અને કર્ક રાશિનો પહેલો નવમાંશ કર્કનો છે। એવં સિંહ અને ધનરાશિના નવમાંશ મેષરાશિના નવમાંશની માફક, કન્યા અને મકર રાશિના નવમાંશ વૃષના નવમાંશની માફક, તુલા અને કુંભના નવમાંશ મિથુનના નવમાંશની માફક, વૃશ્ચિક અને મીન રાશિના નવમાંશ

કર્ક રાશિના નવમાંશની માફક જાણવા। ચરરાશિઓમા પ્રથમ નવમાંશ વર્ગોત્તમ, સ્થિર રાશિઓમા પાચમો નવમાંશ વર્ગોત્તમ અને દ્વિસ્વભાવ રાશિઓમા નવમો નવમાંશ વર્ગોત્તમ છે। અર્થાત્ દરેક રાશિઓમા પોતપોતાનો નવમાંશ વર્ગોત્તમ છે ॥ ૭૭ ॥

प्रतिष्ठा विवाह आदिमा नवमांशनु प्रधानपणु बतावे छे—

लग्ने शुभेऽपि यद्यंशः क्रूरः स्यान्नेष्टसिद्धिदः ।
लग्ने क्रूरेऽपि सौम्यांशः शुभदोंऽशो बली यतः ॥ ७८ ॥

લગ્ન શુભ હોય પણ નવમાંશ અશુભ હોય તો ઇષ્ટસિદ્ધિ થતી નથી અને લગ્ન અશુભ હોય પણ નવમાંશ શુભ હોય તો ઇષ્ટસિદ્ધિ થાય છે। કારણ કે નવમાંશ બળવાન છે। અશુભ અંશમા રહેલા શુભ ગ્રહ પણ અશુભ ફલ આપે છે અને શુભ અંશમા રહેલા અશુભ ગ્રહ શુભ ફલ આપે છે, તે માટે નવમાંશની શુદ્ધિ અવશ્ય જોવી જોઈએ ॥ ૭૮ ॥

प्रतिष्ठाना शुभाशुभ नवमांश—

अंशास्तु मिथुनः कन्या धन्वाद्यार्द्धं च शोभनाः ।
प्रतिष्ठायां वृषः सिंहो वणिग् मीनश्च मध्यमाः ॥ ७९ ॥

પ્રતિષ્ઠાના કાર્યમા મિથુન, કન્યા અને ધનનો પૂર્વાર્દ્ધ અંશ એટલા નવમાંશ ઉત્તમ છે। તથા વૃષ, સિંહ, તુલા અને મીન એટલા નવમાંશ મધ્યમ છે ॥ ૭૯ ॥

द्वादशांश अने त्रिंशांश—

स्युर्द्वादशांशाः स्वगृहादयेशा-स्त्रिंशांशकेष्वोजयुजोस्तु राश्योः ।
क्रमोत्क्रमादर्थ-शरा-ष्ट-शैले-न्द्रियेषु भौमार्किगुरुज्ञशुक्राः ॥ ८० ॥

પ્રત્યેક રાશિના બાર બાર દ્વાદશાંશ છે। જે નામની રાશિ હોય તે રાશિનો જ પહેલો દ્વાદશાંશ અને બાકી અગ્યાર દ્વાદશાંશ તે પછીની અનુક્રમે અગ્યાર રાશિઓના જાણવા। તે દ્વાદશાંશોના સ્વામી રાશિઓના જે સ્વામી છે તેજ જાણવા।

પ્રત્યેક રાશિના ત્રીશ ત્રીશ ત્રિંશાંશ છે। તેમાં મેષ, મિથુન આદિ વિષમ રાશિઓના પાંચ, પાંચ, આઠ, સાત અને પાંચ અંશોના સ્વામી અનુક્રમે મંગલ, શનિ, ગુરૂ, બુધ અને શુક્ર છે। વૃષ, કર્ક આદિ સમ રાશિઓના ત્રિંશાંશ અને તેના સ્વામી પણ ઉત્ક્રમ (ઉલટા) જાણવા। અર્થાત્ પાંચ, સાત, આઠ, પાંચ અને પાંચ ત્રિંશાંશોના સ્વામી અનુક્રમે શુક્ર, બુધ, ગુરૂ, શનિ અને મંગલ છે ॥ ૮૦ ॥

षड्वर्ग नी स्थापना नो यंत्र—

राशि	राशि स्वामी	होरा	द्रेष्काणेश	नवांशेश	द्वादशांशेश	त्रिशांशेश
मेष	मंगल	रवि चंद्र	मंगल रवि गुरु	मं शु बु चं र बु शु मं गु	मं शु बु चं र बु शु मं गु श श गु	५ मं ५ श ८ गु ७ बु ५ शु
वृष	शुक्र	चंद्र रवि	शुक्र बुध शनि	श श गु मं शु बु चं र बु	शु बु चं र बु शु मं गु श श गु मं	५ शु ७ बु ८ गु ५ श ५ मं
मिथुन	बुध	रवि चंद्र	बुध शुक्र शनि	शु मं गु श श गु मं शु बु	बु चं र बु शु मं गु श श गु मं शु	५ मं ५ श ८ गु ७ बु ५ शु
कर्क	चंद्र	चंद्र रवि	चंद्र मंगल गुरु	चं र बु शु मं गु श श गु	चं र बु शु मं गु श श गु मं शु बु	५ शु ७ बु ८ गु ५ श ५ मं
सिंह	रवि	रवि चंद्र	रवि गुरु मंगल	मं शु बु चं र बु शु मं गु	र बु शु मं गु श श गु मं शु बु चं	५ मं ५ श ८ गु ७ बु ५ शु
कन्या	बुध	चंद्र रवि	बुध शनि शुक्र	श श गु मं शु बु चं र बु	बु शु मं गु श श गु मं शु बु चं र	५ शु ७ बु ८ गु ५ श ५ मं
तुला	शुक्र	रवि चंद्र	शुक्र शनि बुध	शु मं गु श श गु मं शु बु	शु मं गु श श गु मं शु बु चं र बु	५ मं ५ श ८ गु ७ बु ५ शु
वृश्चिक	मंगल	चंद्र रवि	मंगल गुरु चंद्र	चं र बु शु मं गु श श गु	मं गु श श गु मं शु बु चं र बु शु	५ शु ७ बु ८ गु ५ श ५ मं
धन	गुरु	रवि चंद्र	गुरु मंगल रवि	मं शु बु चं र बु शु मं गु	गु श श गु मं शु बु चं र बु शु मं	५ मं ५ श ८ गु ७ बु ५ शु
मकर	शनि	चंद्र रवि	शनि शुक्र बुध	श श गु मं शु बु चं र बु	श श गु मं शु बु चं र बु शु मं गु	५ शु ७ बु ८ गु ५ श ५ मं
कुंभ	शनि	रवि चंद्र	शनि बुध शुक्र	शु मं गु श श गु मं शु बु	श गु मं शु बु चं र बु शु मं गु श	५ मं ५ श ८ गु ७ बु ५ शु
मीन	गुरु	चंद्र रवि	गुरु चंद्र मंगल	चं र बु शु मं गु श श गु	गु मं शु बु चं र बु शु मं गु श श	५ शु ७ बु ८ गु ५ श ५ मं

कुंडलीमा चन्द्रमानुं बल—

लग्नं देहः षट्कवर्गोऽङ्गकानि, प्राणश्चन्द्रो धातवः खेचरेन्द्राः।
प्राणे नष्टे देहधात्वङ्गनाशो, यत्नेनातश्चन्द्रवीर्यं प्रकल्प्यम् ॥ ८१ ॥

લગ્ન એ શરીર છે, ષડ્વર્ગ એ અંગ છે, ચંદ્રમા એ પ્રાણ છે અને બીજા ગ્રહ સાત ધાતુ છે। પ્રાણનો વિનાશ થવાથી શરીર, અંગોપાંગ અને ધાતુનો નાશ થઇ જાય છે। તેથી પ્રાણરૂપ ચંદ્રમાનું બળ અવશ્ય જોવું જોઈએ ॥ ૮૧ ॥

कुंडलीमा सातमा स्थाननी शुद्धि—

रविः कुजोऽर्कजो राहुः शुक्रो वा सप्तमस्थितः।
हन्ति स्थापककर्त्तारौ स्थाप्यमप्यविलम्बितम् ॥ ८२ ॥

રવિ, મંગલ, શનિ, રાહુ અથવા શુક્ર એ કુંડલીના સાતમા સ્થાનમાં હોય તો સ્થાપના કરાવાવાળા અને કરવાવાળાનો તથા પ્રતિમાનો જલદી વિનાશ થાય ॥ ૮૨ ॥

त्याज्या लग्नेऽब्धयो मन्दात् षष्ठे शुक्रेन्दुलग्नपाः।
रन्ध्रे चन्द्रादयः पञ्च सर्वेऽस्तेऽब्जगुरू समौ ॥ ८३ ॥

લગ્ન સ્થાનમાં શનિ, રવિ, સોમ અથવા મંગલ હોય, છઠ્ઠા સ્થાનમાં શુક્ર, ચંદ્રમા અથવા લગ્નનો સ્વામી હોય, આઠમા સ્થાનમાં ચંદ્ર, મંગલ, બુધ, ગુરૂ અથવા શુક્ર હોય, તે લગ્ન વર્જનીય છે। અને સાતમા સ્થાનમાં કોઈ પણ ગ્રહ હોય તો સારો નહિ, પરંતુ કોઈ આચાર્યોનો મત છે કે ચંદ્રમા અને ગુરૂ એ સાતમા સ્થાનમાં હોય તો મધ્યમ ફલદાયક છે ॥ ૮૩ ॥

प्रतिष्ठा कुंडलीमा ग्रहोनी स्थापना—

प्रतिष्ठायां श्रेष्ठो रविरुपचये शीतकिरणः,
स्वधर्माद्ये तत्र क्षितिजरविजौ त्र्यायरिपुगौ।
बुधस्वर्गाचार्यौ व्ययनिधनवर्जौ भृगुसुतः,
सुत यावल्लग्नान्नवमदशमायेष्वपि तथा ॥ ८४ ॥

પ્રતિષ્ઠા સમયની લગ્નકુંડલીમાં સૂર્ય જો ઉપચય (૩-૬-૧૦-૧૧) સ્થાનમાં હોય તો શ્રેષ્ઠ છે। ચંદ્રમા ધન અને ધર્મ સ્થાનમાં તથા ઉપચય સ્થાનમાં હોય તો શ્રેષ્ઠ છે। મંગલ અને શનિ ત્રીજા, છઠ્ઠા અને અગ્યારમા સ્થાનમાં હોય તે શુભ છે। બુધ અને ગુરૂ બારમા અને આઠમા એ બે સ્થાન સિવાય બાકીના કોઈ પણ સ્થાનમાં હોય તો શુભ છે। શુક્ર પહેલા, બીજા, ત્રીજા, ચોથા, પાંચમા, નવમા, દશમા અને અગ્યારમા સ્થાનમાં હોય તો શુભ છે ॥ ૮૪ ॥

लग्नमृत्युसुतास्तेषु पापा रन्ध्रे शुभाः स्थिताः ।
त्याज्या देवप्रतिष्ठायां लग्नषष्ठाष्टगः शशी ॥ ८५ ॥

પાપગ્રહ (રવિ, મંગલ, શનિ, રાહુ અને કેતુ) જો પહેલા, છઠા, પાંચમા અને સાતમા હોય, શુભગ્રહ (ચંદ્રમા, બુધ, ગુરૂ અને શુક્ર) આઠમા સ્થાનમાં હોય અને ચંદ્રમા પહેલા, છઠા અને આઠમા સ્થાનમાં હોય; એ પ્રકારની ગ્રહસ્થિતિ વાળી કુંડલી હોય તો પ્રતિષ્ઠાકાર્યમાં અશુભ છે ॥ ૮૫ ॥

नारचंद्र ग्रंथमां कह्युं छे के—

त्रिरिपा १ वासुतखे २ स्वत्रिकोणकेन्द्रे ३ विरैस्मरेऽत्रा ४ ग्न्यर्थे ५ ।
लाभे ६ क्रूर १ बुधा २ चिंत ३ भृगु ४ शशि ५ सर्वे ६ क्रमेण शुभाः ॥ ८६ ॥

કુરગ્રહ ત્રીજા અને છઠા સ્થાનમાં હોય તો શુભ છે। બુધ પહેલા, બીજા, ત્રીજા, ચોથા, પાંચમા અને દશમા સ્થાનમાં હોય તો શુભ છે। ગુરૂ બીજા પાંચમાં, નવમાં અને કેન્દ્ર સ્થાનમાં હોય તો શુભ છે। શુક્ર ૯-૫-૧-૪-૧૦ એ પાંચ સ્થાનમાં હોય તો શુભ છે। ચંદ્રમા બીજા અને ત્રીજા સ્થાનમાં શુભ છે, એ દરેક ગ્રહ અગ્યારમા સ્થાનમાં હોય તો શુભ છે ॥ ૮૬ ॥

खेऽर्कः केन्द्रारिधर्मेषु शशी ज्ञोऽरिनवास्तगः ।
षष्ठेज्य स्वत्रिगः शुक्रो मध्यमः स्थापनाक्षणे ॥ ८७ ॥
आरेन्द्वर्काः सुतेऽस्तारिरिष्फे शुक्रस्त्रिगो गुरुः ।
विमध्यमः शनिर्धीखे सर्व शेषेषु निन्दिताः ॥ ८८ ॥

સૂર્ય દશમા સ્થાનમાં હોય, ચંદ્રમા કેન્દ્ર (૧-૪-૭-૧૦) છઠા અને નવમા સ્થાનમાં હોય, બુધ સાતમા અને નવમા સ્થાનમાં હોય, ગુરૂ છઠા સ્થાનમાં હોય, શુક્ર બીજા અથવા ત્રીજા સ્થાનમાં હોય તો તે પ્રતિષ્ઠા કુંડલી મધ્યમ ફલ દાયક જાણવી। મંગલ, ચંદ્રમા અને સૂર્ય એ પાંચમા સ્થાનમાં હોય, શુક્ર છઠા, સાતમા અથવા બારમા સ્થાનમાં હોય, ગુરૂ ત્રીજા સ્થાનમાં, શનિ પાંચમા અથવા દશમા સ્થાનમાં હોય તો તે કુંડલી વિમધ્યમ ફલદાયક છે। તે સિવાય બીજા સ્થાનોમાં કોઈ ગ્રહ હોય તો નિંદનીય છે ॥ ૮૭-૮૮ ॥

जिनदेव प्रतिष्ठा मुहूर्त्त—

बलवति सूर्यस्य सुते बलहीनेऽङ्गारके बुधे चैव ।
मेषवृषस्थे सूर्ये क्षपाकरे चार्हती स्थाप्या ॥ ८९ ॥

શનિ બલવાન હોય મંગલ અને બુધ બલહીન હોય, તથા મેષ અને વૃષમાં સૂર્ય અને ચંદ્રમા હોય, ત્યારે અરિહંતની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરવી ॥ ૮૯ ॥

महादेव प्रतिष्ठा मुहूर्त्त—

बलहीने त्रिदशगुरौ बलवति भौमे त्रिकोणसस्थे वा ।
असुरगुरौ चायस्थे महेश्वरार्चा प्रतिष्ठाप्या ॥ ९० ॥

ગુરૂ બળહીન હોય, મંગલ બલવાન હોય અથવા નવમા કે પાંચમા સ્થાનમાં હોય, શુક્ર અગ્યારમા સ્થાનમાં હોય, એવા લગ્નમાં મહાદેવની પ્રતિષ્ઠા કરવી ॥ ૯૦ ॥

ब्रह्मा प्रतिष्ठा मुहूर्त्त—

बलहीने त्वसुरगुरौ बलवति चन्द्रात्मज विलग्ने वा ।
त्रिदशगुरावायस्थ स्थाप्या ब्राह्मी तथा प्रतिमा ॥ ९१ ॥

શુક્ર બલહીન હોય, બુધ બલવાન હોય, અથવા લગ્નમાં હોય, ગુરૂ અગ્યારમા સ્થાનમાં હોય, એવા લગ્નમાં બ્રહ્માની પ્રતિષ્ઠા કરવી ॥ ૯૧ ॥

देवी प्रतिष्ठा मुहूर्त्त—

शुक्रोदये नवम्यां बलवति चन्द्र कुजे गगनसस्थ ॥
त्रिदशगुरौ बलयुक्ते देवीनां स्थापयेदर्चाम् ॥ ९२ ॥

શુક્રના ઉદયમાં, નવમીને દિવસે, ચંદ્રમા બલવાન હોય, મંગલ દશમા સ્થાનમાં હોય અને ગુરૂ બલવાન હોય, એવા લગ્નમાં દેવીની મૂર્તિની સ્થાપના કરવી ॥ ૯૨ ॥

इन्द्र, कार्त्तिकस्वामी, यक्ष, चन्द्र अने सूर्य प्रतिष्ठा मुहूर्त्त—

बुधलग्ने जीवे वा चतुष्टयस्थे भृगौ हिबुकसंस्थे ।
वासवकुमारयक्षेन्दु-भास्कराणां प्रतिष्ठा स्यात् ॥ ९३ ॥

બુધ લગ્નમાં હોય, ગુરૂ ચતુષ્ટય (૧-૪-૭-૧૦) સ્થાનમાં હોય અને શુક્ર ચોથા સ્થાનમાં હોય, એવા લગ્નમાં ઇંદ્ર, કાર્તિકેય, યક્ષ, ચંદ્ર અને સૂર્યની પ્રતિષ્ઠા કરવી ॥ ૯૩ ॥

ग्रह प्रतिष्ठा मुहूर्त्त—

यस्य ग्रहस्य यो वर्गस्तेन युक्ते निशाकरे ।
प्रतिष्ठा तस्य कर्त्तव्या स्वस्ववर्गोदयेऽपि वा ॥ ९४ ॥

જે ગ્રહ જે રાશિનો સ્વામી હોય, તે રાશિનો જ્યારે ચંદ્રમા હોય ત્યારે, અથવા પોત પોતાની રાશિમાં ઉદય હોય ત્યારે ગ્રહોની પ્રતિષ્ઠા કરવી ॥ ૯૪ ॥

बलहीन ग्रहोनुं फल—

बलहीनाः प्रतिष्ठायां रवीन्दुगुरुभार्गवाः
गृहेश-गृहिणी-सौख्य-स्वानि हन्युर्यथाक्रमम् ॥ ९५ ॥

સૂર્ય બલહીન હોય તો ઘરના સ્વામીનો, ચંદ્રમા બલહીન હોય તો સ્ત્રીનો, ગુરૂ બલહીન હોય તો સુખનો અને શુક્ર બલહીન હોય તો ધનનો નાશ થાય ॥ ૯૫ ॥

प्रासाद विनाशकारक योग—

तनु-बन्धु-सुत-द्यून-धर्मेषु तिमिरान्तकः ।
सकर्मसु कुजार्की च संहरन्ति सुरालयम् ॥ ९६ ॥

પહેલા, ચોથા, પાંચમા, સાતમા અથવા નવમા એ પાંચમાંથી કોઈ સ્થાનમાં સૂર્ય હોય, તથા ઉક્ત પાંચ સ્થાનોમાં અથવા દશમા સ્થાનમાં મંગલ અથવા શનિ હોય તો દેવાલયનો નાશ થાય ॥ ૯૬ ॥

अशुभ ग्रहोनों परिहार—

सौम्यवाक्पतिशुक्राणां य एकोऽपि बलोत्कटः ।
क्रूरैरयुक्तः केन्द्रस्थः सद्योऽरिष्टं पिनष्टि सः ॥ ९७ ॥

બુધ, ગુરૂ અને શુક્ર ત્રણ ગ્રહોમાંથી કોઈ એક પણ બલવાન હોય, તથા તેની સાથે કોઈ ક્રૂરગ્રહ ન હોય અને કેન્દ્રમાં સ્થિત હોય તો તે ગ્રહ જલદીથી અરિષ્ટ યોગોનો નાશ કરે છે ॥ ૯૭ ॥

बलिष्ठ' स्वोच्चगो दोषानशीतिं शीतरश्मिजः ।
वा पतिस्तु शतं हन्ति सहस्रं वा सुरार्चितः ॥ ९८ ॥

બલવાન થઈને પોતાના ઉચ્ચ સ્થાનમાં રહેલો બુધ એંસી દોષોનો, ગુરૂ એકસો દોષોનો અને શુક્ર હજાર દોષોનો નાશ કરે છે ॥ ૯૮ ॥

बुधो विनार्केण चतुष्टयेषु, स्थितः शतं हन्ति विलग्नदोषान् ।
शुक्रः सहस्रं विमनोभवेषु, सर्वत्र गीर्वाणगुरुस्तु लक्षम् ॥ ९९ ॥

સૂર્યની સાથે નહિ રહેલો એવો બુધ કેન્દ્ર (૧-૪-૭-૧૦) સ્થાનમા હોય તો લગ્નના એકસો દોષોનો નાશ કરે । સૂર્યની સાથે નહિ રહેલો શુક્ર સાતમા સ્થાનને છોડીને કેન્દ્રમા રહેલો હોય તો હજાર દોષોનો નાશ કરે અને ગુરૂ કેન્દ્રમા હોય તો લાખ દોષોનો નાશ કરે ॥ ૯૯ ॥

तिथिवासरनक्षत्र-योग लग्नक्षणादिजान् ।
सबलान् हरतो दोषान् गुरुशुक्रौ विलग्नगौ ॥ १०० ॥

તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, યોગ, લગ્ન અને મુહૂર્તથી ઉત્પન્ન થવાવાળા પ્રબલ દોષોને લગ્નમા રહેલા ગુરૂ અને શુક્ર નાશ કરે છે ॥ ૧૦૦ ॥

लग्नजातान्नवांशोत्थान् क्रूरदृष्टिकृतानपि ।
हन्याज्जीवस्तनौ दोषान् व्याधीन धन्वन्तरिर्यथा ॥ १०१ ॥

લગ્નથી, નવમાંશથી અને ક્રૂરદૃષ્ટિથી ઉત્પન્ન થનારા દોષોને લગ્નમાં રહેલો ગુરૂ નાશ કરે છે જેમ શરીરમા રહેલા રોગોને ધન્વંતરી નાશ કરે છે ॥ ૧૦૧ ॥

शुभग्रहनी दृष्टिथी क्रूरग्रहनुं शुभपणु—

लग्नात् क्रूरो न दोषाय निन्द्यस्थानस्थितोऽपि सन् ।
दृष्टः केन्द्रत्रिकोणस्थैः सौम्यजीवसितैर्यदि ॥ १०२ ॥

ક્રૂરગ્રહો લગ્નથી અશુભ સ્થાનમાં હોય, પરન્તુ કેન્દ્ર અથવા ત્રિકોણ સ્થાનમા રહેલા બુધ, ગુરૂ અથવા શુક્ર તેઓને જોતા હોય અર્થાત્ શુભ ગ્રહોની દૃષ્ટિ પડથી હોય તો દોષ નથી ॥ ૧૦૨ ॥

क्रूरा हवंति सोमा सोमा दुगुणं फल पयच्छंति ।
जइ पासइ किंदठिओ तिकोणपरिसंठिओ वि गुरू ॥ १०३ ॥

કેન્દ્ર સ્થાનમા અથવા ત્રિકોણ સ્થાનમા રહેલો ગુરૂ જો ક્રૂરગ્રહોને જોતો હોય તો તે ક્રૂરગ્રહ શુભ થઈ જાય છે। અને શુભ ગ્રહોને જોતો હોય તો તે શુભગ્રહ બમણુ શુભફલ આપે છે ॥ ૧૦૩ ॥

सिद्धछाया लग्न—

सिद्धच्छाया क्रमादर्कादिषु सिद्धिप्रदा पदैः ।
रुद्र-सार्द्धाष्ट-नन्दाष्ट-सप्तभिश्चन्द्रवद् द्वयोः ॥ १०४ ॥

જ્યારે આપણા શરીરની છાયા રવિવારે અગ્યાર, સોમવારે સાડા આઠ, મંગળવારે નવ, બુધવારે આઠ, ગુરૂવારે સાત, શુક્રવારે સાડા આઠ અને શનિવારે સાડા આઠ પગલા હોય, તો તે સમયને સિદ્ધછાયા કહે છે। એ સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ કરનારી છે ॥ ૧૦૪ ॥

वीसं सोलस पन्नरस चउद्दस तेरस य बार बारेव ।
रविमाइसु बारंगुलसंकुछायंगुला सिद्धा ॥ १०५ ॥

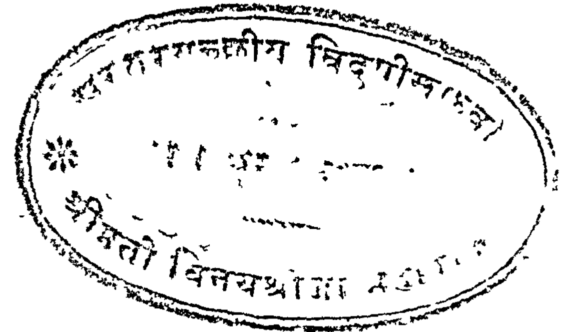
જ્યારે બાર આંગળના શંકુની છાયા રવિવારે વીશ, સોમવારે સોળ, મંગલવારે પંદર, બુધવારે ચૌદ, ગુરૂવારે તેર, શુક્રવારે બાર અને શનિવારે બાર આંગળ હોય ત્યારે તે સિદ્ધ છાયા કહેવાય ॥ ૧૦૫ ॥

શુભ મુહૂર્ત્તના અભાવમાં આ સિદ્ધછાયા લગ્નમાં સર્વ શુભ કાર્ય કરવું જોઈએ। નરપતિ જયચર્યામાં લખે છે કે—

नक्षत्राणि तिथिवारा-स्ताराश्चन्द्रबलं ग्रहाः ।
दुष्टान्यपि शुभं भावं भजन्ते सिद्धच्छायया ॥ १०६ ॥

નક્ષત્ર, તિથિ, વાર, તારાબલ, ચંદ્રબલ અન ગ્રહ એ જો દોષવાળા હોય તો પણ આ સિદ્ધ-છાયામાં શુભભાવને દેવાવાળા થાય છે ॥ ૧૦૬ ॥

शुभं भूयात् ।

परम जैन चन्द्राङ्गज ठक्कुर 'फेरु' विरचितम्—

सिरि-रयणपरिक्खा-पयरणं ।

. . . . . . १-२२॥

दहतेरसमोलसवावीमतीसटकाइ ।
लालस्स मुल्लु एयं पेरुज्ज इंदनीलमम ॥ २३ ॥

अस्यार्थं यन्त्रकेणाह—

मासा	०॥	१	१॥	२	२॥	३	३॥	४
हीरा	७	१६	३०	६०	१००	१५०	२२०	३४०
चून्नी	८	१८	३०	६०	१२०	२४०	४८०	९६०
मोती	२	८	३०	८०	१२०	१८०	२७०	४०५
मराइ	४	६	१०	१५	२२	३४	५०	७०
इद्रनील	०।	०॥	०॥।	१	२	५	७	१०
रद्दसणीया	०।	०॥	०॥।	१	२	५	७	१०
लाल	०॥	३	६	१०	१३	१६	२२	३०
पेरोजा	०।	०॥	०॥।	१	२	५	७	१०

वारस चउदस सोलस वीसाई दसहियं च जाव सयं ।
टकिक्कि जे तुलती मुत्ताहल ताण मुल्लमिम ॥ २४ ॥
चालीस पणतीसं तीस चउवीस सोलमिक्कार ।
अट्ठ छ इगेगहीण जाव दु कमि रुप्पटकाणं ॥ २५ ॥

આ પ્રકરણની એક ખંડિત પ્રતિ શ્રીયશોવિજય જૈન ગુરુકુળના સંસ્થાપક શ્રીચારિત્રવિજય જૈન જ્ઞાન મંદિરની વિદ્વદ્વર્ય મુનિ શ્રીદર્શનવિજયજી મહારાજ સા૦ મારફત મળી હતી, બીજી પ્રતિ કોઈ સજ્જન પાસે હોય અથવા કોઈ ઠેકાણે જોવામાં આવી હોય તો સૂચના કરવા કૃપા કરશે તેને આ પુસ્તક ભેટ આપવામાં આવશે।

एगाइ जाव बारस चडंति गुंजिकि वज्जताणमिमं ।
वीसा य सोल तेरस गारस नव इगूण जाव दुगं ॥ २६ ॥

अस्यार्थं पुनर्यंत्रेणाह—

मोतीटंकप्रति	१२	१४	१६	२०	३०	४०	५०	६०	७०	८०	९०	१००
रूप्यटंकण	४०	३५	३०	२४	१६	११	८	६	५	४	३	२

हीरागुंजा	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२
रूप्यटंकण	२०	१६	१३	११	९	८	७	६	५	४	३	२

अइचुक्खनिम्मला जे नेयं सव्वाण ताण मुल्लमिमं ।
सद्दोसे सयमंसं भमालए मुल्लुदसमंसं ॥ २७ ॥
गोमेय फलिह भीसमक्केय पुस्सरायवइडुज्जे ।
उकिट्ठ पण छ टंका कणेयद्ध विद्दुमे मुल्लं ॥ २८ ॥

इति सर्वेषां मूल्यानि समाप्तानि ।

अथ वज्रादिरत्नानां स्थानस्वरूपाण्याह—

वज्रं जहा--

हेमतसूरपारय कलिंग मायंग कोसल सुरट्ठा ।
पंडुरदेसो वेणुनइ वज्जउप्पत्तिठाणाइं ॥ २९ ॥
तंबसियनीलकुकुस-हरियालसरीसपुप्फवणरत्ता ।
इअवज्जवण्णछाया कमेण आगरविसेसाओ ॥ ३० ॥
सिय विप्प रत्त खत्तिय नीलप्पह वइस सामसुद्दे य ।
चउवण्ण दुन्नि जाई चुक्खामालवि य नायव्वा ॥ ३१ ॥
कागपयविन्दुरेहा समला फुट्टा य एगसिंगा य ।
असुह स दोसा एए रम्मा अमला य वारितरा ॥ ३२ ॥

पउमराग जहा—

सिरिफलहि सावगधिय कुरुविंदय जा मणी चउजाई ।
माणिक्क पउमरागं चुन्नि य नामाइं नायव्वा ॥ ३३ ॥
रामण गंगनईतडिसिंघलि कलसउरि तुंबरे देसे ।
नील घण भगव तंव य छाया आगरविसेसाओ ॥ ३४ ॥
सुरुव्व किरण पसरा अइकोमल अग्गिवण्णं सुसणेहा ।
जा कणय समं कढिया अक्खीणा सा फलहि नेया ॥ ३५ ॥
हिंगुल य तह कुसंभय कोइल सारिस चकोरचक्खुसमा ।
वण्णेण सावगधय मंदा एयाउ कुरुविन्द। ॥ ३६ ॥
जा मुणिया चिन्नेया जंबू कणवीर रत्तपुप्फसमा ।
मुल्लुस्सतरमेयं वीसं वार ह पण निसु वा ॥ ३७ ॥

मरगय जहा—

अवणिद-मलय-पव्वय-वव्वरदेसेसु उयहितीरे य ।
गरुडस्स य कंठ उरे हवंति मरगय महामणिणो ॥ ३८ ॥
गरुडोदगार पढमा कीरउठी बीय तइअ मुंगउनी ।
चामवईय चउत्थी धूलि मराई य पण जाई ॥ ३९ ॥
गरुडोदगाररम्मा नीला अइकोमला य विसहरणा ।
कीडउठिसुहमच्छा सुनइडकीडस्स पत्तसमा ॥ ४० ॥
मुंगउनी स सुणेहा नील हरिय कीरकठ सारिच्छा ।
कढिणा अमला हरिया वासनई होइ विसहरणा ॥ ४१ ॥
धूलि मराई गरुया रुक्खा घणनील कच्चसारिच्छा ।
मुछे वीसविसोवा दह ह तह पंच दुन्नि कमे ॥ ४२ ॥

मुत्ताहलं जहा—

गजकुंभि संखमज्झे मच्छमुहे वंसि कोलदाढे य ।
सप्पसिरे तह मेहे सिप्पउडे मुत्तिया हुंति ॥ ४३ ॥
नागे पीया रत्ता मच्छे सामा समुज्जला सखे ।
सूयरदाढे वट्टा धियवण्णा सालफलतुल्ला ॥ ४४ ॥

वंसे करयसमाणा हवंति कच्छवनसव्वभूमीसु ।
सप्पे नीला अमला विसवाहीविच्छुनासयरा ॥ ४५ ॥
मेहे रवितेयसमा सुराण कीडंतकहवनि वडंति ।
कणयन परं पत्ता गरुया लहुया वि रज्जकरा ॥ ४६ ॥
एए हुंति अवेहा अमुल्लयमाण विद्धिकरा ।
लोए पहिरणजुग्गा लहु-बहु-मुल्ला य सिप्पभवा ॥ ४७ ॥
रामावलोइ बब्बरि सिंघलकंतारि पारसीए य ।
केसियदेसेसु तहा उयहितडे सिप्पिजा हुंति ॥ ४८ ॥

इंदनीलं जहा—

नीलघणमोरकंठय अलसी गिरि कन्निकुसुमसंकासा ।
अइतेया सुसणेहा सिंघलदिवम्मि नीलमणी ॥ ४९ ॥

विद्रुमं जहा—

वल्लीरूवं कुच्छवि पवालय होइ उयहिमज्झम्मि ।
बहुरत्त कढिणकोमल जह नालं सव्वसुसणेहं ॥ ५० ॥

वइडुज्जं जहा—

रयणायरस्स मज्झे कुवियं गयनाम जण चउतत्थ ।
चइमुरलगे जायइ वइडुज्जं वंसपत्तासं ॥ ५१ ॥

कक्केयगं जहा—

पवणुत्थठाणदेसे जायइ कक्केयगं सुखाणीओ ।
तंब य सुपक्कमहुयचयनीलाभं सुदिढ सुसणेहं ॥ ५२ ॥

गोमेयं जहा—

सिरिनायकुलपरेवमदेसे तह जम्मलनईमज्झे ।
गोमय इंदगोवं सुसणेहं पंडुरं पीयं ॥ ५३ ॥

फलिहं जहा—

नयवालेकसमीरे चीणे काबेरि जउणनइकूले ।
विंझनगे उप्पज्जइ फलिहं अइनिम्मलं सेयं ॥ ५४ ॥

उप्पतीओ अग्गी ममिकंतीउ झरेइ अमियजल ।
रविकंत चंदकंते दुन्नि वि फलिहाउ जायंति ॥ ५५ ॥

पुस्सरागभीसम जहा—

वहु पीयरु हरिवण्णो समिणेहो होइ सुंसराओ य ।
भीसमुनिण चन्दसमो दुन्नि वि जायति हिमवन्ते ॥ ५६ ॥
इअ सत्थुत्त य रन्ना भणिय भणामित्थ पारसी रयणा ।
वण्णागरसजुत्ता अन्ने जे धाउ संजाया ॥ ५७ ॥
अइतेय अग्गिवण्णं लालं वद्दक्खसाए देसम्मि ।
यमणदेसे यकीकं लहुमुछं पिल्लुसमरगं ॥ ५८ ॥
नीलनिहं पेरुज्जं देसे नीसावरे गुनासीरे ।
उप्पज्जइ खाणीओ दिट्ठिस्स गुणावहं भणियं ॥ ५९ ॥

इति रत्नजातय समाप्ता ।

रूप्प कणयं तंबं सीसं वंग च पित्तलं लोह ।
एमाई जे धाऊ पव्वयपुहवीओ ते सव्वे ॥ ६० ॥
रूप्प च भट्टियाओ नइपव्वयरेणुयाइ कणय च ।
धाउव्वायाय पुणो हवंति दुन्नि नि महाधाउ ॥ ६१ ॥
पट्टं च कीडयाओ मियणाहीओ हवेइ कत्थुरी ।
गोरोमयाउ दुव्वा कमलं पंकाओ जाणेह ॥ ६२ ॥
भसलं च गोमयाओ गोरोयण मित्थ सुरहिपित्ताओ ।
चरमं गोपुच्छाउ अहिमत्तागओ मणिं जाण ॥ ६३ ॥
उन्ना य वुक्कडाओ दंता नागाओ मोरओ पिच्छा ।
चम्म पसुवग्गाओ हुयासण दारुखंडाओ ॥ ६४ ॥
मुत्ताओ सिलाइव्वो मलप्पसेवाओ जायइ जवाईय ।
एए सगुणपवित्था उप्पत्ती जइ वि नीयाओ ॥ ६५ ॥

इत्युत्पत्तिः ।

अथ कृत्रिमवस्तुकरणीयमाह, पित्तलं जह,—

दो मणु अड्ढावट्टियं कुट्टि नि रविज्जु गुडमणेगेण ।

जं जायइ निंव्वीढं त मद्धं तंवयसमं कढियं ॥ ६६ ॥
तं पित्तलं पहाणं दुभायतंबेण पनर विसुवा य ।
तुल्लेण तंबयाओ सवाइअं ढक मूसीहिं ॥ ६७ ॥

तंवयं जहा--

वव्वेरयखाणीउ आणिवि कुटिज्ज धाहु मही य ।
गोमयसहीया पिंडिय करेवि मुक्कं वियपइयव्वा ॥ ६८ ॥
पच्छा खुद्दइ खविउं धमिज्ज नीसरइ सव्वमलकीडं ।
जं हिठे रहइ दलं तं पुण कुट्टे वि धमियव्वं ॥ ६९ ॥
तत्तो ववहइ पयरं तं तंबम्मि ठयं वियाणिज्जा ।
बुड्ढाणए पुणेवं गुट्ठं गुलिंय तओ हवइ ॥ ७० ॥

सीसयं जहा—

नागखाणीउ पाहण कड्ढिवि कुट्टेवि पीस धोइज्जा ।
जं हुइ तं अमलदलं कीरइ तइयंस लोहजुयं ॥ ७१ ॥
मयमय पणस्स मूसी तस्स य चीडेवि तीस अट्टंगिक्के ।
आवट्टियतुल्लेण य पाऊणं हवइ तं नागं ॥ ७२ ॥

लोहसारं जहा—

लोहस्स य सारस्स य उप्पत्ती धाहुपाहणाओ य ।
पित्तलकंसेसूणं विणट्ठए होइ भंगारी ॥ ७३ ॥

कत्थीरं जहा--

कुट्टिवि कत्थीरधाउं करिज्ज कुम्मासचुण्ण सह पिंडं ।
धमियं जं नीसरई तं गालिहि कंविया कुज्जा ॥ ७४ ॥

कंसयं जहा--

कंवियसिरेक्कारस मणेग तंवं च पयरगुट्टं वा ।
आवट्टय घडण सुद्धं कंसंतं वीसमं मूणं ॥ ७५ ॥

पारयं जहा—

पारयधाउं ठवियं कुज्जा तसुवरि गोमयस्स कुडिं ।
मंदग्गि धमियमाणो उड्डिवि संचरइ तम्मज्झे ॥ ७६ ॥

अथवा--

केवि पभणंति कूवे तरुणत्थी जाइ करवि सिंगार ।
तुरियारूढा झक्किवि अब्भुट्टपयरेहि नासेइ ॥ ७७ ॥
कूवाओ तस्स कए पारोलं उच्छलिवि धावए पच्छा ।
वाहुडइ दह कमाउ पुणोवि निवडेइ तत्थेव ॥ ७८ ॥
ज रहइ नीय ठाणे जत्थ य कत्थेव खड्डखड्डीहि ।
तत्थाओ गहइ सा तिय उप्पत्ती पारयस्स ममा ॥ ७९ ॥

हिंगुल जहा—

एगमण पारयमि गंधयचुण्णं खविज्ज दह सेर ।
दूराउ आसन्नं मंदग्गी कीरए मिस्स ॥ ८० ॥
त कुट्टेवि खविज्जइ मणसिल हरियाल सेरपापाय ।
कच्चकरावि खिविउ दहिज्जइ खोरचुण्णेण ॥ ८१ ॥
दाउं मट्टिय लेवं तिन्नि अहोरत्ति वन्हि जालिज्जा ।
जाव सुगधं जायइ सेर छ जो लीस हिंगुलियं ॥ ८२ ॥

सिंदूर जहा—

नागमणेगं गालिय वंसयरक्खं ददद्दुसेरजुय ।
काऊण फुट्टियव्वं तं छाणिवि नीरि घोलिज्जा ॥ ८३ ॥
निरत्थारिऊण नीर जं हिट्ठे रहइ तं दल अमलं ।
तत्तो वि य बहु वडिया कायव्वा सोसियव्वा य ॥ ८४ ॥
पच्छा घणेण कुट्टिय हखेण य छाणिऊण तं चुण्ण ।
भट्ठी मज्झे ठविउ जालिज्जइ वण्हिदिवसतिगं ॥ ८५ ॥
जह जह लग्गइ ताव तह तह रगं चडेइ निब्भत ।
सेइण सिंदूर तत्तविय होइ पुण नागं ॥ ८६ ॥
इत्तो भणामि सपइ कुधाओ मज्झे सुधाओ ज होइ ।
सयतोलावगंतरि गरकणय जव चउत्तीस ॥ ८७ ॥
सोसयतोलासय गे वारमजवरुप्पयं हवइ नूणं ।
पच्छा निसोहियं तं निकण नहु होइ कइयावि ॥ ८८ ॥

दाहिणवत्तं संखं रुद्दक्खं अक्ख सालिगामं च ।
कप्पूर अगरु चंदण कत्थूरिय कुंकुमाईणि ॥ ८९ ॥
अन्नेवि य जे केवि य सिंधवहिंगाइ चउवलाईणि ।
ताणं चिय उप्पत्तिं भणामि सव्वाण पत्तेयं ॥ ९० ॥

दक्षिणावर्त्तशङ्खमाह—

खीरोदहिसंभूयं विभूसणं सिरिनिहाणरायाणं ।
दाहिणवत्तं संखं मंगलनिलयं सुरिद्धिकरं ॥ ९१ ॥
वट्टंति रेहकलियं पंचमुहं तह य सोलसावत्तं ।
इअ संखं विद्धिकरं संखिणि दीहा य हाणिकरी ॥ ९२ ॥
सिरिकणयमेहलजुयं काऊण य दुद्धिण्हा विऊण सया ।
मंतुच्चारणपुव्वं चंदणि कुसुमेहिं पूइज्जा ॥ ९३ ॥

पूजामन्त्रोऽयम्—ॐ ह्रीँ श्रीँ श्रीधरकरस्थाय पयोनिधिजाताय लक्ष्मीसहोदराय चिन्तितार्थसम्प्रदानाय श्रीदक्षिणावर्त्तशङ्खाय ॐ ह्रीँ श्रीं जिनपूजायै नमः । इति पूजाविधिः ।

दक्खिणावत्तसंखोयं जस्स गेहम्मि चिट्ठइ ।
लच्छीसयं वरा तस्स जायए मंगलं सया ॥ ९४ ॥
जो नियभाले तिलयं खिविऊण य तत्थ चंदणं कुणइ ।
तस्स न पहवंति सया अहिसाइणिविज्जपमुहाणि ॥ ९५ ॥
नरनाहगिहे संखं बुड्ढिकरं रज्जरट्ठभंडारे ।
इयराण य रिद्धिकरं अंतिमजाईण हाणिकरं ॥ ९६ ॥
दाहिणवत्ते संखे खीरं खविऊण पियइ जा नारी ।
वंझावि सा पसूयइ गुणलक्खण संजुयं पुत्तं ॥ ९७ ॥

इति दक्षिणावर्त्तशङ्खः ।

दीवंतरिसिरिभूमी सिवरुक्खं तत्थ हुंति रुद्दक्खा ।
एगाइ जा चउद्दस वयणा सव्वेवि सुपवित्ता ॥ ९८ ॥
परमुत्तमेगवयणा सिरिनिलया विग्घनासणी सुहया ।
कणयजुया भूयसी सेसवणे धरिया हवइ महला ॥ ९९ ॥

नयमज्झे निक्खिविया संमुहनीरे चडेइ जा सरला ।
अग्गीए वि न डज्झइ एगमुही सा य रुद्दक्खा ॥ १०० ॥
दुमुहा मंगल जणया तिमुहारिनामणी य चउरसमा ।
पंचमुहा पुण्णयरा सुपवित्ता निप्फला सेमा ॥ १०१ ॥

इति रुद्राक्ष ।

अक्खं दाहिणवत्तं सुपवित्त पूयमाण सेयकर ।
वामावत्त असुह खारोयनहि संभव नेयं ॥ १०२ ॥

इति अक्ख ।

गंडुयनइसंभूय सालिग्गामं कुमारकणयजुय ।
चक्कं कियं सुवट्ट कमिणं सावत्तमसुहहर ॥ १०३ ॥

इति सालिग्रामः ।

दाहिणउवहिसमीवे मरुभूमी तत्थ अत्थि कैलिवणं ।
तग्गुंदो कहरवओ तग्गब्भो होइ कप्पूरं ॥ १०४ ॥
कित्तिमकप्पूरतिग इक्कडि तह भीमसेणु चीणो य ।
कमि मुल्लकव्वाओ वीस दह छत्तिसुवचि सुवसो ॥ १०५ ॥
कायस्म गंधकरणं तहत्थिमज्झाय भेयगसीय ।
वायसलेसमपित्त य तावहरं कच्चकप्पूर ॥ १०६ ॥

इति कर्पूरः ।

अगुरुं खासदुवार कसिण तह तिल्लिय च सिवलय ।
वीम दह तिन्नि इग कमि टका सेरस्स मुल्लोयं ॥ १०७ ॥
निविड च गवलवण्ण मज्झे कमिण सुभारियं रुक्ख ।
उण्हं घसिय सुगंध दाहे सिमिसिमइ अगुरुवरं ॥ १०८ ॥

इत्यगुरुः ।

मलयगिरिपव्वयम्मि सिरिचदणतरुवरं च अहिनिलय ।
अइसीयल सुगंध सयलवण वामिय तेण ॥ १०९ ॥

सिरिचंदणु तह चंदणु नीलवई सुकडिस्स जाइतिग ।
तह य मलिंदी कओही बब्बरुइ य चंदणं छविहं ॥ ११० ॥
वीस दुवालस अड इग तिहाओ पाविसु च अंतरं कमसो ।
पण तिय दु पाउ टंका जइघल चउ तिण्णि सेरस्स ॥ १११ ॥
सिरिचंदणस्स चिण्हं वण्णे पीयं सुसीयलं कडुयं ।
घसियं रत्तं जायइ संतावहरं च गंठिल्लं ॥ ११२ ॥

इति चंदनम् ।

नइवालकासमीरामरुचमिया चरंति मुरमंसिं ।
मुच्छंगठिउनमेसिं कत्थूरि य अरुणपीयकसिणाभा ॥ ११३ ॥
नइवालकासमीरे मियणाही होइ वीसविसुदा य ।
पंचि उरमाइपव्वयसंभुआ अट्ठदह नेया ॥ ११४ ॥
मियणाहिवीणउ हुइ पण तोला जाव चम्म सह तुल्ले ।
तस्स कणुवारविसुवा चम्मो वि सुवट्टउद्देसो ॥ ११५ ॥
मियणाहि उण्हमहुरा कडुया तिक्खा य तह य सुकसाया ।
दुग्गंध छद्दि तावं दोसतिगं हरइ सुसणेहा ॥ ११६ ॥

इति कस्तूरिका ।

कसमीरजवडकेसरिदेसेसु हवइ कुंकुमं पवरं ।
वीस बार ट्ठ विसुवाएण आदण कुरु मुजभवं च ॥ ११७ ॥

इति कुंकुमम् ।

मुरमासकुट्ठवालय नह चंदण अगरु मुत्थछल्लिरं ।
सिल्हारखंडजुयं सममिस्सं होइ वरधुवं ॥ ११८ ॥

इति दशाङ्गधूपः ।

सिरिचंदणसंभूया घणसार सुवासिया य सियवासा ।
मुरमास वालयभवा कत्थूरि य वसिाया सामा ॥ ११९ ॥

इति वासाः ।

सिंधुनइ पच्छिमाए अठाणदेसे य हिंगपइडपुरे ।
गिरिखाणीओ सिंधन मउंचल दुन्नि जायं ॥ १२० ॥
तत्थेव य भूमीए गिरिमज्झे खणिय कन्नीरुवरे ।
जायंति वहुतरीओ त जाणह कत्तराएलं ॥ १२१ ॥
पच्छिमपठाणदेसे सिंधुनईपारिगि दुगतरए ।
भूमीओ होइ हिंगा मूलयकं दव्वकदाओ ॥ १२२ ॥
उत्तरिय अलादीरी दाक्खिणिया हिंगुरु विसेसाओ ।
जायइ कमेण हीणा वीमविसोगइ चउचउरो ॥ १२३ ॥
खुरसाणे वमरपुरे पुव्वयखाणीसु धाहुमट्टीओ ।
कुट्टिवि निलय काउ धम्मिज्जए होइ खप्परिओ ॥ १२४ ॥
सिरिधंधकुले आसी कन्नाणपुरम्मि सिट्ठिकालियओ ।
तस्स य ठक्कुर चंदो फेरु तस्सेव अगरुहो ॥ १२५ ॥
तेण य रयणपरिक्खा रइया संखेवि ढिल्लियपुरीए ।
करमुणिगुणससिवरिसे अलावदीणस्स रज्जम्मि ॥ १२६ ॥

श्रीदिल्लीनगरे वरेण्यधिषणः फेरु इति व्यक्तधी-
मूर्द्धन्यो वणिजां जिनेन्द्रवचने वैचारिकग्रामणीः ।
तेनेय विहिता हिताय जगता प्रासादविम्बक्रिया-
रत्नाना विदुषां चमत्कृतिकरी सारा परीक्षा स्फुटम् ॥ १२७ ॥

इति परम जैन ठक्कुर फेरु विरचिता संक्षेपरत्नपरीक्षा ।

